779

ИСТИНАТА
САМО ИСТИНАТА
ЦЯЛАТА ИСТИНА

МАКЕДОНИЯ

ИСТОРИЯ
И
ПОЛИТИЧЕСКА СЪДБА

Том III

Доц. д-р Димитър Гоцев, доц. д-р Георги Даскалов,
доц. д-р Георги Димитров, проф. д-р Иван Кочев,
проф. д-р Тр. Митев, проф. д-р Добрин Мичев,
проф. д-р Петър Петров

Дар на библиотеката
от Д Гоцев

МАКЕДОНИЯ

История и политическа съдба

Под редакцията на
проф. П. Петров
доктор на историческите науки

Том III

Издателство
"Знание" ООД
1998

Посвещаваме книгата
на всички, които искат да знаят
истината за историята
и политическата съдба
на Македония, и на всички,
които се бориха, страдаха
и дадоха живота си
за нейната свобода!

Авторите на книгата са научни сътрудници
на Македонския научен институт - София

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор - проф. д-р П. Петров 5

Дял четвърти. НАЙ-НОВА ИСТОРИЯ НА МАКЕДОНИЯ

Глава първа. Македония в годините на Втората световна война - проф- д-р Д. Мичев

1. Възстановяване на българската власт във Вардарска Македония 7
2. Изграждане и дейност на българските национални институции 16
3. ВМРО във Вардарска Македония 44
4. ЮКП и организираното от нея партизанско движение 58

Глава втора. Вардарска Македония след Втората световна война (1944 - 1948 г.) - проф.д-р Д. Мичев

1. Военните действия за изгонване на германската армия от Вардарска Македония 79
2. Политическо и административно устройство на НР Македония 85
3. Опитите на НР Македония да завземе Пиринска и Егейска Македония 91
4. Антибългарската кампания във Вардарска Македония 99
5. Опити за денационализация на българското население в Пиринска Македония 112
6. НР Македония в условията на скъсване отношенията на Югославия със СССР и източноевропейските държави 118

Глава трета. Пиринска и Егейска Македония след Втората световна война (1944 - 1949 г.)

1. Пиринска Македония през периода 1944 - 1949 г. - доц. д-р Г. Димитров 127
2. Егейска Македония през периода 1944 - 1949 г. - доц. д-р Г. Даскалов 134

ПРИЛОЖЕНИЯ

I. Македонските българи в Новия свят по време и след Втората световна война - доц. д-р Тр. Митев
1. Солидарност със свободните братя във Вардарска Македония 158
2. Емиграцията в САЩ, Канада и Австралия и перспективите пред Македония в заключителната фаза на войната 179
3. Пътят на македонските изселници до Нова Зеландия и Латинска Америка 194
4. Разколът сред българската емиграция в САЩ, Канада и Австралия през втората половина на XX век 199
II. Българският език в Македония - проф. д-р Ив. Кочев 221
III. Политическите процеси във Вардарска Македония - доц. д-р Д. Гоцев 250
IV. Българите от Македония за своя език и национална принадлежност - проф. д-р П. Петров 277

Географски указател - Ив. Гезенко 335

Именен указател - Ив. Гезенко 341

ПРЕДГОВОР

Книгата „Македония. История и политическа съдба" бе замислена първоначално в един том. В процеса на написването ѝ обаче стана ясно, че да се обхване огромният материал от древността до наши дни в една книга е невъзможно. Още повече, че съществуват редица важни проблеми, които досега са били пренебрегвани или съзнателно изопачавани. Съществуват и по-специални въпроси, чието изясняване се нуждае от по-пълна разработка. Наложи се те да бъдат дадени в приложения, за да не се накърни структурата на изданието. Затова именно авторският колектив реши да раздели книгата на две части: първата до 1912 г., и втората от Балканските войни до края на Втората световна война.

Разработването на съответните глави показа, че и този план не е най-удачен. Оказа се, че за периода на войните и особено за времето между двете световни войни съществува огромен фактически материал, който в преобладаващата си част е непознат и все още не е влязъл в научна употреба. Става дума за продължителната и упорита съпротива на българското население във Вардарска и Егейска Македония против асимилаторската политика на сръбските и гръцките окупатори, за запазване на неговата българска идентичност.

За същия период съществуват проблеми, за които се наложи да бъдат разгледани по-подробно в приложения. Това са: Карнегиевата анкета на Балканите през 1913 г., където чужди учени показват и доказват категорично българския произход и принадлежност на основната част от населението в Македония; Македонизмът между двете световни войни, чието най-ярко съдържание е обезбългаряването и денационализирането на българското население в Македония, стремежът то да бъде представено като друга, небългарска нация; Македонската българска емиграция в Новия свят (1878 - 1940), показващо запазването на българското национално съзнание на тези българи изселници от Македония, живеещи в условия където върху тях не може да се упражнява политически натиск за денационализация.

Разработването на всички тези проблеми наложи материалите от 1912 до 1944 г. и трите приложения към тях да бъдат оформени в самостоятелен, втори том (за съжаление излязъл без предговор).

Първоначално бе замислено изданието да завърши с Втората световна война, т.е. до 1945 г. Оказа се обаче, че за периода на войната, когато в Македония съществува българска власт, не само има обилен и изключително интересен материал, но и че проблемите са подложени на неимоверни изопачения и фалшификации. Това наложи този период да бъде разгледан по-подробно и в самостоятелна глава.

Същото се отнася и до периода след войната - до 1949 г. Създаването на НР Македония в състава на СФР Югославия, политическите домогвания за присъединяването на Пиринска Македония, разюзданата антибългарска кампания и безподобното фалшифициране на българската история, търсенето на корените на „македонския език" и „македонската нация" в далечното минало - всичко това са проблеми, които не могат да бъдат подминати. Затова именно те бяха разработени в отделна глава.

Названието Македония е историко-географско понятие. То обхваща не само Вардарска, но също така Пиринска и Егейска Македония. Затова с оглед на пълнота в отделна глава е маркирано обществено-икономическото и политическо развитие и на тези две области. Защото недопустимо е да се мисли, че историята на Македония се отнася само до нейния Вардарски дял.

Авторският колектив се изправи пред дилемата за написване историята на Македония след 1949 г., т.е. до наши дни. За този период обаче научните изследвания и достъпните извори и литература са крайно недостатъчни, поради което той бе оставен за по-благоприятни дни.

Към този трети том, за по-голяма пълнота, са дадени четири изключително интересни приложения: Македонските българи в Новия свят по време и след Втората световна война; Българският език в Македония; Политическите процеси във Вардарска Македония; Българите от Македония за своя език и национална принадлежност. Фактическият материал в тях е категоричен и не се нуждае от коментар.

Първите два тома на „Македония. История и политическа съдба" са снабдени само с географски указател. Изключителният интерес към изданието, и особено към том втори, подсказа че е необходим и именен указател. Затова към настоящия том трети, освен географски указател, е даден и именен указател. При предстоящото преиздаване на първите два тома и те ще бъдат снабдени с именен указател.

Авторският колектив е уверен, че с трите тома на „Македония. История и политическа съдба" е допринесъл историята на Македония да бъде показана такава каквато е, а не такава каквато на някои се иска да е била.

Дял четвърти
НАЙ- НОВА ИСТОРИЯ НА МАКЕДОНИЯ

Глава първа

МАКЕДОНИЯ В ГОДИНИТЕ НА ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

1. Възстановяване на българската власт във Вардарска Македония

Международна и вътрешнополитическа обстановка (1940-1941 г.). През лятото на 1940 г., след като хитлеристка Германия разгромява Франция, Дания, Холандия и Белгия и трескаво се подготвя да нападне Англия, обстановката на Балканите започва бързо да се изменя. Югославия, Гърция, Румъния и България, които все още са извън обсега на военните действия, бързат да се нагодят към новото положение, без да могат да постигнат единомислие и единодействие за възпиране на агресора. В тези условия, с активното съдействие на Германия, Италия и Съветския съюз, българското правителство с премерени дипломатически ходове успява да подпише на 7 септември 1940 г. с Румъния Крайовската спогодба за отстъпване на Южна Добруджа на България. Това способствува за още по-тясното обвързване и ориентиране на българското правителство към Оста и по-специално към Германия.

Все по-същото време Италия трескаво се готви за военни действия на Балканите, стараейки се упорито да въвлече България във войната срещу Югославия и Гърция. Цар Борис III и неговото правителство обаче старателно отбягват всякакви преки ангажименти и търпеливо изчакват развитието на събитията. Проектите на Италия против Гърция и Югославия засилват интереса на българската общественост към македонския въпрос. На 15 юли 1940 г. е публикувана декларация на Съюза на македонските културно-просветни дружества и македонските братства в България, на организацията „Илинден", Македоноодринското опълчение, Македонския научен институт и Македонския женски съюз. В нея пред Германия, Италия и Съветския съюз се настоява при бъдещата промяна на границите на Европа, Вардарска и Егейска Македония да се обедини с майката отечество България. В декларацията се казва: *„Свободната част от българския народ и българите от и в Македония са дали безброй кървави жертви в многобройните въстания и във войните за освобождението на Македония от турското, а впоследствие от сръбското и гръцкото иго.*

Ето защо днес, когато съдбините на политическите граници на народите в Европа ще се определят за столетия, ние считаме, че македонският въпрос

трябва да се постави за разрешаване пред меродавните фактори в България и в чужбина така: Македония, целокупна и неделима в нейните географски граници, да се прибере към майката Отечество България, като не се допусне никакъв дележ.“

По същото време Германия започва все по-настойчиво да предлага на България да влезе в Тристранния пакт. Въпреки че цар Борис III и правителството на Б. Филов виждат в подкрепата на Германия евентуално осъществяване на своите справедливи териториални претенции, те не бързат да кажат „да“ на поканата на Рибентроп. За протакането се изтъкват различни „аргументи“ от външнополитически характер, нестабилност на южните ни граници и пр.; имат се предвид и опасенията от усложняване на вътрешнополитическата обстановка.

На 28 октомври 1940 г. италианските войски нападат Гърция. Тази военна акция скоро показва признаците на една близка катастрофа за Италия. Ненамесата на България в итало-гръцката война обективно подпомага Гърция да изтегли значителни войски от северната си граница, да ги изпрати на северозападния фронт, да оказва все по-решителна съпротива на италианските войски, да премине в контранастъпление и дори да нанесе решителни удари на агресора. Това предопределя и бързата намеса на Германия на Балканите. В подготовката на балканската операция на Хитлер съществено място заема Югославия. Тя трябва или да се присъедини към пакта и да пропусне германската армия за война против Гърция, или да бъде военно разгромена.

В тази бързо изменяща се политическа обстановка на Балканите става все по-трудно и дори неудържимо България да запази своя неутралитет: в Румъния се намират силни германски армии, Гърция е ангажирана във войната с Италия, Югославия води преговори за влизане в Тристранния пакт, а Турция поддържа благосклонна политика към Германия. На 25 ноември 1940 г. чрез секретаря на външното министерство А. Соболев, съветското правителство прави предложение на София за сключване на съюзен договор за взаимна помощ. Наред с военната и икономическа помощ то обещава и подкрепа при възвръщането на Западна и Източна Тракия до линията Мидия - Енос към България. Германия упражнява все по-силен натиск върху България да влезе в Тристранния пакт, като изобщо не споменава за подкрепа за удовлетворяване на българските национални искания.

Царят и правителството на Б. Филов отхвърлят съветските предложения и проявяват склонност да приемат германските. По време на преговорите с Германия Б. Филов поставя въпроса и за Македония, но това се отклонява с мотива да се остави за разрешаване от бъдните поколения: този въпрос щял да се разреши след края на войната. Това се прави поради обстоятелството, че Германия разчита Югославия също да влезе в пакта. По това време Англия и Франция, верни на своята политика за запазване на статуквото на Балканите, не предлагат нищо на България срещу нейния неутралитет. Те се съобразяват с твърдата неотстъпчивост по българския национален въпрос на своите традиционни съюзници Белград и Атина. Всичко това предопределя решението на българското правителство да отстъпи пред силния германски натиск. В нача-

лото на 1941 г. министър-председателят Б. Филов дава принципното си съгласие за присъединяване на България към пакта, а на 1 март с. г. той подписва във Виена съответните документи. Същия ден в страната навлизат значителни немски армейски части, които имат за задача да нахлуят в Гърция и по този начин да окажат помощ на Италия. При подписването на тайния протокол от германска страна не са направени никакви обещания на Б. Филов по отношение на Вардарска Македония, тъй като с Югославия се водят интензивни преговори за присъединяването ѝ към Тристранния пакт. Германия и Италия обаче обещават на България излаз на Бяло море между устията на реките Струма и Марица.

При така стеклите се обстоятелства югославското правителство на Цветкович-Мачек и кралят също трескаво обсъждат въпроса за присъединяването на Югославия към Тристранния пакт. Като цена за този акт се настоява да се отстъпи на кралството Солунското пристанище. По същото време се активират с английска помощ и противниците на прогерманската ориентация, които започват да готвят военен преврат.

На 25 март 1941 г. югославското правителство присъединява Югославия към пакта. Това предизвиква широко недоволство сред югославската общественост. В тази обстановка на 27 март е извършен преврат от ген. Д. Симович и негови привърженици, които отхвърлят пакта. Този акт предизвиква коренна промяна в политическата обстановка на Балканите. В Главната квартира на Хитлер се взема решение за военно нападение над Югославия. С оглед на плановете за предстоящите военни операции против Югославия и Гърция, на България е предложена Вардарска Македония при участието ѝ във военните действия. Българското правителство обаче отклонява предложението и не изпраща български войски да воюват срещу Гърция и Югославия.

Военните действия на Вермахта срещу Югославия започват на 6 април 1941 г. На 17 април югославската армия е вече разгромена. Два дни преди това правителството на ген. Симович и старият крал Петър II напускат Югославия и през Гърция заминават за Египет.

След бързия разгром на югославската и на гръцката армии, на 18 април българското правителство получава телеграма от германския външен министър Рибентроп, в която се определят областите, предоставени за заемане от българската армия: Западна Тракия на запад от демаркационната линия Свиленград - Кюпрюлю - Дедеагач; Източна Македония между Струма и Места; Вардарска Македония - до р. Вардар; Западните покрайнини - Поморавието с градовете Цариброд, Босилеград, Пирот, Враня и Сурдулица. В телеграмата се посочва, че заемането на тези области е временно и те могат впоследствие да бъдат разширени. Западна Македония с градовете Тетово, Кичево, Гостивар, Дебър и Струга, както и няколко села южно от Охрид, са предоставени за окупиране от Италия за създаването на „велика Албания".

Създаване и дейност на Българските акционни комитети. Бързият разгром на Югославия и Гърция от германските войски и премахването на югославската администрация в Македония дава възможност да се отхвърли омразният сръбски и гръцки режим в областта и да се осъществи националната свобода.

Организационната и политическа неподготвеност на населението да се възползува от тази възможност, както и отсъствието на българската армия и администрация, създават известен политически *вакуум*, който трябва да се запълни. Така сред македонските патриоти се ражда идеята за създаването на Български акционни комитети. Още на 8 април 1941 г. по покана на Трайко Попов в Калички хан в Скопие се събират привърженици на ВМРО, на политически партии и безпартийни. Те обсъждат създалата се обстановка и мерките, които трябва да се приемат за освобождението на Македония. Тук са Д. Гюзелев, Д. Чкатров, Т. Кленков и др. - привърженици на Ив. Михайлов. Пред събралите се патриоти Д. Чкатров развива идеята за създаването на комитет, който да провъзгласи свободна и независима Македония. На 13 април се провежда ново заседание, на което единодушно се възприема идеята за присъединяването на Македония към майката отечество България. Съгласно протокол № 1, създаден е Централен комитет на Македонските български комитети. В своята документация обаче комитетът се нарича „Български централен акционен комитет на Македония" (БЦАК). Той има за обхват на своята дейност Вардарска и Егейска Македония.

На това заседание е избран Централният комитет, който същевременно играе ролята и на Местен комитет за Скопие и Скопска околия. Централният комитет избира свой Изпълнителен комитет в състав: Ст. Стефанов - председател, Сп. Китинчев - подпредседател, секретар В. Хаджикимов, касиер Кр. Органджиев и съветници Бл. Попанков, Ив. Пиперков, д-р Ал. Георгиев и Ил. Атанасов.

Една от първите задачи на комитета е да влезе в контакти с германските военни власти в Скопие и да настои да му се предостави общинската власт. Започва и изграждането на акционни комитети в цяла Македония. Централният комитет събира средства и закупува подаръци за германските войници, изразявайки благодарността си за освобождението от сръбската и гръцка тирания. Изпратена е и благодарствена телеграма до германското правителство. За да се легитимира сред населението и да изясни своята политическа платформа, Централният комитет публикува своя декларация. В нея се казва: *„Българи, Македония е свободна. Свободна е Македония за вечни времена. Настъпи краят на робството, под което Македония изнемогваше допреди няколко дни само. Вековното македонско робство, гръцко, турско и сръбско, духовно и политическо, а в XX век и икономическо и социално, изчезна завинаги. Един велик идеал, свободата, за който Македония води вековни борби с безпримерен стоицизъм и безкрайни свидни саможертви, е вече действителност."* По-нататък в декларацията се обявява политическата линия на комитета - присъединяването на Македония към майката отечество България. Въпреки че българската власт още не е установена, се посочва: *„Македония е вече свободна и е вече в българската национална общност."* На 15 април 1941 г. излиза и първият брой на в. *„Македония"* като орган на Българските акционни комитети. Той е фактически и първият български вестник за Вардарска и Егейска Македония след освобождението. В него се публикуват всички декларации и решения на БЦАК,

МАКЕДОНИЯ

Директор-издател: Стефан Стефанов Васил Х. Кънов и др. Б. Златев

ДЕКЛАРАЦИЯ

БЪЛГАРИ!

Македония е свободна! Свободна е Македония за вечни времена!

Настъпи краят на робството, под което Македония намираше до преди няколко дни само. Вековното македонско робство, гръцко, турско и сръбско, духовно и политическо, а в XX век и икономическо и социално, начезна за винаги.

Един велик идеал, свободата, за който Македония води вековни борби, с безприимерен стоицизъм и безбройни свидни саможертви, е вече действителност.

Усилията на Цар Борис III да доведе това велико дело до щастливо осъществяване се увенчаха с окончателен и блестящ успех. Водачът на една велика световна революция, водачът на могъщия германски народ, заповядващ на своите славни и победоносни войски и, в сътрудничество с съюзника си Италия, — възвърна свободата на нашата мила Родина, на нашата велика мъченица, на многострадалния Македония.

Македония е свободна и е вече в обятията на обединената българска национална общност.

Българският народ в Македония е дълбоко развълнуван и изпълнен с неизмерна радост и признателност към Цар на Българите, към Цар Борис III, към великия водач на могъщия германски Райх Адолф Хитлер и към Дуче създателя на приятелска Италия!

Декларацията на Българския централен акционен комитет. В. „Македония“, бр. 1

информации за изграждане на комитетите по места и други материали. От него излизат обаче само пет броя.

Вестта за създаването на БЦАК в Скопие бързо достига до българското правителство в София. За да се запознае с обстановката в Скопие, правителството изпраща известния журналист и директор на в. „Зора" Д. Крапчев, родом от Прилеп и страстен пропагандатор на националното обединение. В своя вестник той публикува на 19 април 1941 г. подробна информация за създаването на комитета и неговата декларация.

През следващите дни БЦАК провежда грандиозна публична акция в Скопие. Целият град е окичен с трицветни български знамена. По този начин той доказва на германските военни власти, че населението му е българско и те трябва да предадат незабавно административната общинска власт на българите. Започва изграждането на български акционни комитети и из цяла Македония. Особено енергична дейност в това отношение развива секретарят на Централния комитет В. Хаджикимов. Комитети са основани във Велес, Битоля, Ресен, Дебър, Св. Никола, Прилеп, Щип, Кавадарци, Кочани, Тетово, Виница, Гостивар, Струга, Лерин, Воден и др. В. Хаджикимов успява да създаде комитети и в редица села на Вардарска и Егейска Македония. В тях се включват известни български патриоти, участници в националнореволюционното движение комунисти, безпартийни и др.

Българските акционни комитети по градове и села се изграждат при голям ентусиазъм на населението като органи на местното българско самоуправление. Те изгонват от общините старите сръбски и гръцки управи и ги заменят с български, фактически установявайки българската административна власт. Тази власт си поставя за задача в най-скоро време да осъществи лелеяната мечта на българското население да се обедини със свободна България. От друга страна комитетите се изграждат като органи за осигуряване на реда, сигурността и прехраната на населението. Те осъществяват и контактите между населението и германските военни власти.

БЦАК започва да се грижи и за просветното дело във Вардарска и Егейска Македония. За тази цел към него е създаден „учителски комитет" от учители българи. Той се заема веднага с ремонтирането на училищните сгради, пострадали от войната, привеждане в известност учителите-българи, набавяне пособия, български книги и учебници и пр.

БЦАК отправя меморандум до българското правителство, в който изказва горещото желание на македонските българи да се обединят със свободното отечество България. Той изпраща и свой представител в София, който информира министър-председателя Б. Филов, че германските военни окупационни власти искат да обявят „автономна Македония" по подобие на Хърватско и моли за час по-скорошното навлизане на българската армия в областта.

В дните на трескаво създаване и дейност на българските акционни комитети във Вардарска и Егейска Македония българското правителство води сложни и трудни преговори с Германия и Италия за Македония. На 17 април министърът на външните работи Ив. Попов посещава германския директор на печата д-р Шмид, на когото представя българските териториални претенции за

Солун и Охрид. Те са обосновани с исторически аргументи, както и със стопанското значение за България на тези градове. Този въпрос е поставен и от цар Борис III същия ден по време на посещението му в Берлин. Но Хитлер отклонява разрешаването на въпроса с аргумента, че войната против Гърция още не е завършила, както и с италианските териториални претенции.

Българското правителство се опитва да склони италианците да отстъпят от своите мегаломански претенции в Македония. Но Мусолини се оказва твърде неотстъпчив. Българският пълномощен министър в Берлин Драганов от своя страна се старае да внуши на германското външно министерство необходимостта от справедливо решаване на въпроса за Западна Македония.

В момента, когато се водят тези преговори, на 24 април в София пристига специалният пратеник на Рибентроп, Клодиус. Той успокоява българското правителство, че неговите искания за Западна Македония ще бъдат взети под внимание, но заедно с това предявява искане за значителни привилегии за Германия в Македония. Тези искания се свеждат до: експлоатация на минните богатства в Македония от Германия; България да поеме изплащането на кредитните жп билети на германската армия в областта; да поеме съответната част - 8% от държавния дълг на Югославия към Германия и пр. Българското правителство се съгласява да държи сметка за германските искания до окончателното решаване на въпроса за границите. Същия ден, 24 април, спешно е подписана спогодбата „Клодиус-Попов". Във Виена е подписан документ, в който се определя демаркационната линия между българските и италианските войски в Македония, известна като „виенска линия". Според нея не са удовлетворени докрай италианските и българските искания. Остават нерешени редица спорни проблеми: значителна част от Западна Македония с градовете Струга, Гостивар, Дебър, Тетово и Кичево заедно със Стружка околия и част от преспанските села остават под италианска окупация. Не са удовлетворени българските претенции по отношение на Солун и Леринско. Ощетени са и българските интереси по отношение на източната част на Беломорието. А въпросът за Солун се оставя за разрешаване след края на войната.

Това обаче, което се предоставя на България, е само територия за окупация и администрация, а не земи които исторически ù принадлежат, както настоява българското правителство. Урегулирането на този въпрос също се отлага за края на войната. „Жестът", който Германия прави към своя съюзник, няма предвид премахването на несправедливите решения на Ньойския мирен договор. Така българските национални интереси в Македония частично са разрешени, но с оглед на стратегическите планове на Германия.

Посрещане на българската войска в Македония. На 19 април 1941 г. българската армия навлиза във Вардарска Македония. Радостта на македонските българи е неописуема. Те с трепет очакват да посрещнат българската войска. Българските акционни комитети трескаво се подготвят за тържественото посрещане по цяла Вардарска и Егейска Македония. Навсякъде - в Крива паланка, Куманово, Велес, Скопие и др. българското войнство е приветствувано радушно от македонските българи като свой истински освободител от сръбското и гръцко робство. Така при влизането на българската военна колона в Скопие

Тържествено посрещане на българската армия във Вардарска Македония

гражданството задръства централната улица. Множеството поема офицерите на ръце, прегръща и целува войниците, обсипва ги с цветя. Навсякъде са окачени български трибагреници. До късно през нощта свободно Скопие ехти от българското „ура“ и звуците на македонските български песни. На Великден архимандрит Стефан - главата на българската православна църква, отслужва тържествен молебен и произнася пламенно слово, с което поздравява скопското гражданство с освобождението. Образува се голямо шествие, в което се смесват войска и гражданство.

В Пехчево българите очакват цял ден и цяла нощ българските войски и ги посрещат с цветя и песни. В Гевгели българският акционен комитет устройва факелно шествие през цялата нощ. В Куманово са издигнати две тържествени арки, обкичени с български знамена и цветя. Тържествено украсен е и древният български град Щип. От Велес, Тетово и Лерин пристигат делегации, които искат да видят български войници и в техните градове.

Около 30 хиляди граждани на Битоля излизат да посрещнат българските войски край града. Множеството нахлува във вагоните, за да прегърне войниците и офицерите, отрупвайки ги с цветя и целувки. На гарата са старите илинденци, българи от Смилево и други селища. Вият се народни хора. Мъждукат запалени великденски свещи. От името на битолското гражданство се изпраща благодарствена телеграма до цар Борис III, в която се изказва неописуемата радост от освобождението. В Прилеп навсякъде се развяват български трицветни знамена. На големи транспаранти е написано: *„Да живее нашата мила майка България.“* Множеството плаче с радостни сълзи и вика *„ура“*. Всеки бърза да вземе в къщи войници и офицери като най-скъпи гости.

Навсякъде по пътищата, по които минава българската армия, са окачени български знамена. В центъра на Царево село на плакат пише: *„Добре дошли, братя освободители.“* В Кочани армейската колона е посрещната със знамена, плакати и с църковни хоругви. Тържествено бият църковните камбани. И отново много цветя и сълзи на радост от свободата. Навсякъде ехти мощното българско „ура“. Населението посреща „с отворени обятия“ българската армия. Затова Б. Филов записва в дневника си: *„Небивало въодушевление сред българското население и много висок дух.“*

Братското посрещане на българската армия в Македония от населението през април-май 1941 г. е принуден по-късно да признае дори отявленият българомразец и македонист Св. Вукманович - Темпо. В един от своите доклади до ЦК на ЮКП той пише: *„Народът посрещна с цветя българските окупатори, па даже и германските.“* Ал. Колишевски отбелязва, че *„у народа имаше неизживели илюзии, че българската войска му носи свободата“*, т.е. не може да отрече голямата любов на македонските българи към България.

В дневника на една пехотна рота от 14-ти пехотен Македонски полк на 23 април е записано: *„Вечерта към 20,30 часа дружината пристигна в града (Радовиш), посрещната от цялото гражданство. Над главите ни са опънати надписи „Добре дошли, братя“, „Вие дарихте свободата на Македония“ и пр. Народът пее стари бунтовни песни, като „Гордей се, майко Българийо, с твоите синове герои“ и „Жив е той, жив е.“*

2. Изграждане и дейност на българските национални институции

Българската армия намира във Вардарска Македония население с будно българско национално съзнание, изпълнено с готовност и ентусиазъм да работи за обединението на Отечеството. Новите граници на България се установяват: от устието на р. Тимок до завоя северно от Зайчар, по р. Безданица до старата българска граница под в. Голаш, югозападно с. Кална, на юг като пресича жп линия при гара Чифлик, по долината на р. Лужница и в югозападна посока по вододела на р. Морава и Ветерница до в. Св. Илия. С Албания: на запад по течението на р. Баничка Морава към Качански проход, на запад до в. Голям бор, на юг до Черни връх и Шар планина. Оттук в югозападна посока през Тетовското поле и р. Велика при Челопеч и следвайки югозападна посока стига до Охрид. По брега на езерото до манастира Св. Стефан, свива на югоизток и излиза на билото на Пелистер и долината на бившата югославско-гръцка граница при с. Драгош, което остава в българска територия. С Гърция: от с. Драгош следва бившата югославско-гръцка граница до в. Тумба. Оттук на югоизток минава на южния бряг на Бутковското езеро. От устието на р. Струма върви на изток и стига на 5 км до Дедеагач, включвайки островите Тасос и Самотраки. Оттук върви в североизточна посока до острата чупка на старата българо-гръцка граница, до с. Бекташ на северния бряг на р. Арда и оттук по права линия на североизток излиза на р. Марица. В тези граници са включени 39 765 006 км² нови български земи с 1 875 904 души българско население. Само в Македония 23 807 км² с 1 073 061 души: 625 941 българи, 248 663 сърби, 8000 евреи, 185 457 турци, албанци, цигани и др., 5000 цинцари и др.

Административна уредба. С влизането на българските войски във Вардарска Македония започва установяването на административния и полицейски апарат. Формирани са, по решение на Министерския съвет, две административни области - Скопска и Битолска.

В Скопска област са обособени 15 околии - Скопска, Беровска, Бояновска, Велешка, Вранска, Качанишка, Кочанска, Кривопаланска, Кумановска, Кратовска, Радовишка, Струмишка, Св. Николска, Сурдулишка и Щипска. През август 1941 г. към областта преминават и Гевгелийска, Кавадарска и Неготинска околии. В областта има 443 933 българи, 152 521 сърби, 106 521 албанци, 3791 евреи и 25 206 от други националности. Тя има 141 общини и 1458 населени места - градове, села и махали.

В Битолска област влизат околиите Битолска, Бродска, Охридска, Прилепска, Ресенска и Крушевска. Според един доклад от 8 март 1942 г., в Битолска област 80% от населението са българи, 20% турци, цигани, гърци, куцовласи, албанци и малко сърби. В областта има и чисто гъркомански села като Маловище, Търново, Магарево, Буково, Лахци, Брусник и Диково, както и влашки като Гопеш (Преспанско) и частично Маловище (Кочанско). Чисто албански са селата Острец, Злокучане, Драгош, Лера, Доленци и др. По-късно в административното деление на Вардарска Македония настъпват някои промени.

За околийски управители, кметове и служители в администрацията се назначават както хора от „стара" България с доказан административен опит,

така и хора от средата на местното население. Така например за кмет на Скопие е назначен инж. Я. Мустаков от Варна, но за зам. кмет Сп. Китинчев, който впоследствие става кмет; за пом. кметове Кр. Органджев, Ив. Стойков и Ф. Сюлейманов. Към общината са организирани административно и гражданско отделения, служби по гражданското състояние, техническа служба, съдебно отделение, финансов отдел и пр. Всички бивши общински служители българи са преназначени на работа, а сърбите - отстранени.

Заедно с административното устройство на Вардарска Македония се изгражда и полицейска администрация. Създадени са Скопско и Битолско областни полицейски управления и три градски полицейски управления - в Скопие, Битоля и Прилеп, както и 21 околийски полицейски управления с 4797 полицаи. В Скопие и Битоля са създадени и областни полицейски комендантства. Към Битолското областно комендантство има моторизиран полицейски отряд и конен ескадрон.

В Скопие също има Околийско полицейско управление, като градът е разделен на 7 полицейски участъка. В града има полицейски конен ескадрон и моторизиран полицейски отряд. По наситеност полицията във Вардарска Македония не надминава щата на полицията в административните области на „стара" България. При това голям брой от нейния щат остава незает.

Както към областните, така и към околийските полицейски управления са създадени отдели на Държавна сигурност (ДС).

Във военно отношение във Вардарска Македония е формирана Пета армейска област. В нея влизат 15-а и 17-а пехотни дивизии и други военни части. Те се попълват с редовни набори от младежи предимно от областта. Общо до 1943 г. Пета военна област разполага с 22 000 войници и офицери, като след това те нарастват на 32 000 души.

Едновременно с формирането на администрацията, полицейските управления и армейската област, върви и изграждането на съдебната система. От 1 октомври 1941 г. в областните и околийските центрове са създадени областни и околийски съдилища, а в Скопие - военнополеви съд, който след обявяването на военното положение разглежда делата по Закона за защита на държавата (ЗЗД). Тук има и Апелативен съд. Областни съдилища има още в Прилеп, Струмица и Велес, въпреки че те не са областни административни центрове.

С оглед да се подобри работата на административния апарат във Вардарска Македония, редовно се свикват областни и околийски конференции. Такива конференция например са свикани в Скопска област, в Битоля, Куманово, Прешово и други. На 18 юни 1941 г. Скопският областен директор А. Козаров издава инструкция, в която обръща сериозно внимание върху специфичната и отговорна роля на административните власти във Вардарска Македония. В „Целокупна България" в броя си от 19 юли 1941 г. помества специална статия, посветена на ролята на административните чиновници, дошли да подпомогнат устройството на Вардарска Македония. В нея се сочи колко е необходимо те да не бъдат формалисти. *„От апостоли тук има нужда* - пише вестникът, *които да разбират болките на местното население, да са му в услуга, да го упътват, улесняват и въвеждат в държавния живот."*

В края на юли и началото на август 1941 г. завършва в общи линии форми-

рането и назначаването на административния апарат във Вардарска Македония. Завършва назначаването и на лекарския персонал в създадените области, както и на околийските и местни участъкови служби. Според Скопския областен директор А. Козаров, животът в областта в края на юни 1941 г. вече се е нормализирал в административно, стопанско и прочие отношение.

Посрещане на цар Борис III в Скопие

Българското правителство по това време отдава голямо значение на посещението на цар Борис III и на министър-председателя Б. Филов във Вардарска Македония. На 26 април 1941 г. царят посещава заедно с министъра на войната ген. Т. Даскалов градовете Щип и Струмица, където е *„посрещнат с необикновен възторг от населението"*. Той преминава инкогнито и през Кратово и Царево село. В Щип царят е приветствуван от представители на местните власти и от члена на ЦК на ВМРО Стр. Развигоров.

Заедно с министъра на вътрешните работи П. Габровски, П. Кьосеиванов, Хр. Коларов и др., на 1 и 2 май 1941 г. министър-председателят Б. Филов посещава Скопие, Щип и Велес. Навсякъде делегацията е посрещната твърде радушно от българското население, което спонтанно изразява безкрайната си радост от освобождението. Независимо от разрушенията и дадените жертви по време на военните действия, щипяни се стичат масово пред общината с трицветни знамена, цветя и транспаранти. Пред тях Б. Филов произнася кратка реч, посрещната с бурни овации и „ура". Радушно е и посрещането във Велес.

Министър-председателят проф. Богдан Филов в с. Ращан

На 2 май министър председателят провежда в Скопие конференция с областния директор А. Козаров и началника на Пета армейска област ген. Н. Михов. Той се среща и с германския ген. Линдеман, с когото уговаря предаването на Охрид на българските власти. На градския площад делегацията е посрещната от огромно множество граждани. Площадът ехти от радостни възторжени овации, от „ура" и патри-

отични песни. От балкона на военния клуб тя е приветствана от кмета на Скопие Сп. Китинчев и председателя на БЦАК Ст. Стефанов. Б. Филов отговаря с кратка реч, по време на която *„на всяко почти изречение бе прекъсван от продължително „ура"*. Той изтъква, че не е достатъчно само да се спечели свободата, но тя трябва и да се опази. А за това е необходимо *„единение и сплотеност"* на населението.

След спонтанния митинг в общината се провежда конференция с „видни граждани". В изказването си Д. Гюзелев посочва необходимостта правителството да прояви по-голяма твърдост и да не отстъпва никаква част от Македония, населена с българи; изказва пожелание за пълното обединение на Македония; да се вземат под внимание предложенията на борците против сръбския режим при уреждането на живота в областта. Всички изказали се изтъкват и необходимостта от бързо стопанско и културно-административно адаптиране на Вардарска Македония към майката Отечество България.

В дните на установяването на българска администрация във Вардарска Македония Българските акционни комитети развиват огромна организационна и политическа дейност. Те организират посрещането на българската армия, посочват местните хора, които да бъдат включени в администрацията, дават предложения за осигуряване прехраната на населението, търсят начини да се ликвидира със сръбската колонизация, да се върне заграбената от колонистите земя и се раздаде на българите, да се намали безработицата, да се води успешна борба с появилата се спекула и т.н. Органът на БЦАК се стреми да стане организатор и пропагандатор за разширяване структурите на комитетите. БЦАК изпраща благодарствена телеграма до цар Борис III във връзка с освобождението на Вардарска Македония, навлизането на българските войски и въвеждането на българската държавна администрация. *„Един велик идеал - свободата и присъединяването на Македония към майка България - се казва в телеграмата, за който българският народ от България и Македония води вековни епични борби, с безпримерен стоицизъм и безброй свидни и велики жертви, е вече действителност. Българският народ в свободна Македония е все още зашеметен, дълбоко развълнуван и изпълнен с неизмерима радост и признателност към царя на българите, към цар Борис III."*

На 24 април министър-председателят Б. Филов приема в София председателя на БЦАК Ст. Стефанов. Темата на водения разговор е необходимостта от обединяване на всички течения и дейци на македонските българи в името на националното обединение. Според Б. Филов старите разпри сред върховете на македонските българи пречат *„на общото дело...., наливат вода във воденицата на Италия и може би на Русия"*, които водят сепаратистична пропаганда във Вардарска Македония.

В процеса на активната дейност на БЦАК и на комитетите по места постепенно се създава конфликт с административните власти. Последните започват да гледат с подозрение към дейността на комитетите, виждайки в тях опит да се подмени държавната администрация и да се сеят сепаратистични настроения. В един доклад на директора на полицията до министъра на вътрешните работи от 31 май 1941 г. се съобщава, че БЦАК в своята дейност

„си присвоява права, които го характеризират като институт за властване, независимо от българската държавна власт и понякога в разрез с разпоредбите на същата“. Сочи се, че дейността му вече *„е изиграла ролята си и оставането му в бъдеще е безсмислено“*. Поради това полицейските органи пристъпват към ограничаване дейността на БЦАК до получаване на указания от правителството.

След като получава инструкции от правителството, Скопският областен директор А. Козаров на 7 юни 1941 г. издава заповед № 248, с която обявява БЦАК и неговите комитети по места за разтурени. Полицията иззема архивата, пособията и инвентара на централното ръководство и неговите поделения във Вардарска Македония. Същият ден А. Козаров се обръща с писмо до председателя на БЦАК Ст. Стефанов. В него той пише: *„Като имам предвид сегашната дейност на комитетите и на участвуващите в тях лица, която беше полезна само в първите дни на освобождението на българите в Македония до установяването на българската власт, учреждения и организации, надявам се, че всички участвуващи в него лица ще продължат да работят все така ревниво в установените вече организации и институти.“*

Заедно с разтурянето на БЦАК е спрян и неговият орган в. „Македония“. На негово място започва да излиза като ежедневник в. „Целокупна България“, с директор д-р Н. Коларов. БЦАК приема правителственото решение без да реагира.

Важен момент от дейността на българската административна власт и на БЦАК в първите месеци от освобождението на Вардарска Македония са усилията за репатрирането на българите-военопленници от югославската армия, както и на борците, лежащи в сръбските затвори. Това става чрез Министерството на войната, което влиза в контакти със съответните органи на Вермахта, като БЦАК подготвя списъците по населени места. Специално упълномощени лица посещават военопленническите лагери и затворите и съдействуват да бъдат освободени военнопленниците македонски българи и политическите затворници. В. „Македония“ пише по този повод, че БЦАК *„има всичкото съзнание да продължи тази акция до край и да не остави нито един пленник неосвободен“*. До 26 април 1941 г. вече са освободени 2500 военнопленници. Те устройват грандиозна манифестация по улиците на Скопие, изразявайки благодарността си към своята родина България за освобождението си. До 27 май с.г. са освободени общо 12 669 македонски българи от германските военнопленнически лагери. БЦАК, Българският червен кръст и всички организации във Вардарска Македония вземат участие и в събирането на помощи за военнопленниците, устройват тяхното посрещане в Скопие и препращането им по родните места.

Един от мнозината освободени македонски българи от германски плен е и известният по-късно във Вардарска Македония отродник Михаил Апостолов (Мите Митев Апостолов) от махала Ново село, Щипско. В молбата на неговия баща за освобождението му се сочи, че синът му *„е българин, роден от български родители“*. По-нататък бащата съобщава, че синът е постъпил в югославската армия не от любов към Югославия, а поради бедност *„и надежда,*

че страната ни ще се върне един ден към майката Родина и тогава ще може да служи на нашия любим български цар и държава". Благодарение на тази характеристика М. Апостолов, преименувал се по-късно в Апостолски, е освободен от германски плен. Дотогава той е сръбски офицер - майор под името Апостолович, и отговаря за разузнаването против българската армия. Освободен от плен, чрез министъра на войната ген. Н. Михов той подава молба до цар Борис III да бъде зачислен на действителна служба в българската армия. Поради дотогавашната му служба като сръбски кадрови военен разузнавач молбата му е отклонена и той е насочен към трудовите войски. Крайно честолюбивият М. Апостолов отказва това предложение и постъпва на работа като служител в структурите на Българския работнически съюз. Верен на сърбоманските си чувства, той бързо ренегира и от „патриот" става краен македонист и българомразец. Спечелен е от Темпо и е включен в партизанските чети, където му се възлага отговорният пост началник на Главния щаб на НОБ и ПО във Вардарска Македония. Даден му е и генерални чин. Като такъв М. Апостолов се явява върл гонител на всичко българско, а по-късно и като един от главните фалшификатори на българската история.

Културен живот. Българската власт заварва Вардарска Македония в крайно тежко стопанско, културно и просветно положение. Подложено в продължение на много години на най-жестока денационализация, политически терор и насилия, населението жадува за българска култура и просвета. Затова, почувствувало се национално освободено, то се втурва в бурен културен и просветен кипеж, характерен само за един процес на ново възраждане.

Първата спонтанна изява на свободния културен живот на македонските българи е първото свободно чествуване Деня на славянската писменост и българската култура - 24 май. На този ден в главния град на Вардарска Македония, Скопие, са организирани невиждани дотогава културни тържества. Още на 23 май вечерта тук пристигат голям брой ученици, културни дейци и членове на организацията „Юнак" от София. Между тях са писателите Добри Немиров, Елисавета Багряна и Стилиян Чилингиров, председателят на Македонския научен институт проф. Никола Стоянов и много други. Между гостите е и председателят на Илинденската организация Лазар Томов, който донася знамето на Скопското дружество „Вардарски юнак", опазено от него след 1918 г. От скопската гара по главната улица се проточва вълнуваща манифестация начело с духовата музика на софийските ученици. Ентусиазираното гражданство се смесва с гостите с радостни сълзи, прегръдки и нестихващо „ура". Същата вечер от столицата пристигат и около 100 души ветерани на македоноодринското опълчение, предвождани от народния представител А. Лулчев. На скопската гара им е устроено тържествено посрещане от членовете на възобновеното скопско дружество на македоноодринските опълченци.

За чествуването на 24 май по същото време заминава за София голяма група от 400 ученици и 40 учители от Скопие, Велес, Прилеп, Битоля, Охрид и други градове. На скопската гара на децата и учителите е устроено тържествено изпращане.

На самия 24 май в Скопие са устроени незапомнени тържества на българ-

ския дух. Тържествата са открити от известния софийски хор „Гусла“ и с молебен от митрополит Софроний. Особено вълнуващо е донасянето на „тържествения огън“ в църковно кандило от старата българска столица Преслав. *„От името на Св. синод на българската православна църква благославям този свещен огън, за да се разнесе по всички краища на свободната земя“* - казва в словото си митрополит Софроний. Реч за значението на 24 май произнася областният училищен инспектор Хр. Зографов. Преименувани са 29 улици на Скопие, носещи сръбски имена.

След тържеството започва шумна улична манифестация на ученици, граждани и на войската, с песни, музика, „ура“ и много цветя. Сред манифестанти-

Празникът на св. св. Кирил и Методий в Скопие

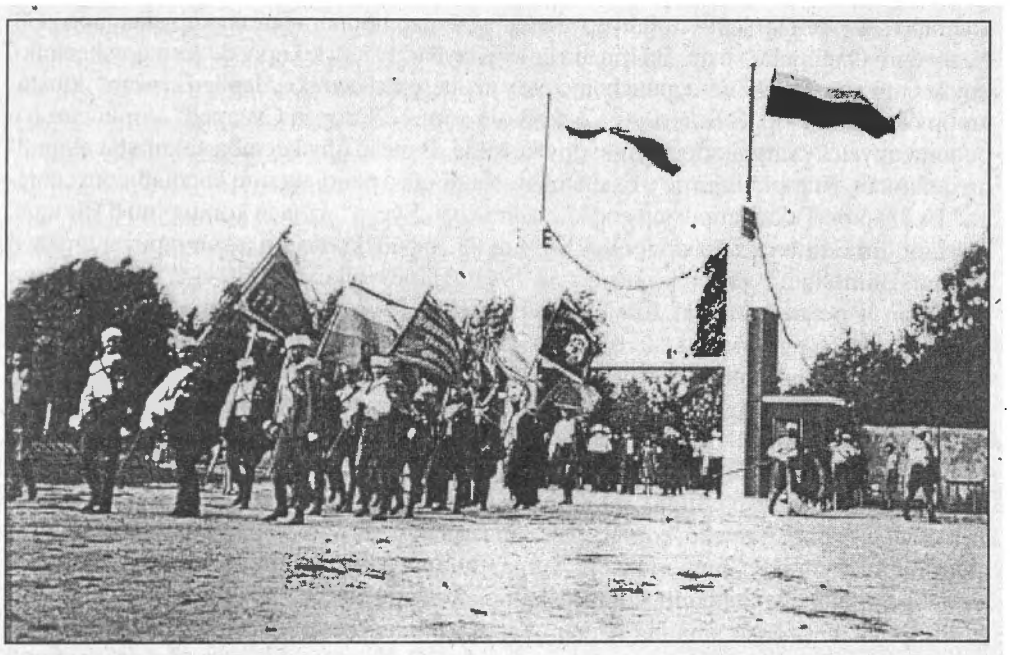
те са и грейналите от радост лица на бившите екзархийски учители, представителите на македоноодринското опълчение и др. И много сълзи на бликналата радост на хората от свободата. На градския площад гърми народна музика, вият се кръшни български хора, Вечерта хор „Гусла“ изнася на открито голям концерт за скопяни.

Подобни тържества по случай 24 май са устроени и в Битоля, Прилеп, Ресен, Охрид и други градове и села. На този свят ден празнуват македонските българи във всички кътища на Вардарска Македония. В Охрид управляващият Охридско-Битолската епархия митрополит Филарет отслужва тържествена литургия в старинната църква „Св. Климент Охридски“. За първи път от толкова години сръбски режим, в деня на Св. св. Кирил и Методий тържествено и

свободно бият църковните камбани, улиците и площадите са изпълнени с ликуващи хора, които носят пролетни цветя, давайки израз на волния и свободен български дух.

Два дни след 24 май в Скопие се отслужва тържествена панихида в църквата „Св. Богородица" по случай годишнината от смъртта на големия български пълководец и военен педагог полк. Борис Дрангов. Този смел войн е участвувал във войните 1912-1913 и 1915-1918 г. за националното освобождение и обединение на македонските българи. На 26 май 1917 г. той загива със смъртта на храбрите и е погребан в родния му град Скопие.

Значително културно събитие във Вардарска Македония през 1941 г. е и провеждането на големия юнашки събор на 12-13 юли в Скопие. Този събор се

Юнашкият събор в Битоля

превръща в грандиозна манифестация на младостта на България и на нейната непроклонна воля за свобода и национално обединение. На 2 август с.г. се провежда първото свободно чествуване на годишнината от Илинденското въстание 1903 г. Големи тържества са устроени в Крушево, Битоля, Велес, Прилеп, Скопие, Дойран и др. Отслужени са тържествени молебени-панихиди за загиналите илинденци. На тържествата се стичат огромен брой граждани и стари поборници в своите униформи. На 12 октомври 1941 г. в Скопие са организирани национални спортни тържества.

На 3 март 1942 г. за първи път във Вардарска Македония е чествуван денят на освобождението на България от турско робство. На този ден се изнасят сказки, утра, провеждат се тържествени събрания по всички градове и

села. В Скопие, Щип, Велес, Битоля и др. са отслужени тържествени молебени и устроени улични манифестации. Цяла Вардарска Македония чествува и една година от своето национално освобождение от сръбския подтиснически режим. В Скопие е устроена тържествена заря и е проведен парад на българската войска. Символично е смесена земя от Мизия, Тракия, Добруджа, Западните покрайнини и Македония.

Още в първите дни на свободен живот във Вардарска Македония спонтанно се възстановяват или се образуват нови културнопросветни,спортни, кооперативни и други масови дружества. Така само в Скопие до края на 1941 г. са образувани 64 такива дружества. Между тях са хорът „Борис Дрангов", спортните клубове „Вардар" и „Македония", дружествата на запасните офицери, подофицери и бойците от фронта, женското благотворително дружество, дружество „Червен кръст", ловно дружество, благотворителното дружество „Св. Климент Охридски" и др. В Прилеп са образувани женско просветно дружество, дружество на македоно-одринското опълчение, дружество „Червен кръст", юнашко дружество и др. В Битоля са основани хорът „Георги Сугарев" с оркестър и редица други културнопосветни дружества. В тези дружества закипява активна дейност. Устройват се и взаимни посещения с реномирани състави от „стара" България. Така например софийският хор „Гусла" изнася концерти в Скопие, Куманово, Битоля и др. градове. Хорът на софийските железничари гостува в Охрид, Битоля и Ресен в края на май 1941 г. През декември 1941 г. известният пианист и педагог проф. Димитър Ненов изнася голям клавирен концерт в Скопие. На 5 септември с.г. в Битоля свири царският симфоничен оркестър начело със Саша Попов.

Особено широко разпространение във Вардарска Македония придобива читалищното дело. Със съдействието на Върховния читалищен съюз в България са основани много народни читалища в градове и села. Само в Скопска област има 131 читалища, в които активно работят 559 учители. Към читалищата са създадени библиотеки, хорове, театрални трупи, литературни кръжоци, културнопросветни комитети и пр. Читалищата разпространяват българската култура сред населението, което жадно я възприема. В „стара" България е организирана широка кампания за събиране и изпращане на книги. Издателството „Хр. Г. Данов" подарява на читалищата във Вардарска Македония голям брой от своите издания. А Министерството на просветата отпуска финансова помощ на 25 читалища.

Специфична форма на културен живот на македонските българи е създаването и дейността на т. нар. „народни университети". Те привличат местната интелигенция и организират изнасянето на голям брой сказки по проблемите на българската национална история и култура, които масово се посещават от населението. Такива народни университети през 1941-1942 г. са създадени в Скопие, Охрид, Битоля, Велес, Щип, Прилеп, Куманово, Струмица и др. Народни университети работят и в някои села. Слушателите жадно поглъщат истината за своето историческо и културно минало, укрепват своето българско национално съзнание и гордост.

На 2 октомври 1942 г. в Скопие се провежда областно съвещание. Подробно

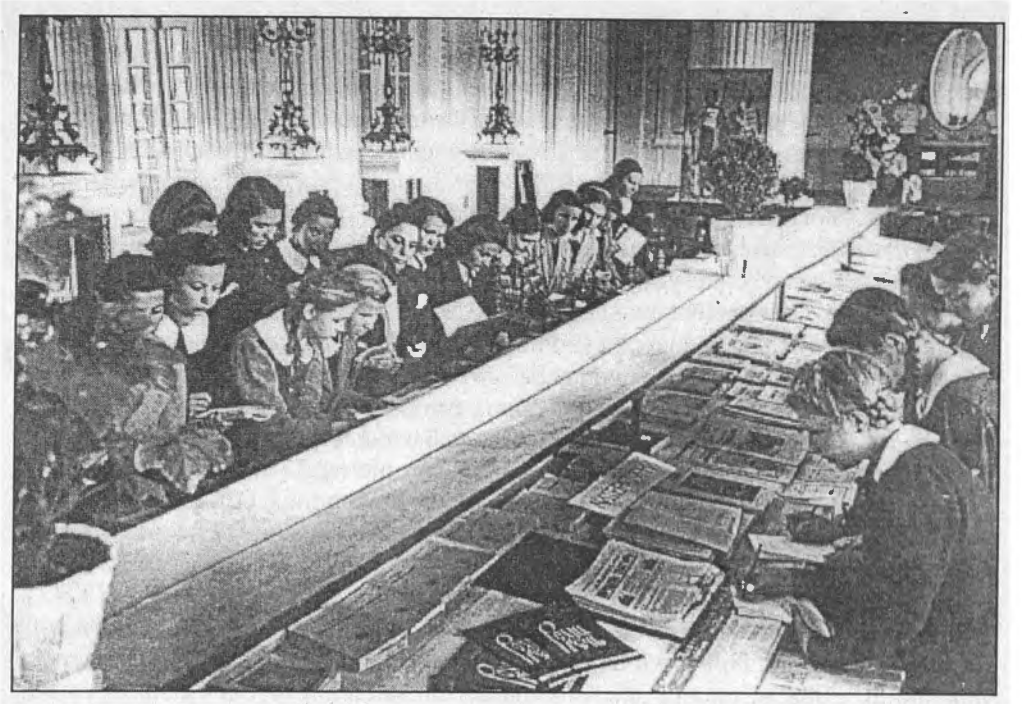
е обсъдена дейността на областния народен университет и са набелязани нови начинания за разширяване на дейността му. Ценни препоръки за това дават директорът на националната пропаганда Н. Коларов, Д. Гюзелев, Хр. Зографов, Хр. Вакарелски и др. Народните читалища и университетите развиват по места и широка родолюбива дейност. Техните членове издирват местата, където българската армия и четите на ВМРО са водили сражения за свободата на Македония, събират и тържествено препогребват костите на загиналите, поставят плочи на паметните места или на родните къщи на изтъкнати войводи и четници, полагат венци, устройват поклонения на лобните места на М. Бунева, на гроба на Гр. Пърличев, панихиди за Т. Александров, М. Развигоров, бащата и брата на Ив. Михайлов, зверски убити от сръбските жандарми, и пр.

За да се задоволи големият интерес на населението към българската книга, на 9 юни 1941 г. в Скопие е организирана изложба. По-късно тази изложба е показана и в Битоля и Охрид. Тя се превръща в истинско тържество на българската духовна култура, тъй като в продължение на 23 години българската книга е забранена и не се допуска във Вардарска Македония. От 2 до 27 септември с.г. в Крушево е проведена специална „културна седмица". Гост на крушевчани е писателят и общественикът Симеон Радев, който изнася сказка на тема „Участието на Македония в общобългарското единство". От 6 май 1942 г. в Битоля е открита изложба на българския периодичен печат. След това тя е пренесена в Охрид, Прилеп и Крушево. От 17 до 24 май 1942 г. във Вардарска Македония е организирана „седмица на българската книга". По това време са устроени изложби на български книги в почти всички по-големи градове. При откриването на изложбата в Скопие говори проф. М. Арнаудов. На тази изложба са представени и изданията на Македонския научен институт (МНИ).

Седмица на българската книга е организирана и през 1943 г. Тя се открива на 16 май в Скопие в присъствието на писателите Георги Райчев, Фани Попова-Мутафова, Димитър Пантелеев, Атанас Далчев и Панчо Михайлов. На изложбата е представена не само съвременна българска литература и научна книжнина, но и български старопечатни книги. Два дни след това в салона на Народния театър е устроена „вечер на българската книга". Писателят Д. Пантелеев говори за високия национален дух на българската книга. Подобни вечери с участието на български писатели са устроени и в градовете Щип, Прилеп, Битоля и Охрид.

На 9 май 1942 г. председателят на Македонския научен институт проф. Н. Стоянов открива в Скопие изложба на българския периодичен печат. На нея са представени и годишнините на сп. „Македонски преглед". Преди това тук на 8 февруари е открита първата художествена изложба на творци на Вардарска Македония. В Дома на изкуствата и печата са изложени платна на Димитър Андонов - Зографа, К. Висулчев, М. Шойлев и други художници. А на 14 декември 1941 г. е представена и първата фотоизложба на местни фотографи-художници, открита от директора на Народния музей Хр. Вакарелски.

През април 1943 г. в Скопие е открита Втората обща художествена изложба на художници от Вардарска Македония. В нея вземат участие със свои картини 13 местни творци.

Изложба на периодичния печат в Скопие

Още в края на 1941 г. в по-големите градове на Вардарска Македония като Скопие, Битоля, Охрид, Ресен и др. са образувани Граждански национални клубове. Инициатори и организатори на тези клубове са видните общественици инж. Д. Чкатров и Д. Гюзелев. В тях се развива богата културно-патриотична дейност сред населението. Техните изяви са твърде популярни и масово посещавани от населението.

Значително място в духовния живот на Вардарска Македония заема и радио Скопие. Още на 11 април 1941 г., т. е. 10 дни преди навлизането на българските войски, то започва да излъчва ежедневни емисии на български език. То дава информация за политическите новини от радио София и има своя местна програма за културните нужди на македонските българи. Неговата емисия „Исторически календар" запознава ежедневно слушателите с държавното устройство на България, с националноосвободителните борби на македонските българи, със земята, езика, бита и културата на този изконен български край.

Българската власт отдава голямо значение на радио Скопие като културен и политико-информационен институт и полага големи грижи за неговата техническа съоръженост, програма и кадри. На 11 февруари 1942 г. в Скопие се провежда конференция, на която подробно е обсъдено състоянието и задачите на радио Скопие. Всички изказали се подчертават изключителната роля, която играят радиопредаванията за културното въздигане на Вардарска Македония и за преодоляване на нейната изостаналост поради денационализаторската политика на сръбския режим. За директор на радиото първоначално

Народната певица Баба Наста (между архимандрит Стефан и войводата Кр. Лазаров)

е изпратен ръководителят на образователната комисия на радио София Йордан Стубел, а малко по-късно на негово място е назначен Димитър Гюзелев. Радиото установява тясно сътрудничество с всички български културни институти. От февруари 1943 г. то започва да излъчва интересното предаване „Българската национална култура", в което запознава слушателите с ролята на Македония в културната история на българския народ.

Значително място в културния живот на Вардарска Македония заемат посещенията на български писатели и учени. Те провеждат задушевни срещи с населението, четат свои произведения, изнасят сказки, участвуват в различни честувания и пр. Така на 24 май 1941 г. в Скопие пристигат Д. Немиров, Ст. Чилингиров, Никола Фурнаджиев и Елисавета Багряна. В препълнения салон на Народния театър те четат свои произведения. Според в. „Целокупна България" това литературно четене *„даде израз на неутолимата жажда на българите в Македония за българско слово"*. Отделно писателите четат свои произведения пред скопските ученици. Те посещават и Прилеп, Охрид и Битоля, където са посрещнати с голям интерес от гражданите, пред които също устройват литературни четения.

През юли 1941 г. големият български писател и деец на ВМРО Димитър Талев посещава родния си град Прилеп. Целият град се стича на устроеното му от културната общественост честувание. Писателят чете на съгражданите си свои разкази и изнася сказка на тема „Българският език и книжнина". След това е провъзгласен за почетен член на възобновеното читалище „Надежда". На тържеството присъствуват и Д. Гюзелев, и бившият войвода на ВМРО Милан Гюрлуков.

На 9 септември 1942 г. в Скопие пристига голяма делегация на Македонския научен институт в София, начело с неговия председател проф. Н. Стоянов. В делегацията влизат професорите Александър Станишев, Владислав Алексиев, Стефан Баджов, Константин Станишев, Стоян Романски и др. На 13 септември в църквата „Св. Климент Охридски" в Охрид е отслужена тържествена литургия. От името на института на църквата е поднесен в дар сребърен триптих с изображения на храма-паметник „Св. Ал. Невски" в София, на кръглата църква в Преслав и на църквата „Св. Климент Охридски" в Охрид.

Проф. Н. Стоянов в словото си казва: *„Клименте, свети, днешният ден ще остане паметен за Македонския научен институт. Днешният ден е ден на при-*

Членове на Македонския научен институт пред Народния музей в Скопие

общаване с тебе, учителю свети. Ние, твоите ученици, смирено отправяме молитва към тебе и те молим да благословиш и закрилиш делото на Македонския научен институт, което е продължение на твоето велико дело, да благословиш и закриляш, както досега, целокупния български народ и целокупното българско Отечество." След тържествения молебен делегацията посещава сградата на Охридската гимназия „Климент Охридски", където е поставена възпоменателна плоча, а проф. Н. Стоянов говори за съдбата на българското племе.

След Охрид членовете на делегацията на МНИ посещават и други градове във Вардарска Македония. Те изнасят сказки по различни въпроси от културното минало на македонските българи.

Още през 1941 г. във Вардарска Македония са проведени първите свободни чествувания на Ив. Вазов, Хр. Ботев, Паисий Хилендарски, Г. С. Раковски и други. На тях говорят Ст. Чилингиров, председателят на Св. синод архимандрит Стефан, С. Радев.

Когато се говори за бурния развой на културния живот във Вардарска Македония, не може да се отмине огромната роля, която играят такива основни български културни институции като Народният театър, Народната

Манифестация в Скопие в чест на народните будители

библиотека и Народният музей в Скопие. Българското правителство отдава голямо значение на тези културни огнища за културното възраждане на българщината, затова отблизо се грижи за тяхното развитие. Още на 24 май 1941 г. в Скопие пристига инспекторът при Народния театър в София Т. Йорданов със задача да проучи условията за уреждане на театралното дело в Скопие и Битоля.

За директор на Скопския народен театър е назначен Ст. Стоилов, за режисьори Ал. Иконографов и Ст. Сърчаджиев, за драматург П. Горянски.

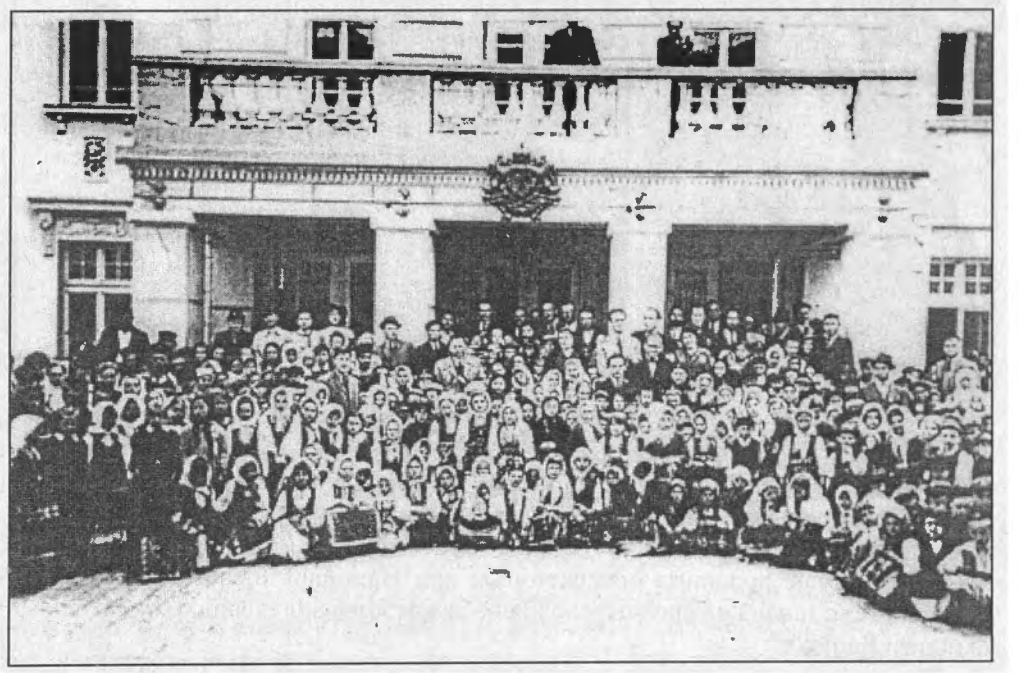
Скопският народен театър си поставя като основна задача да приобщава македонските българи към литературния български език, да разкрива народностните, гражданските и социалните добродетели на българина. В репертоара му са включени българските пиеси „Борислав“ и „Хъшове“ от Ив. Вазов, „Охридска девойка“ от Кирил Христов, „Не бил достоен“ от Ст. Чилингиров, „Хан Татар“ от Н. Икономов, „Свекърва“ от А. Страшимиров, „Майстори“ от Р. Стоянов, „Милионерът“ от Йордан Йовков и др.

На 3 октомври 1941 г. Скопският народен театър открива своя първи сезон със специално написания от писателя К. Христов тържествен „пролог“.

Той символизира огромното дело на княз Борис с покръстването на българите, както и делото на братята Кирил и Методий и на техните ученици за старобългарската азбука и нейното разпространение. Гражданите проявяват голям интерес към представленията на театъра и пълният неговия салон.

На театъра гостуват видни артисти от Софийския народен театър като Ст. Бъчваров, П. Атанасов, Вл. Трандафилов и др. В началото на април 1942 г. в Скопие пристига съставът на Народния театър в София, а в столицата гостува Скопският Народен театър. Софийският народен театър дава 12 представления на „Боряна" от Й. Йовков, преминали при изключителен успех.

През май 1942 г. Скопският народен театър предприема турне във Вардарска Македония и изнася представления в Куманово, Велес, Щип, Кочани, Гевгели, Прилеп, Битоля и Охрид. По този начин театърът се превръща в културно огнище за цяла Вардарска Македония.

Деца от скопските села на безплатно посещение на Скопския народен театър

Наред с културно-просветната и театралната си дейност Скопският народен театър подготвя и млади кадри за театралното дело във Вардарска Македония. През февруари 1942 г. към театъра е открит курс за подготовката на нови артистични кадри.

Освен Скопския народен театър, активна културно-просветна дейност във Вардарска Македония развива и Битолският общински народен театър. Неговият първи театрален сезон е открит на 1 декември 1943 г. с пиесата „Бащи и синове" от Вл. Поляков. Театърът изнася своите представления не само в областния град, но и в селищата на цялата Битолска област. Той играе

още пиесите „Милионерът“ от Й. Йовков, „Върла магьосница“, „Любов и чест“ и др. Посещава Прилеп, Охрид, Ресен, Крушево и др. селища. До февруари 1944 г. театърът изнася 65 представления, посетени от 20 848 посетители само в Битоля. По този начин той също играе значителна роля за духовното издигане на македонските българи и за утвърждаването на българската духовна култура.

Активна културно-просветна дейност в областните градове Скопие и Битоля извършват и т.н. Домове на изкуството и печата. В тях са обединени местните интелектуални сили - писатели, артисти, журналисти и пр. Със своята богата и разнообразна дейност те бързо се утвърждават като авторитетни културни институти: устройват сказки върху въпроси от историята, културата, изкуството и обществения живот, организират изложби, обединявайки отприщените творчески сили на македонските българи. Така например в Скопския дом на изкуството и печата членуват такива интелектуалци като Д. Гюзелев, инж. Д. Чкатров, Бл. Димитров, артисти, журналисти и др. Председател на Дома е директорът на Народния театър Ст. Стоилов.

Главният инспектор на пропагандата Н. Коларов раздава български книги на ученици в с. Катлановo, Скопско

Още на 1 септември 1941 г. в Скопие са открити Народната библиотека и Народният музей. Библиотеката притежава повече от 206 000 тома българска и чужда литература, както и стари ръкописи и старопечатни книги. Тя разполага с две общи читални и една за специални проучвания. Библиотеката

притежава значителен брой списания, вестници, детска литература, географски карти и др. Тя има три отдела - за българска литература, за чужда литература и архивен отдел. На библиотеката е изпратено в дар голямо количество литература от страната и особено от Македонския научен институт, Българската академия на науките, Софийския университет, Археологическия и Етнографския музеи в София, Министерството на просветата и др. За директор на Скопската народна библиотека е назначен Георги Шоптраянов. Освен нея е открита и Общинска библиотека, която разполага с 4500 тома литература, предимно на български език.

Народният музей се помещава в сградата на Скопската търговско-индустриална камара. В него са разкрити три отдела: по стара история с ръководител Ив. Венедиков, средновековна история с ръководител Ст. Михайлов и етнографски. В трите отдела са представени богати сбирки от статуи, капители, антични плочи, колони и пр., стенописи от църкви, монети, макети на архитектурни паметници, носии, оръдия на бита и труда и пр. За директор на музея е назначен известният български етнограф Хр. Вакарелски.

Скопският народен музей разгръща широка проучвателна, събирателска и реставрационна дейност. Към музея е учредено Българско народоучно дружество, членовете на което се заемат с изучаването и популяризирането на старините във Вардарска Македония. На 19 март 1942 г. пред членовете на дружеството Ив. Венедиков изнася научно съобщение за два неизвестни паметника за

Министър-председателят проф. Богдан Филов разглежда археологически разкопки в Охрид

Вардарска Македония. На 26 октомври с.г. той изнася втори доклад върху своите археологически проучвания в Щипско - „Принос към античната география на Източна Македония". Съвместно с Археологическия музей в София, Народният музей започва картографиране на историческите паметници във Вардарска Македония и тяхното реставриране. За тази цел в Скопие пристига директорът на Археологическия музей Ив. Велков, който посещава и Охрид, Битоля и Велес. Съвместно започват и първите археологически разкопки в Охрид и Преспа. В резултат на широката проучвателна работа Народният музей в Скопие разполага с няколко хиляди паметници на материалната култура, полага грижи за опазването на черквите и манастирите в Охрид, Старо Нагоричане, Стоби и др. Неговите сътрудници проучват бита и материалната култура на населението. От откриването му, само за 7 месеца той е посетен от повече от 7500 посетители. Той урежда градски музеи в Битоля и Охрид, участвува в изложби на Пловдивските музеи през 1942 г., както и в археологическата и етнографска изложба във Франкфурт на Майн с.г. С негово съдействие започва и работа по изграждането на Природонаучен музей.

Твърде важен елемент от развитието на културния живот във Вардарска Македония е издателската дейност, вестникарското дело и книгоразпространението. Първият български вестник, излязъл непосредствено след освобождението, е в. „Македония", орган на БЦАК. Той излиза веднъж седмично, като след брой № 3 е спрян заедно със закриването на БЦАК. Този вестник отразява бликналата радост на македонските българи от свободата, изграждането на българските акционни комитети и тяхната дейност и посрещането на българската армия. От 24 май 1941 г. в Скопие започва да излиза като ежедневник в. „Целокупна България". На неговите страници се отразява цялостното развитие на Вардарска Македония до навечерието на събитията през септември 1944 г. Първоначално директор на вестника е Н. Коларов. Вестникът дава и отпор на сърбокомунистическите тези за т.н. „македонска нация", отстоявайки българското име и национално съзнание на болшинството от населението. Така например в статията „Българи сме и българи искаме да си останем" той разобличава аргументирано разпространяваната от комунистите измислица за т.н. „македонски народ", за „македонски език" и пр. с користни политически цели. В статията справедливо се сочи, че тази пропаганда има за задача да разедини българския народ; че „македонски народ" и „македонски език" не съществуват; че понятието „македонец" е географско понятие; че българската история и българската култура са история и култура и на македонските българи; че българският език е и техен майчин език.

Изхождайки от изключително народополезната и патриотична роля на в. „Целокупна България", големият приятел на българския народ и виден славист Леон Ламуш изпраща в началото на 1943 г. следното поздравление: *„В началото на Новата 1943 г. желая да изразя на своите драги приятели от Македония най-сърдечните си чувства и най-искрените си благопожелания за възраждането и за щастието и благоденствието на дълго поробените български земи, които, слава Богу, са сега окончателно присъединени към Майка България. Аз*

почтително се прекланям пред всички герои и героини, които са се жертвували за свободата на Македония и за обединението на майката Отечество.“

От 1 януари 1942 г. в Битоля започва да излиза като ежедневник в. „Пелистерско ехо“. Той осветлява главно събитията и проблемите в Битолска област. Както „Целокупна България“, така и „Пелистерско ехо“ се разпространява широко сред населението. Освен тях, в началото на февруари 1943 г. в Скопие започва да излиза сп. „Македония“ като ежемесечник. В него се помещават материали за историята, културата и стопанския живот на Вардарска Македония.

В Скопие работят 9, а в Битоля 5 печатници. Във втория град са отворени и 8 книжарници за български книги. Въпреки трудностите с хартията и печатането, във Вардарска Македония излизат и няколко частни издания с мемоарен и обществен характер, сборници с училищно-исторически характер, серия с литературно-исторически издания на Националната пропаганда и др.

Просветно дело. Голяма роля за народностното оцеляване и възраждане на македонските българи играе бурното развитие на просветното дело. Принудени да учат децата си на сръбски език в сръбски училища, сега македонските българи посрещат с радост усилията на държавата за откриването и просперитета на български училища. Жадни за българска просвета, те изпращат децата си да се учат на майчиния си книжовен български език.

Още с установяването си до началото на май 1941 г. българската администрация се залавя с голяма енергия с разрешаването на проблемите на просветата. За тази цел във всички общини на областта са образувани училищни настоятелства. Те веднага започват да възстановят полуразрушените училищни сгради, да приспособяват временно частни къщи за училища, както и да изграждат нови. Министерството на просветата също оказва своята бърза помощ. Във Вардарска Македония са командировани значителен брой учители, назначени са областни и околийски училищни инспектори, директори на училища, отпуснати са суми за чинове, черни дъски, учебни пособия, безплатно облекло за бедните ученици, безплатни трапезарии, учебници и пр. През 1942-1943 г. за Скопска област са отпуснати 11 735 000 лв., за Битолска - 8 595 000 лв. Още през 1941 г. във Вардарска Македония са открити 420 безплатни ученически трапезарии и 17 дневни детски дома - по две в Скопие и Битоля и по една в Щип, Крива паланка, Гевгели, Куманово и др. През учебната 1943-1944 г. в Скопска област вече са обзаведени 228 учителски библиотеки с 1185 тома в основните училища, 179 ученически библиотеки в основните училища с 15 901 тома и 37 библиотеки в прогимназиите с 11 839 тома литература.

За задоволяване на острата нужда от учители на първо време са привлечени и мобилизирани учители в армията, както и екзархийски учители. За да се задоволи нуждата от първоначални и прогимназиални учители, голям брой младежи и девойки са изпратени в педагогическите институти в Шумен, Търново, Силистра, Кюстендил, Ст. Загора и Пловдив.

Благодарение на бързите и ефикасни мерки, взети от Министерството на просветата и просветните органи по места, учениците продължават учебна-

та година без да прекъсват сериозно учебните занятия. Училищата екват от българска реч и песни. Около 90% от подлежащите на задължително обучение деца тръгват да учат в българските училища, при 40% - при сръбския режим. Само в Скопие са открити две мъжки и една девическа гимназии. Във Велес, Щип, Прилеп, Охрид и Битоля - смесени гимназии, в Струмица, Гевгели и Кавадарци - гимназии до пети клас включително, които впоследствие се развиват като пълни средни училища. В Кратово, Ресен, Берово, Кочани, Радовиш и Гевгели също са открити непълни гимназии.

На 7 юли 1941 г. тържествено завършва учебната година във Вардарска Македония. Само за няколко месеца учениците се научават свободно да четат, пишат и говорят на книжовен български език. Изненадващи са и резултатите по усвояване на учебната материя.

От април 1941 г. до август 1944 г. Министерството на просветата изразходва за просветното дело във Вардарска Македония 665 612 941 лв.

В началото на учебната 1941-1942 г. в Скопска област има 505 първоначални училища с 1049 учители и 68 прогимназии със 194 учители. До края на годината са открити още 28 първоначални училища и 4 прогимназии. Чрез областната училищна инспекция на 53 села са отпуснати средства за построяването на нови училищни сгради и на 27 села - за довършване на училищни сгради.

През 1941-1944 г. за чинове и други пособия са отпуснати 6 200 000 лв. Създадени са и работят 164 ученически безплатни трапезарии. Много училища са оземлени от държавата с по 50 до 500 дка земя.

По същото време в Битолска област са открити 52 прогимназии със 799 учители. Тук има 225 първоначални училища с 578 учители. В Битоля, Прилеп и Охрид са открити пълни гимназии, а в Ресен и Кочани - непълни гимназии. В битолските училища се учат и около 800 деца от Леринско, Воденско и Кайлярско, т.е. от окупираната от италианците Западна Македония.

Още в началото на учебната 1941-1942 г. Министерството на просветата отпуска 188 стипендии за бедни ученици във Вардарска Македония от по 500 лв. През следващите години броят на стипендиите е значително увеличен, като са отпуснати стипендии и на прогимназиални ученици.

Във Вардарска Македония са открити и редица професионално-технически училища, училища за медицински сестри, практически земеделски училища и др. Така например още през есента на 1941 г. в Скопие е открито средно училище за медицински сестри, което през 1943 г. е превърнато в Медицински институт. През 1941 г. в Битоля е открито мъжко средно земеделско училище, единствено във Вардарска Македония за подготовкана средни земеделски специалисти. За да се продължат традициите на Охридската резбарска школа, в Охрид е открито специално резбарско училище. В Крушево е открито държавно девическо занаятчийско училище по килимарство. В областта са открити още много земеделски училища и курсове. Открит е институт по тютюна в Прилеп, опитен земеделски институт в Скопие, земеделски учителски институти в Скопие и Враня, земеделско училище в Прилеп и др. В Скопие и Кавадарци има опитни земеделски полета, практическо девическо земеделско училище в с. Прешово, практическо земеделско училище в Куманово и др. С това се цели да се даде

тласък на развитието на земеделското стопанство и изобщо на стопанския живот във Вардарска Македония. В края на 1942 г. е открито ново девическо практическо земеделско училище в Щип, мъжко в Демиркапия и пет допълнителни земеделски училища в Берово, Царево село, Виница, Злетово и Радовиш, както и 6-месечни допълнителни земеделски курсове във Валандово, Неготино, Св. Никола, Бояново и Драчево. Учениците от професионалните училища се ползват с правото да продължат образованието си в училищата и институтите в „стара" България.

В Скопие е открито средно музикално училище с инструментален и вокален профил. През 1943 г. то е преустроено в музикална гимназия за даровити деца, първата в България.

Поради голямата неграмотност на населението Министерството на просветата организира и вечерни училища. В тях се дават знания по история, литература, народно стопанство, книжовен български език и пр. В Скопие е открит и специален курс по българска история и култура. В него се четат лекции по историята и културата на българския народ, по книжовен български език, етнография, по стопански въпроси и пр. Един от най-добрите лектори в този курс е директорът на Народния музей Хр. Вакарелски.

С оглед да се повиши квалификацията на местните учители и на служащите, Министерството на просветата организира специални курсове в по-големите градове по книжовен български език, история и география. Такива курсове например са открити в Скопие, Битоля, Куманово, Велес, Прилеп, Щип, Охрид, Кочани и др. Поради големия брой желаещи да посещават курсовете, всички учители в армията са освободени, за да ръководят курсове. За тази цел още през юни 1941 г. са командировани от „стара" България 27 квалифицирани учители и учителки. Курсът в Скопие се посещава от 608 ученици, 163 учители, 6 свещеници и 183 граждани. В Кавадарци курсът се посещава от 843 ученици и граждани. Отделно за учители във Вардарска Македония през лятото на 1941 г. в София започва работа специален курс. Той се води от висококвалифицирани лектори, а писателите Ел. Багряна, Д. Талев, Н. Фурнаджиев и К. Петканов изнасят пред курсистите специално литературно четене.

Учителите във Вардарска Македония вършат своята работа с апостолско себеотдаване не само сред учениците в училище, но и сред населението. Те непрекъснато общуват с него и развиват широка културно-просветна извънучилищна дейност. Учителите изнасят сказки, организират курсове за огрaмотяване, работят в читалищата и народните университети, основават кооперации и пр. За добра организационна и учебно-възпитателна работа Министерството на просветата отличава с похвала директора на Първа мъжка гимназия в Скопие Хр. Зографов, директора на Прилепската смесена гимназия Ем. Чучков, директора на Охридската смесена гимназия П. Х. Панзов, директора на Кумановската смесена гимназия Ив. Кръстев и други директори и учители.

Активна дейност за развитието на просветното дело във Вардарска Македония играе училищният инспектор в Битолска област Коста Църнушанов. Той не само полага големи грижи за развитието на учебното дело, но и изнася

сказки, участва в различни културни и просветни начинания. На 25 октомври 1941 г. той излиза с окръжно № 969 до околийските училищни инспектори, директорите на прогимназиите и главните учители в Битолска област. В него се сочи голямата историческа роля, която има да играят учителите във Вардарска Македония: учителят *„е на фронта на изграждането и възхода на свободната българщина“*; в своята дейност той трябва винаги да има пред очите си примера на българските възрожденски учители, на борците за свобода, подвига на българските воини по време на войните за национално освобождение и обединение на българските земи. К. Църнушанов препоръчвана учителите да се включат в изграждането на българските читалища, да организират театрални трупи, народни университети, да възпитават учениците и населението в патриотичен дух, да водят децата на историческите места, с каквито е осеяна Вардарска Македония, да се грижат за гробовете на борците за свобода, да разпространяват чрез читалищните библиотеки българската книга сред населението, изобщо да правят всичко зависещо от тях за издигане на културното му равнище и пр. Затова благодарение на своята неуморна апостолска работа сред македонските българи учителите са търсени и обичани от тях, ползват се с голямо уважение и авторитет.

За подпомагане развитието на просветното дело и повишаване квалификацията на учителите се свикват областни и околийски учителски конференции. С тях се спомага адаптирането на училищното и просветно дело с това в „стара“ България, за усвояване натрупания дългогодишен опит, знания и традиции. Така от 1 до 9 май 1942 г. в Скопие се провежда конференция на учителите по история и география в прогимназиите и гимназиите във Вардарска Македония, организирана от Министерството на просветата. Главният инспектор по история при мининстерството А. Цветков изнася доклад за ролята на историческите знания за патриотичното възпитание на учащата се младеж. На конференцията говорят още проф. П. Мутафчиев, С. Радев, Ив. Дуйчев, проф. Ив. Батаклиев и др. По-късно учителската конференция се пренася в Охрид и Ресен. Учителски конференции се провеждат и в Битоля, Прилеп, Велес и др. градове.

На 7 октомври 1941 г. в София на национална конференция на областните училищни инспектори е отчетен неугасващият стремеж на младежта от Вардарска Македония към просвета, желанието на населението за откриването на нови училища, големият интерес към българската книга и пр. Конференцията апелира към правителството да задоволи максимално просветния глад на македонските българи.

Специално внимание българската държава обръща на развитието на висшето образование във Вардарска Македония. Още през май 1941 г. Академичният съвет на Софийския университет решава да бъдат приети в университета всички студенти от новоосвободените земи, които до 1941 г. са следвали в югославски университети. Така 150 студенти продължават образованието си в София, като Министерството на просветата отпуска на 20 от тях еднократна помощ по 1000 лв. По-късно министерството отпуска на всеки студент по 2000 лв., за да улесни следването му. Между тези студенти е и Лазар Мойсов.

В студентския именник той се записва по народност „българин“. Това не му попречи по-късно да се пише „македонец“ и като съдия да стане върл гонител на българщината във Вардарска Македония, на съвестта на когото тежат голям брой смъртни присъди над български патриоти.

В края на юни 1941 г. Академичният съвет на Софийския университет начело с ректора проф. Ст. Цанков посещава с „поклонническа мисия“ Скопие, Охрид, Битоля и други градове във Вардарска Македония. В Охрид е проведено тържествено заседание на съвета, на което проф. Ив. Снегаров произнася академично слово за св. Климент Охридски и неговото дело. В Битоля проф. М. Арнаудов изнася лекция на тема „Ролята на Македония в българското Възраждане“. В Прилеп Ив. Дуйчев говори за „Прилеп в нашето минало“. Академични лекции изнасят и други членове на Академичния съвет.

По време на посещението на Академичния съвет на Софийския университет във Вардарска Македония е обсъден въпросът за откриване на университет в Скопие като втори български университет. Тази идея е посрещната с пълно разбиране от местната общественост и правителството, но поради обективни причини е осъществена едва през 1943 г. На първо време е открит Историко-филологически факултет. Редовните занятия започват на 22 октомври с академично слово на ректора доц. Ат. Илиев „Народност и култура“.

В Скопския университет учат 125 студенти (по история 29 студенти, славянска философия 21 и пр.). В началото на летния семестър 1944 г. към университета са открити студентски стол и общежитие. Университетът е наречен на името на цар Борис III.

Абитуриенти от Македония полагат венец пред паметните плочи на 1-ви и 6-и полк в София

Официалното тържество по откриването на Скопския университет е на 19 декември 1943 г. Присъствуват представители на Софийския университет и висши училища в страната, между които и първият ректор на СУ проф. Ал. Т. Балан, проф. Ал. Станишев, писателят Ст. Чилингиров, проф. Н. Стоянов, Д. Крапчев, министърът на просветата Б. Йоцов и др. Княз Кирил произнася слово и официално провъзгласява Скопския университет за открит. Макар и да просъществува само два семестъра, Скопският университет се изявява като авторитетно просветно и културно средище във Вардарска Македония, достоен следовник и продължител на Охридската школа на св. Климент Охридски.

Църковен живот. Наред с установяването на българската администрация, с устройството на културното и просветното дело, върви и процесът на организиране на българската православна църква. Вардарска Македония е разделена на две епархии - Скопско-Велешка и Охридско-Битолска. За митрополит на първата е назначен от Светия синод временно Търновският митрополит Софроний, а на втората - митрополит Филарет. При всяка църква е образувано църковно настоятелство и са назначени свещеници. Богослужението започва отново да се извършва на български език. На 26 май 1941 г. Охридско-битолският митрополит Филарет посещава Охрид и тържествено приема от гражданските власти манастира „Св. Наум" на Охридското езеро. Отслужена е и тържествена литургия. При входа на манастира митрополит Филарет е посрещнат с думите: *„Ваше високопреосвещенство, българите от тази част на Родината са щастливи, че дочакаха деня на посрещането в манастира „Св. Наум" български владика и български свещеници. От днес в този божи храм - тази българска светиня, изградена от велики наши йерарси и будители, ще се служи на родния български език и на него ще се молят довчера поробените македонски българи. Приемете манастира, осветете го с вашите молитви и нека Бог да го пази от ново поругаване."* На 18 май с.г. Скопско-Велешкият митрополит посещава гр. Велес, посрещнат със сълзи на радост и цветя от цялото гражданство. В църквата „Св. Пантелеймон" е отслужен тържествен молебен. Както митрополитите, така и свещениците по места, наред с чисто църковните си задължения вършат и огромна културно-просветна и образователна дейност сред населението. В някои по-големи храмове - Скопие, Битоля, Щип Велес, Куманово, Прилеп и др. са организирани и църковни хорове. Така българската православна църква дава своя ценен принос за културно-националното възраждане на Вардарска Македония.

Стопански живот. Твърде важна страна и голяма грижа на административните власти след освобождението на Вардарска Македония е организирането и развитието на стопанския живот, включването на областта в цялостния стопански механизъм на България. За тази цел още през май 1941 г. Народното събрание спешно приема редица закони: за отчетите, приходите и разходите на общините в новоосвободените земи за 1941 г., за принудителното отчуждаване на разни предприятия от обществена полза, закон за осигуряване на обществения ред и др. Издадени са и редица разпоредби от областните директори за регламентиране на търговската дейност, разпределението на хранителните продукти и пр. В двете области са създадени областни сметни

палати, които контролират приходите и разходите на държавните учреждения. Една от първите в стопанската област е провеждането на финансова реформа. По решение на правителството Българската народна банка (БНБ) започва да обменя сръбските динари на населението при курс 100 динара за 1,60 български лева. За организиране на финансовото дело в по-големите градове са открити клонове на БНБ, Българска земеделска и кооперативна банка (БЗКБ), Македонската народна банка (МНБ), Популярната банка, Банка български кредит и др. БЗКБ доставя на земеделските стопани във Вардарска Македония земеделски оръдия и машини, отпуска заеми за закупуване на бубено семе, на пашкули и пр. Само до 30 ноември 1943 г. тези заеми достигат сумата 24 650 000 лв. През 1941 г. в Скопска област чрез БЗКБ са раздадени 365 плуга, 270 брани, 32 триори и др. Пречистена и обеззаразена за посев е повече от 10 млн. кг пшеница, доставени са десетки хиляди плодни дръвчета за засаждане, положени са грижи за расовото подобряване на животновъдството и пр.

С оглед да се преодолее силната разпокъсаност и непроизводителност на земеделието, още в края на 1941 г. със съдействието на държавата по селата започват да се образуват земеделски задруги. Те имат за задача на професионална основа да защитават интересите на селяните и да обединяват усилията им за културен напредък в земеделието. Такива земеделски задруги в Скопска област са образувани в селата Горни полог, Глишник, Романовци, Доляни, Студена бара и др. В околийските центрове са образувани околийски, а в областните - областни земеделски задруги. В Скопие и Битоля са образувани Областни стопански камари, както и областни и околийски стопански съвети. Създадени са и областни стопански дирекции, които се грижат и за прибирането на реколтата, отдаването на общинските земи под наем и пр.

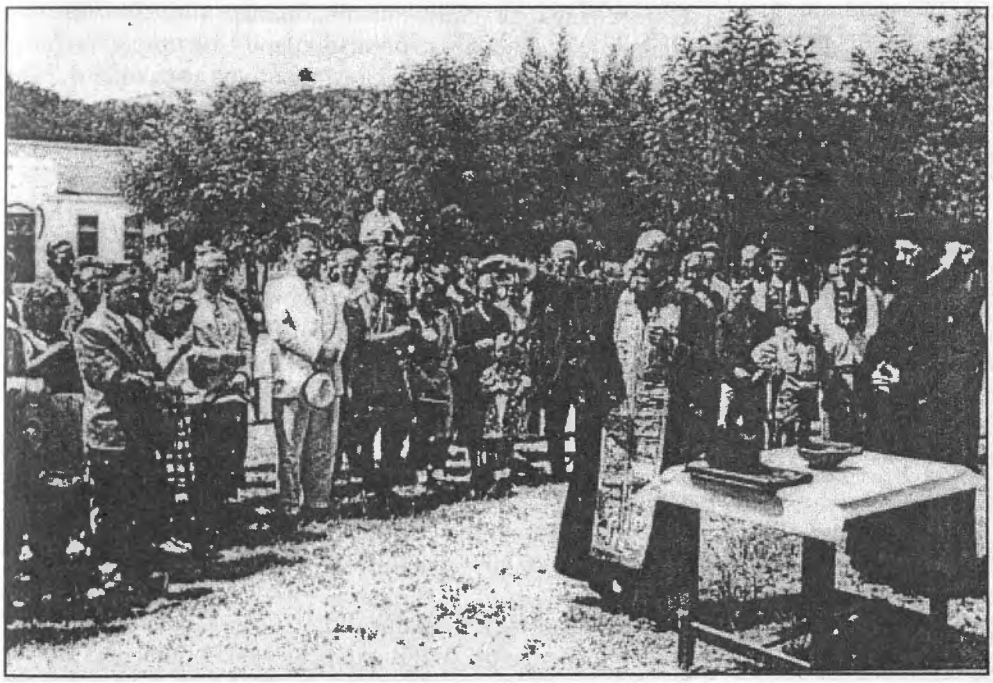

Селяни от Македония честват Деня на земята

С оглед да се съдейства за подобряване култу-

рата на замеделието, към околийските и областните управления са образувани околийски и областни агрономства, както и ветеринарни служби. В Скопие е открит и ветеринарен бактериологически институт. Всички тези служби развиват енергична дейност за разпространението на агрокултурата сред земеделските стопани, както и за развитието на животновъдството. Те свикват свои конференции, на които специалистите отчитат състоянието на земеделието и скотовъдството, обсъждат наболелите проблеми и поставят своите искания пред административните и стопанските власти. През зимата агрономите и ветеринарните лекари обикалят своите райони и изнасят беседи пред земеделските стопани по различни проблеми на селското стопанство и ветеринарното дело. На 17 септември 1941 г. в Охрид се провежда конференция на агрономите от Битолска област и на околийските управители. Въпросът, който е поставен на обсъждане, е есенната сеитба, снабдяването на земеделските стопани със сортови семена, торове, земеделска техника и др. В края на юни 1941 г. в Скопие пристига известният почвовед проф. Ив. Странски. Той посещава още Битоля и Велес, среща се с местни специалисти и разисква с тях въпросите за подобряване на почвите, провеждането на мелиорации и пр.

Административните и стопанските дейци във Вардарска Македония обръщат сериозно внимание и на развитието на кооперативното дело в селското стопанство. В резултат на техните усилия, в редица селища са основани селски производствени и потребителни кооперации, горски кооперации и водни синдикати. Такива кооперации са образувани в селата Драчево, Катланово и др. На 5 октомври 1941 г. в Скопие се провежда конференция на кооперативни-

Откриване на стан-школата в с. Драчево, Скопско

те дейци от Вардарска Македония. Присъстват представители на кооперациите в Скопие, Битоля, Щип, Велес, Радовиш, Кавадарци и др. Докато по време на сръбския режим в областта има едва 32 кооперации, сега само в Гевгелийска околия те наброяват 15, в Беровска 6, Кумановска 1, Охридска 2, Радовишка 1, Ресенска 1, Св. Николска 1, Скопска 12, Струмишка 7, Щипска 2, или общо в Скопска област до началото на 1943 г. са образувани 72 кооперации.

Тъй като земеделското стопанство във Вардарска Македония поради политиката на сръбския режим се намира в твърде окаяно положение, българската власт извършва ревизия на проведената колонизация. Още с идването на българкта армия и установяването на българската администрация, сръбските колонисти започват да се изселват от областта. Друга част принудително е изселена от администрацията. Така до 1 септември 1941 г. са изселени общо 36 451 души. Това са главно сръбски жандарми, чиновници, акцизни стражари и др. Изоставените от колонистите плодородни земи автоматически стават държавни и са раздадени на малоимотното и безимотно българско население с право да прибере реколтата.

По въпросите за земите на сръбските колонисти е създадено Върховно аграрно наместничество за Македония със седалище в Скопие, преустроено покъсно в Дирекция по оземляването. Тя привежда в известност земите на сръбските колонисти и ги раздава на селяните. Само в Скопска област до края на 1941 г. са раздадени около 1 500 000 дка на българските селяни. А през 1942 г. на 12 020 български семейства в областта са раздадени 280 500 дка плодородна земя.

Освен за развитие на земеделското стопанство, българските власти обръщат голямо внимание и на занаятчийското производство, на търговията и промишлеността. По това време във Вардарска Македония има около 9000 занаятчийски или полузанаятчийски работилници, главно в градовете, и 93 индустриални заведения (18 мелници, 15 маслобойни, 15 текстилни, 8 химически предприятия, 2 печатници и др.). Както занаятчийското производство поради крайно ограничените налични материали, така и индустриалното производство, поради липсата на суровини, са в застой. Затова българските власти се занимават със снабдяването и разпределението на суровите материали, с просветна дейност и откриването на занаятчийски професионални училища, с усъвършенстваване на занаятчийското и фабричното производство, с улеснения в кредитиране на занаятчиите и промишлениците и пр. Твърде активно се подпомага занаятчийското професионално сдружаване. Занаятчийски професионални сдружения са образувани в Прилеп, Ресен, Охрид, Велес, Битоля, Щип, Скопие и др.

В Скопие е основана и първата занаятчийска потребителска кооперация. В края на юни 1941 г. тук е образувана и Занаятчийска камара. В Скопие е създаден и Областен инспекторат по професиите, орган на Дирекция на професиите при Министерския съвет.

Поради военновременните условия и значителното намаляване на занаятчийското и промишленото производство, във Вардарска Македония има значителна безработица. Още в края на юни 1941 г. е извършено преброяване на

безработните, с оглед да се организира тяхното подпомагане. Основната маса от занаятчийските промишлени работници са организирани в Български работнически съюз (БРС). За тази цел още през юли 1941 г. в Скопие пристига група ръководни дейци на профсъюзите. В Скопие са основани браншови профсъюзи на тютюноработниците, на келнерите и др. В Скопие и Битоля са образувани областни работнически профсъюзни сдружения, които се занимават с организирането на работниците.

Българските власти предприемат ред мерки за развитието на скотовъдството. С помощта на държавата започва изграждането на мандри и хладилници. Дават се насърчения за развитието на бубарството и овощарството, откриват се разсадници и опитни станции и пр. Дават се и редица данъчни и финансови облекчения на производителите; не се събират редица наряди и реквизиции, както в другите области на страната.

Строителство. Въпреки трудностите на военновременните условия, българската държава полага не малко усилия за развитието на строителството. Още в началото на юни 1941 г. в Скопие и Битоля са организирани областни инженерни служби и назначени мести инженери. На 25 май в Скопие е образувано дружество на инженерите и архитектите с председател Д. Чкатров - строителен инженер. Областните инженерства се грижат за проучване и изграждане на пътната мрежа, за възстановителни работи и градоустрийство, за отводняване, корекция на по-големите реки, изграждане на канализационна мрежа в селищата, водоснабдяване и пр.

За да се свърже пряко Вардарска Македония със София, българските власти започват усилено изграждането на жп линия Гюешево - Куманово, дълга 105 км. Изкопан е тунелът Гюешево - Крива паланка, с изключение на последните 100 м. Построена е теснолинейната жп линия Г. Джумая - Кочани, Кочани - Щърбце, с обща дължина 262 км, дело на трудовите войски. По жп строителството работят 12 000 трудоваци и волнонаемни работници. Те изграждат 12 жп моста и изкопават 320 м тунели, извършват ремонти на жп линии, построяват нови жп гари и спирки и пр. Дело на трудовите войски са 259 км напоителни канали и 13 692 дка залесени гори в Скопско, Велешко и Дебърско. Прокарани са 350 км телефонни и телеграфни линии, унищожени по време на войната, възстановена е телефонната и телеграфната връзка между основните градове и София. Построена е и нова телефонна линия София - Скопие - Битоля. Още в края на май 1941 г. Скопската пп станция открива своята редовна пощенска служба. Открити са редовни автобусни линии Скопие - Кюстендил - София; Сурдулица - Валандово - гара Удово; Дойран - Валандово; Щип - Радовиш - Струмица и Струмица - Петрич.

Усилено се изгражда и шосейната мрежа във Вардарска Македония. Започва изграждането на 6 шосета, свързващи Вардарска Македония с вътрешността на страната, за постройката на които до средата на февруари 1942 г. държавата изразходва 77 млн. лв. Само в Скопска област за пътно строителство държавата отпуска 20 400 000 лв., а за строежа само на горските пътища за цяла Вардарска Македония - 16 600 000 лв. По строежа на пътища, на мостове, по възстановяването на сгради, пострадали по време на войната, работят 40 000 трудоваци.

Работи се и по корекцията на р. Черна, с което се избягват честите наводнения на десетки хиляди декара плодородна земя. Усилено се изгражда шосейната мрежа и в Битолска област. Само за построяването на междуселски пътища в областта през 1942 г. са изразходвани 88 млн. лв.

Държавата отпуска специално 10 000 000 лв. за благоустрояването на гр. Охрид. По инициатива на правителството на 29 юли 1942 г. е основана фондацията „Св. Климент Охридски". Само след обявяването на фондацията, по време на богослужението в църквата „Св. Кл. Охридски", охридчани събират 345 000 лв. Изобщо през 1941-1944 г. България прави стопански инвестиции във Вардарска Македония за 37 300 000 000 лв., докато през същото време е събрала от данъци и мита едва 2 100 000 000 лв.

Съществена част от стопанската дейност на държавата е водоснабдяването на населението, електрифицирането на селищата и пр., ремонтирането на засегнатите от войната сгради и построяването на нови обществени сгради, училища, болници и др. Така още до края на юли 1941 г. властите успяват да възстановят обществените и частни сгради, засегнати от войната. Само за 6 месеца правителството отпуска за благоустрояването на Скопие 7 млн. лв. За подобни цели в Скопска област са отпуснати от правителството 9 млн. лв. В края на ноември 1941 г. само за строителството в общините са отпуснати централно 70 млн. лв. Тези данни говорят по неоспорим начин, че българската държава гледа на Вардарска Македония не като на една окупирана област, а като част от българската територия, която трайно се приобщава към българското царство и която дори се ползва с привилегии.

Въпреки тежките военновременни условия, купонната и нарядна система, българското правителство полага твърде много усилия и за развитието на търговската дейност, за възможно редовното снабдяване на населението с най-необходимите хранителни продукти, за подпомагане на обществено слабите слоеве от населението чрез системата на общественото осигуряване и социалните помощи и пр. С негово съдействие, наред със занаятчийските, са създадени и търговски сдружения. Такива има в Скопие, Битоля, Прилеп, Велес, Ресен, Гевгели, Охрид, Струга и мн. др. Тези сдружения имат професионално-браншов характер и защищават интересите на търговското съсловие, правят предложения за развитието и разширяването на търговската дейност и пр.

С оглед да се организира по-добре изхранването на населението във Вардарска Македония, още в първите дни на юли 1941 г. в Скопие е създадено Главно комисарство за Македония. В областните центрове са сформирани областни, а в околийските - околийски комисарства. Във Вардарска Македония, както в останалите краища на България, е въведена купонната система и системата на задължителните наряди. Чрез Главното комисарство за Македония до 31 май 1941 г. само Скопие е осигурено със 145 000 кг захар, 13 000 литра олио, десетки тона брашно, жито и др. В края на 1941 г. Битолското областно комисарство доставя на населението значително количество брашно, захар, олио, месо, червули, дърва за огрев и др. Дирекцията на храноизноса изгражда в Скопие, Велес и Битоля складове, където се складират изпратените от вътрешността на страната храни. На първо време за Вардарска Македония властите осигуряват 100 вагона храни, които са разпределени главно в градовете.

Характерно за изхранването на населението във Вардарска Македония е, че хранителните продукти се доставят изключително от вътрешността на страната. Но въпреки постоянните грижи на държавата, проблемът за изхранването на населението както за цялата страна, така и тук, остава нерешен. Затова подобно на останалите области в „стара България", и тук от 4 февруари 1942 г. е въведен т. н. „картофен ден", в който за храна на населението се използват само картофи.

Заедно с първите мерки по прехраната във Вардарска Македония, поради големия недостиг от храна, както в цялата страна, така и тук се появява спекула и черна борса. Затова областните комисарства издават редица заповеди по търговията и цените на стоките. Съставени са и първите наказателни актове по закона за снабдяването и регулирането на цените. На редица спекуланти са наложени глоби, много са арестувани, съдени и хвърлени в затвора или интернирани. Въпреки взетите мерки обаче спекулата и черната борса си остават бич за снабдяването и изхранването на населението. За това спомагат и проявите на корупция в средата на общинските и околийски комисари, както и ограбването от страна на германската военна администрация. В доклад на Директора на полицията до министъра на вътрешните работи от 31 май 1941 г. се прави остра критика на органите по прехраната. Съобщава се, че властите проявяват известна мудност при изпращането на зърнени храни в Охридска, Ресенска, Гевгелийска, Прешовска и Прилепска околии. Затова населението тук е принудено *„да подлага ръка за храна, без да се говори, че има села, в които то гладува"*. Посочва се, че комисарствата се занимават повече с изготвянето на доклади и на забрани и все още правят недостатъчно за ония, *„които приемат българската власт със стомаха си"*. Поради недостига от храни се създават общогражданските комитети по прехраната, изпращат се делегации в София и пр. Директорът на полицията обвинява органите на администрацията и по прехраната в мудност и дори в „безгрижност", което се отразява върху населението и се използва за пропаганда против властта. Понататък директорът на полицията съобщава на своето началство, че германските войници разграбват магазините и не плащат или плащат „символично". Поради това търговците затварят магазините си. И той препоръчва правителството да вземе мерки за съживяване на стопанския живот и на пазара във Вардарска Македония, да се направи всичко необходимо населението да живее по-добре, отколкото в италианската окупационна зона. Препоръчва се дори да се подпомогне и населението в Западна Македония, защото то има основание да бъде подкрепено от българската държава. Министърът на вътрешните работи П. Габровски слага резолюция, одобряваща препоръките на директора на полицията и прави свои предложения пред правителството.

С оглед да се подобри материалното положение на населението, държавата предприема редица инициативи в областта на общественото подпомагане, на медицинското обслужване, почивното дело, на общественото осигуряване и пр. Общинските власти полагат големи грижи за изхранването на бедното население и на децата. В Скопие, Битоля, Велес, Щип и др. градове са открити и работят т. н. „обществени кухни", които раздават ежедневно безплатно хра-

Курсистки от курса за домакинство и национално възпитание полагат цветя на лобното място на Мара Бунева (Скопие, 1943 г.)

на на бедните граждани. В Битолска област само до края на 1941 г. са открити 90 ученически трапезарии в градовете и в редица села. В тях получават ежедневно безплатно храна около 60 000 ученици. В Битоля, Прилеп, Охрид и Ресен са открити дневни детски градини. Разкрити са и 10 безплатни ученически общежития. В Скопие е организирана лятна детска колония за 204 бедни деца, 2 детски сиропиталища и 2 старчески дома, 2 детски дома за 140 деца и пр. Само до края на декември 1941 г. Скопската община отделя от бюджета си за нуждите на общественото подпомагане 2 970 000 лв. През 1942 г. Скопската община изразходва за обществено подпомагане 1 638 529 лв. за 6 безплатни ученически трапезарии, а общо - повече от 6 млн. лв. Прилепската община за същото време изразходва 1/2 млн. лв. В Битоля, Охрид, Крушево и Ресен са открити дневни детски градини, 90 безплатни ученически трапезарии, в които получават ежедневно храна около 6000 ученици. В Битолско са създадени 10 ученически общежития за учениците от по-отдалечените села, областно сиропиталище за 100 деца, както и дом за 60 стари хора. В Битоля и Прилеп работят ежедневно за бедните граждани „народни кухни". За подпомагане на бедните семейства само до края на 1941 г. в Битолска област са изразходвани 1 500 000 лева. Ученически трапезарии работят и в Кочани за 150 деца и в околните села Бели, Миличани и Панталей, издържани от местните общини. В Скопие е открито сиропиталище за 100 бедни деца, 6 безплатни ученически трапезарии, старопиталище и пр. В с. Горно водно, до Скопие, е открита лятна детска колония.

Още през лятото на 1941 г. в Кюстендил летуват 100 деца от Скопие, Куманово и Крива паланка. От Вардарска Македония в различни летовища в „стара" България летуват 600 деца. В бюджета на Битолска област за обществено подпомагане през 1942 г. са осигурени 7 740 000 лв. За организирането на „народни кухни" в областта до края на 1941 г. са отпуснати 200 000 лв.

В Скопие е създаден Институт за обществено осигуряване, а в Скопие и Битоля работят областни инспекции по труда. Те следят за спазване на 8 часовия работен ден, необходимите условия на труда, отпуските на работниците и пр. Извършено е преброяване на безработните и са взети мерки за тяхното социално подпомагане.

За да се подобри социалното положение на населението, държавата полага грижи и разгръща широка дейност за изграждането на ефикасна здравна мрежа, за снабдяване на населението с лекарства, за масова имунизация против коремен тиф, за отводняване на блата и пр.

Още на 18 юни 1941 г. в Скопие е създаден Български лекарски съюз за Вардарска Македония. През май с. г. в Скопие и Битоля са изградени областни медицински служби. Те веднага се заемат с възстановяване на разрушените здравни станции и с разширяване на здравната мрежа в двете области. Само от началото на май до края на 1941 г. в Скопска област са открити 37 държавни амбулатории, които дават медицинска помощ на 39 073 души. Амбулаторно лекувано е 90 % от селското и 60 % от градското население безплатно. В по-големите градове на Скопска област са открити болници - в Скопие с 400 легла, Щип - 100, Куманово - 80, Враня - 90 и пр. В Сурдулица е открит санаториум за гръдоболни със 100 легла. В Скопие е създаден научно-педагогически хигиенен институт, който обслужва и Битолска област. Към него са средното училище за медицински сестри, противотуберкулозен диспансер и кожновенерически диспансер.

В околиите на Скопска област има околийски здравни служби, в градовете - общински здравни служби, в селата участъкови служби. С оглед да се води ефикасна борба с маларията са открити 18 противомаларични станции в Щип, Струмица и Враня и противомаларични подстанции във Велес, Сурдулица, Крива паланка и др. В Куманово, Щип и др. са създадени противобесни станции.

В Скопие е открита и 2-ра съвещателна станция за майки с деца. За гимназиите в града има и по един училищен лекар.

В Скопие и областта са положени значителни грижи за хигиенизирането на селищата. В борбата с маларията в Скопска област участвуват 21 лекари и са изразходвани големи количества лекарства. Организирани са противомаларични станции и подстанции в Кочани, Струмица, Щип, Куманово, Гевгели и др.

Подобно е медицинското обслужване и в Битолска област. Тук е организирано масово имунизиране на населението против коремен тиф, извършено е отводняване на блатисти места около р. Черна в Пелагонийското поле и пр., създаден е противотуберкулозен диспансер. В областта са изградени 21 участъкови медицински служби и амбулатории, открити са общински аптеки, в Битоля работи болница със 100 легла.

Особени грижи проявява българската държава към участниците в освобо-

дителни борби на македонските българи против сръбския режим и турското робство. Още в края на декември 1941 г. за тази цел в Скопие е създаден Временен комитет на пострадалите от сръбския режим. Раздадени са пенсии на илинденци и участниците в Македоно-одринското опълчение, на бивши членове на ВМРО, взели участие в борбата срещу сръбския режим в годините между двете световни войни.

Осигурени са пенсии на стари земеделски стопани. Подпомогнати са бежанците от Западна и Егейска Македония, настанени в Скопска и Битолска област. За тях са открити безплатни трапезарии и са отпуснати еднократни помощи за настаняването им.

3. ВМРО във Вардарска Македония

След като е разтурена от 19-то майското правителство на К. Георгиев през 1934 г., ВМРО изминава твърде сложен и противоречив път в своето развитие. Този път преминава през масовата обезоръжителна акция на армията в Пиринска Македония, арестите и интернированията на организационни дейци, бягството на Ив. Михайлов в Турция, а след 1938 г. в Полша, процеса над Централния комитет и хвърлянето в затвора на негови членове и сътрудници. Така ВМРО е ликвидирана, в угода на кралска Югославия, като политически фактор при разрешаването на македонския въпрос. Както в България, така и във Вардарска Македония тя няма свои организации, а само съмишленици, които не водят организационен живот.

След избухването на Втората световна война привържениците на ВМРО следят с голямо внимание развитието на политическите събития и бързото прекрояване картата на Европа, хранейки надежди за освобождението на Македония.

През 1940 г. представителите на македонските благотворителни братства в България, на Илинденската организация и на Македонския научен институт изпращат писмо до министрите на външните работи на Германия, Италия и Съветския съюз. В него те се застъпват за справедливо решаване на македонския въпрос - Македония да се обедини със свободното отечество България.

В началото на януари 1941 г. Горна Джумая и Петрич са посетени от Х. Бюрман - служител на германското военно разузнаване. Тук той се среща с дейци на ВМРО и разговаря върху обстановката на Балканите, както и за мястото на Македония в нея. Те достигат до заключението, че през пролетта на Балканите ще настъпят важни събития. Всичко това повдига твърде много духа на привържениците на ВМРО в България. Затова отговорни дейци търсят контакти с българското правителство, предлагайки му услугите си за създаване и прехвърляне във Вардарска и Егейска Македония на въоръжени чети, които да улеснят евентуалното навлизане на българската армия. Отделни хора на организацията са използувани по-късно от германското военно разузнаване за проучване на гръцките и сръбски укрепления по българската граница.

След превратa на 27 март 1941 г. на ген. Д. Симович в Югославия ВМРО

вижда, че е дошло време за освобождението на Македония. След навлизането на българските войски във Вардарска Македония болшинството от привържениците на организацията ликуват заедно с българския народ. В София те вземат участие още на 13 април в грандиозната манифестация пред Двореца и германското посолство, давайки израз на радостта си от освобождението на Македония. При посещението си при министър-председателя Б. Филов, проф. Н. Стоянов и Н. Коларов го уверяват, че *„идеята за независима Македония сега не се поддържа от никого, даже и от ВМРО (михайловисти)"*. Те препоръчват на Б. Филов няколко души, които да отидат в Македония, *„за да ободряват населението и да подготвят евентуално един комитет, който да поиска присъединяването на Македония към България"*.

На 8 април 1941 г. в Скопие се събират групи привърженици на ВМРО и участници в борбата против сръбския режим, между които Д. Чкатров, Д. Гюзелев, Т. Кленков и др. Чкатров развива схващането за образуване на инициативен комитет, който да обяви „свободна и независима Македония" под протектората на Германия. Идването на Ст. Стефанов и В. х. Кимов от София обаче осуетява плана на михайловистите. Те подкрепят идеята и участвуват в създаването и дейността на ЦБАК и фактически изоставят идеята за „независима Македония", като изцяло подкрепят националното обединение.

Ревностни привърженици на лозунга на ВМРО остават такива ръководни дейци като Вл. Куртев, К. Дрангов, Ж. Настев, Ас. Аврамов, Д. Цилев и др. В Горна Джумая привърженици на ВМРО открито агитират, че Македония трябва да си остане автономна и независима със свое управление. По същото време - края на април 1941 г., Д. Чкатров изпраща писмо до Ас. Аврамов, в което застъпва становището, че е наложително ВМРО да изостави автономизма и да започне агитация в полза на националното обединение. Тази линия Д. Чкатров, Д. Гюзелев и др. михайловисти манифестират по време на срещата си с Б. Филов в Скопие на 2 май 1941 г. Нещо повече, те настояват българското правителство да не пренебрегва въпроса за обединението и на Западна и Гръцка Македония. По време на посещението на цар Борис III в Щип на 26 април с.г. той е приветствуван от члена на ЦК на ВМРО Стр. Развигоров. Промяната на отношението на ръководството на ВМРО към обединението на Македония с България и изоставянето на схващането за „автономна и независима Македония" е изразена и в телеграмата на Вл. Куртев, Мих. Монев и Ас. Аврамов до царя. В нея те изказват задоволството си от националното обединение. По същото време обаче от Унгария Ив. Михайлов изпраща писма в Битоля и други градове, в които препоръчва на своите съмишленици да работят за „автономна и независима Македония". На 28 май Ив. Михайлов напуска Унгария и се прехвърля в Загреб при своя стар приятел Анте Павелич. Сам той по-късно, при първата си среща с Вл. Куртев разкритикува като неуместно изпращането от името на ВМРО на поздравителна телеграма до царя.

На 26 май 1941 г. Народното събрание гласува закон за амнистия на осъдени за политически престъпления. Според този закон е помилван и Ив. Михайлов. Това решение на Народното събрание обаче не го удовлетворява и на 16 октомври с. г. той публикува „открито писмо" до министъра на правосъдието В.

Митаков. В него отправя тежки обвинения към българските правителства заради тяхната непоследователна и колеблива политика по македонския въпрос, преследването на македонски революционни дейци, разтурянето на ВМРО след 19 май 1934 г., подписването на пакта „за вечно приятелство" с Югославия и пр. Той критикува и закона за амнистията, заявявайки че не се разкайва за дейността на ВМРО. В писмото нищо не казва за освобождението и обединението на части от Вардарска и Егейска Македония.

От посочените факти се вижда, че сред ръководните дейци на ВМРО по това време съществува известно объркване и противоречие при оценката на настъпилите политически събития. Една значителна част от тях, както и редовите привърженици на организацията във Вардарска Македония и в България приемат и поздравяват националното обединение, докато Ив. Михайлов и други продължават да се придържат към остарели схващания и демонстрират недооценка на настъпилите сериозни политически промени на Балканите, което не съдейства за консолидирането на българската власт в Македония. Тези схващания наливат вода във воденицата на Германия и Италия, чиито консулства в Скопие, по данни на полицията, работят в полза на „автономна Македония" и правят всичко, за да компрометират българската администрация.

След установяването на българските административни органи във Вардарска Македония по-видни дейци на ВМРО като К. Дрангов, Стр. Развигоров, Ас. Албански и други заминават за областта и се установяват там на постоянна работа: Стр. Развигоров открива своя адвокатска кантора в Скопие, Г. Атанасов в Битоля и пр. Те обаче отбягват да се ангажират с обществената дейност на официалните български власти. Държавна сигурност, която ги е поставила под свое наблюдение, констатира че това се прави, за да не бъдат обвинени в измяна на идеята за „автономна и независима Македония". Заедно с това те търсят контакти с видни местни личности, мъчейки се да ги привлекат за идеите на ВМРО. При всички тържества те участвуват дотогава, докато имат чисто „народно- македонски характер". Когато на тях се придава чисто български колорит, те напускат или изобщо не присъстват.

На 29 май 1941 г. в Скопие пристигат Вл. Куртев, Ж. Настев, проф. Ал. Станишев, М. Монев, Хр. Станишев и други дейци на ВМРО, македонските благотворителни братства в България и МНИ. Те са посрещнати от К. Дрангов и други дейци на организацията в града. Всички те, заедно с представители на българската администрация, вземат участие в панихидата за полк. Б. Дрангов и се покланят на гроба му. На 2 юни с. г. в Щип е отслужена панихида за Т. Александров. След това е устроено поклонение на гроба на войводата М. Развигоров. На 10 юни 1941 г. привържениците на ВМРО тържествено посрещат в Скопие известния войвода Величко Велянов-Чичето. По улиците на Скопие е устроено шествие, което се отправя към Областната дирекция. Тук областният директор Ант. Козаров произнася слово, в което обрисува Велянов като български войвода, което предизвиква недоволството на привържениците на ВМРО, които напускат демонстративно шествието. На 1 и 28 юни Д. Чкатров и Д. Гюзелев публикуват във в. „Целокупна България" статии: първият -

Манифестация в Щип след освещаване паметната плоча на Тодор Александров (1942 г.)

Тържество в Скопие в чест на Мара Бунева (1941 г.)

„Обединена България е нашият идеал", а вторият - „Един народ, една държава, един цар". В тях те поздравяват обединението на част от Вардарска Македония с България и заявяват, че заедно със своите другари ще работят за преуспяването на обединена България. Положително за обединението се изказва и бившият войвода на ВМРО Милан Гюрлуков.

На 5 юли 1941 г. в дома на Ив. Пиперков в Скопие се провежда нелегална конференция на привърженици на ВМРО. Тук освен домакина присъствуват още: Д. Чкатров, Д. Гюзелев, Д. Цилев, К. Дрангов, Вл. Куртев, Ас. Албански и др. Те решават да започне незабавно възстановяване на ВМРО във Вардарска Македония. Областта е разделена на райони и определени районни (пунктови) началници: за Скопие е назначен Ас. Албански, за Битоля - П. Гребенаров и т. н. Пунктовите началници имат за задача да работят за възстановяване на организацията, за изграждане на отношенията между различните течения в освободителното движение и да подготвят посрещането на Ив. Михайлов във Вардарска Македония.

На 2 август 1941 г. привържениците на ВМРО присъствуват на официалните тържества по случай годишнината от Илинденското въстание 1903 г. На този ден в Скопие на среща на отговорни дейци е определена делегация, която да посети Ив. Михайлов в Загреб и да получи от него указания за работа. В делегацията са включени Ас. Албански, синът му Ат. Албански, М. Михайлов и др.

На 6 септември 1941 г. в дома на Тр. Попов в Скопие се провежда заседание. На него присъствуват К. Дрангов, Ас. Албански, Тр. Попов, Вл. Попов, Вл. Куртев и др. Куртев говори от името на Ив. Михайлов за необходимостта от организиране на всички съмишленици на ВМРО. Той посочва, че Ив. Михайлов настоява да се постигне разбирателство между К. Дрангов и групата на Чкатров-Гюзелев. Що се отнася до финансирането на ВМРО, Ив. Михайлов уверил, че италианците са отпуснали значителна сума чрез А. Павелич.

В края на октомври 1941 г. Д. Чкатров и Д. Гюзелев предприемат обиколка из Вардарска Македония, като организират т. н. „граждански национални клубове". Според Държавна сигурност, по начина на организирането на тези клубове - тайно изпращане на покани до определени лица, предварително подготвяне на листите за избиране на ръководства и пр. се вижда, че тези клубове се организират по указание на Ив. Михайлов.

През декември 1941 г. Вл. Куртев, Ас. Албански, Б. Бунев, М. Михайлов, Ат. Михайлов, А. Мишев и П. Делев посещават Загреб, където се срещат и разговарят с Ив. Михайлов. Липсват сведения за обсъжданите въпроси и взетите решения. Но на връщане от Загреб Куртев посещава Скопие и Битоля, където провежда срещи с привърженици на ВМРО. Според органите на полицията, до края на 1941 г. все още няма организационни структури на ВМРО във Вардарска Македония.

Към края на декември 1941 г. от Загреб пристига и Б. Бунев. Тук той се заема да изпълни указанията на Ив. Михайлов да се срещне с годните за работа „момчета" и им препоръчва: привържениците на Организацията да заемат колкото се може повече места в администрацията и да работят за „автоном-

на и независима Македония"; да агитират, че дошлите от „стара" България административни чиновници са негодни и неподходящи за местните условия. Ив. Михайлов смята, че чрез налагане на местни чиновници автономията ще дойде сама по себе си. Известни успехи са постигнати чрез Чкатров - Гюзелев, които успяват да издействуват на много места за околийски управители и кметове да бъдат назначени местни хора. Според сведения на полицията, по това време Д. Чкатров е получил от брат си Йор. Чкатров писмо, в което той го съветва да изглади отношенията си с К. Дрангов. По този начин групата на Чкатров-Гюзелев решава да започне обща борба заедно с ВМРО против българската власт.

На 19 април 1942 г. официозът в. „Целокупна България" съобщава, че Ив. Михайлов се намира в Загреб и се очаква да се завърне във Вардарска Македония. Той е охарактеризиран като *„един родолюбив българин и смел борец против сръбската тирания"*. Съобщава се още, че когато на една трапеза един от гостите казва, че Македония е вече приобщена към майката Родина, Михайлов взема думата и заявява: *„Вече е време да се престане да се говори така. Македония и в миналото и сега никога не се е делила от България. Тя винаги е съставлявала едно цяло с нея, тя няма защо сега да се приобщава към майката Родина."* Вестникът съобщава, че македонските българи чакат с нетърпение Ив. Михайлов да се върне в Македония, за да заработи *„вече на полето на мирния труд за доброто и величието на обединена и велика България"*.

На 4 и 5 юли 1942 г. в канцеларията на инж. Д. Чкатров в Скопие се събират Д. Гюзелев, инж. Т. Кленков от Св. Никола, К. Ванов - кмет на Велес, д-р Б. Светиев - лекар в Крушево, Ив. Шопов - кмет на Гевгели, д-р Б. Кьорчев - околийски лекар във Велес, д-р Т. Гичев - околийски лекар в Щип, Ст. Тренчев - адвокат в Ресен, Хр. Паунчев - пом. кмет на Охрид, К. Димков - търговец от Струмица, Ап. Апостолов - главен учител в Кавадарци, д-р К. Мильовски - ветеринарен лекар в Битоля, Ив. Брадваров - кафеджия в Щип, д-р Т. Мировски - чиновник в БНБ в Щип, П. Гичев - часовникар в Скопие, К. Кратовалиев, инж. Д. Теохаров - от Кочани, Бл. Апостолов, Хр. Сеизов - от Кавадарци, Евг. Бойчев - околийски управител в Неготино и Р. Радев - околийски управител в Щип. Това високо представително тяло се събира по инициатива на Чкатров и Гюзелев, за да обсъди положението и да вземе решение *„в полза на народа"*. Всички те са *„другари от миналите борби"*, т. е. привърженици на ВМРО. След станалите изказвания те стигат до разбирането, че и сега *„народът има нужда от своите защитници, от хора които ще разберат болките му и ще го лечат, в съгласие с държавната политика на нашето Отечество България"*; изказват се положително за обединението на Македония с България и декларират, че се вдъхновяват от *„здравия български патриотизъм"*.

Някои се оплакват, че властите проявяват недоверие към бившите членове на ВМРО; че те се опират върху *„нездрави патриоти"* и *„фаворизират предателите"*. Д. Чкатров в изказването си остро упреква българската администрация, че както в „старите предели" и тук не зачита и обезличава народа и го е довела до положението да не се интересува от политиката; че провежда политика на *„обезличаване на политическите авторитети"*.

Присъствуващите констатират бавното придвижване на въпросите за безработицата, оземляването и пр.

Присъствуващите решават да се образува едно „тяло", което *„да изпитва положението в полза на народа и заздравяването на държавата в народните маси"*; да се проучат възможностите за създаването на *„едно общо национално движение, което като една политическа сила ще води държавната политика и ще пропагандира държавната идея, за да участвува целият народ в изграждане на народната ни държава и за закрепването на свободата"*. Избран е комитет в състав: Д. Чкатров, Д. Гюзелев, К. Кратовалиев, К. Ванов, д-р Б. Кьорчев, Т. Гичев и Т. Кленков, който да решава възникващите спешни въпроси. На тази среща привържениците на ВМРО, въпреки че се изказват критично към българската администрация във Вардарска Македония, се обявяват за националното обединение.

Позицията на Ив. Михайлов по въпроса за националното обединение на Македония обаче не му попречва на 14 август 1942 г. да се обърне с лично писмо до цар Борис III. В него той го моли да се изпрати на Хърватско част от конфискуваното оръжие на ВМРО - 12 000 пушки, 10-на картечници и 40 000 бомби.

Противоречивата на пръв поглед позиция на ВМРО и по-специално на Ив. Михайлов относно обединението на Македония с България не е причина, въпреки неговите близки отношения с Италия, да се бори за обединението на всички земи, населени с македонски българи. Така на 8 март 1944 г. Ив. Михайлов дава интервю на кореспондента на германската телеграфна агенция за Балканите Х. Гунерт. На въпроса, дали с териториалните промени на Балканите през 1941 г. се е извършило обединението на Македония, Ив. Михайлов отговаря отрицателно. Според него тогава към България е присъединена само половината от Македония; останалите части са оставени на Италия и Гърция, а други - под германска окупация. Той изразява недоволството си, че италианските власти насърчават албанските шовинисти в Западна Македония. По отношение на националността на населението в Македония Ив. Михайлов посочва, че в болшинството си те са българи, че не е съществувала и не съществува т.н. „македонска нация". *„Теорията за съществуването на македонската нация - със свой език и т. н. - е болшевишко изобретение."* И по-нататък: *„Искането за автономия и независимост на Македония са се проповядвали от нашата организация, понеже не може да се иска открито съединението с България, и освен това, понеже другояче не можеше да се изтъкне по-ярко идеята за целокупността на Македония. За нас въпросът за свободата на Македония е толкова важен, колкото и въпросът за цялостта на Македония, те са свързани неразривно помежду си; затова присъединяването само на част от Македония към България не представлява освобождение на Македония. Понеже бяхме принудени по тактически съображения в течения на десетилетия да боравим с лозунгите за автономия и независимост, някои лица от младото поколение схванаха неправилно задачите на нашата борба и така станаха плячка на болшевизма."* По-нататък Ив. Михайлов обяснява различията на ВМРО с българските правителства. *„Ако днес се различаваме от официалната българска*

политика, това е поради обстоятелството, че българското правителство не протестира достатъчно срещу новото разпокъсване на Македония, че не държи открито въпроса за останалите под робство наши земи; проявява се една индиферентност към апетитите и похватите на враговете ни. В края на краищата всичко зависи от германските победи... Ние не пречим днес с нищо на българското правителство и лоялно мълчим. Единствено немците ни разбраха и ни помогнаха да се освободим; щяхме и досега да бъдем роби. Те ще ни помогнат и по-нататък, за да довършим освобождението и обединението ни."

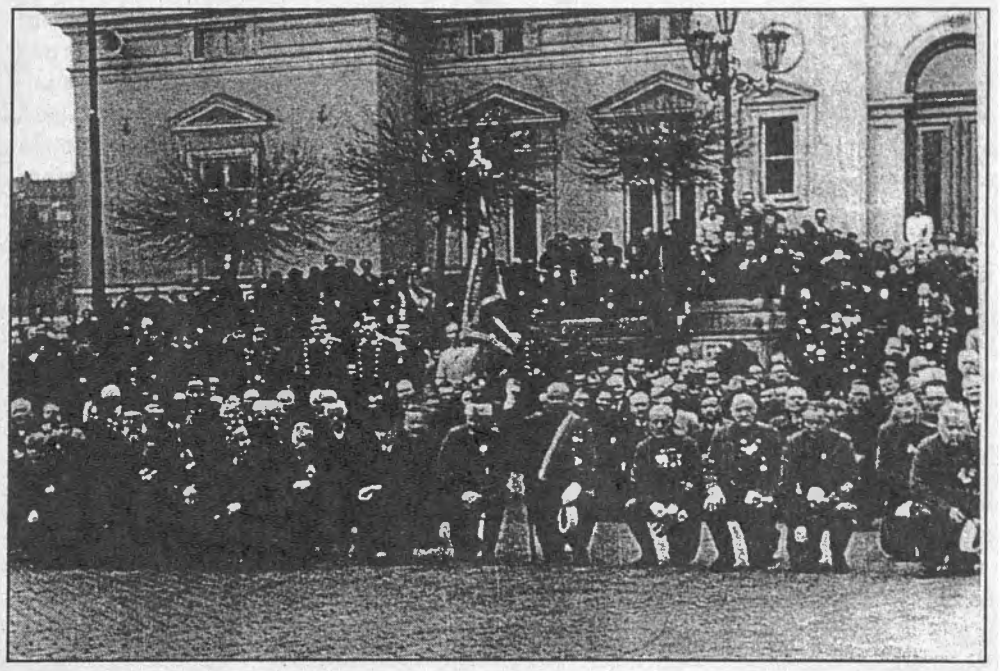
След освобождението на Вардарска Македония ВМРО непрекъснато поставя въпроса пред българското правителство за по-активна политика за присъединяване на Западна Македония, на Леринско, Костурско и Воденско. В тези райони италианските власти заедно с албанските националисти и гръцките власти подлагат на жестоко преследване българското население - забраняват му да говори на български език, да учи децата си в български училища, да пее български песни, в черквите да се служи на български език от български свещеници и пр. Най-често албански балистки и гръцки андартски банди нападат българските села и безмилостно избиват българското население. Всичко това става под носа на италианските и германски военни власти, които предпочитат мълчаливо да си затварят очите. Насилията достигат до такава степен, че през пролетта на 1943 г. македонските българи във Воденско, Леринско и Костурско се вдигат стихийно на борба против гръцките насилия. Те прогонват гръцките кметове, учители и свещеници от българските градове и села и въвеждат свое управление с българския като официален език. Селяните изпращат специална делегация в София да моли за морална и материална подкрепа. Министър-председателят Б. Филипов и министърът на войната ген. Т. Даскалов обаче отказват да подпомогнат българското население, оправдавайки се със сложното положение на Балканите. Излиза че германските военни власти държат повече на победена Гърция и нейните органи в Гръцка Македония, отколкото на своя съюзник България.

По същото време студентската корпорация „Шар", която се намира под влиянието на ВМРО, разпространява позив в София. В него тя призовава правителството и българската общественост да подпомогнат българите в Костурско, Леринско и Воденско. Но призивът остава „глас в пустиня". Тогава сред ръководните дейци на ВМРО се ражда идеята да се организира набирането на доброволци, които да заминат и на място да окажат въоръжена помощ на българското население.

В началото на юли 1943 г. група дейци на ВМРО пристигат в Битоля. След среща с адвоката Г. Атанасов, който е упълномощен от ЦК на ВМРО да препраща доброволците в Леринско, Воденско и Костурско, те преминават демаркационна линия за да подпомогнат населението за въоръжен отпор срещу гръцките андартски чети, да предадат на населението царевица и да го въоръжат. Според доклад на военното разузнаване от 20 декември 1943 г., през ноември с. г. ИВ. Михайлов се договорил с германското командуване на Балканите ВМРО да организира въоръжени чети и да даде отпор на гръцките националистически банди, които нападат българските села и избиват населението, както и да

поеме административното управление на Костурско, Леринско и Воденско, намиращи се под германски контрол. Крайната цел на това „предприятие" била присъединяването на този район към България. По-нататък в доклада се съобщава, че в София Вл. Куртев и Ж. Настев вече започнали да набират доброволци - известни привърженици на ВМРО, които да заминат за районите и разпределени в чети да водят заедно с местните българи борба против безчинствата на гръцките андартски банди. Посочва се, че бившите членове на ВМРО с ентусиазъм се записват и заминават във Вардарска Македония. За тази дейност било сондирано Министерството на войната.

В действителност същинската практическа работа на ВМРО за набирането на доброволци започва едва през юни 1944 г. Доброволците формално по-

Дейци на ВМРО пред паметника на Цар Освободител в София

лучават мобилизационна повиквателна за военна служба във Вардарска Македония. Преди да заминат, те преминават през адвокатската кантора на Ас. Аврамов и Д. Цилев на ул. „Лавеле" 16, които са пълномощници на ЦК на ВМРО за организиране на доброволците. След получаване на техните указания за същността на работата, пунктовете и паролите за връзка в Скопие и Битоля, те се отправят за Вардарска Македония за да изпълнят своя високопатриотичен дълг.

Доброволческите дружини на ВМРО са съставени както от доброволци - бивши членове на организацията, така и от доброволци от местното българско население. Те носят името „Нова македонска борба" и наброяват около 12 хиляди добре въоръжени и обучени четници. Дружините са подчинени на герман-

ските военни власти и в тях участвуват около 80 германски офицери и войници. Според интимния замисъл на ръководството на ВМРО, те трябва да послужат като въоръжен юмрук за „автономна и независима Македония" под егидата на германците, с преобладаване на българския национален елемент.

Дружините на ВМРО се намират под ръководството на запасния офицер Г. Димчев - деец на ВМРО. В тях участвуват привърженици на организацията: Ив. Илчев от Неврокоп, Г. Бегъмов от Горна Джумая, Хр. Лагадинов от Разлог, арх. Б. Огнянов от с. Тресънче, Западна Македония, Ив. Мотикаров от с. Върба, Неврокопско, Д. Бумбалов от гр. Лясковец, бивш околийски войвода на ВМРО в Неврокоп, М. Кърпачев от с. Елешница, Кр. Хайлянов от Св. врач, Р. Тодев от Банско и много други. Четниците преминават усилена военна подготовка и в продължение на три месеца водят многобройни сражения с гръцки андартски отряди. Във Воденско техният командир запасният капитан Г. Димчев установява контакти и води преговори с представители на ЕЛАС, както и с Главния щаб на партизанското движение във Вардарска Македония.

В края на август и началото на септември 1944 г., в резултата на стремителното настъпление на Съветската армия след Яшко-Кишиневската операция, положението на Балканите рязко се променя в полза на антифашистките сили. Все повече под въпрос става по-нататъшното оставане на Вардарска Македония в рамките на обединена България. За да осигурят изтеглянето на армиите си от Гърция и островите, германците предлагат на Ив. Михайлов да образува „независима Македония" под тяхно покровителство. Затова на 7 и 8 септември в Скопие се провежда заседание на ЦК на ВМРО с участието на Ив. Михайлов, Ж. Настев, Вл. Куртев, Д. Цилев и Ас. Аврамов. На заседанието, след като се отчита сложността на обстановката, се отхвърля предложението на Вермахта. Решава се Ив. Михайлов, Д. Цилев и други ръководни дейци да се изтеглят с германските части, а Куртев, Настев, Дрангов и други да се доберат до София. Тук те трябва да се заемат с възстановяването на ВМРО и да работят съобразно политическата обстановка. Настъпилите през следващите дни събития в България обаче сериозно затрудняват изпълнението на тази задача. Изобщо бързо развиващата се военна и политическа обстановка на Балканите изпреварва и осуетява плановете на ЦК на ВМРО.

На 15-16 септември 1944 г. дружините на ВМРО започват да се изтеглят от Костурско, Леринско и Воденско под силния гръцки въоръжен натиск. Една част от четниците, добирайки се до Скопие, се свързват с дейци на антифашистката съпротива и вземат участие в отряди на партизанското движение в Скопска Черна гора против албански балистки банди, които нападат българските села и избиват населението. Разочаровани от македонисткия и антибългарски дух, насаждан от сръбското партизанско ръководство, те напускат отрядите и се завръщат в България, подложени на репресии от властите на Отечествения фронт - едни са избити без съд и присъда, други - съдени и хвърлени в затвора или пратени на каторжна работа в лагерите на МВР. Така свободна България посрещна и се отплати на тези български патриоти, които с оръжие в ръка защищаваха българите в Югозападна Македония. Други от четниците предпочетоха да се изтеглят с германските части и емигрираха на

Запад. Г. Димчев е арестуван от партизаните в Прилеп и хвърлен в Битолския затвор, откъдето после е предаден на гръцките андарти. Тук той е подложен на поругание и морален терор. После успява да избяга при англичаните, преминава през „Беяз куле" в Солун и едва през зимата на 1945 г. се завръща в България, където поема тежкия път на лагерите и затворите.

4. ЮКП и организираното от нея партизанско движение

Методи Шаторов - Шарло, секретар на Комунистическата партия във Вардарска Македония

След разгрома на кралска Югославия, Югославската комунистическа партия (ЮКП) призовава югославските народи на въоръжена борба против немския окупатор. Предприемат се и конкретни мерки за подготовка на населението за въоръжена борба. Поради липса на условия за борба във Вардарска Македония, която е национално освободена и обединена с майката родина България, такива мерки не се предприемат. Тук населението бурно изразява задоволството си от събарянето на омразния сръбски режим и обединението си с България. Изхождайки от реалната преценка на конкретната обстановка, Покрайнският комитет на ЮКП начело със своя секретар Методи Шаторов - Шарло, по своя инициатива установява връзка с ЦК на Българската работническа партия (БРП) в София и поставя областната партийна организация под организационното и политическо ръководство на Българската работническа партия. Той изхожда от позицията *„един народ, една държава - една комунистическа партия"*; приема установяването на българската власт не като окупационна, а като освободителна в национално отношение. В издадените позиви апелира да се поведе социално-класова борба, каквато в другите краища на страната води БРП; смята че националноосвободителна борба може да се води в италианската окупационна зона, където населението е не само социално-класово, но и национално подтиснато.

Откъснал се веднъж от ЮКП, Покрайнският комитет отказва да приема и изпълнява директивите на нейното ръководство. Затова М. Шаторов не отива на майското съвещание 1941 г. в Загреб. Това съвещание взема антибългарското становище, че Македония е окупирана от българската армия и „македонският народ" се „отродява", т. е. денационализира от българските власти. Като задача на комунистите във Вардарска Македония се вменява *„да обединяват народните маси в борба против насилственото присъединяване и дележа на Македония, за свободно национално определение на македонския народ, за неговата национална независимост и свобода"*.

В писмо на М. Шаторов от април 1941 г. не се заема последователно издържано становище по положението във Вардарска Македония. От една страна той пише, че *„Македония е окупирана от немските, италианските и българските войски“*, а от друга смята, че *„македонците не се борят само за това да имат свои попове и училища, било те български, шиптарски или влашки. Македонците се борят за своята национална и политическа свобода“*. От трета страна той апелира за обща борба на македонците с българите, хърватите, сърбите, гърците и черногорците, защото имали обща съдба. Като дългогодишен деец на БРП той се съобразява с нейните позиции, както и с линията на Коминтерна.

За да демонстрира организационното си и политическо откъсване от ЮКП, Покрайнският комитет в Скопие сменя и своето име. Докато по-рано той се подписва в партийните документи и позиви „Покрайнски комитет на Комунистическата партия на Югославия за Македония“, сега той излиза с „Покрайнски комитет на Работническата партия в Македония“. По това време обаче позицията на ЦК на БРП по македонския въпрос е твърде колеблива, противоречива и непоследователна. Сред партийните организации и интелигенцията във Вардарска Македония се разпространява писмо на Т. Д. Павлов по македноския въпрос, изпратено до ръководството на партията. В него той посочва, че „македонска нация“ няма; че в своята дългогодишна история македонците са били и си остават българи. По-нататък посочва, че БРП не трябва да се обявява против присъединяването на Вардарска Македония към България, а само да се разграничи от шумната проправителствена пропаганда. Партийното ръководство обаче не се вслушва в разумните констатации и предложения на Т. Д. Павлов и го дезавуира пред партията и Коминтерна. В писмо от края на май 1941 г. политическият секретар на БРП Тр. Костов се обявява против *„връщането на Македония в бивша Югославия“*; съгласява се, че не бива да се поставя въпросът за отделянето ѝ от България и обособяването ѝ в независима македонска държава. Той отново потвърждава невярната партийна позиция, че болшинството от населението във Вардарска Македония не било българско и затова не получило своето национално освобождение. Според него спорът *„дали македонците са българи или македонски славяни ... при сегашните условия е доктринерско и сектантско чепене на езиците“*.

Обезпокоен от обстоятелството, че Покрайнският комитет в Скопие се изплъзва от неговото ръководство и не се подчинява на неговите нареждания, през април 1941 г. ЦК на ЮКП изпраща Мара Нацева да го „подпомогне“ да заеме „правилна“ позиция. В края на май със същата цел е изпратен и Лазар Колишев. И двамата обаче се натъкват на решителния отпор на комитета, който им заявява, че са част от БРП и провеждат нейната политическа линия; че условията във Вардарска Македония се различават от тези в Сърбия и другите бивши югославски провинции. Л. Колишев информира ръководството на ЮКП за положението и клевети областното партийно ръководство и по-специално неговия секретар. Изхождайки от неговия доклад, ЦК на ЮКП изключва М. Шаторов от партията.

На 24 юли 1941 г. Й. Б. Тито изпраща писмо до Областния комитет в

Скопие, третирайки го като комитет на ЮКП за Македония. В него той характеризира дейността на М. Шаторов като антипартийна и контрареволюционна, обвинява го в национализъм, в саботиране на възванията и лозунгите на партията, в скъсване на връзките с ЦК на ЮКП, в неприятелско отношение към сърбите - членове на комитета (Видич и Орландич), които Шаторов отстранява след присъединяването на Вардарска Македония към България. Тито известява, че поради всичко това ЦК на ЮКП е свалил Шаторов от поста секретар на комитета и го изключва от ЮКП. Накрая в писмото се поставя задачата областната партийна организация да поведе въоръжена борба, като „веднага" да пристъпи към организирането на партизански отряди, провеждането на саботажни акции и пр. Съобщава се още, че ще бъдат изпратени един или двама комунисти от вътрешността, за да проведат линията на ЮКП.

В началото на август 1941 г. в качеството си на пълномощници на ЦК на ЮКП в Скопие пристигат Др. Павлович и Л. Колишев. Веднага са събрани членовете на Областния комитет, за да бъдат запознати с писмото на Тито. Повечето от тях - М. Шаторов, П. Иванов и К. Стоянов, с изключение на М. Нацева, отхвърлят категорично обвиненията на ЦК на ЮКП и отказват да приемат неговите решения. Те заявяват, че решението е взето въз основа на лъжливите и клеветнически донесения на Л. Колишев и вече се подчиняват само на ЦК на БРП. При това положение от името на ЦК на ЮКП Др. Павлович разтуря Областния комитет и изпраща Л. Колишев в София да запознае ЦК на БРП с положението и да уточни неговата позиция. Едновременно с това той изпраща и писмо до партийните организации във Вардарска Македония, с което ги информира за суспендирането от него на Областния комитет, изключването на М. Шаторов от ЮКП и обвинението на Централния комитет към него в неактивност.

На 17 август 1941 г. Областния комитет свиква конференция, на която от страна на ЦК на БРП присъствува инструкторът П. Богданов. В изказването си той посочва, че сам Г. Димитров е санкционирал присъединяването на комитета към БРП, не е съгласен със становището, че комитетът и комунистите не били активни. П. Богданов съобщава, че лично Г. Димитров и ЦК на БРП имат пълно политическо доверие в М. Шаторов; смята критиката на ЦК на ЮКП към него за много остра и почиваща на непроверени факти. Конференцията решава областната организация да остане под ръководството на ЦК на БРП и да се запази старото ръководство. В София Ц. Драгойчева заявява на Л. Колишев същото становище.

За клевета и фракционна дейност Областният комитет изключва Л. Колишев от партията. Поради одобряване писмото на Тито, положението на М. Нацева също е неустановено.

Разтревожен от неуспеха да наложи своята политическа линия на Областния комитет, на 31 август 1941 г. ЦК на ЮКП решава да изпрати писмо до ЦК на БРП, до комунистите във Вардарска Македония и до генералния секретар на Коминтерна Г. Димитров в Москва, да изпрати отново Др. Павлович и един представител на Главния щаб на партизанските отряди в Скопие, които да

занесат писмата до ЦК на БРП и до Областния комитет в Скопие, както и да се заемат на място с организирането на партизанско движение.

На 4 септември Тито изпраща радиограма до Г. Димитров, а на 6 септември писмо до ЦК на БРП, както и „открито писмо" до комунистите във Вардарска Македония. В радиограмата се изказва несъгласие с присъединяването на Скопската областна организация към БРП. Тито информира Г. Димитров, че М. Шаторов е изключен от партията заради „национален шовинизъм" и други грехове. В нея обаче никъде не се сочи, че населението във Вардарска Македония е „македонско", а само се изтъква обстоятелството, че присъединяването към БРП *„не е добро, защото и българската партия е слаба с акциите и връзките"*.

В отговор на натиска на ЮКП пред Коминтерна, Г. Димитров изпраща чрез ЦК на БРП писмо до ЦК на ЮКП. В него се съобщава, че „по практически съображения" Скопската областна организация се връща под ръководството на ЮКП. По-нататък се препоръчва партизанското движение като основен начин на въоръжена антифашистка съпротива и *„най-тясно сътрудничество"* между БРП и ЮКП, като българската партия *„да оказва всестранна помощ"* на областната организация във Вардарска Македония. Предлага се още БРП и ЮКП *„да заемат становище за самоопределението на македонския народ"*.

Така Комунистическият интернационал за втори път след решението си от февруари 1934 г. за т. н. „македонска нация" предрешава в полза на Югославия и ЮКП македонския въпрос, против волята на българското население във Вардарска Македония и против интересите на българската нация. Това обективно затруднява и забавя въоръжената антифашистка съпротива в България и на Балканите и нанася сериозен ущърб на българските национални интереси. То е продиктувано от политическите интереси на Съветския съюз: в Югославия започва въоръжена борба, която подпомага тежкото положение на Червената армия; Югославия е на страната на антихитлеристката коалиция, а България - на силите на оста и пр. То се използува от ЮКП за разрешаването на македонския въпрос в полза на Югославия и фактически предопределя бъдещето на Вардарска Македония да бъде върната отново в границите на Югославия.

ЦК на БРП се застъпва пред Коминтерна за М. Шаторов и той е спасен от издадената смъртна присъда на Титовия щаб. Изтеглен е в София, където му е поверено ръководството на Софийската областна организация на БРП. Големият българин и патриот по-късно е натоварен да ръководи Трета (Пазарджишка) въстаническа оперативна зона и загива при неизяснени досега обстоятелства в самото навечерие на Девети септември 1944 г., в паузата между две сражения с полицията на Милеви скали, Западни Родопи.

В писмото си до ЦК на БРП ръководството на ЮКП се мъчи да наложи своята линия за въоръжено въстание не само във Вардарска Македония, но и в България. Предлага се среща на представители на двата Централни комитета, за да се договорят *„за общи акции и борби и вдигане на въоръжено въстание в Македония и България"*.

ЦК на БРП получава решението на Коминтерна относно Скопската областна партийна организация и го препраща на ЦК на ЮКП. В съпроводително

писмо той изразява „безрезервното“ си съгласие с това решение; известява, че решението за организационното и политическо присъединяване на Скопската областна партийна организация към българската партия е било взето без „специално“ известяване на ЮКП, ръководейки се не от други, а от „практически причини“; изказва съгласието си с политическата линия на ЮКП и с курса за въоръжено въстание. Заедно с това обаче изразява своята резервираност към югославската постановка за еднаквост на условията в Югославия и България и дори за условията във Вардарска Македония; решително отхвърля като неправилна препоръката БРП незабавно да издигне лозунга и да поведе масите на въоръжено въстание за сваляне на „монархофашистката власт“, за изгонване на хитлеристките нашественици от страната; това би довело само до пълен разгром на партията и не би било в състояние да окаже някаква помощ на Червената армия.

По-нататък в писмото си ЦК на БРП подчертава, че условията дори и във Вардарска Македония не са още назрели за въоръжено въстание, така че населението няма да приеме подобен призив. Препоръчва се на ЦК на ЮКП да осъди *„открито и недвусмислено“* великосръбските шовинисти и тяхната денационализаторска политика във Вардарска Македония, да признае на населението правото на самоопределение и да даде на Скопската областна партийна организация *„автономни права“* в рамките на ЮКП. Накрая се съобщава, че ЦК на БРП изпраща в Скопие Боян Българанов за съгласуване на общата борба против фашизма.

През септември 1941 г. е формиран нов Областен комитет, в който са включени Л. Колишев, Б. Андреев, М. Нацева и Бл. Янков. Областният комитет изпраща директива до местните комитети да започнат незабавно въоръжена борба „срещу окупатора“. В нея гологловно се твърди, че условията за такава борба са налице, тъй като населението вече се било „разочаровало“ от българската власт. Посочва се, че въоръженото партизанско движение щяло да доведе до въоръжено въстание.

През октомври 1941 г. ЦК на ЮКП нарежда на новия Областен комитет незабавно да се заеме с формирането на партизански отряди и Главен щаб на партизанските отряди в Македония, който да ръководи въоръжените акции; изпраща Йор. Николов - Орце, който да бъде кооптиран в комитета.

След освобождението на Вардарска Македония и установяването на българска администарция, според доклад на директора на полицията, в комунистическото движение има „едно затишие“. Първата публична проява е изписването на лозунга „СССР“ по стените на сгради в Скопие. На няколко събрания на младежи се говорило за „Съветска Македония“. Агитирало се за стачка в Скопския тютюнев монопол. Били разпространени и позиви против германските и българските власти.

Междувременно в международната обстановка настъпва рязка промяна. На 22 юни 1941 г. Германия напада вероломно Съветския съюз. Започва германо-съветската война. Предприемат се стъпки за формиране на антихитлеристка коалиция на СССР, Англия и САЩ.

След 22 юни 1941 г. Скопската областна партийна организация започва да

разпространява позиви в подкрепа на Съветския съюз и Червената армия, сводки на Совинформбюро за положението на фронта, речта на Й. В. Сталин от 2 юли на Червения площад. На няколко събрания извън Скопие се говори за саботиране на мероприятията на българската власт. На 2 август в Скопие, Битоля, Прилеп и други градове се правят безуспешни опити за издигане на улични трибуни и провеждане на демонстрации по улиците.

В края на август 1941 г. няколко души нападат мина „Радуша", като вземат взрив, капсули и оръжие. По-късно полицията разкрива и изземa тези материали. На 15 септември друга група напада военния пост на жп тунела при с. Гостиражани, Прилепско, като са ранени двама войника. На 11 октомври е направен безуспешен опит за нападение на полицейския участък и затвора в Прилеп. А на 8 ноември е нападнато с. Царевик, Прилепско, където е изгорена общинската архива. С това се изчерпват почти всички действия против българската власт през 1941 г.

Същевременно полицията разкрива и проваля дейността на Околийския комитет на партията в Охрид и на Скопската партийна организация. На 12 ноември 1941 г., т. е. само два дни след създаването от сърби и сърбомани на Кумановския партизански отряд, той е разкрит и разгромен: от всичко 14 души шест са убити, а осем - заловени. Същата участ постига и друга група от 24 души нелегални, разкрити и разгромени на Козяк планина.

Липсата на условия за въоръжена партизанска антифашистка борба, решителното ù отхвърляне от населението, както и бързите мерки на полицията със съдействието на населението довеждат до разбиването още в зародиш на първите партизански групи, съставени от сърби и сърбомани във Вардарска Македония. Това още веднъж потвърждава правилността на оценката за положението, направена от стария областен комитет начело с М. Шаторов. Линията на новия Областен комитет за създаване на партизански отряди явно не се възприема положително от комунистите и останалите антифашисти. Мнозина нелегални, при съприкосновение с органите на властта, предпочитат да се предадат; други са убити. Самото население не намира за необходимо да ги поддържа: току-що освободило се от сръбския национален гнет, то вижда в комунистическото движение проводник на сръбката шовинистична антибългарска идея. Всичко това кара Др. Павлович с писмо до ЦК на ЮКП да пише за *„сложността на политическата ситуация"* във Вардарска Македония; че трябва да се отчита *„голямата омраза към Югославия"* на населението; за *„многобройността на българофилските елементи"*, т. е. че условията са *„далеч по-неблагоприятни, отколкото в другите области"*.

В края на октомври или началото на ноември 1941 г. ЦК на БРП отговаря на писмото на Тито от 6 септември с. г. В него отново се одобрява линията на югославската партия за въоръжена борба, но се отхвърля становището за еднаквост на положението в Югославия и България; изказва се съмнение в идентифицирането на положението в Сърбия, Босна и Черна гора с това в Македония.

Разбира се, пише ЦК на БРП, положението постоянно се променя и то ще създаде по-благоприятни условия за развитието на антифашистката борба. Но сега в България и Македония няма условия за въоръжено въстание. ЦК на

БРП предлага да се дадат в рамките на ЮКП автономни права на Скопската областна организация: така тя би работила по-добре в тесен контакт с БРП и ЮКП.

На 6 ноември 1941 г. са арестувани Л. Колишев и други дейци на Охридската партийна организация - общо 15 души. Издадени са няколко смъртни присъди,

Карта за пренаематели

Затворническият картон на Лазар Кулишев, в който собственоръчно се е записал като „българин“ (АМВР, К 84317, л. 4)

включително и на Л. Колишев, заменена впоследствие в резултат на високата царска милост с доживотна. В молбата си до цар Борис III той посочва българската си национална принадлежност и българския си род, покайва се за своята конспиративна дейност против Родината. Като *„българин“*, роден от родители *„българи“*, той собственоръчно се записва и в затворническия си картон в Плевенския затвор. На български език пише и полицейските си показания. Освободен на 8 септември 1944 г. от затвора, Л. Колишев се преражда на Колишевски, от „българин“ на „македонец“ и става един от най-върлите македонисти и сърбомани, гонител на българщината, ревностен изпълнител на великосръбските стремежи във Вардарска Македония. На неговата съвест тежат хиляди убийства и вандалщини над македонските българи.

След отстраняването на М. Шаторов, начело на Областния комитет застава Бане Андреев, който възобновява връзките на комитета с ЦК на БРП.

По това време в Скопие е и Б. Българанов - Сергей като представител на ЦК на БРП. Областният комитет и комунистите по места дават решителен отпор на ЮКП и настояват за автономност на областната организация. Затова пълномощникът на ЦК на ЮКП се съгласява документите на ОК да се подписват така, че да не личи неговата зависимост от ЮКП. Издадените по това време позиви се подписват с *„честни македонци"* и *„група македонци"*. Междувременно сътрудничеството с БРП се задълбочава и Областният комитет започва отново явно да пренебрегва ЮКП. В неговите позиви се издига лозунгът за *„Свободна Македония"*, т. е. Македония извън Югославия. Издига се и лозунгът *„Долу фашисткото правителство на цар Борис и Филов"*, без да се говори за *„национално освобождение"*. Това показва, че Областният комитет начело с Б. Андреев застава на български национални позиции. В писмо от 9 август 1942 г. до ЦК на ЮКП Мирчо Ацев - член на ЦК на ЮКП и отговарящ за Македония, съобщава че Областният комитет начело с Б. Андреев върви по пътя на М. Шаторов; констатира че, *„македонският народ вярва в освободителната мисия на България"*, *„македонският народ вярва в българската власт"*, *„македонците не искат да се борят против българските войници"* и пр.

Поведението на Областния комитет предизвиква острата реакция на ЮКП и просръбски настроените комунисти. В Областния комитет и в партийните организации по места започва остра фракционна борба за изместване на привържениците на Б. Андреев и за отхвърляне на неговата българска политическа линия. Просръбски ориентирани дейци зад гърба на Областния комитет създават Временен областен комитет начело с Цв. Узунов. През август 1942 г. в помощ на този комитет е изпратен инструкторът на ЦК на ЮКП Д. Радосавлевич. Той съставя нов комитет, но признава че с това областната организация е „отслабена". При това новият комитет, без разрешението на ЦК на ЮКП, започва да се подписва *„ЦК на Комунистическата партия на Македония"*.

В доклада си Д. Радосавлевич съобщава, че *„огромната маса честни македонци"* се *„плашат от онази Югославия"* и се безпокоят тя да не се възстанови. Затова именно включването на *„ЮКП"* в названието на областната партийна организация е нежелателно - то отблъсква масите и създава сред тях впечатлението, *„че ние предварително свързваме съдбата на македонския народ за Югославия, а не той сам да се определи. Македонския народ невероятно много се плаши от връщането на Югославия."*

През пролетта на 1942 г. под натиска на ЮКП новият областен комитет начело с Б. Андреев прави безуспешен опит да активизира антифашисткото движение, въпреки нанесените му от полицията тежки удари. Комитетът успява да образува няколко партизански чети: Велешка от 60-70 души, Скопска - около 20 души, Крушевска - около 20-30 души, Прилепска около 30-40 души, Битолска - около 30-40 души. Общо пет чети с около 200 партизани, голямата част от които сърби и сърбомани. Те действуват главно в Скопска Черна гора и Азот, където населението е предимно сърбоманско.

Полицията, войската и контрачетите, съставени от илинденци и участниците в македоно-одринското опълчение, предприемат бързи и ефикасни дейс-

твия за разгромяването на тези сърбомански партизански чети: около 70 души са убити, около 60 са заловени или се предали. Останалите успяват да се спасят в Западна Македония, където се установяват да презимуват необезпокоявани от италианските власти. По същото време полицията и контрачетите разгромяват в Кумановско четническата сръбска организация на Коста Пекянец и нейните въоръжени групи, както и четите на Дража Михайлович. Наред с това е обявена и амнистия, в резултат на която се предават десетки партизани. В доклад на директора на полицията от 29 януари 1943 г. се сочи, че ЮКП във Вардарска Македония е силно разстроена, а военната и въоръжената ѝ организация *„е почти унищожена и се намира пред ликвидиране"*. Като една от причините за това се отчита не само активността на полицията, използуването на секретни сътрудници и на контрачети, но и самото население, което *„започва живо да сътрудничи за изтреблението на четниците"*.

На първата сесия на Антифашисткото вече на народите за освобождението на Югославия (АВНОЮ), състояла се на 27 ноември 1942 г. в гр. Бихач, се решава бъдеща Югаславия да се изгради на федеративни начала, като включи всички бивши области. Това става в отсъствието на прадставители на Вардарска Македония. По този начин грубо е пренебрегнат принципът за правото на народите в Югославия свободно да се самоопределят; зад гърба на македонските българи се подготвя заговор на сърбокомунистическите шовинисти за връщането им отново в границите на Югославия. Този акт, несъгласуван с останалите балкански комунистически партии и другите съюзници от антихитлеристката коалиция, демонстира стремежа на югославското ръководство да предреши в своя полза македонския въпрос, да ги изправи пред „свършените факти". Затова решението в Бихач е посрещнато с явно неодобрение и предизвиква сериозни разногласия сред антифашистките сили във Вардарска Македония. По този повод Й. Б. Тито е принуден на 16 януари 1943 г. да се обърне с писмо до Областния комитет. В него той обвинява комунистите в *„недостатъчна последователност, в колебание"*, както и в *„неизживени автономистки тенденции"* и пр. Той им препоръчва да прочетат неговата статия във в. „Пролетер", в която се твърди, че режимът в нова Югославия нямало да бъде като този в кралска Югославия, както тенденциозно твърдели някои комунисти във Вардарска Македония. Поставянето на въпроса за *„автономия"* или за *„специфичните македонски условия"* било против политиката на ЮКП. Исканата промяна на името на Скопската областна организация нямало нищо да промени: то означавало само *„опортюнистическа отстъпка пред враговете или бъдещите угнетители на македонския народ"*.

За да наложи на Областния комитет своята великосръбска политическа линия за бъдещето на Македония, през февруари 1943 г. ЦК на ЮКП изпраща с неограничени пълномощия в качеството му на делегат на ЦК и на Върховния щаб на народоосвободителните войски (НОВ) и Движението за освобождението на Югославия черногореца Св. Вукманович-Темпо. Той е инструктиран лично от Тито да предприеме всички мерки, за да се утвърди политиката на ЮКП по македонския въпрос, да се изкорени сепаратизмът на скопските комунисти, да се укрепят позициите на просръбски ориентираните членове на Областния

комитет, да се утвърди пълната зависимост на областната организация от ЮКП.

Още с идването си във Вардарска Македония Св. Вукманович се ограждa с просръбски ориентирани дейци, от които се осведомява за положението. На 28 февруари той изпраща писмо до партийните организации, в което сочи техните слабости. Съобщава, че ЦК на ЮКП е решил да даде автономия на партийната организация, като се формира Македонска комунистическа партия (МКП) в състава на ЮКП.

Въпреки че Св. Вукманович и ЦК на МКП не признават *„специфичните условия"* във Вардарска Македония, те приемат за своя база не друг район, а Западна Македония, окупирана от италианците. Тук, в Тетово, на 19-20 март 1943 г. се провежда първото заседание на Централния комитет. На него присъствуват само Темпо и членовете на ЦК, които в момента се намират в Западна Македония. Но и сега комунистите не възприемат наложената им най-безцеремонно политическа линия на ЮКП - Македония в границите на Югославия. Затова на 2 август с. г. се свиква т. н. Преспанско съвещание с присъствието на Д. Радосавлевич. Тук се подготвя позив, в който не се говори за оставането на Вардарска Македония в бъдеща Югославия. Сам Д. Радосавлевич не е убеден в позицията на ЦК на ЮКП, затова Темпо трябва *„особено дълго"* да го убеждава.

В края на краищата Св. Вукманович успява да наложи на ЦК на МКП становището на ЦК на ЮКП за освобождението и обединението на Македония в братската общност с всички югославски народи, в която *„ще бъде отворена вратата и за братския български народ"*. Това допълнение показва, че Темпо и просръбски настроените членове на ЦК на МКП са принудени да се съобразяват с обстоятелството, че македонските българи се чувствуват тясно свързани с българския народ и не приемат лозунги отделящи ги от него; че българското национално съзнание във Вардарска Македония е силно, въпреки че комунистическите функционери не говорят за наличието на българи, а само за *„българофили"*.

Акционният комитет на народоосвободителния фронт, създаден през лятото на 1943 г., не се съгласява с такава политическа постановка. Опитът на К. Йосифов да му повлияе в просръбски дух не успява. Акционният комитет държи за цялостно решаване на македонския въпрос и отхвърля правото на Главния щаб да излиза с политически документи. През есента на 1943 г. той издава свой призив, в който не издига лозунга за оставането на Македония в бъдеща Югославия. Виждайки отпора, който среща великосръбската теза на ЦК на ЮКП, Темпо дава нареждане Главният щаб да излезе със специален манифест, в който да предопредели съдбата на Македония в проектираната югославска общност. Манифестът е публикуван през октомври 1943 г. и в него се застъпва югославското решение на македонския въпрос. ЦК на МКП и местните партийни организации обаче се натъкват на широко неодобрение на манифеста от страна на всички политически течения, групировки и организации. Между тях са и стари илинденци, прогресивни младежи и хората на Акционния

комитет в Скопие, сред които е и днешният председател на Република Македония Кирил Григоров (Киро Глигоров).

На 29 ноември 1943 г. в гр. Яйце се провежда Второто заседание на АВНОЮ. Въпреки че на него не присъствуват делегати от Вардарска Македония, тя е определена като една от шестте федеративни единици на бъдеща Федеративна народна република Югославия. Нещо повече, тук се прави опит да се предреши въпросът не само за Вардарска Македония, но и за останалите части на Македония, да се превърне македонският въпрос в чисто вътрешен югославски въпрос. Без да съгласува мнението на БРП, ГКП и Съветския съюз и като нарушава предварителното споразумение и оставя македонския въпрос и другите териториални въпроси да се решават след края на войната, ЮКП включва тенденциозно в състава на Президиума на АВНОЮ представители не само на Вардарска, но и на Пиринска и Беломорска Македония. И макар в Пиринска и Беломорска Македония да има антифашистка въоръжена борба, ЮКП не поканва техни представители, а предпочита символичното „участие" на емигранти в Москва и членове на БРП като Вл. Поптомов и Д. Влахов, без дори за това те да са уведомени. При това както подготовката, така и решенията в Яйце се пазят в пълна тайна от БРП и Съветския съюз. И сега решенията са взети, без на заседанията да присъствуват представители от трите части на Македония.

По същото време (28 ноември - 1 декември 1943 г.) конференцията на „трите големи" в Техеран признава официално партизанското движение в Югославия като военна сила и решава да му окаже морална и материална помощ. Това обстоятелство кара Антифашистския комитет в Скопие да капитулира пред силния просръбски натиск на ЦК на МКП, да се откаже от своето становище относно бъдещето на Вардарска Македония и да приеме това на ЮКП.

През ноември-декември 1943 г. Националният комитет на Отечествения фронт (НК на ОФ) и ръководството на БРП се заемат с подготовката на документ по македонския въпрос. Без да е известен за решението на Второто заседание на АВНОЮ в Яйце, в своята декларация НК на ОФ изтъква, че *„Македония е ябълката на раздорите за балканските народи"*, като за нея те *„проляха реки от кръв"*. И по-нататък: *„Пред Македония смирено и благоговейно се прекланя всеки българин. Тя е люлката на Българското възраждане и нейната стара и най-нова история е изпълнена с делото на равноапостолите Кирил и Методий, с вдъхновението и творчеството на редица културни църковни първенци."* Като се проследява историческото развитие на Македония се изтъква, че *„съдбата на поробена Македония бе винаги близка до сърцата на българския народ и той даде скъпа дан за нейното освобождение"*. НК на ОФ осъжда политиката на българското правителство, което вмъкна България във войната на страната на Германия и улесни нейната агресия на Балканите. За да се сложи край на тази *„Голгота на балканските народи"*, НК на ОФ предлага следното решение: *„За да се избегнат каквито и да е нови исторически грешки и за да се даде едно твърдо успокоение на Македония, Отечественият фронт издига лозунга „Македония за македонците!" С този лозунг ще се тури край на съперничеството между балканските държави. Никакви видоизмене-*

ния на сегашната разпокъсаност на Македония, нито пък цялостно приобщаване към която и да било балканска държава. Единственото спасително решение е цялостна, свободна и независима Македония. Само така ще престане да бъде ябълката на раздора и ще се превърне в здрава съединителна брънка между балканските народи.“

Декларацията на НК на ОФ предизвиква остра реакция от страна на ЦК на ЮКП. На 24 май 1944 г. Тито изпраща радиограма до Г. Димитров в Москва, в която се оплаква от БРП. В нея той сочи, че политическата линия на декларацията е „противна“ на решенията в Яйце за федерална Македония, тъй като в нея се издига лозунгът за свободна и независима Македония. В радиограмата по-нататък се настоява Г. Димитров да внуши на ЦК на БРП да се съобразява със „свършените факти“, т. е. с решенията на Второто заседание в Яйце.

Декларацията на НК на ОФ е предмет на обсъждане и е заклеймена и от съвещание на ЦК на МКП и НОВ на Македония. Тук отново е осъдена политиката на Шарло като „шовинистична“, „реакционна“ и „контрареволюционна“. Всъщност съвещанието по-скоро осъжда лозунга за независима Македония, издигнат от ВМРО, а не от Отечествения фронт.

Малко преди да се получи радиограмата на Тито, на 4 януари 1944 г. Г. Димитров по своя инициатива изпраща радиограма до ЦК на БРП. В нея излага своите виждания за разрешението на македонския въпрос, като препоръчва на партийното ръководство голяма тактичност в отношенията му с ЮКП. Той посочва, че *„въпросът за Македония ще бъде решен в зависимост от това, как ще завърши войната“*; че в този момент не може да се издига лозунгът за свободна и независима Македония. *„Антифашисткото вече се явява голяма крачка напред* - пише Г. Димитров. - *Трябва да се установи дружба между демократична България и демократична Югославия. Да се работи за разширяването на тази дружба и създаването на съюз между независима България и независима Югославия. При наличието на дружба между България и Югославия може да се реши националният въпрос с посредничеството на Съветския съюз.“* Признание по това време на решението на македонския въпрос в рамките на федеративна Югославия прави и Задграничното бюро (ЗБ) на ЦК на БРП, което на свое заседание през януари 1944 г. обсъжда македонския въпрос. Явно Г. Димитров е трябвало да се съобразява със становището на съветското ръководство, както и с натиска на Тито.

Развитието на военните дайствия на Източния фронт, и особено разгромът на хитлеристките армии при Сталинград в началото на 1943 г., коренно изменят хода на германо-съветската война, поставят началото на разгрома на Германия. Това дава силно отражение върху международната обстановка и особено върху развитието на антифашистото движение в Европа, включително на Балканите и във Вардарска Македония. Още в началото на 1943 г. МКП предприема силна агитация за масовизиране и активизиране на антифашистката съпротива. Създават се общо 8 отряда и други малки партизански групи. Поради бързите мерки на войската и полицията, някои от отрядите скоро са разбити.

През 1943 г. партизанските отряди и групи продължават да провеждат

политически и снабдителни акции. Те обаче действуват главно в крайграничната зона, за да избегнат преследването и унищожението. Въпреки че по брой партизанските отряди нарастват в сравнение с 1942 г. и се прегрупират в „партизанска войска", и сега партизанското движение не може да стане масово и да завоюва особени тактически и политически успехи. Затова МКП обръща повече внимание за решаване на политическите въпроси, отколкото за провеждането на бойни и политически акции.

На 2 август 1943 г. в с. Отешово, Преспанско, се провежда заседание на ЦК на МКП. Поради големите загуби, които търпят партизанските сили в сраженията с полицията и войската, се взема решение те да се съсредоточат предимно в Западна Македония. Тук след свалянето на Мусолини в Италия, на 27 юли 1943 г. се създава пълно безвластие и партизаните се чувствуват по-сигурни. Решава се още да се засили формирането на народофронтовски комитети по селата като органи на новата власт, както и да започне подготовката за формирането на АСНОМ. Вземат се и решения за укрепването на Главния щаб и превръщането му във военно-политическо тяло на антифашисткото движение във Вардарска Македония.

В края на 1943 г. и началото на 1944 г. обстановката по фронтовете на войната бързо се изменя в полза на Съветския съюз и капитулацията на Италия създава благоприятни условия за развитието на партизанското движение в Югославия и Албания. Германското военно командуване започва да обръща все повече внимание на Балканите и фронтът в Югославия придобива все по-голямо значение. Очакваното нахлуване на съюзниците и настъплението на Червената армия в Долнодунавския басейн кара германското върховно командуване през зимата на 1943-1944 г. да вземе изключителни мерки против партизанското движение.

През февруари 1944 г. Главният щаб решава да пренесе операциите на партизанските отряди от планината Кожух в Централна и Източна Македония. Тук са концентрирани първи и втори Македонско-Косовски отряди, наречени вече „бригади", състоящи се главно от сърби и черногорци. С този поход се цели да се разшири партизанското движение, като се формират нови партизански отряди и се завоюва свободен терен. Първа Македоно-Косовска бригада достига до „Азот" и с. Богомила, където е открита и обкръжена от българската армия, полиция и контрачети. В завързалите се непрекъснати сражения „бригадата" е напълно разбита, като само отделни малки групи партизани успяват да се върнат и спасят в Западна Македония. Същата участ постига и Втора Македоно-Косовска бригада. Трета група партизани с Главния щаб е разбита на р. Брегалница. Друга група партизани достигат до Козяк планина, където също са разбити. Тези дайствия на антифашисткото движение във Вардарска Македония невярно се характеризират като „въоръжено въстание". Според полицейски сведения, по време на сраженията са убити около 1500 партизани и толкова са ранени. Други са пленени или умират от глад и студ.

Заедно с дейността на партизанските отряди, през пролетта и лятото на 1944 г. се предприемат и стъпки за създаването на АСНОМ. Формираният през есента на 1943 г. Инициативен комитет изпраща на 14 март 1944 г. писмо,

Кочо Рацин, убит от своите „другари“ край Кичево

с което предлага да се проведе конференция за избиране на градски, селски и общински комитети като органи на новата власт. Пред тях се поставя задачата да заработят с още по-голяма енергия за масовизиране на партизанското движение, както и да изберат свои делегати за първото заседание на АСНОМ.

В първите месеци на 1944 г. ЦК на ЮКП засилва натиска си върху ръководството на БРП и специално върху Г. Димитров, както и върху съветското партийно и държавно ръководство да приемат югославското решение на македонския въпрос. В писмо от 1 април до Г. Димитров, Тито го информира подробно за развитието на антифашистката борба в Югославия, като не пропуска да отбележи „грешките“ на „българските приятели“, т. е. на ЦК на БРП, които били „виновни“ така късно да се развие партизанското движение в България и във Вардарска Македония.

По същото време Тито пише писмо и до Й. В. Сталин. В него той остро реагира против декларацията на НК на Отечествения фронт и се опитва да обоснове с чисто политически аргументи решаването на македонския въпрос в рамките на федеративна Югославия. Преди всичко той се опитва да постави съветското ръководство в неудобно положение и да му отнеме всяка възможност да подкрепи евентуално българското становище по македонския въпрос. *„Присъединяването на Македония към България без съдействието на Съветския съюз не може да стане* - пише Й. Б. Тито. *Само съдействието и помощта на Съветския съюз може да направи обединението на Македония и България.“* И продължава: *„Югославските народи биха посрещнали неприязнено такова присъединение.“* Като се позовава на тригодишната борба на Югославия на страната на Съветския съюз, той предрича, че *„присъединяването на Македония към България в такива условия би било пълен крах за политиката на ЮКП“*, ще бъде използвано от емигрантското кралско правителство и великосръбските елементи и в такъв случай *„би било неизвестно какво ще стане с хърватите“*. В заключение Тито твърди, че не България, а Югославия била опората на СССР на Балканите. Той допуска, че България *„може да бъде съветска по-рано от всички“*, но даже и в такъв случай *„тя не може да играе онази роля за СССР, каквато може да играе Югославия“*. Според него *„Югославия е продължение на съветското влияние*

върху цяла Европа, но не чрез съветската система, а чрез демократическата.“ Своите претенции за разрешаването на македонския въпрос в полза на Югославия Й. Б. Тито обосновава с аргумента, че *„ЮКП инак ще загуби влиянието си в Югославия и тя ще попадне под английско влияние. За англичаните би било изгодно, ако Македония бъде дадена на България - тогава Югославия би попаднала под тяхно влияние.“*

В писмото си по-нататък Тито чертае перспективата България също да влезе в югославската федерация като седма република. *„Нужна е* - пише той, *силна югославска федерация, която би отворила вратите си и за влизането в нея на българския народ.“* Всички тези съображения безспорно натежават в полза на схващанията и решенията на ръководството на ВКП (б) по македонския въпрос.

Все по това време Тито изпраща в Москва М. Джилас, който предприема енергични стъпки пред съветското ръководство и Г. Димитров да подкрепят югославското решение на македонския въпрос. В разговор с Й. В. Сталин относно включването на Вл. Поптомов и Д. Влахов в състава на Президиума на АВНОЮ Г. Димитров го информира, че Тито не го е уведомил предварително, както и ЦК на БРП, и е направил това на своя глава. Същевременно Г. Димитров в писмо до Тито обръща внимание върху недопустимостта двама членове на БРП, без тяхно съгласие и без съгласието на ЦК на БРП, да бъдат включени в състава на Президиума на АВНОЮ. Г. Димитров препоръчва *„незабелязано, безшумно да се анулира тази неудачна стъпка“*. В отговор Тито се опитва да обясни този факт като *„случаен пропуск“* и обещава да вземе мерки той да бъде поправен.

В друго писмо до Й. Б. Тито Г. Димитров отново засяга македонсия въпрос. Той изказва становището, че в *„днешната ситуация“* е недопустимо комунистите да спорят за граници и по териториалните въпроси на своите страни. Според него най-желателната ориентация за Балканите би била *„създаването на равноправни начала на федерация на южните славяни, състояща се от българи, сърби, хървати, словенци, черногорци и македонци“*. В нея Македония би могла да получи *„своята национална свобода и държавност и да престане да бъде ябълката на раздора между балканските народи“*. Но, допълва той, да се говори за това днес е неуместно и *„дори вредно“*. Същите мисли той развива и в писмо до Сталин от 16 април 1944 г. като отбелязва, че Тито не се е съобразил с неговите възражения относно Поптомов и Влахов.

Няколко дни след като изпраща това писмо, Г. Димитров е информиран от Д. З. Мануилски по повдигнатите въпроси: Тито бил уведомен от съветското ръководство за Поптомов и Влахов да реши въпроса *„както намери за добре“*; македонският въпрос предстояло да бъде обсъден в Политбюро на ВКП(б), като *„при неговото решаване след войната нашето отношение към Югославия ще бъде най-благоприятно“*.

Като се съобразява с така определеното становище на съветското ръководсво по македонския въпрос и югославския подход за неговото решение, на 26 юли 1944 г. Г. Димитров изпраща радиограма до Тито. В нея той му съобщава, че вече е дал указания на ЦК на БРП да се обяви против *„германо-българската*

окупация" в Македония; да поддържа с всички сили македонската политика на нова, федеративна Югославия, която дава *„равноправие"* на македонците; да избягва всякакви спорове по териториални въпроси и бъдещите граници между балканските държави. Посочва, че *„не може и дума да става югославска Македония да се отнеме от Югославия след огромните жертви, които югославските народи понесоха и още понасят във войната срещу общия враг... Правилното решение на териториалните въпроси на Балканите след войната е възможно само на основата на общата борба на народите на Югославия, България и Гърция заедно с македонците, на основата на братското сътрудничество между нова България и нова демократична Югославия като славянски държави, и с помощта на великия Съветски съюз"*. Въпреки съществената отстъпка, която БРП прави на ЮКП по македонския въпрос, в радиограмата до Тито Г. Димитров изключва Пиринска Македония от *„обединена Македония"* в рамките на Югославия.

За да реши окончателно в своя полза македонския въпрос и спора с БРП, ЮКП свиква на 2 август 1944 г. в манастира „Прохор Пчински", Кумановско, Първото заседание на АСНОМ. На това заседание Вардарска Македония е определена като федерална единица в рамките на бъдещата федеративна Югославия. АСНОМ е превърнат в законодателно и представително тяло. По този начин окончателно е наложена югославската линия относно бъдещето на Вардарска Македония, населена в болшинството си с българи: да бъде върната след войната в границите на Югославия, облечена юридически в *„македонска държавност"*. При вземането на това съдбовно решение неговите организатори начело със Св. Вукманович и просръбското ръководство на МКП прибягват до груба лъжа, за да заблудят назначените делегати: че на заседанието на АВНОЮ в Яйце били присъствали и делегати от Вардарска Македония. От общо назначените от МКП 115 делегати, на заседанието на АСНОМ присъстват едва 60, при това мнозина от тях със спорни пълномощия. Така отново с груби фалшификации се извършва *„свободно самоопределение"* на *„македонския народ"*. При това в манифеста на АСНОМ, в който е обявено това *„самоопределение"*, се подхвърля идеята за Вардарска Македония като „Пиемонт" за обединението на *„македонците"* и от Пиринска и Егейска Македония. Така зад гърба на македонските българи, на Второто заседание на АВНОЮ (ноември 1943 г.) и на Първото заседание на АСНОМ (август 1944 г.) те бяха обречени на един нечуван в световната история експеримент, донесъл неизчерпаеми страдания на една изконна част от българската нация.

Прогласяването на 2 август 1944 г. на Македония като федерална държава в рамките на федеративна Югославия обаче си остана само на хартия. През целия период на *„братското сътрудничество"* в Югославската федерация Вардарска Македония нито за момент не представляваше самостоятелна държава. Тя запази колониалния си статус от времето до април 1941 г., когато беше „Южна Сърбия" в кралство Югославия, с някои козметични добавки. Така делото на АСНОМ стана най-голямото национално предателство, извършено от враговете на българщината. То доведе Вардарска Македония до 50 годишното робство на сърбокомунизма.

Превръщането на македонския въпрос от български в общобалкански и чисто югославски в рамките на ФНРЮ, както и определянето на федерална Македония като обединително звено на *„македонския народ"* е чисто политически акт и нечувано насилие върху националното съзнание на македонските българи. Този акт стана благодарение на силния натиск на ЮКП, на Коминтерна и Й.В.Сталин върху БРП, както и на отстъпчивостта и националния нихилизъм на нейното ръководство, на неговата по същество антинационална политика по македонския въпрос.

***

В резултат на бързия разгром на Югославия и Гърция от германската армия, на 19 и 20 април 1941 г. българските войски навлизат във Вардарска Македония без западните райони, присъединени към Италия, както и Леринско, Воденско и Костурско, оставени под германска окупация. Българското население създава Български акционни комитети, които организират посрещането на българските войски, снабдяването на населението и воденето на общинските работи и фактически осигуряват въвеждането на българската администрация. Македонските българи посрещат българската войска с голяма радост и въодушевление, като истински освободители от дългогодишния национален сръбски гнет. Те ги обсипват с цветя и устройват в тяхна чест спонтанни народни увеселения. Този непринуден изблик на радост и масови изяви на българското национално чувство е резултат на дълбоката омраза срещу сръбския денационализаторски режим. Той свидетелствува, че въпреки свирепия терор и опитите да се посърби българското население във Вардарска Македония, то съхранява и отстоява националното си съзнание и националния си дух.

Присъединяването на Вардарска Македония към България става в резултат на войната на Германия срещу Югославия и Гърция. България получи своята изконна земя.

Българското правителство предприема редица конкретни стъпки, за да адаптира обществено-политическия, стопанския и културен живот във Вардарска Македония с този в „стара" България. Бързо е въведена българската администрация, като областта възприема изцяло българската административна система. Големи грижи се полагат за развитието на просветното дело. Македонските българи посрещат с голяма радост усилията на държавата за откриването и развитието на български училища. Жадни за българска просвета, те изпращат масово децата си да учат на майчиния си български език. Открити са пълни и непълни гимназии, голям брой прогимназии и първоначални училища, педагогически, земеделски, професионални и други училища, Скопския университет. На голям брой ученици и студенти са отпуснати стипендии, организирани са безплатни ученически и студентски столове, летни почивни лагери и пр. Държавата отпуска значителни суми за ремонт на училищни сгради и за изграждането на нови, за учебни пособия, кабинети и др. Една

немалка армия от учители обучава с голяма любов учащата се младеж, възпитава я в пламенно родолюбие към своя народ и своята родина България. Те организират т. н. народни университети за просвета и на възрастните, в които изнасят сказки, организират курсове за огрaмотяване и пр.

С активното съдействие на държавата във Вардарска Македония се разгръща богат културен живот. Организират се спонтанни чуствувания на 24 май- деня на славянската писменост и българската култура, на Илинденското въстание от 1903 г., възпоминания за полк. Б. Дрангов, Т. Александров и други борци за националното освобождение и обединение. Създават се дружества на Червения кръст, спортни и други организации, дружества на македоноодринското опълчение, на бойците от фронта и др. Възстановяват се или се откриват нови народни читалища, в които закипява богат културно-просветен живот. Откриват се Скопският народен театър и Битолският общински театър, в които се играят български и чуждестранни пиеси, посещавани масово от населението. Извършва се размяна на театрални колективи, уреждат се литературни четения на изтъкнати български писатели; организират се Скопската народна библиотека и Народният музей, които бързо се превръщат в средища на богат и разнообразен културен живот; издават се вестници и списания, откриват се печатници и книжарници, широко се разпространява и жадно се чете българската книга. Значителна народополезна дейност на културното поприще играе и Радио Скопие, особено със своите специални предавания, посветени на българската история и култура.

Определено важно място в големите грижи на българската държава след освобождението на Вардарска Македония заема организирането и развитието на стопанския живот и включването на областта в цялостния стопански механизъм на България. Извършва се широка дейност за връщане на населението на заграбените от сръбските колонисти земи, провежда се финансова реформа, създава се стройна организация на съвременно банково дело, населението се снабдява със земеделски инвентар и семена, полагат се грижи за развитието на животновъдството, на бубарството, на кооперативното дело и пр.

Въпреки големите трудности и военновременните условия, полагат се не малко грижи и за развитието на строителството на жп линии, шосета и горски пътища, постройката на мостове, за водоснабдяването и благоустрояването на населените места, за отводняването на цели райони и пр. Българската държава влага значителни капиталовложения за стопанския просперитет на Вардарска Македония. Вземат се мерки и за изхранването на населението, доколкото това позволяват военновременните условия, купонната и нарядната система и ограбването на българското стопанство и по-специално на стопанството във Вардарска Македония от германците. Въпреки изпращаните храни и облекченията за населението, както и в „стара" България то понасяше тежестите на недоимъка. •

Българското правителство полага грижи и за социалното и здравното осигуряване на населението. Отпуснати са пенсии на заслужили участници в националноосвободителните борби, изграждат се и се поддържат старчески домове и сиропиталища, откриват се безплатни трапезарии, организирана е широка мрежа за медицинско обслужване.

След освобождението на Вардарска Македония и обединението ѝ с Родината, привържениците на ВМРО развиват активна политическа и организационна дейност. Те правят опити за възстановяване на своите организационни структури, поздравяват обединението и се борят за присъединението и на Западна и Гръцка Македония с България. През лятото на 1944 г. ВМРО организира свои доброволчески дружини, които във Воденско, Леринско и Костурско организират населението и дават въоръжен отпор на гръцките националистически банди, нападащи българските села и безогледно избиващи българското население. Опитът на ВМРО, със съдействието на германците, през есента на 1944 г. да създаде *„свободна и независима Македония"* с преобладаващ български национален елемент завършва без успех, поради бързото развитие на събитията на Балканите.

След освобождението на Вардарска Македония и особено сред избухването на германо-съветската война на 22 юни 1941 г., започват да излизат на преден план дълбоките противоречия между БРП и ЮКП по македонския въпрос. Без да отчита историческите факти и етническата принадлежност на болшинството от славянското население към българската нация, ръководството на ЮКП лансира в своята политическа работа идеята на Коминтерна за т. нар. *„македонска нация"* и оттук за т. нар. *„окупация"* на Вардарска Македония от България. То не се съобразява със спецификата на обстановката в областта и нарежда на областната организация да вдигне населението на въоръжена борба и на въоръжено въстание против *„българските окупатори"*. Ръководството на областната организация начело с М. Шаторов-Шарло, преценявайки вярно положението, отказва да изпълни авантюристичните указания на Титовия щаб и присъединява организацията към БРП. То апелира към антифашистките сили да поведат социалнокласова, а не националноосвободителна борба. Усилията на ЮКП да постави антифашисткото движение във Вардарска Македония под свое пряко организационно и политическо ръководство цели за предреши в своя полза македонския въпрос.

От съображения на „практическа целесъобразност" ръководството на Коминтерна връща покрайнската организация към ЮКП. По този начин се нанася тежък удар върху националните интереси на българския народ и се поставя под въпрос националното освобождение и обединение на македонските българи. Поради това, че М. Шаторов-Шарло - един голям българин и антифашист, е осъден от ръководството на ЮКП на смърт и го заплашва физическа разправа, БРП го взема под своя защита и му поверява отговорна функция в антифашистката борба, в която той загива при неизяснени обстоятелства в самото навечерие на 9 септември 1944 г.

Въпреки неимоверните усилия на ЮКП, тя трудно успява да наложи своята антибългарска и шовинистична линия в антифашистката борба. Създадените със съдействието на сръбски партизани и комунисти-сърбомани партизански чети бързо са разгромени. Това още веднъж нагледно потвърждава липсата на условия за въоръжена борба във Вардарска Македония. Дори когато Св. Вукманович-Темпо в началото на 1943 г. е изпратен с извънредни пълномощия, за да разгроми българофилското течение в антифашистоко дви-

жение и налага сърбоманско ръководство на областната комунистическа организация, антифашисткото движение не можа да спечели симпатизанти сред македонските българи. Неговите бази и район на действие са главно в Западна Македония, където македонските българи понасят националния гнет на италианските окупатори.

Заседанието на АВНОЮ през ноември 1943 г. в Яйце, зад гърба на македонските българи, едностранно предрешава македонския въпрос в рамките на бъдеща федеративна Югославия. Това среща отпора на антифашистките сили в България, обединени в Отечествения фронт, както и на антифашистите във Вардарска Македония. И само благодарение на силния натиск на ЮКП и съветското ръководство, БРП приема югославския подход и решение по македонския въпрос - решение в разрез с националните интереси на България. На 2 август 1944 г. под ръководството на ЮКП се провежда първото заседание на АСНОМ в манастира „Прохор Пчински", което прокарва сърбокомунистическото и великосръбско становище за създаването на федерална македонска държава в границите на ФНРЮ. Така се осъществява един нечуват заговор във вреда на интересите на българската нация и развитието на македонските българи във Вардарска Македония е тласнато в посока на шовинистичните и хегемонистични интереси на сърбокомунистическа Югославия.

Нещастието на антифашисткатa борба във Вардарска Македония се състои в това, че нейното ръководство се оглави от ЮКП и сърбомански настроените кръгове; че то е белязано от тежката сянка на *„Югославянството"* на великосръбския шовинизъм. Не може да се приеме, че всеки загинал или участник в антифашисткатa борба е бил комунист и се е борил или умирал в името на комунизма и червената петолъчка и с Югославия на сърцето. Но в нея победи *„югославянската идея"* с комунистическа псевдодемократическа окраска. Така на Вардарска Македония вместо свобода е натрапена една нова перфидна сръбска окупация. Македонският парадокс е толкова по-трагичен, тъй като натрапеното просръбски ориентирано ръководство на МКП твърде демагогски и с нечуван терор още по време на борбата използва патриотизма на голям брой честни антифашисти и демократи, които бяха елиминирани и унищожавани. А онези, които безропотно се оставиха да бъдат заблудени и възприеха великосръбската идея за южнославянството и македонизма, нанесоха тежки беди на българщината.

Литература

1. Извори за ослободителната војна и револуција во Македонија. 1941-1945. Т. I, кн. 1-3, Скопје, 1968.
2. Историјски архив КПЈ. Т. 7.
3. Месечни известия на Главна дирекция на статистиката. № 11, С., 1941.
4. Стенографски дневници на XXV ОНС, II РС, кн. 5.
5. Държавен вестник, 1941-1944 г.
6. В. Пелистерско ехо, 1942-1944 г.

7. В. Македония, 1941 г.
8. В. Целокупна България, 1941-1944 г.
9. *Даскалов, Г.* Българските акционни комитети във Вардарска Македония /април-август 1941 г./. Исторически преглед, 1991, кн. 8, с. 58-74.
10. *Димитров, Ил.* Българо-италиански политически отношения. 1922-1943. С., 1976.
11. *Драгойчева, Ц.* Из моите спомени. На класови и интернационалистически позиции. С., 1979.
12. *Минчев, Д.* Формиране и дейност на българските акционни комитети в Македония през 1941 г. Известия на военноисторическото научно дружество. Т. 50, С.,1990, с. 39-93.
13. *Мичев, Д.* Българската комунистическа партия и македонският въпрос до 9 септември 1944 г. Военноисторически сборник, 1986, кн. 6, с. 4-28.
14. *Мичев, Д.* Югославската историография за българо-югославските отношения 1941-1944 г. Векове, 1980, кн. 5, с. 58-66.
15. *Наумов, Г.* Преглед на стопанското положение на Македония. С., 1941.
16. *Палешутски, К.* Македонският въпрос в буржоазна Югославия 1918-1941. София, 1983.
17. *Палешутски, К.* Югославската комунистическа партия и македонският въпрос 1919-1945. С., 1985.
18. *Петрановић, Бр.* Унатрешнополитичко кретање у Македонији за време привремене владе ДФЈ и нихова условленост. В: Ослободителната војна и револуција во Македонија. Скопје, 1973, с. 209-310.
19. *Сирков, Д.* Българският национално-териториален въпрос по време на Втората световна война и развитието на македонския въпрос. В: Българският народ и нация през вековете. Т. 2, С., 1988, с. 150-171.
20. *Тошкова, В.* България и Третия райх /1941-1944/. С., 1975.
21. *Филов, Б.* Дневник. С., 1986.

Глава втора

ВАРДАРСКА МАКЕДОНИЯ СЛЕД ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

1. Военните действия за изгонване на германската армия от Вардарска Македония

В края на август и началото на септември 1944 г. на Балканите настъпват сериозни военно-политически промени. В резултат на стремителния поход, след Яшко-Кишиневската операция, Съветската армия стъпва на Балканския полуостров. Това обстоятелство силно застрашава изтеглящите се от Гърция германски армии. На 6 септември 1944 г. Съветският съюз обявява война на България. На 8 септември Съветската армия навлиза и се дислоцира в цялата страна.

На 9 септември 1944 г. политическата власт в България преминава в ръцете на Отечествения фронт, ръководен от БРП(к). Основните направления на външната политика на новото ОФ правителство са насочени към установяване на приятелски отношения със Съветския съюз и Югославия. В балканската политика на България се дава приоритет на нейния западен съсед. Това се определя преди всичко от необходимостта да се търси взаимноприемливо разрешение на македонския въпрос. Мотив за това е и перспективата за едно бъдещо южнославянско сближение, което става твърде актуално.

Още на 9 септември 1944 г. Пета армия, дислоцирана във Вардарска Македония, преминава на страната на правителството на Отечествения фронт. Петнадесета пехотна дивизия започва сражения с германските части за освобождението на гр. Прилеп. На командира на Пета армия ген. Вл. Кецкаров е наредено от министъра на войната ген. Д. Велчев да влезе незабавно във връзка с Главния щаб на партизанското движение във Вардарска Македония, за да се договори за общи действия. Тази връзка е установена в Пехчево на 13 септември, но поради поведението на партизанските представители не се стига до положителни резултати. Междувременно в ГЩ на НОВ и ПО на Македония се получава телеграма от Тито за установяване на нови контакти с командира на Пета армия и за общи действия против германците. Тези контакти впоследствие са установени и са водени разговори, но представителите на ГЩ на НОВ и ПО изразяват несъгласие с участието на българската армия във войната на югославска територия. На 18 септември Св. Вукманович-Темпо изпраща телеграма до Тито, в която подчертава, че *„македонският народ не гледа с добро око на сътрудничеството с българските войски“*, тъй като в повечето случаи те се държали „неприятелски“ към него. В отговор на това мнение Тито дава нареждане до сключването на споразумение с българското правителство българските войски незабавно да се изтеглят от югославска територия, а ако такова споразумение се постигне - те да бъдат поставени под югославско командване. При това положение българските части получа-

ват нареждане от ГЩ на НОВ и ПО да се изтеглят в България. На 23 септември ген. Вл. Кецкаров се среща със Св. Вукманович. По време на срещата става ясно намерението на югославското ръководство да упражнява натиск върху българското правителство да изясни официално позициите си по македонския въпрос като предварително условие за едно военно сътрудничество.

Обезпокоено от националекстремистката подход на Тито и ЮКП по въпроса за участието на българската армия във войната за окончателния разгром на хитлеристка Германия, българското правителство и ЦК на БРП(к) решително го отхвърлят. Те преценяват искането за незабавно изтегляне на българските войски от Вардарска Македония за *„явно неуместно и вредно“*. Партийното ръководство ведага информира за случая командването на Трети украински фронт, което също отхвърля югославския ултиматум.

През тези дни стават две срещи между български командири и югославски партизани и политически дейци във връзка с участието на Българската армия във военните действия срещу хитлеристките армии на Балканите. На 22 септември 1944 г. се срещат ген. Вл. Кецкаров и други български военни командири със Св. Вукманович, П. Илич и Б. Андреев. Подписан е протокол, в който наред с военните въпроси се засягат и чисто политически, свързани с позицията на БРП(к) и ОФ правителство по македонския въпрос. Югославските представители настояват, преди да се постигне военно сътрудничество, българската страна да изясни становището си по македонския въпрос. Този въпрос е разискван и по време на посещението на югославската делегация на 25 септември 1944 г. в София.

На 9 септември 1944 г. българската армия остана на позициите си на рубежа Бяла паланка - Крива паланка - Царево село - Струмица и в Беломорието. Гражданската власт е предадена на местното население. Югославското ръководство обаче вижда в това оставане на българската армия във Вардарска Македония „някаква игра“ и силно се безпокои за изпълнение на своите планове за решаването на македонския въпрос в границите на Югославия. Затова то настоява той да се реши спешно и го поставя като главен аргумент за участието на България във войната.

На 25 и 27 септември 1944 г. Г. Димитров разговаря с Тито в Москва по въпроса за участието на българската армия във войната против хитлеристките армии на югославска територия. И сега обаче Тито поставя искането българските части да бъдат под негово оперативно ръководство, да се постигне споразумение на правителствено равнище, а дотогава войските да се изтеглят на българска територия. Уговорено е българското правителство да изпрати своя делегация в румънския гр. Крайова, където се е преместил Титовият щаб, за да се договорят по всички въпроси. В радиограма до ЦК на БРП(к) Г. Димитров му препоръчва да бъде бдителен и тактичен, да бъде на поста си, за да се премахнат всички пречки по пътя на сближението.

Тези дни Г. Димитров получава радиограма от секретаря на ЦК на БРП(к)) Тр. Костов, в която го информира за водените разговори в София със Св. Вукманович и Л. Колишевски, за опитите да се разоръжат части от 5-а армия в Македония и оставането на български части в района на Струмица, Крива

паланка и Царево село. Той посочва, че югославските представители са настроени недоверчиво и дори враждебно към българския народ и БРП(к) и упражняват масиран натиск по македонския въпрос. Ген. Д. Велчев е приел делегация от „македонския щаб", с която се договорил за оказване на помощ с оръжие и продоволствие на партизаните, както и за създаването в София на „македонска бригада".

На 29 септември 1944 г. става среща на Темпо и М. Апостолски с командира на 4-а армия полк. Б. Урумов. И пред него те поставят като централно искането българското правителство да признае официално Македония в рамките на ФНРЮ и правото ѝ да присъедини Пиринска Македония. Полк. Урумов настоява незабавно да се прекратят всякакви опити за разоръжаване на части от армията от страна на партизаните.

На 5 октомври 1945 г. българската делегация пристига в гр. Крайова, където подписва т.н. „Крайовска спогодба". Благодарение на намесата на Съветския съюз, югославското ръководство е принудено да допусне българската армия на територията на Югославия, за да води съвместна борба против хитлеристките армии. България е призната за съвоюваща страна и е урегулиран въпросът за оставането на българските войски във Вардарска Македония и Западните покрайнини. Във военнополитически план обаче Крайовската спогодба съдържа и редица компромиси и отстъпки от българска страна, които уронват нейния национален престиж в хода на военните действия и създават сериозни търкания между България и Югославия.

В изпълнение на поетите по Крайовската спогодба задължения България мобилизира 154 653 души и формира 1-а, 2-а и 4-а армии. Те трябва във взаимодействие с части на 2-и и 3-и Украински фронтове и на Югославската народоосвободителна армия (ЮНОВ) да настъпят по три основни направления, да спрат отстъплението на германските армии от Гърция и да ги разгромят. По Софийско-Нишкото и Нишко-Косовското направление настъпва 2-а армия под командването на ген. К. Станчев, провеждайки Нишко-Косовската операция. По Кюстендилско-Скопското направление действа 1-а армия с командир ген. Вл. Стойчев. По Горноджумайско-Велешкото направление настъпва 4-а армия с командващ вече генерал Б. Урумов. Трите армии водят бойни действия на фронт от около 330 км ширина и дълбочина до 250 км. В почти 3-месечните епични боеве Българската армия прониква в долините на Вардар, Морава и Косовското поле, като прекъсва пътищата за отстъпление на противника и осигурява левия фланг на 3-и Украински фронт. Разгромени са големи противникови армейски съединения, между които елитната планинска дивизия „Принц Ойген". Групата германски армии дават 35 000 убити, ранени или пленени; унищожени или пленени са голям брой танкове, оръдия и друга бойна техника. Българската армия дава реалния си принос за освобождението на Югославия, Гърция и Албания, заплатен с кръвта на 18 351 убити, ранени и изчезнали.

По време на първата фаза на войната българските войници и офицери проявяват чудеса от храброст и устойчивост в бойните действия против хитлеристките армии. Въпреки че нямат още натрупан боен опит, те громят елитните немски съединения при Страцин, Стражин, Крива паланка и др., освобож-

давайки Ниш, Скопие и много други градове във Вардарска Македония и Източна Сърбия. Навсякъде те са посрещани от населението с искрен ентусиазъм като освободители. По време на военните действия армията оказва значителна помощ на югославските части с продоволствие, превозни средства, гориво, при лекуване на ранените и пр.

Въпреки постигнатите договорености в Крайова, югославската страна продължава да създава пречки на българската армия да воюва успешно против хитлеристите във Вардарска Македония и Източна Сърбия. Така, когато на 7 октомври 1944 г. Първа армия получава заповед от щаба на 3-и Украински фронт да настъпи по направлението Крива паланка - Куманово - Скопие и да пресече пътя за отстъпление на германците, Св.Вукманович изпраща ултиматум до командира на армията. Той окачествява това настъпление като „неприятелски акт" и заплашва, че партизаните ще се бият против българските войници. Този ултиматум фактически забавя настъплението на българската армия.

По решение на българското правителство в София е сформирана бригадата „Г. Делчев" от около 12 000 войници и офицери. Тя е снабдена с пушки, оръдия, тежки картечници, коне и друго оборудване и предадена на ГЩ на НОВ и ПО. Още с пристигането на фронта обаче войниците и офицерите са подложени на унижения - свалят българските им отличителни знаци от униформите и ги заменят с югославски. Като представители на ЦК на МКП към бригадата са зачислени Л. Арсов и М. Зафировски, които с дейността си насаждат сред нейния състав омраза против България и българския народ. На 3 октомври бригадата е разформирована и от нея е създаден Брегалнишко-Струмишкият корпус: югославското ръководство се плаши от нея и търси скрити замисли на българските комунисти по отношение на Вардарска Македония.

Въпреки щедрата помощ, която българската армия оказва на югославските партизани във Вардарска Македония и Източна Сърбия, въпреки нейния реален принос в борбата за изгонването на германските армии от Балканите, въпреки обичта на населението към своите освободители, ЮКП и щабът на Тито създават непрекъснато най-различни затруднения, които пречат на нормалните бойни действия и настъпателния ход на българските войски. Св. Вукманович, М. Апостолски и други югославски партизански командири се държат към българските офицери надменно и пренебрежително. Разпространява се легендата, че германците се държали по-добре към населението отколкото българските войници; че се бият на „чужда" територия и след приключване на военните действия ще бъдат разоръжени.

Югославските командири омаловажават бойните успехи на българската армия, отказват да координират действията на своите части и да си съдействат с българите. Заедно с общата вражжебна кампания против българската армия, съобщава ген. Б. Копчев, започва открито ограбване на армейското имущество: заграбени са камиони, леки автомобили, мотоциклети, радиостанции и пр. Партизаните с хитрост обезоръжават 150 артилеристи от 15-а дивизия и ги поставят в условия на военнопленници. Отделни партизански групи нападат от засада български военни обози и ги разграбват, претърсват военни транспорти и пр.

Командването на 4-а армия във Вардарска Македония употребява много усилия и воля да се нормализират взаимоотношенията с ГЩ на НОВ и ПО. Обаче партизанските командири арогантно третират българските войници като „окупатори" и „грабители". Те настояват да се вземат ефикасни мерки против *„своеволията и грабежите и да се зачита новата власт в Македония"*. Временното македонско представителство в София начело с К. Мильовски отправя протест до министъра на войната заради комюнике на военното командване, в което се сочело, че българските войски са освободили Струмица, Валандово, Дойран, Удово и Гевгели. Според представителството, това комюнике не било вярно, злепоставяло „македонската войска" и било от естество да влоши българо-югославските отношения.

Българският принос при освобождаването на редица населени места във Вардарска Македония се оспорва и от новите скопски ръководители. А Б. Андреев, преминал на просръбски позиции, публично издига лозунга *„Вън българските войски от Македония!"* Затова в една радиограма Г. Димитров препоръчва да се дава решителен отпор на скопските фалшификации и в печата широко да се популяризира приносът на българската войска за освобождението на Вардарска Македония и Източна Сърбия.

Сериозни проблеми на българското командване на фронта с партизанските отряди възникват по въпроса за трофеите. Обикновено те изчакват да завършат сраженията на българските части с германците и веднага след това се нахвърлят да приберат трофеите, тъй като били на „македонска земя". Налага се при по-драстични случаи да се иска намесата на Г. Димитров или на ген. С. С. Бирюзов, заместник-командващ на Трети украински фронт.

Скопското ръководство създава всевъзможни пречки за поддържането на телефонните връзки на българската армия със София. Така на 6 ноември 1944 г. щабът на Брегалнишко-Струмишкият корпус изпраща ултиматум до командира на 4-а армия, с който се забранява на армията да поддържа своите телефонни линии. Неприязненото отношение на скопското ръководство към българската армия, проливаща кръвта си за освобождението на Вардарска Македония и Източна Сърбия, се изразява особено през ноември 1944 г. Щабът на Брегалнишко-Струмишкият корпус на НОВ и ПО си позволява да изпрати до командира на 4-а армия заповед - войските да напуснат незабавно района на Гевгели - Струмица - Пехчево. Налагат се и ред ограничения за изтеглянето, които са трудно съвместими с още продължаващите военни действия: да се използват само двете жп линии Велес - Горна Джумая и Скопие - Кюстендил; армията да предаде на местните власти телефонните си централи и телефонни линии; в градовете никой не може да се движи след 20 часа; въвеждат се открити листове за движение и пр. Тази заповед се придружава и с клеветата, че българските войски се държали враждебно с населението.

Тези действия на скопското ръководство предизвикват тревога сред българското военно командване и правителството. Те търсят интервенцията на Тито като сочат, че българските части от района на Радовиш - Струмица - Пехчево вече се изтеглят по заповед на Главното командване; че използването на комуникациите зависи от хода на военните действия; е българските войни-

ци и офицери трябва да имат правото свободно да влизат и излизат от населените места, за да снабдяват армията и пр. В радиограма от 13 октомври 1944 г. ЦК на БРП(к) изтъква, че сега, *„когато окончателното освобождение на Македония и изтеглянето на българските войски е въпрос на няколко дни, би било крайно печално ако нежелателен инцидент смути общата борба против хитлеристкия враг и разбирателството между България и Югославия“*. Тр. Костов съобщава на Г. Димитров, че някои ръководители в Скопие говорели: *„Лесно влязохте, да видим как ще излезете.“* Не било изключено някои „горещи глави“ да се опитат да обезоръжат отделни части от българската войска или насилствено да окупират Пиринска Македония. Сред тях имало *„любители на свършените факти“*. Той настоява в случая за бързата намеса на Съветското командване.

Същия ден Тр. Костов отново информира Г. Димитров, че българските командири проявяват максимална отстъпчивост пред партизанските командири във Вардарска Македония, за да се избегнат конфликти, въпреки грубото и провокационното им поведение. Сочи се, че *„има сериозни опасения, че някои от югославските ръководители съзнателно тикат нещата до стълкновения, за да има повод за заграбване на артилерията, обозите и имуществото на армията“*. Радиограмата завършва тревожно: *„Положението е сериозно. Настроението на тези югославяни, които идват при нас, е крайно враждебно и дръзко“*.

Г. Димитров и ЦК на БРП(к) бързо интервенират пред командването на Трети украински фронт. То от своя страна взема необходимите мерки, като изпраща свой висш офицер в Скопие. Маршал Толбухин счита, че е неразумно искането на скопското ръководство за незабавно изтегляне на българските войски от Вардарска Македония, с оглед на по-нататъшните бойни задачи, които се поставят на българската армия за разгрома на хитлеристките армии на Балканите.

Въпреки активната намеса на съветското военно командване, скопските ръководители продължават да провеждат своята враждебна антибългарска политика. Те бързат да сложат ръка на 430 млн. лева собственост на Българска народна банка в Скопие в пари, ценни книжа и др. Без малко, във връзка с този дързък грабеж, не се стига до стълкновение, тъй като военният министър заповядва на едно артилерийско поделение да се върне в Скопие и със сила да върне тази българска държавна собственост.

Главнокомандващият българската армия ген. Ив. Маринов от своя страна също полага усилия да се преустановят враждебните действия на скопското ръководство. На 13 ноември 1944 г. той се обръща с писмо до заместник-командващия на Трети украински фронт ген. С. С. Бирюзов. *„В последно време* - се казва в писмото, *зачестиха пречките от различен характер, които македонските власти правят на нашите военни чинове и власти. От наша страна бе направено всичко възможно за уреждане на недоразуменията и продемонстрирана твърдо голяма отстъпчивост и снисходителност. Но от писмо № 22 от 11. XI. т.г., изпратено от командира на Брегалнишко-Струмишкия корпус се вижда, че тези пречки не само не се прекратяват, но придобиват характер*

недопустим и във всяко отношение опасен за бъдещите отношения между България и Югославия.

Моля за срочно вмешателство пред командването на Югославската народоосвободителна армия, за да се отстранят проявените неправилни и опасни възгледи, за прекратяването на каквито и да било пречки на българската армия докато тя се намира на югославска територия в жестока и упорита борба с общия враг."

От своя страна командирът на 4-а армия ген. Б. Урумов се обръща с писмо до секретаря на Президиума на АСНОМ Л. Арсов да се срещнат, за да се урегулират възникналите конфликти. Л. Арсов обаче надменно отказва тази среща *„в знак на протест против постъпките на Вашите войници"*. А тези постъпки са, че те попречили със сила на партизански групи да режат и крадат телефонни кабели на армията.

Скопските власти допълнително забраняват на частите на българската армия да нощуват в Щип и ги държат на открито при обилен дъжд, а властите в Кочани се държат предизвикателно към офицерите, заявявайки, че българската армия не е освободила Вардарска Македония, а я е ограбила. След предизвиканите инциденти на българската армия е забранено да премине през града. Всички тези антибългарски провокации се ръководят от сърбоманина Л. Арсов, който е и секретар на Щипския областен комитет на МКП.

В края на краищата военните действия на българската армия във Вардарска Македония и Източна Сърбия приключват. Германските армии се изтеглят на север и тя започва да се прибира в България. Македонските българи с голяма тревога за бъдещето си се разделят със своите освободители. А скопските власти не прекратяват своите провокации и враждебност към военните части: вършат произволни арести на офицери, обискират и заграбват товарни и леки коли, задържат и претърсват военни санитарни влакове и пр.

2. Политическо и административно устройство на НР Македония

На своето първо заседание на 6 август 1944 г. Председателството на АСНОМ решава да се създадат отделения за информацията, за вътрешните работи, просветата, народното стопанство, икономическото обновяване, за финансите, за съобщенията и строителството, за социалната политика и народното здраве, и за съдопроизводството. Начело на тези отделения застават членове на Председателството. Фактически тези „отделения" представляват структурата на първия Министерски съвет на република. Вардарска Македония е разделена първоначално на четири, а след това на три области - Скопска, Битолска и Щипска; на околии и общини. Формирани са съответно областни, околийски и общински народоосвободителни отбори. Председателството издава упътване за организацията и работите на отборите като органи на новата политическа власт. То приема и ред законодателни актове в областта на прехраната, финансите, здравеопазването и пр.

След освобождението на Скопие и по-голямата част от Вардарска Македония - втората половина на ноември 1944 г., в главния град се установяват

ръководствата на АСНОМ, ГЩ на НОВ и ПО, ЦК на МКП и другите обществени и политически организации. На 26 ноември 1944 г. тук се провежда конференция на Народоосвободителния фронт (НОФ), на която секретарят на ЦК на МКП Л. Колишевски изнася доклада „Народоосвободителният фронт - най-висока форма на нашето единство". Главният проблем, който се поставя в доклада, е утвърждаване на политическата линия на Комунистическата партия - Вардарска Македония като федерална държавност в рамките на югославската федерация. Докладчикът сочи, че в НОФ са се обединили „българофили", „гъркомани" и „сърбомани", които в годините на войната се борели за *„национално и социално освобождение"*. Фронтът не е коалиция на партии, а организация, която под ръководството на МКП обединява всички народни сили участвали в народоосвободителната борба. Комунистическата партия е гръбнакът на НОФ като *„истинска народна партия"*. Той зачита политическите убеждения на гражданите, ако те не са *„против интересите на народа"*. Всичко, което милее за Македония, е в НОФ, а всяко отделяне от него е *„делене от своя народ и противопоставяне на неговите интереси"*. Всеки опит за образуване на политически партии, според Л. Колишевски, означава *„разбиване единството на македонския народ, отслабване на неговата сила и на силата и безопасността на нашата нова държава"*. НОФ е *„общонародна политическа народоосвободителна организация, чрез която народът може да влияе върху държавната власт"*. Чрез него ще се разбият ония сили, които виждат Македония извън Югославия. По този начин в доклада се утвърждава общоюгославският утилитарен, централистичен и недемократичен модел в изграждането на федерална Македония. При това целият политически живот протича под абсолютния контрол на МКП.

Следват разискванията по основния доклад на Л. Колишевски, които фактически са дитирамби за политиката на ЮКП и МКП за „правилното решаване" на македонския въпрос. Накрая конференцията избира Главен отбор на НОФ с председател Д. Влахов.

Ръководната сила в НОФ е МКП, но тя официално не фигурира в него, а съществува полулегално. Чрез Народоосвободителния фронт тя ръководи цялостния политически, стопански и културен живот в републиката. Тъй като в него не съществуват политически партии, то Комунистическата партия ръководи еднолично и установява тоталитарна диктатура. А понеже ЦК на МКП не провежда свои пленуми и конгреси, нейната власт се упражнява персонално от неговия секретар Л. Колишевски. С течение на времето партийното ръководство все повече бюрократизира своята роля в държавата и политическия живот, прилагайки методите на натиск и диктат. НОФ постепенно губи ролята си на политическа организация и се свежда до организация за физическа работа и изпълнителен орган за оперативна партийна работа. ЦК на МКП няма свои представители в ръководството на ЮКП, а Л. Колишевски присъства на отделни негови заседания, когато се разглеждат проблеми на НР Македония.

Задачите, поставени пред НОФ, се поставят и на конференциите на други организации: на 15 декември 1944 г. на Демократичния съюз на жените, и на 6-8 януари 1945 г. на Втората конференция на Антифашистката младежки съюз.

На последната конференция присъстват и представители от Пиринска и Егейска Македония. Решено е да се изгради младежка организация в цяла Вардарска Македония и в армията, както и да се активизира ролята на организацията в съюза на младежта в Югославия.

Малко преди младежката конференция, на 28-30 декември 1944 г. е свикано Второто заседание на АСНОМ. На него присъстват и Е. Кардел, Св. Вукманович-Темпо, представители на отделните републики, както и от България. Основните въпроси обхващат международното признаване на федерална Македония, утвърждаване мястото на новата държавност в югославската федерация и др. Поздравления са поднесени от Е. Кардел, от името на Тито, на АВНОЮ и др. В тях се дава висока оценка на новата държава, нейното „равноправие" в югославската федерация и пр. Издига се лозунгът: *„Здрава Югославия - това е здрава и преуспяваща Македония и обратното, свободна и равноправна Македония това е най-здравата опора на Югославия"*. Изказват се възхвали и на антифашистката борба във Вардарска Македония.

В двата основни доклада - за вътрешното политическо положение и за организационните въпроси на властта, направени от Президиума на АСНОМ, се прави преглед на развитието от Първото заседание на АСНОМ до края на 1944 г. Голямо внимание конференцията обръща на въпросите свързани с властта. Набелязани са задачите на Президиума и другите органи на властта в новите условия. Една от тях е въоръжаването и бойната подготовка на армията, за да участва във войната за освобождението на Югославия: да се увеличи броят на доброволците и мобилизираните, и изпращането им на фронта се поставя като приоритетен политически въпрос, въпрос на *„братството и единството на югославските народи"*.

Втората група задачи се отнасят до укрепването и по-нататъшното усъвършенстване на властта. Посочва се, че тя все още не е здрава и сигурна. Отчита се, че „реакционните сили" продължават да работят за нейното компрометиране; допускат се много слабости като липсата на координация и сработване на различните сектори, липсата на необходимата хоризонтална и вертикална обвързаност, недостатъчен квалифициран кадрови потенциал и пр. Сочи се необходимостта да се положат максимални усилия да се осигури изхранване на населението, здравна защита, социална помощ и пр.

По време на дискусиите по докладите е обърнато внимание на проявите на спекулации, бавното решаване на някои ключови задачи, проявите на „сепаратизъм" и „шовинизъм" и др. Делегатите одобряват работата на Президиума на АСНОМ между първото и второто заседание, т.е. неговата законодателна дейност. Едно от най-важните и с големи последствия решение на Второто заседание на АСНОМ е създаването на съд за съдене на престъпленията против *„македонската национална чест"*, както и създаването на Македонска стопанска банка.

С оглед да се повиши ефективността на народоосвободителните отбори се пристъпва към ново административно-териториално деление на Вардарска Македония. С решение на Президиума на АСНОМ от 22 януари 1945 г. републиката е разделена на седем окръга - Скопски, Кумановски, Щипски, Струмишки,

Велешки, Битолски и Охридски. Месец след това е взето решение за провеждане на първите парламентарни избори. Решено е те да се проведат от 11 до 25 март, като най-напред това стане в онези райони, където се очакват най-положителни резултати. Предполага се отзвукът от положителните резултати да повлияе политически на населението в останалите райони, където се очаква по-малка активност. За да се упражни натиск върху избирателите, в предизборната борба се издига лозунгът: *„Който не участва в изборите е предател!“* Но независимо от натиска, като цяло населението няма особен интерес към изборите, затова тяхното провеждане за някои райони се протака чак до октомври 1945 г. Въпреки фактическото положение и оценката на гражданската опозиция, че изборите са атестат за неодобрението на властта от народа, някои съвременни скопски автори ги оценяват като проява на *„привързаността на широките народни маси към новата народна власт“*. Те показвали, че в народоосвободителните отбори били истинските представители на народната власт; че имали огромно значение за стабилизирането на властта.

На 14-16 април 1945 г. в Скопие се провежда Третото заседание на АСНОМ. То е обусловено от необходимостта да се съгласуват органите на властта в Македония с тези в Югославия и по-специално във федерацията.

В политическия доклад на Л. Колишевски се посочва, че част от членовете на Президиума на АСНОМ показали слабости в областта на стопанските въпроси и финансите, като се колебаели да приемат мерките от стопански и финансов характер: не искали да пристъпят към реквизиция на продуктите, необходими за изхранването на войската и населението; не водели ефикасна борба против спекулата. Някои от тях критикували политическата линия под маската на *„големи македонски патриоти“*, а всъщност били *„прикрити агенти на фашизма“*. Те критикували наказването на „военнопрестъпниците“, саботьорите и спекулантите. Критикуват се и част от просветните дейци, които не разбирали насоките на новото училище. Някои отбори искали да се затвори границата със Сърбия, а част от интелигенцията продължавала да се вдъхновява от „великобългарски идеи“ и не се помирявала „с новото“, искала установяването на икономически връзки с България. Л. Колишевски остро напада постъпката на Охридското братство в София, което събира и изпраща на Охрид няколко вагона жито и един тон захар в знак на дълбоко уважение към охридския кмет Коцарев, спасил 25 български войници от разстрела на германците по време на войната. Братството ходатайства кметът да бъде пощаден от властите. Л. Колишевски отрича във Вардарска Македония да има българи, а признава само наличието на „българофили“.

Във втория доклад се отделя внимание на организационните въпроси на властта. Сочи се, че Вардарска Македония е разделена на 3 области - Скопска, Битолска и Щипска, с три областни народоосвободителни комитета, 32 околийски, 288 общински и 2280 селски и градски комитета. С оглед на уеднаквяване на системата на властта във Вардарска Македония с тази на Югославия се прави предложение за разделение на властите в АСНОМ: да се създадат Народно събрание като законодателен орган и Министерски съвет като изпълнителен орган във федералната държава. Това означава по-тясно обвързва-

не с федерацията, която все повече се трансформира като централистична тоталитарна държава. След станалите дискусии по двата доклада е одобрена работата на Президиума между Второто и Третото заседание.

Както на Второто заседание на АСНОМ, и сега законодателната дейност е твърде ограничена. Приети са законите за изменение и допълнение на решението за конституирането на АСНОМ, закон за правителството, решението за изменение и допълнение на правилника за работата на АСНОМ и др. По този начин Третото заседание на АСНОМ представлява важен момент в развитието на властта и въобще на държавноправния развой на Вардарска Македония, придвижва на по-висок етап изграждането на властта. За председател на Президиума на Народното събрание е избран Методи Андонов-Ченто, а за министър-председател Л. Колишевски, на когото е даден мандат да състави първото правителство. Така законодателната власт се отделя от изпълнителната. Във федералната държава се установява, по примера на ФНРЮ, персоналната уния на Комунистическата партия с държавата; секретарят на ЦК на МКП става и министър-председател.

Още през есента на 1944 г.. започват работа училищата в НР Македония. Уволнени са всички български учители, преподавали през 1941-1944 г., и на тяхно място са назначени хора без всякакъв педагогически опит и квалификация, но ревностни проводници на македонистката политика на режима. Те се заемат с голяма ревност да сеят омраза след учащата се младеж против тяхната родина България и българския народ, да ги отродяват. До средата на 1945 г. и началото на 1946 г. има 674 основни училища с 65 012 ученици и 1626 учители. В Скопие е открит Учителски институт, който се превръща в разсадник на българомразство и инструмент за насаждане на голямата лъжа за „македонската нация". По-късно като важни инструменти на просветната политика на Комунистическата партия и на правителството са създадени Македонската академия на науките и изкуствата (МАНУ) и Институтът за национална история, които се заемат с тоталното фалшифициране и ограбване на българската история и култура.

Още през 1945 г. и началото на 1946 г. се пристъпва към провеждането на аграрна реформа във Вардарска Македония. Тя се предхожда от прилагането на редица рестриктивни мерки, между които най-значителна е конфискацията на имотите на *„сътрудници на окупатора, предатели, спекуланти и др."* Конфискувани са и част от църковните и манастирски земи, както и чуждестранно имущество, собствениците на което са били *„в служба на окупатора"*. Важна роля при провеждането на аграрната реформа играе „Законът за ревизия на даването на земя на колонистите" във Вардарска Македония и Косово (Метохия) от 3 август 1945 г. Според него се връща земята на сръбските колонисти, дадена им до 6 април 1941 г. и отнета от българската власт. Приоритет при провеждането на аграрната реформа имат участниците в съпротивителното движение, семействата на жертвите на фашизма и др., приближени на властта. Чрез аграрната реформа е създаден поземлен фонд от експроприирани имоти, разпределен на 2170 безимотни и малоимотни семейства и на 563 семейства на сръбски колонисти. От 71 000 хектара за разпределение

18 053 хектара е раздадена на селяните, а от останалите е създаден държавен поземлен фонд. От него 24 942 хектара са дадени за създаването на държавни земеделски стопанства и 7930 хектара за частни кооперативни стопанства.

Връщането на земята на сръбските колонисти във Вардарска Македония създава сериозни политически проблеми на властта. Селското население остро протестира против завръщането на сръбските колонисти и в републиката се създава силно антисръбско движение, потушено от властта с административни мерки.

По силата на Закона за национализацията на частните стопански предприятия от 6 декември 1946 г., приет от Скупщината на ФНРЮ, всички стопански предприятия в НР Македония преминават в ръцете на държавата. По него са национализирани 70% от всички предприятия. Така се изгражда държавна собственост с централизирано ръководство чрез държавните органи и планиране с дирижиран характер. А това води до тежки обществени деформации под формата на бюрократичен централизъм. Държавата контролира и дребните селски стопанства чрез административни разпоредби - кой какво и колко да произвежда, чрез задължителните държавни доставки, изкупни цени и пр. Всичко това довежда индустрията и селското стопанство до окаяно състояние. НР Македония в югославската федерация си остава една от най-изостаналите и слабо развитите в икономическо отношение републики. Главните индустриални предприятия, според югославската конституция, бяха от „съюзен" характер, бяха във федерацията, което означаваше, че те експлоатираха републиканските и местни предприятия, акумулираха капитали, т.е. ограбваха стопанството на федерална Македония.

През юли 1946 г. на сесия на Народното събрание е приет закон за провеждане на избори за „конституционно" Народно събрание, т.е. събрание, което да изработи конституцията на федералната държава. Междувременно парламентът е разпуснат. Но вместо на 21 август, както е планирано, поради политически затруднения изборите се провеждат на 22 септември с.г. Както обикновено, за тоталитарната власт в изборите участват 94.10% от гласоподавателите, като 99.25% гласуват за листата на Народоосвободителния фронт, в която са „избрани" 191 „народни представители". Конституционното Народно събрание приема конституцията на НР Македония. Съобразно Конституцията на ФНРЮ, конституцията на НР Македония утвърждава формалната политическа и икономическа самостоятелност на републиката. Според нея федерацията има пълен приоритет над федералната държава, като значително се ограничава и законодателната дейност на федералния парламент.

В началото на 1946 г. в НР Македония започва в най-остра форма да се поставя и въпросът за организирането на църквата. По този въпрос се очертават две мнения - за „независима" (автокефална) църква, и за „автономна" православна църква, която да е в каноническа връзка с господстващата в Югославия Сръбска православна църква. В духа на своята македонска политика ръководството на МКП се застъпва за второто становище: начело на автономната църква да стои „македонец" избран от свещенически събор, който да е и член на архиепископския събор на ФНРЮ. Наименованието „Сръбска

православна църква" да се промени в „Югославска православна църква" или само в „Православна църква". В края на краищата обаче се приема първото становище. След църковно-народен събор се създава автокефална „македонска" църква, която смята себе си за пряк наследник на Охридската българска архиепископия. Така, за да се оправдае откъсването на църквата от българската православна църква, каквото положение съществува дотогава, се ограбва нейното историческо наследство. Охридската архиепископия се обявява за предтеча на „македонската" православна църква.

3. Опитите на НР Македония да завземе Пиринска и Егейска Македония

Още след решението на АСНОМ на 2 август 1944 г., в манастира „Прохор Пчински" югославското ръководство предприма опити да реши обединяването на „македонския народ" в рамките на македонска държава във федеративна република Югославия. През август с.г. се правят първите практически стъпки да се постави партизанското движение в Пиринска Македония под прякото ръководство на ГЩ на НОВ и ПО във Вардарска Македония. На 27 и 28 август командирът на 3-та народоосвободителна бригада изпраща три писма до Горноджумайския партизански отряд. В тях се иска срочно среща за съгласуване на действията *„за да можем да използваме сегашното положение в България"*, т.е. да се завземе Пиринска Македония. Настоява се партизанските отряди в Рила и Пирин да се включат в общата борба на *„македонското освободително движение"* за освобождението на „македонския народ" в рамките на федеративна Югославия. Дори и те да не се включат в тая борба, *„Титовата войска ще марширува в тази част на Македония"*.

Тази среща се осъществява на 7 септември 1944 г. Командирът на бригадата разяснява на пиринските партизани значението на решението на Първото заседание на АСНОМ - имат заповед да водят въоръжена борба в цяла Македония и пр. Само шеметното развитие на събитията в България на 9 септември 1944 г. не позволява на ГЩ на НОВ и ПО да се намесят по-активно в съпротивителното движение в Пиринска Македония и да го използват за свои користни политически цели. Партизанските отряди участват активно под ръководството на Окръжния комитет на БРП(к) в установяването на ОФ власт в този район на България.

Независимо че събитията изпреварват югославското ръководство, то не се отказва от своите планове за незабавно присъединяване на Пиринска Македония към федерална Македония. За тази цел още на 15 септември в Г. Джумая пристига делегация от Скопие, водена от Св. Вукманович-Темпо. В нея са включени още М. Апостолски и Б. Андреев. На среща с членовете на Окръжния комитет те поставят въпроса за незабавно присъединяване на Пиринска Македония към Югославия. Настоява се да се създадат войскови поделения от партизани и доброволци, които да помогнат обединяването и на Егейска Македония. Присъединяването на последната се аргументира с неясното положение в Гърция и липсата на съюзнически войски. Докато се изясни положението там, обяснява Темпо, *„ние вече сме си взели своето"*. Като аргумент за

незабавното присъединяване на Пиринска Македония се привежда обстоятелството, че България била „победена страна“ и ще плаща репарации, а като се присъедини към федералната македонска държава ще се освободи от това бреме.

На 24 септември делегацията пристига в София, като към нея се присъединява и Л. Колишевски, току-що излязъл от Плевенския затвор. На следващия ден тя се среща с ръководството на БРП(к). Св. Вукманович и останалите членове на делегацията с твърде ултимативен тон настояват за незабавно присъединяване на Пиринска Македония към Югославия. Те обвиняват българските комунисти, че по македонския въпрос стоят на „великобългарски“ и „шовинистични“ позиции и пр. Българското партийно ръководство по принцип признава правото на Пиринска Македония за присъединяване, но отрича неговата актуалност. То се задължава да провежда сред населението разяснителна работа за неговото „македонско“ национално осъзнаване; да съдейства за създаването на „македонска бригада“; да се установят преки радиовръзки с ЦК на ЮКП и скопското ръководство; да популяризира идеята за разрешаване на македонския въпрос в рамките на федеративна Югославия и пр. Така, за да защити българските национални интереси чрез включването на България във войната, българското партийно ръководство не устоя на югославския натиск и направи сериозни отстъпки по македонския въпрос.

Пристигането на скопската делегация начело с Темпо в София и на Тито в Москва по едно и също време говори за двупосочен натиск от страна на ЮКП към българите да възприемат югославското решение на македонския въпрос, да осъществят незабавно заграбване на Пиринска Македония и да ги поставят пред „свършени факти“. Затова Тр. Костов пише на Г. Димитров: *„Ще се натъкнем на големи трудности докато ликвидираме наслоеното недоверие към нашия народ и дори към партията.“*

От София скопската делегация, явно недоволна от водените разговори, се отбива отново в Г. Джумая. Тук се опитва през главата на ЦК на БРП(к) и правителството да реши поставените си задачи. Темпо упражнява натиск върху Окръжния комитет да предприеме незабавни мерки за присъединяването. Като първостепенна задача е искането: Горноджумайските партизани да обединят усилията си с партизаните във Вардарска Македония и навлязат в Егейска Македония, да завземат Солун и да поставят англичаните и гърците пред „свършен факт“, т.е. към Вардарска Македония да се присъединят не само Пиринска, но и Егейска Македония; Окръжният комитет незабавно да пристъпи към създаването на „македонска бригада“ за участие в бойните действия за освобождаването на Вардарска Македония от хитлеристите.

Областният комитет, без да вземе съгласието на ЦК на БРП(к), се заема веднага с изпълнението на поставените задачи. Сформирана е сборна партизанска единица, която е изпратена в Егейска Македония. Скоро обаче става ясно безразсъдството на скопското ръководство и тя се завръща в Г. Джумая. Пристъпва се и към изпълнението на втората задача, като е създадена бригадата „Яне Сандански“ от около 400 души партизани и войници. При нейното формиране е взета организационната структура на НОВ и ПО. Предвижда се тя да бъде предадена на Главния Щаб. От офицерите и войниците са снети

българските отличителни знаци и заменени с югославски. Бригадата разграбва дивизионния склад в града, организира свое комендантство и извършва значителни арести. Така е създадена военна единица, която трябва да осигури незабавното присъединяване на Пиринска Македония към Вардарска Македония. В Г. Джумая се поставя началото на „двувластие", твърде опасно за суверинитета на българската държава. Самият окръжен комитет на БРП(к) се поставя изцяло в услуга на скопското ръководство и изпълнява неговите указания.

В навечерието на първата свободна конференция на областната комунистическа организация, Временното македонско представителство в София подработва проекторезолюция, с която да се прогласи незабавното присъединяване на Пиринския край към Вардарска Македония. А това вещае последици, които трудно могат да се предвидят.

Силно разтревожено от създадената обстановка в областта, ПБ на ЦК на БРП(к) решава да пресече всякакви сепаратистки опити и домогвания на скопското ръководство. Взети са мерки за разтуряне на бригадата „Я. Сандански", за отлагане на областната партийна конференция и пр. Отново е декларирана позицията на партийното ръководство по македонския въпрос и неактуалността на присъединяването на Пиринска Македония. В радиограма до Тито Г. Димитров настоява да разясни на *„македонските другари"*, че *„сега не бива да се поставя въпросът за присъединяването на Пиринска Македония"* - сегашната задача е да се завърши успешно войната; присъединяването *„трябва да стане на основата на предварителното разбирателство между Югославия и България"*.

В отговор на мерките на ЦК на БРП(к) Св. Вукманович и Л. Колишевски изпращат директивно писмо до ръководителя на Временното македонско представителство в София К. Мильовски. В него се посочва, че присъединяването *„за нас е основна и главна задача"* и към нейното осъществяване *„трябва веднага и незабавно да се пристъпи"*. По-нататък се дават указания *„да се притисне"* българската партия и правителството на ОФ относно формирането на бригадата „Я. Сандански", комитетите на ОФ в областта да се преустроят в *„отбори на обединението"*, да се форсира обединението сред масите и пр. Тази директива разкрива истинските планове на Скопие за незабавно заграбване на Пиринска Македония и за груба намеса във вътрешните работи на България; тя показва коварството и неискреността на югославското ръководство и към БРП(к).

На 2 ноември 1944 г. ЦК на БРП(к) изпраща писмо до Й. Б. Тито, в което развива своето становище по македонския въпрос. В него той признава правото на „македонския народ" на обединение; приема задължението да работи за „националното осъзнаване" на населението в Пиринска Македония като „македонско"; третира областната партийна организация като „македонска"; ще работи за окончателното разрешаване на македонския въпрос в рамките на южнославянската федерация. В цялата си пропагандна дейност партията обявява война на т.н. „великобългарски шовинизъм", третира политиката на България по македонския въпрос като „завоевателна", преследва привържениците на ВМРО като „реакционери" и „фашисти" и пр. Но, боейки се от съпро-

тивата на населението, БРП(k) предлага обединението на Пиринска Македония с Вардарска Македония да стане в рамките на южнославянската федерация.

Тази национално нихилистична и пораженска политика на БРП(k) по македонския въпрос, формулирана под натиска на ЮКП, не задоволява скопското ръководство. То продължава да оказва натиск върху София да капитулира напълно. Сега то настоява създаването на народоосвободителни отбори, които да подготвят присъединяването, упреква София че на думи се съгласява с него, а на практика нещата си вървят по старому. На митинг в Битоля Св. Вукманович нагло заявява: *„Ние обявяваме, че целият македонски народ ще протегне ръка, за да помогне на своите братя в Г. Джумая и Петричко. Ние, другите народи на Югославия, сме с вас. Въпросът за обединението на македонския народ е въпрос на всички народи на Югославия.“* На среща на Д. Терпешев с Тито в началото на ноември 1944 г. Св. Вукманович отново настоятелно защищава „правото“ на „македонците“ в България да се борят за своето обединение с федералната Македонска държава в границите на Югославия.

Все по това време ЦК на БРП(k) информира Г. Димитров за поведението на скопското ръководство и за неговите усилия час по-скоро да заграби Пиринска Македония. *„Македонците* - се казва в изпратената радиограма, *явно страдат от великомакедонски шовинизъм. На тях им се струва, че македонският въпрос стои в центъра на света. Македония и нейното обединение - това е всичко. За тях не съществува България, нито Гърция на Балканите, ни Англия, ни СССР. Техният единствен аргумент е, че такава директива са получили от Тито и само той е за тях авторитет и никой друг.“* В отговор Г. Димитров настоява при решаването на бъдещата граница на Македония *„в българска Македония трябва да се запази държавният суверенитет на България и комитетите на Отечествения фронт“.*

Л. Колишевски обаче не може да се примири и с най-малкия отпор от страна на българите при решаването на въпроса за Пиринска Македония. Затова той пише писмо до ЦК на БРП(k), в което изразява несъгласието си решаването на въпроса за присъединяването да се свързва със сключването на тесен съюз между България и Югославия: *„Защото това би означавало да се откажем от правото на македонския народ за самоопределение и доброволно присъединяване, ако евентуално не се дойде до тоя желан съюз.“* При това положение ръководството на БРП(k) решава да изпрати в Скопие члена на Политбюро Д. Ганев. Той пристигна на 22 ноември 1944 г. и присъства на конференция на НОФ, на която скопските ръководители проявяват негативното си отношение към България, премълчават приноса на българската армия за освобождението на Вардарска Македония и пр.

На 30 ноември 1944 г. Д. Ганев докладва пред партийното ръководство за своите срещи и разговори в Скопие. Той сочи, че скопското ръководство има сериозни резерви по отношение приноса на българската армия във войната и отрича нейната освободителна мисия. Признават, че с действията си в Пиринска Македония искат да поставят българските власти пред „свършени факти“; имат враждебно отношение към БРП(k) и отново повдигат въпроса за М. Шаторов и Б. Българанов. Д. Ганев сочи, че единственият суверен в

Пиринска Македония е българската държава; че областната партийна организация се ръководи от българския Централен комитет. Д. Ганев информира, че във Вардарска Македония се води яростна пропаганда против България и БРП(к); води се енергична борба против българщината, за сметка на която се създава т.н. „македонска нация"; предлага всички спорни въпроси в бъдеще да се уреждат между БРП(к) и ЮКП. Въпреки тези верни констатации на Д. Ганев, ръководството на българската партия продължава да робува на схващането за т.н. „македонска нация", не издига глас в защита на подложените на репресии и денационализиране македонски българи.

След като са пресечени опитите на Скопското ръководство да загради Пиринска Македония, без да се отказва от тази идея, сега то насочва вниманието си да реши тази задача в един по-продължителен план. През главата на българските власти се изграждат в областта народофронтовски комитети, които започват да обработват населението за обединение, да овладяват отговорните постове в партията и администрацията. Обръща се особено внимание на младежта, като се прави всичко за нейното македонизиране. Широка кампания се провежда чрез страниците на в. „Пиринско дело", който се превръща в рупор на македонизма. Засилва се и размяната на делегации, ансамбли, устройват се сказки, чествания. В цялата тази шетня се прокарва идеята за решението на македонския въпрос в границите на Югославия, че населението е „македонско" и пр. Всичко това се съпровожда с опитите на Скопие за културно проникване и силен натиск за културно-национална автономия на областта. Скопие започва все по-настоятелно да иска да се открият „македонски" училища, в които да се преподава „македонски език", „македонска история" и пр. Редица дейци в Скопие като Б. Андреев, Н. Минчев, К. Петрушев и други от страниците на в. „Нова Македония" настояват, че въпросът за обединението трябва да не слиза от дневния ред на българо-югославските отношения; обвиняват българите в „неискреност" и пр.

Въпреки че БРП(к) и правителството на Отечествения Фронт продължават да следват своята антинационална политика по македонския въпрос, те се противопоставят на искането за културно-национална автономия. Те се аргументират, че населението не е национално угнетено и даването режим на автономия ще бъде *„нещо изкуствено, скърпено, което ще се почувства по-скоро като наложена мярка отгоре, без да се държи сметка за настроенията на населението"*. Реагира се и на някои писания, в които корените на "македонската нация" се търсят в западнобългарската държава на цар Самуил.

Населението в Пиринска Македония реагира твърде остро на опитите на Скопие да загради областта, както и на македонистката политика на комунистическата партия и правителството. Самите областни ръководители достигат до констатацията, че *„едно присъединяване на Пиринска Македония към федерална Македония на Титова Югославия не би се посрещнало добре от населението в Пиринска Македония"*; населението не иска да се поставят „прегради" с българския народ, да се дели от него; че то разбира единството със Скопие *„в неразривна връзка с българския народ"*. Дори част от комунистите силно се тревожат от перспективата за едно близко обединение с Вардарска

Македония. На много места населението открито изразява недоволството си от политиката на областното ръководство. Разкрити са редица конспиративни групи от ученици и граждани, които се готвят да водят въоръжена борба против македонизма. На партийни и ОФ конференции все по-често се констатира, че населението се изявява като българи, а не като „македонци". А гражданската опозиция използва всичко това, за да поведе решителна борба против политиката на комунистите по македонския въпрос.

Скопското ръководство остро реагира на обстоятелството, че населението в Пиринска Македония и македонската емиграцияя не искат да се обединяват с федерална Македония. В. „Нова Македония" недоволства, че населението и емиграцията се чувстват българи и ги нарича „остатъци от фашизма" и „сепаратисти", които не се били отказали от присъединяването на Вардарска Македония към България. Статиите в опозиционния печат по македонския въпрос са окачествени като „цинизъм" и „провокация". Югославското правителство настоява остро да се изтегли Българската военна мисия от Белград; ръководството на УДБ-а в края на 1945 г. и началото на 1946 г. пристъпва към изграждане на свой разузнавателен апарат в Пиринска Македония със задача да обработва населението за присъединяване към Скопие.

Заедно с опитите на скопското ръководство да загради Пиринска Македония се полагат усилия да се овладее македонската емиграция. Значителна разложителна роля в това отношение играе Временното македонско представителство в София. То се меси грубо в работата на ръководството на македонските бежански организации и успява да вкара свои хора в него: те вършат фракционна дейност, мъчат се да вземат изцяло в свои ръце ръководството на организациите, популяризират т.н. „македонска нация", настояват да се работи за македонизиране на емиграцията и на населението в Пиринска Македония. Членовете на македонските братства обаче решително отхвърлят бръщолевенията на македонистите и доказват с аргументи, че населението не само в Пиринска, но и във Вардарска Македония е българско и не съществува никаква „македонска нация"; че тази идея е хитра уловка на сърбизма, за да затрие българщината в Македония и да утвърди своето господство.

***

Първите конкретни мерки за присъединяването на Егейска Македония се предприемат непосредствено след Второто заседание на АВНОЮ през ноември 1943 г. Веднага след него в с. Фуштани на гръцка територия се провежда съвещание на ГЩ на НОВ и ПО с представители на гръцката комунистическа съпротива ЕЛАС. На тази среща се достига до взаимното съгласие за създаването на Славяномакедонски народоосвободителен фронт (СНОФ). Но той не успява да се наложи като политическо представително тяло на българското население в Егейска Македония, тъй като се превръща в рупор на македонистката пропаганда. ГКП вижда в тази организация заплаха за цялостта на гръцкото антифашистко съпротивително движение и създава редица пречки в нейното развитие.

През февруари 1944 г. е направена нова стъпка към изграждане на политическа организация на македонските българи в Егейска Македония. Образуван е Изпълнителен комитет на СНОФ, който обаче не може да развие особена дейност. С формирането на СНОФ и на партизански единици от местното българско население МКП предприема и първите конкретни стъпки за каузата на „македонската нация", за присъединяването на областта към бъдещата федеративна Югославия. Изпратените дейци в ЕЛАС започват сепаристична дейност, която предизвиква реакцията на ГКП. Тя предприема радица стъпки, които довеждат до нетърпимост и национална вражда. В тази обстановка представителите на МКП започват открито да поставят въпроса за присъединяването на Егейска Македония към бъдещата федерална македонска държава. Предлага се „македонският народ" да се организира в СНОФ, да се създаде ръководство за Западна Македония, което да се ръководи от „македонското бюро" на ЕАМ. Партизаните „македонци" от областта да се обединят в самостоятелни единици със свой щаб, ръководен директно от ЕЛАС.

Започва и масирана пропаганда за присъединяването на Егейска Македония към Югославия. Често партизански отряди на съпротивата от Вардарска Македония преминават на гръцка територия, където водят агитация сред населението в полза на македонистките тези. Тези своеволни действия карат ГКП да вземе ответни мерки за ограничаване и премахване на разкола в съпротивителното движение: незабавно преустановяване на набирането на партизани от Егейска Македония от ГЩ на НОВ и ПО, спиране на пропагандата против ЕАМ, съгласуване при прехвърляне партизани от Вардарска Македония на гръцка територия и пр.

Решителната съпротива против разколническата дейност на ГЩ на НОВ и ПО го кара да коригира своята тактика. Още повече, че между гръцките партизани и тези от Вардарска Македония на места се стига до въоръжени стълкновения. Със специална директива се нарежда да се приглуши дотогавашната пропаганда и се обърне внимание на общата борба против окупатора, да се укрепва братството с ЕЛАС и ЕАМ и пр.

В същото време ГКП също взема мерки за изясняване на македонския въпрос и на отношенията си с ГЩ на НОВ и ПО. Обръща се внимание на общата борба със „славянофилите" в духа на Атлантическата харта, за нормализиране на отношенията и пр. Преустановява се преследването на македонистките сепаратисти и тяхната пропаганда. С това се нормализират взаимоотношенията и временно затихват аспирациите по отношение на Егейска Македония. Но всичко това е временно.

Още след заседанието на АСНОМ в манастира „Прохор Пчински" отново се активизира пропагандата в полза на македонизма. Поставя се искането за откриването на „македонски" училища, за свободно разпространение на партизанските издания и пр. Тази дейност повишава вниманието на ГКП към македонския въпрос и дейността на „славяношовинистичните елементи" в гръцка Македония. Започват да се създават пречки от страна на ЕЛАС и ЕАМ на партизанските отряди, съставени от македонски българи, като се забранява привличането на нови партизани или образуването на нови партизански единици.

Това налага на ГЩ на НОВ и ПО да възприеме тактиката на изчакване, за изглаждане на противоречията.

В края на септември 1944 г. във връзка със стремителното настъпление на Съветската армия на Балканите, събитията в България, оттеглянето на германските армии от Гърция и активизирането на английските десантни части в Гърция и пр., скопското ръководство активизира въпроса за присъединяването на Егейска Македония към федералната македонска държава. ГЩ на НОВ и ПО предприема несполучлив поход към Солун, за да постави гръцката страна и съюзниците пред „свършени факти". Правят се опити и за използване на партизанските единици включени в ЕЛАС. Тази бързина се определя от оценката, че сега обстановката е „най-благоприятна" за конкретни действия. Батальонът „Гоце" престава да се подчинява на ГЩ на ЕЛАС и преминава в състава на ГЩ на НОВ и ПО. Започва масовизиране на партизанското движение в гръцка Македония и образуването на нови отряди. В Егейска Македония се разгръща масирана македонистка пропаганда. Щабовете на партизанските отряди в своите материали поставят въпроса за откъсването на Егейска Македония и присъединяването ѝ към Вардарска Македония. Поставят се искания за пълна мобилизация на „македонския народ" в Леринско, Воденско и Костурско и масовизиране на партизанското движение, даване право за създаване на политическа организация в населените места, да се организира „народно самоуправление", свобода на македонистката пропаганда и пр. В. „Нова Македония" на 14 ноември намеква открито за пречките, които се правят на „македонците" в гръцка Македония за обединение. Св. Вукманович-Темпо и други скопски ръководители на митинги открито издигат искане за обединяването на гръцка Македония с федералната македонска държава. На 2 ноември батальонът „Гоце" навлиза в гръцка територия и започва въоръжени действия против силите на ЕЛАС. Неговото ръководство излиза с нови искания към гръцките партизански сили. Тези действия предизвикват ново изостряне на обстановката и кръвопролития. В това време е публикуван „Проглас на Временния революционен комитет на Македония под гръцко", в който се иска обединяването на всички партизански единици във Воденско, Леринско и Костурско, за да се упражни натиск върху гърците *„да се признаят справедливите ни искания за самоопределение"*.

На 4 декември 1944 г. английските войски започват военни действия против силите на ЕЛАС. Това и политическият демарш на английското правителство пред Националния комитет в Белград слагат край на опитите на Скопие да присъедини Егейска Македония чрез пряка военна интервенция. От своя страна Тито и конференцията в Ялта гарантират гръцките териториални интереси. А договорът във Варкиза от 12 февруари 1945 г. слага край на апе́титите на скопското ръководство. По-нататък въпросът придобива чисто пропагандно характер.

Така опитите на Скопие да присъедини Пиринска и Егейска Македония завършват с пълно фиаско. Идеята за т.н. „македонска нация" не става обединителен фактор за населението в двете области, което изповядва българската си национална принадлежност. Военните ресурси на скопското ръководство в

това време са твърде оскъдни, за да може то да реши въпроса с военна сила. БРП(к) и ГКП, въпреки някои сериозни отстъпки на първата, не се огъват пред силния скопски натиск. От своя страна съюзническите държави не са готови с промени на статуквото на Балканите и държат за запазване на довоенните граници. Но политиката на Скопие си остава една дългосрочна ориентация, която в зависимост от условията ще променя своите тактически измерения и инструментариум.

4. Антибългарската кампания във Вардарска Македония

Още по време на военните действия на българската армия във Вардарска Македония за изгонването на германските армии скопското ръководство, наставлявано от черногореца Темпо, разгръща широка антибългарска кампания: против български народ, против България, против неговото правителство и Отечествения фронт. След избирането му за министър председател на първото правителство Л. Колишевски отправя остри нападки против ония, които разединяват „македонския народ" и създават мъчнотии на новата федерална държава. Л. Колишевски говори със съжаление за непопулярността на политиката на правителството по македонския въпрос и отправя груби закани към опозиционните сили. Той посочва, че правителството ще поведе решителна борба против *„всички шовинистични и сепаратистични сили, които искат да омаловажат нашите придобивки, които не признават националната самобитност на македонския народ ..., против всички агенти на великобългарския шовинизъм"*. В декларацията на правителството министър-председателят отрича да има българи във Вардарска Македония и говори за наличието на „българофилски" настроени кръгове от населението; нищо не се споменава за отечественофронтовска България и нейния реален принос за освобождаването на Вардарска Македония.

За да попречи за възстановяване на телефонните връзки с България, скопското правителство предприема редица мерки. То фактически затваря границата, за да не може населението да общува свободно със своите братя в България. Хиляди сръбски колонисти около българо-югославската граница, прогонени през 1941 г. от населението, отново са върнати в тези земи, за да се възстанови „санитарният кордон" между България и Югославия и да се улесни македонистката политика на правителството. Това предизвиква силното недоволство на македонските българи. Избухват вълнения във Велешко, Тиквешко, Гевгелийско и другаде (в селата Ресово, Градско, Ватоша, Рибарци, Сирково, Мързен и т.н.). Правителственият печат напада остро разбунтувалите се селяни, наричайки ги „врагове" на нова Македония, обявявайки че това е работа на „великобългарските агенти". Със селяните, дръзнали да вдигнат глас срещу новите управници, властите се разправят по най-жесток начин.

Важен момент от денационализаторската и антибългарска политика на скопското правителство е физическата разправа с по-изявените българи. Още след изгонването на германските армии от Вардарска Македония и изтеглянето на българските войски, властите извършват голям брой арести и убийс-

тва на изявени българи без съд и присъда. Само заради своите симпатии към България и заради това, че продължават да се изявяват като българи, от органите на ОЗНА и КОС са извършени масови арести и разстрели във всички краища на Вардарска Македония. Тези репресии се ръководят от Л. Колишевски. Така на 15 януари 1945 г., след продължителни изтезания, без публичен съд, под ръководството на сръбския полковник Е. Шошич са разстреляни 53 души от Велес и Велешко. Разстрелът станал на стария път Велес-Скопие, като убитите са заровени в общ гроб. Между тях са д-р Богдан Попкьорчев, братята Крепиеви, Димитър Нацев, Владо Темелков, Диме Манасиев и др. За формалност, три дни по-късно, на 18 януари Висшият военен съд на НОВ и ПО на Югославия, съд при Главния щаб за Македония, „узаконява" грозното убийство като издава смъртна присъда за убитите.

Убийството на 53-мата велешани е военно престъпление, най-масовото убийство във Вардарска Македония през този период. То възмущава Бане Андреев, по това време член на ПБ на ЦК на МКП, който квалифицира злодеянието като *„голяма грешка на другарите от Велес"*. Председателят на Народното събрание Методи Андонов-Ченто публично осъжда в парламента това убийство и изпраща протест до Върховния съд на Македония.

Преди това, при гласуването на чл. 1 от конституцията на ФНРЮ, в който не се предвижда правото на отделните югославски републики на самоопределение и отделяне, този голям и честен българин заедно със своите другари от Скопие демонстративно напуска Скупщината в знак на протест. Заради този дързък акт той е нападнат остро от Л. Колишевски, Стр. Гигов, Л. Арсов и др.

Петдесет години след Велешкото клане близките на убитите отправят писмо до сърбокомунистическото правителство на Р Македония да им съдейства да узнаят истината за техните избити роднини. Правителството прехвърля въпроса на МВР и Министерството на правосъдието, които и досега упорито мълчат. И днес в Р Македония няма закон за реабилитация на жертвите на отречения от историята режим на Л. Колишевски. Вместо това правителственият печат и особено ежедневникът в. „Нова Македония" цинично се мъчат да представят избитите за „македонци", като борци за „независима Македония" от съвременен тип, да присвои техния ореол, скривайки истината за тяхната българска национална свяст. Той публикува списъка на избитите с тяхната „вина" пред „народната власт", което справедливо е окачествено от сп. „Македонско дело" като *„публикация на екзекуторите"*.

Без съд и присъда са избити и 12 македонски българи в Скопие, Ресен, Битоля, Щип, Куманово и др. Между избитите в Куманово са д-р Йордан Андонов, войводата Кръстьо Лазаров и др. Не са пощадени от джелатите и съратниците и другарите на Методи Шаторов-Шарло - Дончо Северски, Миро Симоновски и други в Прилеп.

През март 1945 г. е гласуван специален закон за създаване **„Съд за защита на македонската национална чест"**. Според него подлежат на най-строго наказание лицата предали *„македонската национална чест"*, т.е. тези, които не са съгласни с антибългарската денационализаторска политика на „народно-

Прикривање на вистината

По повод масовните стрелања во Велес на 15. 01. 1945 година весникот "Нова Македонија" на 15 јануари 1995 година во текстот "Ликвидации без јавни судења" го објавува и списокот со имињата на стреланите, со нагласка дека станува збор за премолчен историски документ, што дури сега се обелоденува.

Меѓутоа, храброто публикување на овој список, кој директно навлегува во интимата на наследниците на стреланите, преку објавувањето на "злосторничките" квалификации на стреланите 53 лица од Велес, заборава да забележи дека не станува збор за судска пресуда, туку за јавна објава од страна на егзекуторите, обелоденета на јавни места во Велес по извршениот злостор, печатена со машински слог, а не напишана со машина за пишување.

Значи "Нова Македонија" го има објавено списокот направен од џелатите со сите квалификативи карактеристични за тогашната "народна" власт, а не списокот на судот, со што жртвите на комунистите и натаму остануваат жртви. Списокот со имињата на стреланите што потекнува од судските органи е сосема различен од овој во "Нова Македонија" и тој ги содржи само основните генералии на стреланите

Д-р Богдан Поп Ѓорчев-прв на злоѓласната листа

Факсимиле от сп. „Македонско дело“ (Скопие), № 86 от 20 януари 1995 г. за масовите разстрели във Велес на 15. I. 1945 г.

то“ правителство. Това е един чудовищен съд, уникат в световното съдопроизводство. По този „закон“ в затворите и лагерите са хвърлени повече от 15 000 души, обвинени като *„сътрудници на българския окупатор“*, *„за обида на македонската национална чест“*. Особено зловеща слава по това време придобива затворът „Идризово“ край Скопие. Тук затворниците са натъпкани по 60 души в килия и принудени да правят тухли 15 часа на ден при 400 грама некачествен хляб, крайно оскъдна храна и постоянни наказания с карцер. Мнозина от затворниците при каторжни условия работят на каменоломната „Дебой“, известна като „лагера на смъртта“. От 600 затворници, работещи в тази каменоломна, оцеляват едва 300. Голям брой затворници в „Идризово“ (през този зловещ средновековен затвор преминават около 4000 затворници) са избивани на острова на Вардар, до т.н. „затворническа вила“ - до стените на затвора, като смъртта им се квалифицира като „самоубийство“ или „опит за бягство“.

През 1945, 1946 и 1947 г. съдът за „защита на македонската национална чест“ с председател Ст. Трайков, „народни обвинители“ Л. Мойсов, Д. Хаджидимитровски и Вл. Левков и членове Хр. Баялски, П. Брашнаров, Л. Арсов, Ст. Димовски и др. монтира голям брой процеси и произнася тежки присъди. Значителна част от подсъдимите са осъдени на смърт и екзекутирани, а други на дългогодишен затвор и изпратени на тежка каторжна работа. Единствената „вина“ на подсъдимите е, че се смятат за българи и имат дързостта открито да изявяват своите български национални чувства. Тези българи не са съгласни с антибългарската политика на МКП и на правителството. Обикновено те се заклеймяват като „михайловисти“, „ВМРО-вци“, „сътрудници на българските окупатори“ и пр. Такива дела са гледани в Скопие, Битоля, Щип, Прилеп, Струмица, Гевгели и други селища. По тях са осъдени 27 интелектуалци, 2 свещеници, 24 търговци и занаятчии и др. Тези присъди предизвикват голяма възбуда сред населението, което се вдига в защита на подсъдимите. Така в Щип група граждани отправят публично писмо до съда в защита на подсъдимите по Щипския процес. По този повод в. „Нова Македония“ отправя злобни закани към тези хора за дръзката им постъпка, квалифицирайки ги като „народни врагове“. Остри нападки от трибуната на парламента отправя и Л. Колишевски.

През 1945 г. съдът “за защита на македонската национална чест” устройва истинска кървава баня в Куманово над повече от 48 българи, обвинени в сътрудничество с „българските окупатори“. На смърт са осъдени известните общественици Сп. Китанчев, Д. Чкатров, Д. Гюзелев, Ил. Коцарев и др. През 1945 г. Скопският областен съд гледа дело срещу председателя и секретаря на Централния комитет на Българските акционни комитети във Вардарска Македония от април 1941 г. Ст. Стефанов, Васил х. Кимов и много други. Всички подсъдими получават тежки присъди. По същото време тук се гледа и дело против Йор. Чкатров, дългогодишен ръководен деец на ВМРО, който е осъден на 15 г. затвор и по-късно умира в затвора „Идризово“.

Масовият терор и репресии, упражнявани от „народната власт“ над македонските българи, пораждат и първите прояви на съпротива срещу сърбокому-

нистическата тирания. Във Вардарска Македония възникват няколко нелегални организации, които провеждат борба в защита на българщината и за независима Македония. Между тях най-голяма и най-влиятелна е ВМРО, възстановена през октомври 1945 г под името „Демократичен фронт на Македония „Илинден" с център Битоля. Тя е възстановена от д-р Васил Иванов от Струмица, д-р Костадин Тренчев от Царево село и д-р Коста Терзиев от Кукуш. В Скопие се провежда нелегална среща, на която участват повече от 30 души от цялата република. Те обсъждат политическото положение и намират, че населението е подложено на безогледен терор и насилия от органите на властта; че то е измамено по един демагогски начин от ЮКП и отново се намира под още по-тежко сръбско робство. Конференцията се обявява за Девети възстановителен конгрес на ВМРО; решава да се възстанови организацията на цялата територия на Вардарска Македония и да поведе решителна борба против просръбски ориентираната комунистическа власт. Приет е и временен устав, в който основните положения са:

1. ВМРО счита възвръщането на Вардарска Македония за незаконно, извършено с насилие и измама, без демократично допитване до народа.

2. Организацията ще се бори за признаване на българската народност и за български училища и църкви, тъй като българите са поробени. Докато българите не бъдат признати за мнозинство с пълни национални и политически права, няма демокрация във Вардарска Македония.

3. ВМРО ще се бори за излизане на НР Македония от ФНРЮ.

4. ВМРО ще търси сътрудничеството на Великите сили за постигане на своите цели и за справедливо решаване на македонския въпрос на Парижката мирна конференция; за „независима Македония" под покровителството на Великите сили.

5. Членове на ВМРО могат да бъдат всички честни македонски патриоти, без разлика на политически убеждения, борци срещу сръбското робство и за свободата на Македония.

Според устава Вардарска Македония е разделена на Битолска, Скопска и Щипска области. Избран е Централен комитет от 13 души. В него влизат д-р В. Иванов, д-р К. Тренчев, д-р К. Терзиев, Методи Попов от с. Будинарци, Благой Гащеев от с. Владимирово, Никола Иванов от с. Русиново, Георги Гоцев от с. Панчарево, Кирил Сивески от с. Робово, Асен Темев от Щип, Тома Давков от с. Горни Балван, Димитър Пеев и Борис Чаракчиев от Радовиш и Милан Трайков от Скопие.

ЦК на ВМРО издава окръжно № 1, в което обявява организацията за възстановена, посочва задачите които си поставя, както и средствата за борба. Започва и изграждането на организационната мрежа от ядки по села и градове, състоящи се от тройки и петорки. Изграждат се и околийски и областни ръководства.

До юни 1946 г. във ВМРО членуват около 10 000 души. Централният комитет подготвя и разпространява нелегални материали, в които разобличава сръбския режим и неговите нечувани престъпления над македонските българи. Връх на тази дейност е изпратеният през април-май 1946 г. **Меморандум** до

Великите сили в Париж. В него е направен исторически преглед на македонския въпрос от неговото възникване до 1946 г., на борбите на македонските българи против турското, гръцкото и сръбското робство. Специално внимание се обръща на погромите и масовите убийства на сърбокомунистическия режим над българите във Вардарска Македония след Втората световна война. Настоява се правителствата на Великите сили да се застъпят да се спази правото на самоопределение на населението под международен контрол, за да се установи, че огромната част от него иска да живее свободно и извън ФНРЮ.

„Ваши превъзходителства - се казва в меморандума, - *македонският народ, който неведнъж е въставал срещу своите поробители, народът, който даде писмеността на цялото славянство, който даде първите борци за социална правда - богомилството, днес пак пъшка под тежко робство. Белград измисли нова форма на владичество във Вардарска Македония. Създаде някаква си НР Македония, която провъзгласи българите за „македонци" по националност. Смени се само формата, а целта си остана същата - бавно, но сигурно сърбизиране на македонския народ. Затворите са пълни с българи. Няма населено място, в което да не са извършвани убийства. Мъченията над българите в затворите са средновековни. Титовото разрешение на македонския въпрос не е разрешение на същия. Защото никой честен македонски патриот не се е борил и не се бори за такава Македония... Ние сме съгласни на международна анкета, която да проведе референдум и се увери, че суверенната воля на македонския народ е, че Македония трябва да бъде свободна, независима, т.е. Швейцария на Балканите и обединително звено на Балканите.*"

Меморандумът е подписан от д-р В. Иванов, д-р К. Терзиев, д-р К. Тренчев, Д. Пеев, Г. Гоцев, К. Сивески и свещеник Никола Попов. Със съдържанието на меморандума се запознава председателят на Президиумя на Народното събрание Методи Андонов-Ченто, който го одобрява и насърчава неговите автори.

Меморандумът е пренесен нелегално в Париж, като с него се запознават не само представителите на Великите сили, но и югославската делегация. Подписалите го незабавно са поставени под наблюдението на органите на УДБа и така се стига до голям провал. М. Андонов-Ченто предупреждава подписалите и ги съветва да се защитават като легална и толерантна опозиция, отстоявала своите идеи с мирни средства.

През май-юни 1946 г. са арестувани повече от 3000 души, членове на ВМРО във Вардарска Македония, начело с ЦК на ВМРО. Ченто изпраща в София Павел Шатев да разкаже за събитията и вандалщината над македонските българи. Той предава копие от изложението и на съветската легация. Връщайки се в Скопие, той е арестуван в кабинета си (тогава е министър на правосъдието) лично от Ал. Ранкович и изпратен в затвора.

По това време М. Андонов-Ченто написва изложение до Великите сили в Париж и решава сам да го отнесе. В него той разказва за масовите репресии над българското население във Вардарска Македония и настоява за тяхната закрила; да се даде право на населението на самоопределение и за излизане от югославската федерация. На 14 юли 1946 г. той и Борис Загоранлиев, Митре Митревски и Недялко Макревски са арестувани. След четиримесечно разслед-

ване от органите на УДБ-а той и неговите другари са изправени пред Скопския окръжен съд с председател Панта Марина и членове Лазар Мойсов и Коле Чашуле. Ченто е осъден на 11 години затвор и каторжна работа, лишаване от граждански права за 5 години; Б. Загоранлиев на 5 години затвор, каторжна работа и лишаване от граждански права за 3 години; М. Митревски на 1 година затвор и каторжна работа; Н. Микревски на 3 години затвор и каторжна работа. М. Андонов-Ченто излежава 9 години от присъдата в затвора „Идризово" при тежък каторжен труд на тухларната и каменоломната „Дебой" - 15 часов работен ден при крайно недостатъчна храна. Тук той заболява от рак. Освободен, властите не му позволяват да се лекува в чужбина и фактически го убиват: умира от коварната болест.

След дълга мартура в следствието на УДБ-а, членовете на ЦК на ВМРО са изправени пред специален военен съд. Мнозина от изтезаваните умират по време на следствието. Междувременно изпратеният меморандум раздвижва парижките миротворци. През януари 1947 г. те изпращат в Белград своя делегация да провери фактите изнесени в този документ. Югославските власти обаче отказват да я допуснат в Скопие. Отхвърля се и искането ѝ да се срещне с арестуваните членове на Централния комитет, тъй като това било *„намеса във вътрешните работи на Югославия"*. След интервенция до Тито им се разрешава да се срещнат само с д-р Иванов, д-р Тренчев и д-р Терзиев. Те обаче не могат да водят пряк диалог с тях, а разговорът ще се води на сръбски език.

Срещата на делегацията с тримата арестанти става в Белград, като преди това те са подложени на дълга обработка, без да им се казва с кого ще разговарят. По време на срещата с френски и съветски представители тримата доктори изнасят многобройни факти за нечуваното преследване на което са подложени македонските българи във Вардарска Македония; изясняват и задачите и начина на борба на ВМРО срещу режима. На разговора присъстват освен висши представители на УДБ-а и Св. Вукманович-Темпо и Л. Колишевски, които злобно прекъсват арестуваните. Тази среща е уникална в историята на борбите на македонските българи за свобода с представителите на Великите сили.

На 25-30 март 1947 г. в Скопие се гледа процесът срещу ЦК на ВМРО. На подсъдимите е назначена „служебна защита". Но д-р В. Иванов произнася дълбоко аргументирана защитна реч за справедливото дело на ВМРО, отрича обвинението на прокурора, че подсъдимите се „престъпници", „великобългарски шовинисти", „чужди агенти" и „терористи", като разобличава политиката и престъпленията на сърбокомунистическия режим. Той разказва за хилядите убийства без съд и присъда на македонски българи. В този дух говорят и останалите подсъдими.

Скопският съд осъжда тримата доктори на смърт. На смърт са осъдени още М. Попов, Бл. Гащеев, свещ. Н. Попов и Ас. Темев, а останалите на различни срокове строг тъмничен затвор при строг каторжен режим. Под натиска на ООН Върховният съд в Белград обаче отменя смъртните присъди, като оставя само тази на д-р К. Терзиев. Той е разстрелян в затвора „Идризово" на 15 април 1947 г. В затвора умират от жестоките изтезания и тежкия затвор-

50 ГОДИНИ
НОВА МАКЕДОНИЈА

Скопскиот окружен суд ја изрече пресудата по процесот на Методија Андонов – Ченто и неговите помагачи

Вчера во 5 часот после ручек Скопскиот окружен народен суд во состав: претседател – Петре Мазнев и членови – Лазар Мојсов и Коле Чашуле ја објави пресудата за кривичното дело на Методи Андонов – Ченто и неговите помагачи. Со осудувал:

Методи Андонов – Ченто на 11 години лишење од слобода со присилна работа и 5 години губење граѓански и политички права и конфискација на намерените во него пари фалшувето му злато и пиштолет;

Борис Неданов Загорчинев на 5 години лишење од слобода со присилна работа и 3 години губење на граѓанските и политички права.

Митре Костев Митревски на 1 година лишење од слобода.

Неделко Митрев Макревски на 3 години лишење од слобода со присилна работа.

Присутната публика ја прими справедливата пресуда над обвинетите кои што го готвеа издајничкиот злочин против својот народ со бурно одобрување.

ОБРАЗЛОЖЕНИЕ

Ценејќи ги, след одржаниот главен и јавен устен претрес сите докази Судот најде оти во дејноста на обв. Методија Андонов – Ченто стојат сите елементи за постојање на кривичните дела изложени во диспозитивот на оваа пресуда а имено: угрозување на независноста и непоредливоста на територијата на ФНРЈ предвидено во чл. 3 т. 2; организирање за вооружени банди и нивното префрлање на територијата на ФНРЈ со цел да се угрози постоењето државно уредување на ФНРЈ предвидено во чл. 3 т. 7; и подстакнување на страни држави на мешање во внатрешните работи на ФНРЈ предвидено во чл. 9 т. 9 од Законот за кривичните дела против народот и државата така и неговата кривична одговорност.

Своето уверење за одговорноста на обвинетиот Методија а по отношение на дело чл. 3 т. 2 од Зак., Судот го заснова на исказите на обв. Борис, Митре и Неделко, исказот на сведокот Трајко Бешовски и делумничните признанија на самиот обвинет Методија.

Така обвин. Борис како пред истражната власт така и на претресот на јасен и категоричен начин изјави дека след Великден 1946 год. обвин. Методија го запознал со својот план – а кој се состојал во тоа да истиот сака да пребегне во Грција а од таму да оди во Париз на Мировната конференција, од каде ако не успее да ја обедини Македонија под протекторат на една од големите сили тогаш ќе се врати во Грција за да работи на тоа НР Македонија да се отцепи од ФНРЈ да се спои со Егејска Македонија и да образуа федерација со монархо-фашистичка Грција.

Судот го заснова на основа признанието на обвинетиот Методија исказот на сведетелот Трајко и показанијата на обвинетиот Бошко.

Признанието на обвинетиот Методија се потврдува со исказот на сведетелот Трајко на кого Судот му поклони полна верба и кој изјави оти обвинетиот Методија му кажал дека ако Македонија не биде во заедница со другите народи и Република во ФНРЈ тогаш Англија и Америка ќе и дадат на Вардарска Македонија и останатите части а имено Егејска и Пиринска Македонија што во сушност значи мешање на страни сили во внатрешните работи на ФНРЈ.

Исто така и обвинетиот Бошко категорично изјави на претресот дека обвинетиот Методија запознавајќи го со својот план за бегство во Грција му а кажал оти сака да оди на Мировната конференција во Париз каде од големите сили да бара да трите дела на Македонија да образуат една цела под покровителството на една од големите сили и да тоа ќе го бара како бивш народен пратеник бивш голем функционер на власта. Судот така најде оти мешање на страни сили во внатрешните работи на ФНРЈ со каква дејност се исполнети сите елементи неопходни за постојање на кривично дело од чл. 3 т. 9 од Зак. во врска со чл. 12 од истиот Закон.

Одбраната на обвинетиот Методија а имено да тој тргнал да бега во Грција поради тоа што следи подавањето на оставката и настанувањето му во Прилеп е бил подвргнат на политички и економски прогон од страна на народната власт и да тој прогон беше главен мотив за неговото бегство а како второ степен мотив да му е бил исполнувањето на последен долг кон Македонија – акција за обединение на Македонија на горе изложен начин. Судот ја ценеше и отфрли како неоснована бидејќи обвинетиот Методија не само да не даде на Судот ни еден доказ во потврда на својата одбрана но од исказите од него предложени сведоци Киро Пиперчиќ, Ристо Бајалски и Петре Талев на кои Судот им поклони полна верба се утврди обратно а имено да никаков прогон не е применуван.

Така свед. Киро изјави пред Судот дека лично обв. Методија му е кажал да за кратко време на работата е зарадил во џубјанот повеќе одколку било кога порано. Свед. Бајалски пак изјави оти тој дејствително во Народното собрание, го критикувал обвин. Методија но тоа како народен пратеник и поради дејноста која угрозуеше основите придобивки на НОБ конкретно во дискусијата по чл. 1 од Уставот на ФНРЈ.

Исто така, и сведетелот Петре изјави оти навистина тој како претседател на ГНО во Прилеп е издал заповед со која на извесни котории пејачица се забранува посетување на сите кочан во градот а не само кочната на обвин. Методија.

На лоша страна обвин. Методија изјави пред

Факсимиле от в. „Нова Македония“ за присъдата на Скопския окръжен съд по процеса срещу Методи Андонов-Ченто и неговите другари

нически режим Д. Пеев, К. Сивески и Т. Давков. Останалите са освободени през 1957-1958 г. с разклатено здраве.

Процеси над редови членове на ВМРО се гледат в Скопие, Велес, Щип, Битоля, Прилеп, Кичево, Охрид, Кавадарци, Струмица, Радовиш, Кочани, Берово и др. В затворите и лагерите са хвърлени хиляди борци против режима.

През пролетта на 1947 г. във Вардарска Македония се разпространява окръжно № 3. В него се описва тежкото положение на македонските българи, а населението се зове на борба срещу сръбскокомунистическия режим и за излизане от югославската федерация. Посочва се, че идеалите на Г. Делчев, Даме Груев и хилядите дейци на националноосвободителното движение са погазени, а македонизмът е коварна въдица на великосръбските шовинисти. Правят се опити за възстановяването на ВМРО в Струмишко и други райони. Нелегалната дейност обаче е разкрита от органите на УДБА-а и са извършени нови масови арести: арестуваните са подложени на жестоки изтезания. Килиите на Скопския, Щипския и други затвори са претъпкани от арестанти. Мнозина от арестуваните умират от изтезанията, а оцелелите са изправени пред съда, обвинени в престъпления по закона „за защита на македонската национална чест". По процеса, започнал на 11 април 1947 г., съдът издава голям брой тежки присъди.

Разрастването на нелегалната съпротивителна борба на българите във Вардарска Македония против политиката на скопското правителство е принуден да признае и сам министърът на вътрешните работи, заклетият враг на българщината Цв. Узуновски. В едно свое изказване в Народното събрание той посочва дори, че *„определен брой хора ... излязоха в гората"* и че въоръжените „банди" наброяват 1050 души.

В края на декември 1944 г. и началото на януари 1945 г. в Скопския и Щипския гарнизони избухват масови войнишки бунтове. Войниците и техните командири в Щип излизат от казармите и завземат политическата власт в града. Те изразяват своето недоволство от антибългарската пропаганда, от просръбската политика на скопските управници и своеволията на сръбските офицери, настояват за излизането на републиката от югославската федерация. Разбунтувалите се бурно симпатизират на българския народ и ОФ България. Политическото и военно ръководство в НР Македония смазва тези бунтове с най-голяма жестокост, като в репресиите активно участва лично Св. Вукманович-Темпо. Голям брой войници, старшини и офицери са арестувани, подложени на жестоки мъчения и предадени на военен съд. Мнозина от тях са осъдени на смърт и разстреляни, а полковете разформирани. Останалите на свобода войници за наказание са изпратени на Сремския фронт. За тези войнишки бунтове е обвинена бригадата „Г. Делчев", която била заразена от „великобългарски шовинизъм". На 15 януари 1945 г. Л. Колишевски на съвещание в Щип отправя груби нападки към организаторите на бунтовете, които били предизвикани от „вътрешни и външни неприятели". Смазването на войнишките бунтове в Скопие и Щип е съпроводено със засилване на антибългарската пропаганда в НР Македония.

Зачестилите политически процеси и масовите убийства без съд и присъда не убягва от вниманието на българското правителство. Въпреки провеждана-

та от него проюгославска и македонистка политика, чрез Министерството на външните работи то обръща внимание на Белград, че в Скопие се съдят „само българи". Дори министърът на външните работи Петко Стайнов се опитва да ходатайства за някои от подсъдимите и иска сведения за задържаните. Неговите усилия обаче остават напразни. Нещо повече, за това софийското правителство е упрекнато най-арогантно, че прикривало „престъпниците" от Македония.

Съдбата на членовете и ръководителите на ВМРО, на М. Андонов-Ченто и неговите другари споделят и други политически дейци във Вардарска Македония. Заради несъгласието си с антибългарската и просръбска политика на Л. Колишевски и неговото обкръжение, стотици заслужили за освободителното дело на Македония дейци са засегнати от масови репресии. Едни държавни дейци са снети от отговорна работа и изпратени в Белград или преждевременно са пенсионирани. Други са арестувани и пребити в арестите на УДБ-а, а оцелелите поемат тежкия кръст на югославския ГУЛАГ. Така, както бе посочено, известният революционер П. Шатев е арестуван, освободен от поста министър на правосъдието и пребит в Битолския участък; вследствие на тези насилия по-късно той умира. Политическите репресии засягат и бившия ръководител на ВМРО (обединена) във Вардарска Македония П. Брашнаров, Е. Чучков и много други. Дейци като Ал. Мартулков-Бисмарк и др. дори не са допуснати до отговорна работа или са изхвърлени принудително на улицата. Поради несъгласието си да списва в. „Нова Македония" с азбуката на Вук Караджич, както и с политиката на ръководството начело с Л. Колишевски, от работа е освободен директорът на вестника Васил Ивановски и изгонен в България. На преследване и обругаване е подложен и поетът Венко Марковски. Той се обявява открито и темпераментно против антибългарската и сърбоманска политика във Вардарска Македония, както и срещу опитите на партийното и държавно ръководство в Скопие да създаде силно сърбизиран „македонски език", та по такъв начин населението да се откъсне от майчиния си български език и да се отроди. В. Марковски е снет от ръководството на АСНОМ, обвинен във „великобългарски шовинизъм", оставен без работа и средства за прехрана и фактически е изолиран под домашен арест. Остро в печата е нападната неговата пиеса „За родния кът", тъй като сеела омраза срещу сърбите и пропагандирала „великобългарския шовинизъм". По-късно, макар и тежко болен, В. Марковски е арестуван от УДБ-а, изтезаван и хвърлен в прочулия се със своята мрачна слава концентрационен лагер „Голи оток". Под подозрение попадат дори такива дейци, известни със своя антибългаризъм като М. Апостолски, Д. Влахов, К. Григоров и др. По непълни данни, през последната година на Втората световна война и първите години след нея, в периода на изграждането на НР Македония и създаването на т.н. „македонска нация", във Вардарска Македония са репресирани заради своите прабългарски и антисръбски изяви повече от 20 000 българи.

Възмутени от насилствените методи на скопското ръководство при създаването на структурите на НР Македония и на т.н. „македонска нация", някои дейци обръщат поглед към БРП(к) и лично към Г. Димитров. В свои писма

те говорят с тревога за голямата опасност от влиянието на сърбизма и антибългаризма върху развитието на политическия, обществен и културен живот във Вардарска Македония и молят за помощ. Така например П. Шатев разказва в българската легация в Белград многобройни факти за преследванията, на които са подложени по-будните дейци, за начина по който се подготвя проектът за т.н. „македонска азбука". Според П. Шатев положението се характеризирало така: *„Фирмата македонска, съдържанието сръбско"*. Затова и всичките стрели на скопските управници били насочени против България и българския народ.

По време на разговора си с Г. Димитров в София Ал. Мартулков му съобщава редица факти за антибългарската дейност на скопското ръководство. Той му обръща внимание на опасностите, която тази политика крие за българското население в НР Македония и за българската нация, като моли за неговата интервенция. В писмото си до Г. Димитров и В. Коларов, В. Ивановски разказва подробно за насилията, вършени във Вардарска Македония, и търси подкрепа. Множество факти за сърбоманската и антибългарска политика на скопското ръководство се изнасят и в две писма на Т. Д. Павлов до Г. Димитров. Българското партийно и държавно ръководство обаче, заслепено от македонизма и националния нихилизъм, остава глухо за воплите на македонските българи.

Антибългарската политика на скопското ръководство при създаването на федералната държава и формирането на т.н. „македонска нация" се изявява и при определянето на административно-териториалните граници на републиката със Сърбия. Границата е очертана така, че да минава през Четирски рид, на 10 км северно от Куманово, докато истинската етническа граница на Македония е по р. Морава и р. Пчиня, обхваща околиите Търговище, Бояновци, Прешово и в. Козяк, т.е. триъгълника между Крива паланка, Босилеград и Враня, населен предимно с македонски българи, но сърбизирани от сръбската въоръжена пропаганда. Белградското ръководство съзнателно го запазва в административно-териториалните граници на Сърбия, без да срещне каквито и да било възражения от Скопие.

С цел допълнително да се съдейства за сърбизиране на македонските българи, в редица населени места са открити сръбски училища. А българските училища са закрити. В тях започва да се преподава на „македонски език" и „македонска" история. Затова М. Джилас, един от главните идеолози на терора във Вардарска Македония и на т.н. „македонска нация", самоуверено заявява през 1946 г.: *„Това, което не можаха ръководителите на бившия Югославия да направят за 30 години, ние, новите ръководители, го направихме за 3 години."*

Комунистическата власт в НР Македония, провеждайки подчертано антибългарска и просръбска политика, запазва пенсиите на бившите сръбски жандари и учители - денационализатори на българското население. На българските учители обаче са отказани всякакви пенсии и са изгонени от работа като „великобългарски шовинисти". Л. Колишевски официално се изказва да не се вижда в лицето на всеки сърбин „дражевист".

В изпълнение на подетата линия за насаждане на омраза против България

и отродяване на македонските българи, ръководството на МКП забранява внасянето и разпространяването на български вестници, списания и книги. Според Л. Колишевски НР Македония е отишла толкова напред в изграждането на социализма, че нямала какво да научи от в. „Работническо дело" и останалите български вестници и списания.

Показателен за политиката на Скопското ръководство е фактът със съдбата на повече от 10 000 българи от Егейска Македония, предадени от българското правителство на Югославия. Когато пропадат всякакви усилия те да се откажат от българската си националност и се запишат „македонци", те са разселени в най-затънтените краища на Югославия или прокудени в чужбина.

Във Вардарска Македония се заличават българските надписи на исторически паметница и училищата. Варварски се разрушени и паметници, напомнящи за борбите на македонските българи против сръбския подтиснически режим. Фамилните имена на гражданите също са променени, за да не напомнят с нищо за българския корен на хората. Първи за това дават пример партийните и държавните ръководители. Така Лазар Колишев става Колишевски, Цветко Узунов - Узуновски, Благой Конев - Блаже Конески, Михаил Апостолов-Апостолски и пр.

Въпреки насилията и жестокостите, задължителното въвеждане на силно сърбизирания „македонски език" и „македонската азбука", масираната антибългарска пропаганда и отделянето на НР Македония с „китайска стена" от България и българската култура, процесът на изграждането на „македонската нация" на антибългарска основа се натъква на решителната съпротива на македонските българи. Те намират всевъзможни начини да изявяват българската си национална принадлежност, любовта си към България и българската култура и пр. Неугасимата любов на населението към България са принудени да признаят и самите скопски ръководители. Така например по време на посещението на Д. Ганев в Скопие те се оплакват от все още силното влияние на „великобългарския шовинизъм" на населението и неговата омраза към сърбизма. Републиканската конференция на НОФ през юни 1945 г.официално признава, че част от населението се противопоставя на политиката на правителството и отправя люти закани към „великобългарските агенти", които били главни проводници на българизма в НР Македония. В един разговор с българския пълномощен министър в Белград П. Тодоров, министърът на колонизацията в Югославия Ср. Вукосавлевич признава, че във Вардарска Македония по-голямата част от населението *„се чувства по-близко до България - желае Македония да се присъедини към България"*. Според югославския министър само едно малцинство от населението, което било учило и се възпитавало в сръбски училища и университети, срастнало се по време на сръбския режим до голяма степен със Сърбия, желаело Вардарска Македония да остане в Югославия. Той посочва, че *„македоското национално съзнание"* не е *„така силно развито"*;че мнозинството от населението се чувствало българско, затова сърбите били така ревниви към всяко културно проникване на България в НР Македония. Според изказването на секретаря на английското посолство в Белград Г. Мейджър, направено през пролетта на 1945 г., по-голямата част от населението във Вардарска

Македония има българско национално съзнание, което силно затруднява скопските власти в утвърждаването на „македонската нация".

Важен момент в антибългарската кампания във Вардарска Македония и създаването на т.н. „македонска нация" на антибългарска основа, т.е. чрез денационализиране на българското население, са усилията на скопското ръководство за изкуственото създаване на литературен „македонски език" и на „македонска азбука". Изработеният от специална комисия на АСНОМ първоначален проект обаче е отхвърлен от партийното ръководство. Той се оказва за него твърде близък до българския език и българската азбука. От името на ЦК на МКП Св. Вукманович-Темпо и Л. Колишевски настояват да се въведе сръбската азбука на Вук Караджич и да се изхвърлят всички букви напомнящи за българската азбука. Тази концепция е осъществена от Бл. Конески - бивш студент по българска филология в Софийския университет, и от съветския лингвист Ед. Бернщайн. Те вземат за основа т.н. „централно наречие", което е силно посърбено, а не източното, тъй като било „силно повлияно" от българския език. Основната идея на „творците" компилатори е: „македонският език" и „македонската азбука" да са колкото се може по-далеч от българския език и от българската азбука, и по-близо до сръбския език и сръбската азбука. Нещо повече - голям брой български думи са заменени със сръбски, като се утежнява и конструкцията на езика с възприемането на немската конструкция, привнесена в сръбския език. Старателно се изхвърлят и най-хубавите руски думи, проникнали в българския език: все със същата цел - колкото се може по-далеч от българската култура.

„Македонският език" и „македонската азбука" са въведени официално на 5 май 1945 г. със заповед на Министерството на просветата на НР Македония. Този акт е посрещнат с голяма тревога и нежелание от огромната част от населението. Поради изхвърлянето на „е двойно" (ъ) и „ъ широко" (ѫ), много думи не могат да се напишат правилно. Вестниците и книгите, написани на този „език", трудно се четат и възприемат от населението и учащата се младеж. По този повод П. Шатев пише: *„В земята на първоапостолите Кирил и Методий в Македония е въведена Вуковата азбука вместо кирилицата ... Първо, това е направено с цел македонската азбука да се отдалечи от българската, за да не могат подрастващите поколения да се ползват от българската книжнина и да бъдат поставени под влияние на сръбската книжовност. Второ, с Вуковата азбука се отдалечава македонският език от „матицата" (т.е. от българския език), защото с нея той се освобождава от характеризиращите го „Ъ" и „Ь" и се приближава към сръбските окончания."*

Така със създаването на „македонска нация" във Вардарска Македония след Втората световна война започва да се осъществява един нечуван заговор на ЮКП и на Югославия против българската нация и България в борбата на Белград да наложи своята хегемония на Балканите. С това насилие се кове коварно оръжие за вечна вражда между българския и сръбския народ; създава се потенциално огнище за съперничества и нови войни. С насилствени и недемократични средства се откъсва една исконна част от българската нация и от нея се създава оръдие на великосръбския шовинизъм. „Творците" на тази „на-

ция“ извършват нечувано насилие над волята на македонските българи, над всяка изява на българския дух, неистово мразят България и всичко българско, с всички средства сеят сред младото поколение ненавист и отчуждение от вековната българска култура, изкореняват вековните традиции и връзки на македонските българи с родината им, с кръвните им братя. Цялата пропагандна машина и училището са хвърлени ежедневно да чернят най-светлите страници от историята на България, да присвояват имената на нейните най-достойни и светли умове.

В усилията на скопското ръководство да създаде „македонска нация“ с нечисти ръце се посяга на българската история и култура. По нечуван начин се изопачават и фалшифицират основни събития от историческото минало, присвоява се безцеремонно културното наследство на българския народ.

„Македонската нация“ в НР Македония се създава с помощта на огромен административно-политически апарат. В действие са приведени изпитани от сръбските шовинисти оръжия като недоверието, теророт, насилието и физическото изтребление на всички онези, които не скланяят глава пред сърбоманската политика на ръководството начело с Л. Колишевски и неговото обкръжение. Преките изпълнители на този невиждан заговор срещу българската нация са нейни синове и дъщери, комунисти, отвърнали се от род и родина, затънали в сърбоманство и кариеризъм. В своето угодничество пред Тито те надминават турските еничари, или по-точно - стават нови еничари на Балканите, които постигат „най-големия успех“ в усилията да откъснат народа си насилствено от своя хилядолетен корен. Европа беше виждала замяна на вярата и на гражданството, но замяна на националността - не!

Но нации с решения, с насилия и терор не се създават. Нацията е историческа категория, естествена рожба на определени исторически, икономически, културни и езикови фактори. А така наречената „македонска нация“ носи всички характерни белези на едно изкуствено творение, чиито създатели преследват нечисти, конюнктурни политически цели. Тя е политическа, а не етническа категория, и няма нищо общо с науката за нациите и националния въпрос, с доброволното и демократично самоопределение на населението. Една такава „нация“ не може да има трайно историческо бъдеще, времето не може да работи за нейното утвърждаване и просперитет. Крепяща се на насилието, тя непременно ще се сгромоляса заедно със своите създатели при условията на свободното волеизлияние на македонските българи. Ярко свидетелство за това е започналият процес на възраждане на българщината в Р Македония.

5.Опити за денационализация на българското население в Пиринска Македония

Отбили опитите за заграбването на Пиринска Македония в края на 1944 г и началото на 1945 г., партийното и държавното ръководство на България в началото на 1946 г. и през 1947 г. отново са подложени на масирания натиск на Белград да признае населението в Пиринска Македония и македонските бежанци като част от т.н. „македонска нация“, да им даде статут на културно-

национална автономия. Тези искания югославското ръководство предявява непрекъснато, особено във връзка с преговорите за сключването на съюзен договор между България и Югославия за създаването на южнославянската федерация.

На 7 юни 1946 г. в Москва се провежда среща между Й. В. Сталин, Г. Димитров и Й. Б. Тито. Обстойно са разисквани състоянието на българо-югославските отношения и македонският въпрос. Сталин хвали югославяните, че били „по-гъвкави" като дали „автономия" на Вардарска Македония и упреква българите, че се бояли да дадат автономия на „македонците". В императивна форма той препоръчва на българската делегация да даде културно-национална автономия на Пиринска Македония, като посочва че с присъединяването ѝ *„не трябва да се бърза"*. Дотогава трябвало да се работи за „македонското национално осъзнаване" на населението. Според свидетелството на Ед. Кардел, за тази позиция на Сталин югославската делегация доста се потрудила в Москва. Отношението на БРП(к) по този въпрос щяло да бъде *„пробен камък"* доколко *„ОФ България се е освободила от великобългарския шовинизъм, който се провежда под различни форми"*.

Все по същото време, за да упражни натиск върху София, югославската делегация на Парижката мирна конференция връчва меморандум за незабавното присъединяване на Пиринска Македония към Югославия. Аргументът на югославяните е: *„Гърците ще вземат Пиринска Македония, защо да не я вземем ние."* За да отклони този меморандум, българската делегация полага много усилия да ангажира Москва за интервенция пред Тито.

На 9 и 10 август 1946 г. в София се провежда Десетият пленум на ЦК на БРП(к). Под силния натиск на Сталин и Тито пленумът взема решение да се даде културно-национална автономия на Пиринска Македония. Боейки се от отрицателното въздействие върху българския народ, партийното ръководство не публикува взетите решения. По този начин в името на криворазбран интернационализъм и „победата на социализма" на Балканите то жертва националните интереси на България. Така то поема една историческа отговорност пред българския народ, която само след две години не издържа проверката на историята: политиката му по македонския въпрос и българо-югославските отношения напълно се сгромолясва.

За да се парира предварително съпротивата на населението против решенията на Десетия пленум по македонския въпрос, още през юни 1946 г. са извършени масови арести на привърженици на ВМРО в Пиринска Македония, София и други градове. Тринадесет души, главно ръководни дейци на организацията, са разстреляни без съд и присъда, десетки са изпратени в трудовите лагери, а 22 души са изправени пред съда по „делото срещу ВМРО". Така е нанесен тежък удар върху противниците на македонистката политика на правителството.

Наред с тези тоталитарни методи за налагане на своята политика по македонския въпрос, БРП(к) и правителството предприемат широка кампания в Пиринска Македония и сред македонските бежанци за осъществяване решенията на Десетия пленум. Разгърната е широка идеологическа и политическа дейност: свикване на събрания, размяна на делегации със Скопие, устройване на

събори, срещи и др. На населението се втълпява, че то не е българско, а „македонско", и трябва да се подготви за присъединяване към НР Македония, макар и в рамките на южнославянската федерация. Голямо внимание в тази насока се обръща на разпространяването на скопската литература и вестници, за да се популяризира „македонският език". Дори на страниците на областния в. „Пиринско дело" започват да се появяват статии отпечатани на този „език". За да лиши македонските бежанци в България от морална опора, както и да въздейства за македонизиране на населението в Пиринска Македония, ръководството на НР Македония отправя искане да се пренесат костите на Гоце Делчев в Скопие. В София и по пътя до границата през първите дни на октомври 1946 г. са устроени кощунствени „тържества", по време на които българският народ отново оплаква Гоце, разделя се с един от своите най-видни синове, светите кости на който служат като изкупление и изнуда.

В края на 1946 г. и началото на 1947 г. в Пиринска Македония, при осъществяване решенията на Десетия пленум на ЦК на БРП(к) по македонския въпрос, се създава твърде опасна тенденция - под формата за борба против „великобългарския шовинизъм" и „михайловизма" фактически се води борба против българщината. Всеки, който има дързостта да се чувства и изявява като българин, е заклеймяван като „великобългарски шовинист" и „реакционер". Някои местни партийни и ОФ ръководители в престараването си достигат дори до парадокса да отричат наличието на българи в Пиринска Македония. По този начин, според едно признание на секретаря на ЦК на БРП(к) Тр. Костов, тук *„се създаде едно недопустимо и крайно опасно положение"*.

За да форсира присъединяването на Пиринска Македония към НР Македония, в края на 1946 г. ЮКП се опитва отново да използва изпитаната тактика на натиск и шантаж. В югославските вестници „Борба" и „Политика" е публикувана статия във връзка с новия проект за конституция на НР България. В нея се обръща внимание, че в проекта няма текст, с който на населението в Пиринска Македония и македонските бежанци се предоставят правата на националното малцинство. Отправя се упрек, че *„някои хора в Отечествения фронт не са още извлекли нужните поуки от миналото и затварят очите си пред факта на съществуването на република Македония"*. Българската страна остро реагира на новия натиск и отхвърля интервенцията на Белград, като обещава че конституцията няма *„да създава абсолютно никакви препятствия за свободното волеизлияние при самоопределението на македонското население в България и за обединението на македонския народ"*. От своя страна общественото мнение остро реагира, като окачествява статията в „Политика" и „Борба" като груба намеса във вътрешните работи на България.

Въпреки че ЦК на БРП(к) и правителството реагират на натиска на ЮКП да се признае в конституцията наличието на „македонско национално малцинство" в България, те бързат да дадат на Белград нови доказателства, че поддържат неговите позиции по македонския въпрос. В края на декември 1946 г. е проведено преброяване на населението, по време на което върху него в Пиринска Македония и бежанците е упражнен груб морален, политически и административен натиск да се откажат от своята българска националност и да се запи-

шат като „македонци". Въпреки съпротивата на населението, то е заставено в болшинството си да се запише по националност „македонско". По този начин с насилие се нанася нов морален удар върху единството на българската нация.

В началото на 1947 г. Комунистическата партия и правителството правят нови отстъпки на ЮКП. По нейно внушение са разтурени македонските братства, Илинденската организация и Македонският научен институт. Тяхната „вина" се състои в това, че се съпротивяват на амбициите на Белград и Скопие за създаване на т.н. „македоска нация", за отродяване на населението в Пиринска Македония и македонските бежанци и се изявяват като български организации. Като дар в Скопие е изпратена богатата библиотека на Македонския научен институт и етнографската му сбирка. На мястото на организациите на македонската емиграция се създават „македонски културно-просветни дружества" на национален признак, изцяло подчинени на Скопие. Фактически административното ликвидиране на македонските братства, на Илинденската организация и на Македонския научен институт представлява ново измерение на националното пораженство по пътя на отстъпките по македонския въпрос, които БРП(к) и правителството правят на ЮКП и ФНРЮ.

Все през 1947 г. се засилва и македонизирането на населението в Пиринска Македония. Върви размяна на делегации, уреждане на сказки на скопски гости, създаване на „македонски областен театър", откриване на „македонски книжарници" и провеждане „седмица на македонската книга", разпространение на литература и вестници, пропаганда за скорошно обединение с НР Македония и пр. Връх на тази дейност е съгласието на Г. Димитров и българското правителство пред натиска на Тито и Колишевски да се въведе задължително изучаване на „македонски език" и на „македонска история" в училищата на Пиринска Македония и изпращането на скопски учители в областта. Последват шумни изяви на българо-югославското „братство" и сключване на договор за приятелство, сътрудничество и взаимопомощ, посещение на българска делегация начело с Г. Димитров в Югославия и на югославска начело с Й. Б. Тито в България. Разгръща се невиждана дейност за пропагандиране „успехите" на НР Македония, „македонската нация" и „македонската култура", обединението на „македонския народ" от Пиринска Македония с НР Македония. Официално Министерството на просветата нарежда да се внесат съществени поправки в учебниците по история и география, осакатяват се знанията на учащата се младеж. Всичко това се прикрива под фалшивата мантия за борба против т.н. „великобългарски шовинизъм".

Първите учители от Скопие в Пиринска Македония пристигат през декември 1947 г. През март 1948 г. техният брой достига около 100 души. Изпечени македонисти и българомразци, те веднага се залавят да вършат своята антибългарска денационализаторска дейност. Със съмнително образование и без да притежават що-годе педагогически опит и способности, те започват със завидна енергия да обучават учениците и гражданите на „македонски език" и „македонска история". Тези от децата, които не искат да учат този „език", са подложени на побоища и преследвания: насилват ги да се изявяват като „македонци" или в противен случай им поставят слаби оценки. Скопските учители

възпитават ученици в омраза против България и българския народ, говорят че Пиринска Македония е „окупирана“ и скоро ще се обедини с НР Македония, придават „македонски“ характер на украсата в училищата, сваляйки портретите на българските възрожденци и заменяйки ги с тия на Тито и Колишевски, провеждат разложителна дейност сред учителската колегия и пр. Те се стремят да вземат в ръцете си цялата учебно-възпитателна дейност в училищата и да я подчинят на Скопие. Затова в летописната книга на училището „Арсени Костанцев“ в Горна Джумая за учебната 1947-1948 г. е записано: *„Годината протече много неспокойно, непрекъснато дрязги между учителите-преподаватели по македонски език и другите се дължеше на много ограниченото им общо образование и високомерието им, избиващо на шовинизъм. Раздялата в края на учебната година с казаните учители бе некрасива. Те си отидоха, заявявайки че не хранят никакви симпатии към български народ.“*

Освен учениците, и чиновниците и служащите в Пиринска Македония са задължени да изучават „македонски език“ в специални курсове. Но въпреки голямото старание на административната власт и на скопските учители, тези курсове не се радват на някакъв осезателен успех. Фактически те се провалят поради съпротивата на служащите. Не бележи успех преподаването на „македонски език“ и „македонска история“ и в училищата. Учениците не посещават тези часове, обявяват открито стачки, горят стенвестници написани от скопските учители на този „език“. Тези факти са отбелязани на специално съвещание на училищните инспектори в областта. Всякакви насилствени административни мерки да сломят съпротивата на учащата се младеж се оказват безрезултатни.

Въпреки широката антибългарска денационализаторска дейност, която вършат скопските учители в Пиринска Македония със съдействието на местните власти, югославското ръководство не е доволно от постигнатите резултати и непрестанно упражнява натиск за форсирано македонизиране на населението и присъединяването му към НР Македония. В това отношение то дори си позволява безцеремонен тон и диктат. За това свидетелства писмото на ЦК на ЮКП до ЦК на БРП(к) от 13 февруари 1948 г. Емисарят на Скопие в македонските бежански организации в България М. Зафировски открито се заканва на областните ръководители, че още търпят в училищата на Пиринска Македония да се преподава на български език: *„Един ден ще отговаряте пред македонския народ и история.“*

Съществена роля при изпълнение на взетите решения през 1947 г. в Блед и Евксиноград по отношение на Пиринска Македония се пада на откриването и дейността на нови „македонски книжарници“, на „македонския областен театър“ и на в. „Пиринско дело“. Така наред с „македонската книжарница“ в Гор. Джумая, са открити още книжарници в Петрич, Разлог и Неврокоп. Организирана е и подвижна библиотека с подбрана скопска литература, която обикаля населените места на областта. Скопските книжари се занимават с популяризиране и разпространяване на литература, вестници и списания, агитират сред населението за присъединяване на Пиринска Македония към НР Македония, събират разузнавателни сведения и ги предават на УДБ-а и пр. От 28 декември 1947 г. до 3 януари 1948 г. е проведена „седмица на македонската книга“. Въпреки

предварителната работа по организирането на тази седмица, присъствието е твърде скромно и фактически тя се проваля. Проваля се и набирането на абонати за в. „Нова Македония“ и други скопски вестници. Твърде слаб е интересът към скопската литература. Затова един от местните ОФ лидери признава: *„По отношение на интереса към македонската книга направо трябва да си пишем „две“.“* А в. „Пиринско дело“ констатира: *„Голяма част от купената литература и досега стои по рафтовете неизползвана от никого.“* За „интереса“ на населението към в. „Нова Македония“ се съди и от едно писмо на комитета на Отечествения фронт в с. Белица от 17 декември 1947 г.: *„Редица учреждения отказват да го получават, защото няма кой да го чете и не могат да го четат. Навикът за четене не става със сила, а изисква по-дълга подготовка. Разпространението без отчитането на истината, че хората не четат със сърцето си, камо ли за този вестник за който трябва и известна подготовка.“*

Не по-добра е и съдбата на „македонския областен театър“ в Гор. Джумая. Откриването му е оценено като „голяма културна победа“, като „мощен фактор“ за повдигане на „македонското съзнание“ на населението. Тъй като режисьорът на театъра, изпратен от Скопие, и местните политически фактори настояват артистите да говорят на „македонски език“ и да се изнасят само скопски пиеси, възникват сериозни търкания. Редица артисти са наказани или уволнени за *„несериозно отношение към възложената работа“*. Поради открито македонистката политика на театъра скоро интересът към него спада и съвсем се загубва. Местното партийно ръководство констатира: *„Театърът в града ни се проваля, защото играят на македонски език представленията, без да се застъпи нито една игра на български език.“*

Форсирайки изпълнението на решенията в Блед и Евксиноград по македонския въпрос, областното ръководство на БРП(к) и на Отечествения фронт в Пиринска Македония създават отново положение на „двувластие“, на „държава в държавата“. Те повече изпълняват инструкциите на Скопие и се вслушват в неговите директиви, като си позволяват в отношенията си с централните ръководства един безапелационен и безпардонен тон и поведение. Затова по-късно областният партиен секретар Кр. Стойчев признава: *„Между нас и скопските ръководители се създадоха много тесни връзки. Всички, които идваха от Скопие, идваха с конкретни инструкции и провеждаха своята тясно-националистическа политика. Благодарение на това, че нашите другари улесняваха скопските ръководители в тази мисия, Пиринският край премина фактически под ръководството на Скопския централен комитет.“*

Създадената обстановка в Пиринска Македония предизвиква спонтанната съпротива на населението. То негодува против пропагандата за незабавно присъединяване към НР Македония, тъй като се чувства българско. Хората най-често казват: *„Какви македонци сме ние, македонците и във Вардарска Македония са българи.“* Те настояват да се премахнат границите между България и НР Македония, а не да се издигат нови граници. Хората гледат на провежданата македонистка политика като на опит за тяхното посърбяване, непонятен им е натрапваният „македонски език“ и не искат да го изучават. На налагането му в училищата глéдат като на опит за денационализиране на техните деца и заради това изпращат гневни протести. Особено активна дейност

против тази политика провеждат симпатизантите на ВМРО, както и членовете на опозиционните партии.

През 1947 г. и началото на 1948 г. в Пиринска Македония се появява и въоръжена съпротива. Създадени са четири въоръжени нелегални групи, които обикалят областта и поддържат буден българския дух на населението, зовят го на съпротива против денационализаторската политика. През март-април 1948 г. те са разгромени от органите на МВР. Така е нанесен съкрушителен удар и върху този законен протест на населението против провежданата политика по македонския въпрос

6. НР Македония в условията на скъсване отношенията на Югославия със СССР и източноевропейските държави

През януари 1948 г. на връщане от Букурещ, където подписва с румънското правителство договор за приятелство, сътрудничество и взаимопомощ, Г. Димитров прави изявления пред кореспонденти за южнославянската федерация между България и Югославия. В тях той разширява обхвата на федерацията, включвайки при определени условия и Румъния, Албания, Чехословакия и други държави. Изявленията са направени в момент, когато на запад в пълен ход се формира западноевропейският блок „Бенелюкс", насочен против СССР и страните от Източна Европа. Усилията на съветската дипломация са насочени към проваляне на това икономическо и военно-политическо обединение. Затова всяко изявление за конфедерация и митнически съюз се счита политически неуместно: то може да послужи като известно оправдание за действията на западните държави. Ето защо в. „Правда" публикува остра критика на изявленията на Г. Димитров. От своя страна Сталин праща радиограма, в която определя изявлението като *„вредно, нанасящо ущърб на страните с нова демокрация и облекчаващо борбата на англо-американците против тези страни"*. Г. Димитров си прави публично самокритика, но тя не е уважена от Москва. Затова по изричното настояване на Й. В. Сталин на 10 февруари 1948 г. в съветската столица се провежда тристранна среща: Сталин, Молотов, Суслов, Жданов и др. от съветска страна; Г. Димитров, В. Коларов и Тр. Костов - от българска; Е. Кардел, М. Джилас и Вл. Бакарич - от югославска страна. Разгледано е интервюто на Г. Димитров за южнославянската федерация. Сталин отправя твърде остри упреци към Г. Димитров, обвинявайки го дори в наличието на „различия" между СССР от една страна, и България и Югославия - от друга, което било „недопустимо" от партийна и държавна гледна точка.

Когато става въпрос за южнославянската федерация, Ед. Кардел за първи път от името на Югославия заявява, че са на мнение да не се бърза с нея. Според него една федерация между България и Югославия по международни причини би могла *„да застраши нашето положение"*. Но неочаквано Сталин се обявява решително за българо-югославската федерация и иска дори да се „ускори" нейното създаване. Той предлага на българската и югославската делегации да се съберат на следващия ден, за да набележат конкретните мерки за ускоряване на тази федерация.

Изпълнявайки препоръката на Сталин, на 11 февруари членовете на бъл-

гарската и югославската делегации се събират, за да набележат конкретни мерки за ускоряване на сближението между България и Югославия. Двете делегации се уговарят да вземат курс на ускоряване на федерацията. След завръщането си от Москва обаче Е. Кардел докладва в ЦК на ЮКП за водените преговори, като посочва, че създаването на южнославянската федерация ще подкопае основите на Югославия. Преценява се, че това *„е опасно за единството на Югославия, нейното икономическо развитие и нейния суверинитет“*; че Сталин гледал на федерацията от гледна точка на интересите на СССР; българите - Югославия ще погълне България, тъй като Тито бил *„на върха на своя международен престиж“*. Тази постановка на въпроса свидетелства, че в началото на 1948 г. югославското ръководство подхожда все по-двулично и от грубо изявени националистически позиции към създаването на южнославянската федерация и решаването на македонския въпрос. Зад гърба на България то прави всичко възможно за проваляне на българо-югославското сближение, както и за решаване на спорните въпроси в своя полза. Докато Югославия започва да блокира българо-югославските отношения, БРП(к) и българското правителство продължават да проявяват политически наивитет, без да видят двойната игра на ЮКП.

През януари 1948 г. ОК на БРП(к) в Г. Джумая започва все по-настоятелно да поставя въпроса за създаването в Пиринска Македония на „краеви управи“ и за по-пълна автономия, като се провежда „македонска политика“ в нея. Предлага се дори в Скопие да бъде изпратен специален представител, който да поддържа връзка с „матицата“. Но правителството не се съгласява с тези искания и съгласно приетия от Великото народно събрание закон за народните съвети от 13 февруари, Горноджумайска област е разформирована; партийните и ОФ ръководители, които се бяха твърде много ангажирали с македонизиране на населението - разместени. Тези действия, колкото и да са ограниченц, се отразяват положително срещу процеса за денационализиране на населението в Пиринска Македония.

На 1 март 1948 г. в Белград се провежда заседание на ЦК на ЮКП в твърде тесен кръг. В изказването си Тито посочва, че развитието на българо-югославските отношения е достигнало „до задънена линия“. Според него южнославянската федерация щяла да бъде „троянски кон“, затова е необходимо да се изчака; България щяла да обремени Югославия икономически, тъй като щяла да плаща репарации и пр. Тито възнегодува от позицията на Сталин относно изпращането на югославски дивизии в Албания; че Югославия поддържа голяма армия и много се ангажира с гражданската война в Гърция, без да отчита реално международното положение. По-нататък той развива своето схващане, че СССР заплашва независимостта на Югославия, която трябва да провежда независима международна политика, като се опира на „собствените сили“ и пр.

Тринадесет дни по-късно, на 14 март 1948 г. Тито праща телеграма до ЦК на БРП(к), в която изказва сериозни резерви по отношение на южнославянската федерация и българо-югославските отношения. Българското ръководство остава изненадано от подобна позиция, но не си прави по-задълбочени изводи. Уговорена е среща между Г. Димитров и Тито за изясняване на положението. Но тази среща не се осъществява, тъй като с бърза телеграма Тито я отказва.

Югославската историография оценява твърде едностранно развилите се събития през февруари и март 1948 г. и през следващите месеци. Според нея те представлявали съпротива на Тито и ЮКП в борбата за спазване на общите принципи на равноправие в международното комунистическо движение. Причината за това обаче би трябвало да се търси в курса на югославското ръководство за откъсване от Съветския съюз и останалите източноевропейски страни на т.н. народна демокрация, както и в югославската националистическа и по същество противобългарска политика. Ръководството на ЮКП се страхува, че при едно по-тясно сближение и федерация БРП(к) и България биха попречили да се осъществи успешно неговият нов външнополитически курс. Те щяха решително да му се противопоставят, щяха да застанат както и по-късно застанаха на страната на СССР и КПСС, а това би поставило под въпрос новата политика на ЮКП, прикрита зад приказките за борба против „диктата на Сталин", съветския „хегемонизъм" и за „самостоятелна политика". Освен това федерацията, каквато я вижда българското ръководство - да почива на принципа на равноправието и двустранността, ползваща се с поддръжката на съветското ръководство, не е по вкуса на Тито и неговото обкръжение. ЮКП не приема принципа на равноправие и изграждане на дуалистична федерация, и се опиянява от своите разбирания за превъзходство и ръководна роля на Югославия и на ЮКП на Балканите.

И не само това. Югославското ръководство не одобрява становището на българите относно присъединяването на Пиринска Македония към НР Македония единствено в рамките на федерацията. То не се отказва от своите намерения просто да завземе областта преди създаването на федерацията. Затова упражнява постоянен и масиран натиск върху българската страна да прави отстъпки, достигащи до национално пораженство и предателство по македонския въпрос. Независимо от декларациите за приятелство и добросъседство, ЮКП и Югославия гледат с подозрение на ръководството на БРП(к) и правителството, нерядко дори обвинявайки ги в неизживян „великобългарски шовинизъм".

В края на март и началото на април 1948 г. конфликтът между КПСС и ЮКП е в пълен ход. Запознало се с взаимните обвинения, изхождайки от редица факти на политиката на югославското ръководство към българо-югославското сближение, македонския въпрос и южнославянската федерация, ръководството на БРП(к) взема страната на КПСС. Но независимо от черните облаци, надвиснали над взаимоотношенията между двете партии и страни, които предвещават буря, партията и правителството по същество не променят политиката си по македонския въпрос. Посредством околийските партийни и ОФ комитети продължава насилственото македонизиране на населението в Пиринска Македония. Агитатори продължават с помощта на скопските учители и книжари да втълпяват на населението, че те не са българи, а „македонци"; че техният край не е български, а „*част от македонската земя*"; че македонският въпрос можел да се разреши правилно единствено като Пиринска Македония се обедини с НР Македония. Дават се тържествени клетви от името на „македонците от Пиринския край", че „*с още по-голям устрем ще работим за изграждането на нашата македонска култура, че ще учим с най-жив*

интерес нашия език и история, ... че ще се борим против остатъците от михайловизма и великобългарския шовинизъм и пр". В един доклад до партийното ръководство Вл. Поптомов констатира: „*Работите в тоя край (Пиринския) не вървят добре*"; резултатите от македонизирането на населението „са твърде вредни" от гледна точка „*на големите интереси*" на България. Той посочва, че сред населението се сее дух на сепаратизъм и разединение от българския народ и българската държава. И продължава: „*В тоя край днес думата „българин", думата „българско" започва да се слуша по-рядко и дори се дохожда дотам, че това се счита за ерес, за непозволено нещо, за великобългарски шовинизъм, за враждебно на нашата партия, на комунизма.*"

Неискреността и политическото двуличие на ЮКП по отношение на БРП(к) и правителството проличават с нова сила по време на Втория конгрес на Народния фронт, състоял се на 23-24 май 1948 г. в Скопие. В своята реч Л. Колишевски отправя остри нападки против БРП(к), обвинявайки я във „великобългарски шовинизъм" по отношение на македонския въпрос. Заедно с това той настоява за час по-скорошното присъединяване на Пиринска Македония към НР Македония. Съдържанието на тази ярка антибългарска реч е широко разпространено от скопските учители и книжари в Пиринска Македония. Заедно с това те говорят на хората, че БРП(к) пречи на обединението на „македонския народ", организират събрания и изпращат резолюция на възхвала в Скопие.

На 11 юни 1948 г. ЦК на БРП(к) реагира остро пред ЮКП по повод речта на Л. Колишевски. Посочва се, че тя налива вода „*във воденицата на нашите общи врагове*"; че агитацията за незабавно присъединяване е в противоречие с постигнатите вече договорености и пр. В своя отговор ЦК на ЮКП се мъчи да защити Колишевски, оставайки верен на своята двулична политика.

В отговор на речта на Колишевски и на поведението на скопските учители и книжари, на 9 юни 1948 г. е отменено задължителното изучаване на „македонски език" в Пиринска Македония, както и задължителното абониране за скопски вестници и списания; забранена е всяка противобългарска дейност в училищата. Скопските учители са уволнени и заставени да напуснат страната. Премахва се и задължителното определяне националността на учениците като „македонци". На 15 юни 1948 г. ЦК на БРП(к) се обръща с писмо до околийските комитети в областта. В него се отхвърлят като необосновани нападките на Л. Колишевски; сочи се, че той оказва „*мечешка услуга на нашето общо дело - обединението на македонския народ и на изграждането на исторически необходимата южнославянска федерация*". По-нататък се сочи, че „македонското население" в Пиринския край се ползва с всички политически, културни и други права; че то не търпи нито политически, нито национален гнет и пр.; че обединението е свързано с федерацията и т.н. Това писмо, въпреки че защити суверинитета на Пиринска Македония и отхвърли всякакви опити за присъединяването ѝ извън южнославянската федерация, изхожда от погрешни македонистки позиции. Въпреки че в него се признава българският език на населението, че то оказва решителна съпротива против изкуственото и насилственото македонизиране, продължават да го смятат за „македонско"; то трябвало да се обедини с НР Македония, но в южнославянската федерация. В него не се отрича и по-нататъшната работа за македонизиране на това население, но вече на

доброволни начала. Българското партийно и държавно ръководство, въпреки безспорните факти, продължават наивно да вярват във възможността от една федерация с Югославия.

На 20-21 юни 1948 г. в Букурещ се провежда второто съвещание на европейските комунистически партии, влизащи в Коминформбюро. В изнесените доклади и станалата дискусия е разкрито съдържанието на спора между КПСС и ЮКП. Позицията на последната е оценена като *„отстъпление от принципите на марксизма-ленинизма и пролетарския интернационализъм"*, и най-остро осъдена. В доклада на БРП(к), изнесен от Тр. Костов, се сочат многобройни факти от политиката и практиката на ЮКП по македонския въпрос и българо-югославските отношения; предлага се Коминформбюро да обсъди македонския въпрос. Но тези въпроси не намират място на съвещанието. Взетите решения на съвещанието в Букурещ допълнително стимулират вече настъпилия разрив в българо-югославските отношения.

През следващите дни в българския печат се появяват редица материали, в които се подлага на остра критика ЮКП, но проблемите по македонския въпрос не се засягат. На проведения 16-ти пленум на ЦК на БРП(к) (12 и 13 юли 1948 г.) са направени обаче съществени стъпки за възприемане на една по-реалистична политика по македонския въпрос. Ръководството си прави самокритика за липсата на *„достатъчна прозорливост"* по македонския въпрос и българо-югославските отношения; за *„безкритичното"* си отношение към югославското ръководство; че то е изпаднало в *„краен национализъм"* и *„опасен шовинизъм"* и пр. Изнасят се многобройни факти за денационализиране на българското население в НР Македония; окончателно е снет въпросът за създаване на южнославянска федерация и за присъединяване на Пиринска Македония към НР Македония; слага се край на антибългарската дейност и пропаганда в Пиринска Македония. Подобни констатации са направени и в доклада на Г. Димитров пред Петия конгрес на БКП (18-25 декември 1948 г). Но и сега партията не прави решителен поврат в своята политика по македонския въпрос, продължава да се лута.

След резолюцията на Коминформбюро и особено след 16-тия пленум и Петия конгрес на БКП, в Югославия, включително в НР Македония, е предприета широкомащабна антибългарска кампания. Тя е подхванатa не само от печата и радиото. В нея са ангажирани трибуните на Петия конгрес на ЮКП (21-28 юли 1948 г.) и Първия конгрес на МКП (19-22 декември 1948 г). На конгреса е посочено, че критиката в резолюцията на Коминформбюро почива на невярна информация и затова ръководството на ЮКП е решено *„по собствен път да изгражда социализма в Югославия"* че се клеветят югославското ръководство и партия неаргументирано и пр. Конгресът потвърждава схващането за „социалистическия характер" на югославската революция и на „народната демокрация" като нова форма на диктатурата на пролетариата. Както Тито, така и Кардел, Темпо, Колишевски, Влахов и други от трибуната остро нападат БКП заради нейната политика по македонския въпрос; за това, че не се съгласява с присъединяването на Пиринска Македония; оклеветяват българското партизанско движение; настояват да се даде „автономия" на Пиринска Македония и пр. Д. Влахов най-цинично заявява, че населението в Пиринска Македония *„се чувства*

повече македонско, отколкото населението в Трънския и Видинския край българско".

На конгреса на БКП Л. Колишевски обругава БКП като партия на „великобългарския шовинизъм" и заявява, че мястото на „македонците" от Пиринска Македония и на македонските бежанци било в НР Македония. Св. Вукманович-Темпо отправя злъчни нападки към политиката на БКП по македонскkия въпрос, а Бл. Нешкович обвинява България за провалянето на южнославянската федерация.

За нападки и клевети против БКП и България е използвана и трибуната на югославската Скупщина, която приема специална резолюция против Коминформбюро и страните на т.н. народна демокрация. П. Стамболич упреква България, че нарушава териториалната цялост и държавния суверинитет на Югославия. Е. Кардел пък хвърля вината върху България за пропадане на южнославянската федерация, упреква БКП за нейната солидарност с резолюцията на Коминформбюро и че водела „клеветническа кампания" против ЮКП.

В югославския печат са публикувани голям брой материали против политиката на БКП по македонския въпрос и южнославянската федерация. В антибългарската вестникарска кампания изпробват своето перо Е. Кардел, М. Пияде, Св. Вукманович-Темпо, Л. Арсов, Кр. Цървенковски, Стр. Гигов и др. Д. Влахов публикува „отворено писмо" до Г. Димитров и В. Коларов, в което приписва на БКП редица смъртни грехове и оправдава политиката на ЮКП по македонския въпрос, към БКП и България.

След резолюцията на Коминформбюро в цяла Югославия се разлива мощна вълна на терор над ония, които по един или друг начин изразяват несъгласието си с политиката на югославското ръководство и проявяват симпатиите си към СССР, България и БКП. Под ръководството на министъра на вътрешните работи Цветко Узуновски УДБ-а съставяя подробни списъци на „неблагонадеждните" във Вардарска Македония. Голям брой комунисти са изключени от МКП, обявени за „коминформовци" и арестувани - в Скопие, Велес, Битоля, Щип, Прилеп, Кавадарци, Струмица и др. Между изключените и арестуваните са Б. Андреев, П. Брашнаров, М. Богданов, М. Атанасов, К. Петрушев, В. Марковски, К. Тасев, Д. Страчков, Л. Цветков и много други, които дотогава заемат високи постове в МКП или в административния апарат. Те са подложени на жестоки морални и физически изтезания и хвърлени в затворите и лагерите „Голи оток", „Св. Гргур" и др., където мнозина от тях намират смъртта си от тежкия каторжен труд и непоносимите условия. Така например на „Голи оток" са заточени при крайно тежки условия около 950 души от Вардарска Македония. През 1951 г. тук умира П. Брашнаров - делегат на първото заседание на АСНОМ, подпредседател на неговия Президиум, министър на информацията и член на съда за „защита на македонската национална чест". Бл. Калайджиев и други умират от побоищата още в участъците на УДБ-а. На 13 август 1951 г. в Струмишко като „коминформовци" са избити без съд и присъда петимата студенти Г. Костуранов, Г. Яръмов, М. Пецов, Б. Велев и Ст. Топчев.

Особено силен натиск белградските и скопските власти упражняват върху българските студенти, специалисти и др., които се намират в Югославия. Само

една твърде малка част от тях обаче се поддават на насилията и шантажа. Огромната част от тях застават твърдо за България и СССР. Студенти и учители устройват дори демонстрация по улиците на Скопие с портрети на Г. Димитров и пеят български песни. Те са нападнати от хората на УДБ-а, арестувани и разгонени. В Скопие е арестуван и главният технически ръководител на хидроцентралата Маврово, който гордо заявява че е българин и критикува антибългарската дейност на скопското ръководство.

Югославските власти арестуват български бригадири, които работят в младежката бригада „Братство и единство"; арестуват дори българи, които са отишли при свои близки в Югославия.

Все по това време силно се влошават и междудържавните отношения. Югославските власти силно затягат граничния режим, работата на българския жп персонал, създават трудности за корабоплаването по Дунава. Фактически е денонсиран договорът за икономическо сътрудничество с България, спогодбата за радиоразпръскване и пр. Започват да се създават постоянни затруднения на работата на българската легация в Белград, зачестяват граничните инциденти и въоръжени провокации. И от двете страни са взети мерки за укрепване на българо-югославската граница. В българския печат се появяват статии, в които режимът в Югославия се характеризира като „фашистки" и като „нов националсоциализъм". Започва да се търси „врагът с партиен билет". Така се стига до арестуването и съденето на Тр. Костов и неговите другари по тежки и необосновани политически обвинения. Започва истински „лов на вещици" против бившите михайловисти и протогеровисти, прочистване на крайграничните райони и т.н. В тази обстановка българо-югославските отношения достигат критичната си точка. Последват взаимни обвинения между министерствата на външните работи на двете страни и скъсване на отношенията. Един мирен период от тези отношения завършва, заменен с взаимни нападки и крайно напрежение в междупартийните и междудържавните отношения.

В Югославия все повече се засилва ролята на УДБ-а и централизацията във всички сфери на обществено-политическия, икономическия и културен живот, набляга се все повече на „собствените сили" и на специфичния път на развитие, засилва се ролята на т.н. „работнически съвети"; започва все повече да придобива гражданственост оценката, че до социализма може да се дойде с въвеждането на „работническо самоуправление" и пр. Във външнополитически план Югославия все повече се ориентира към запада и т.н. „необвързани страни". Всичко това довежда федерална Македония до тотална изостаналост и нищета.

***

И така през есента на 1944 г. става все по-ясно, че Германия ще загуби войната. На 9 септември с решаващата помощ на Съветската армия прогерманската власт в България беше свалена и установена властта на Отечествения фронт под ръководството на БРП(к). Българската администрация във Вардарска Македония се изтегли в границите на Ньойска България, а

българската армия влезе в бой с германските армии. И сега, както през 1915 г., над Македония тегне историческата прокоба нейната съдба да се решава от обстоятелството, че България застана на страната на онези сили, които ще загубят войната. В края на тази война със съдействието на Съветския съюз, Англия и САЩ възникна изкуствено нова държава - Народна република Македония в рамките на Федеративна народна република Югославия. Многогодишните усилия на ЮКП да разреши македонския въпрос в рамките на Югославия се увенчаха с успех. Осъществиха се великосръбските шовинистически планове против България и българския народ и за хегемония на Сърбия в новата държава. Така бе погазено по най-брутален начин правото на македонските българи на свободно самоопределение и те бяха привързани към югославската федерация.

Като федерална държава НР Македония имаше твърде ограничени административни, законодателни и стопански правомощия. Нейната самостоятелност е превърната в една фикция и тя е подложена на ограбване от федеративна Югославия, която я превръща в една от своите най-изостанали в икономическо отношение републики. Синовете на македонските българи служеха в „югославската армия" в Сърбия, където бяха подлагани на системна сърбоманска обработка. Сръбската култура заля републиката, за да я откъсне от нейните вековни връзки с българската култура.

Македонизмът след създаването на НР Македония придоби нови измерения и форми. Сърбоманското комунистическо ръководство се зае с голяма енергия да изкорени българщината и да реализира на практика голямата Коминтерновска лъжа за т.н. „македонска нация". Създаден бе огромен административно-репресивен апарат, който налагаше с дива жестокост сърбокомунистическата идеология. Хиляди българи бяха избити без съд и присъда и заровени в незнайни гробове, а други арестувани, измъчвани и превръщани в сенки, изправяни пред чудовищния съд „за защита на македонската национална чест" и хвърляни в затворите и лагерите на смъртта. Тук те са подложени на нечовешки каторжен труд и бавна смърт. „Идризово", „Дебой", „Голи оток", „Св. Гргур" и още много ще останат символ на човешкото страдание в името на едно законно и свещено право, правото да си българин и да се бориш срещу натрапеното от световните демокрации ново и нечувано по своята жестокост сръбско робство.

Наред с физическото унищожаване на македонските българи, сръбокомунистическото ръководство начело със злокобния сатрап и еничарин Лазар Колишевски и неговия вдъхновител Св. Вукманович-Темпо подложи на тотално ограбване и фалшификация българската история и култура. Все с оглед да се създава т.н. „македонска нация" и да се отродяват македонските българи, се измисля т.н. „македонски език" от най-отдалечените от българския език западни говори и се възприема сръбската Вукова азбука. Забранява се под заплахата на репресии разпространението на българския печат и на българската книга. Върши се разюздана демагогия с идеалите на националноосвободителното движение и неговите светли имена. Под мантията, че в НР Македония се осъществяват техните идеали, на практика се провежда политика нямаща нищо общо с борбите на ВМОРО и ВМРО - за завършване на националното

освобождение и обединение със своодната родина България. В усулуга на тази политика щедро се раздават академични, професорски и други звания и титли, харчат се огромни средства за пропаганда и купуване на съвести вътре и вън от републиката.

След създаването на НР Македония македонизмът придобива крайно агресивни измерения. Обявил федералната държава за „Пиемонт" на „македонския народ", той отправя все по-агресивни апетити за заграбването на Пиринска и Егейска Македония. И не само апетити, но се предприемат стъпки за реализирането на тази авантюристична политика. Тя обаче се натъква на съпротивата на съседните държави и претърпява пълно фиаско.

В годините след 1948 г. НР Македония премина през политиката на ФНРЮ на „необвързаност" и „работническо самоуправление". Но не можа да излезе от голямата си изостаналост. След като през 1991 г. в Югославия задуха развигорът и тя се разпадна, Р Македония получи своята независимост.

Първата държава признала тази независимост беше България, която оказва на Р Македония всестранна икономическа и политическа помощ.

Литература

1. АСНОМ. Петдесет години македонска държава. 1940-1944. Скопие, 1995.

2. ***Н. Велјановски.*** Државноправниот развој на Македонија. Скопие, 1992.

3. ***Л. Колишевски.*** Аспекти на македонското прашање. Скопие, 1962.

4. ***Л. Лазаров.*** Општествено-икономскиот развој на НР Македонија. Скопие, 1988.

5. ***Д. Мичев.*** Македонизмът в културната политика на БКП (9.IX.1944-1948 г.). Сп. "Земя и прогрес", 1990, № 4, с. 38-43; № 5, с.55-60.

6. ***Д. Мичев.*** Усилията на ЮКП да овладее македонските бежански организации в България (9.IX.1944 - юни 1946 г.). Сп. "Македонски преглед", 1991, кн. 1, с. 32-51.

7. ***Д. Мичев.*** Как се създаваше "македонската нация" във Вардарска Македония. Сп. "Военноисторически сборник", 1993, кн. 3, с. 99-110.

8. ***Д. Мичев.*** Възстановяването и вторият разгром на ВМРО (1945-1948 г.). Сп. "Военноисторически сборник", 1994, кн. 5, с. 43-63.

9. ***Д. Мичев.*** Македонският въпрос и българо-югославските отношения (9 септ. 1944 -1949 г.). С., 1994.

10. ***Бр. Петрановић.*** Унутрашњеполитичке кретања у Македонију за време привремене владе ДФУ и њихова условност. - В: Ослободителната война и революция в Македония. Скопие, 1973.

11. ***В. Русанов.*** Македонската комунистическа партия и въпросът за обединението на Македония (септ.1944 - март 1945 г.). - В: Аспекти на политиката на Българската работническа партия по националния въпрос. Сборник студии. С., 1990, с. 297-359.

12. ***В Русанов.*** Създаването на НР Македония (дисертация). С., 1990.

Глава трета

ПИРИНСКА И ЕГЕЙСКА МАКЕДОНИЯ СЛЕД ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

1. Пиринска Македония през периода 1944-1949 г.

Обществено-политически промени. На 9 септември 1944 г. в България стават *революционни* обществено-политически промени. С решаващата роля на съветската армия дотогавашната власт е съборена и се установява нова, отечественофронтовска власт. Събитията изтласкват на преден план Работническата партия, преименувала се наскоро след това в Българска работническа партия (комунисти) - БРП(к). Тя става ръководна политическа сила и гръбнак на Отечествения фронт (ОФ). Смяна на властта се извършва и в Пиринска Македония. Тази най-съществена промяна обуславя всички останали промени както в страната, така и в областта.

В правителството на ОФ са включени четири политически партии: Българската работническа партия (комунисти), Българският земеделски народен съюз (БЗНС), Народният съюз „Звено" и Българската социалдемократическа партия (БСДП). Привлечени са и група независими интелектуалци. Този политически облик на правителството е характерен и за политическия състав на властта в Пиринска Македония - тогава Горноджумайска административна област.

На 9 септември 1944 г. в областния град Горна Джумая (дн. Благоевград) се съставя разширен състав на Областния комитет на ОФ от 14 души. Той ръководи непосредствено завземането на властта в областта. Активно участие в установяването на отечественофронтовската власт във всички градове и в много от селата на областта вземат партизаните от петте отряда и току-що освободените политически затворници - повечето от тях дейци и членове на БРП(к). Поради това на ръководни места в администрацията и обществените организации застават членове именно на тази партия, което определя нейната ръководна политическа роля през следващите месеци и години.

В кратко време се изграждат областно и околийски управления на народната милиция, органи на държавна сигурност, на стопанската и криминалната милиция. В казармите и войсковите поделения се създават войнишки комитети. Формират се и гвардейски части. Така се създават органите за борба против смутителите на реда, както и частите за защита на западната българска граница.

Бързо се изгражда и политическата структура на областта. БРП(к) се ръководи от Областен комитет начело с Кръстю Стойчев. Създадени са околийски комитети в градовете Горна Джумая, Разлог, Неврокоп (дн. Гоце Делчев), Петрич и Свети Врач (дн. Сандански), както и първични организации в над 120 селища. Само за една година членовете на тази партия достигат 13 639 души.

Втора по численост е организацията на БЗНС, особено в Неврокопска и

Горноджумайска околия. Много по-малък е членският състав на другите две партии, влизащи в Отечествения фронт - БДСП и Народния съюз „Звено".

Създават се и младежки организации към политическите партии, като и тук най-многочислен е Работническият младежки съюз (РМС). Възстановява организационната си структура на легални начала и ВМРО.

Още в първите дни след 9 септември 1944 г. цялата държавна и общинска власт както в страната, така и в Горноджумайска област е в ръцете на отечественофронтовските комитети. Общинските и околийските управления се запазват, но кметовете и управителите се назначават от ОФ комитети. По този начин е осигурена подкрепата на огромна част от населението, което поддържа горещо новата власт и очаква подобрение на тежкото си положение от недоимъка през военните години.

Приносът във войната против Хитлеристка Германия. Включването на България във войната на страната на антихитлеристката коалиция е предвидено в подписаното на 28 октомври 1944 г. примирие. Според него на българска територия остават за известно време съветски войски, приети радушно навсякъде от българския народ. А задълженията си по примирието - да изтегли войските си от Македония и Западна Тракия, да поведе под съдебна отговорност фашистките престъпници, да подпомогне антифашистката коалиция и други, България изпълнява още преди и непосредствено след подписването му.

Още през първите дни след смяната на властта на 9 септември 1944 г. в Горноджумайска област се създава внушителна военна сила от доброволци (бивши партизани и патриотично настроени младежи) за защита на западната българска граница от намиращите се там германски войски. Повече от 2400 души са организирани в 4 гвардейски дружини, зачислени към 14 пехотен полк в Горна Джумая и 39 пехотен полк в Неврокоп. Те, заедно с двата полка на редовната българска армия, заемат позиции за отбрана срещу Царево село (дн. Делчево) и гр. Струмица.

Същевременно в Неврокопска околия отечественофронтовската власт полага усилия и грижи за подпомагане на военните власти с квартири и осигуряването им с всичко необходимо за изтеглящите се части от Беломорието. Местните комитети на ОФ осигуряват десетки квартири в частни жилища, в училищата и в други обществени сгради. Въпреки оскъдните си възможности, населението осигурява транспорт с животинска тяга, хранителни продукти, фураж за войсковия добитък. На фона на стопанската разруха и недоимък извършеното е истински подвиг!

През първия период на Отечествената война Горноджумайска област е на непосредствената бойна линия - от Царево село до Струмица. По призива на правителството, местните органи на отечественофронтовската власт мобилизират изцяло населението за защита на западната българска граница. Във войната против хитлеристите участват войскови, партизански и гвардейски части, подпомагани активно от населението.

Войсковите части на територията на областта - 39 и 14 полк, участват в боевете при Царево село и Струмица още в първите дни след 9 септември 1944 г. За сраженията при гр. Струмица е мобилизиран изцяло петричкият пар-

тизански отряд „Антон Попов". Участват и много доброволци, предимно младежи, от близките до границата села.

Призивите да се подкрепи участието на страната в Отечествената война намира широк отзвук сред населението от областта. Под ръководството на ОФ се организират акции за подпомагане на мобилизираните в армията с храни, облекло и подаръци - събрани са над 13 мил. лева.

Хиляди колети с хранителни продукти и дрехи (бельо, чорапи и пуловери) населението на Пиринска Македония изпраща и на българските воини участващи във втората фаза на войната.

Политическото укрепване на отечественофронтовската власт. Още в първите дни след 9 септември 1944 г. се вземат мерки за създаване и укрепване органите на реда - милицията, реда и прокуратурата. Там отиват на работа активни участници в антифашистката съпротива и симпатизанти на новата власт.

Само след два месеца в областта е разкрита първата конспиративна група, поставила си за цел да води борба, вредителство и шпионаж против новата власт. Освен че не одобряват и се противопоставят на станалите промени, те се намират под влияние и действат по внушение и на външни фактори. Ликвидирането на групата става сред сражение, в което загиват и трима милиционери.

Една от първите задачи на новата власт и в областта е да бъдат осъдени и наказани някои представители на предишната власт за извършени от тях престъпления против народа. Това са офицери от царската армия, членове и активисти на ВМРО (крилото на Иван Михайлов), бивши полицейски началници и общински кметове. Общо в Горноджумайска област заседават четири състава на Народния съд, като под отговорност са подведени 316 души. Една част от тях са осъдени на смърт, други получават различни срокове затвор, трети са оправдани.

Изостря се и политическата борба против новата власт. Ярък израз на това е формирането на опозиция чрез разцепление на някои от участващите в Отечествения фронт партии, предимно БЗНС и БСДП. За активизиране дейността на опозицията допринася и отлагането на първите парламентарни избори от 24 август за 18 ноември 1945 г., станало по искане на Англия и САЩ в Междусъюзническата контролна комисия в София.

Предизборната борба преминава при изключително голяма активност. На изборите участващите в ОФ партии отиват с единна листа. Опозицията пък обявява бойкот и отказва да участва в тях. Резултатът от проведените на 18 ноември 1945 г. избори са: гласували 92% от всички избиратели, от тях 96% подкрепят листата на Отечествения фронт. По този показател областта е на пето място в страната.

Две важни политически събития през 1946 г. показват още веднъж политическата ориентираност на населението в областта: референдумът за формата на управление - монархия или република, и изборите за Велико народно събрание. Изборите за референдум се провеждат на 8 септември 1946 г. Резултатът е категорично в полза на републиката: над 97%.от гласувалите

(при 92% общо за страната). Това показва ясно, че освен отечественофронтовските партии за република са гласували и голяма част от опозицията. В изборите за Велико народно събрание опозицията получава малък политически реванш. Това става в обстановка на стопански затруднения (сушави години и тежка зима), саботажни акции и терористични действия против новата власт, затруднения при подписване на мирния договор поради необосновани претенции за репарации и други искания против България, погрешната политика по македонския въпрос, откритото вмешателство на Англия и САЩ, и т.н.

Партиите от Отечествения фронт постигат споразумение да участват със свой цвят на бюлетината. Целта е да се види от изборните резултати колко „тежи" всяка една от тях в обществото. А бюлетините на всички партии от коалицията се приемат като подадени за Отечествения фронт. Този път опозицията се отказва от бойкота и участва в изборите със свои кандидатски листи.

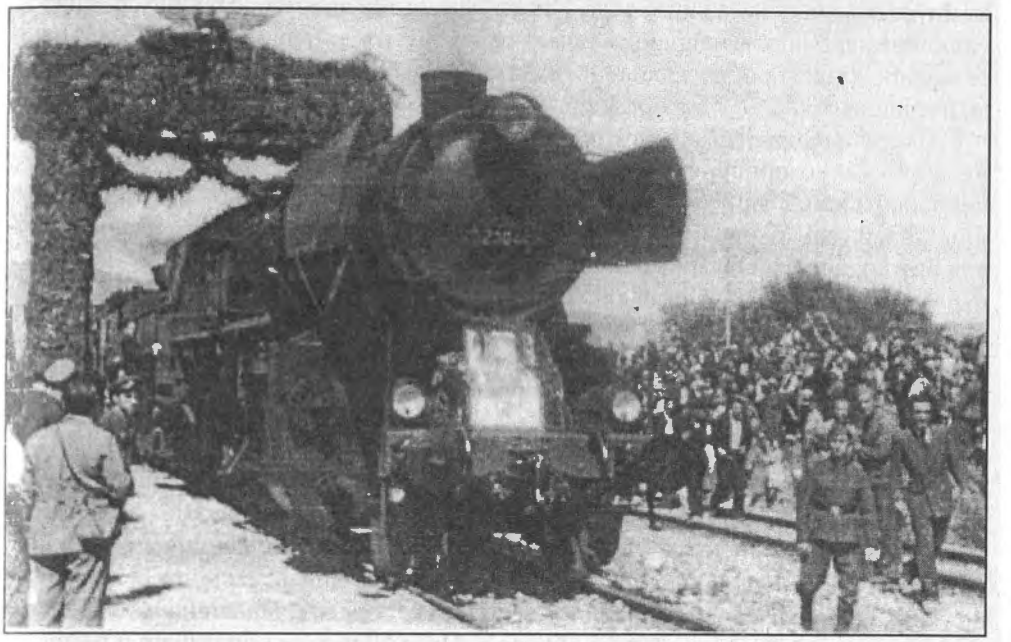
Изборите за Велико народно събрание се провеждат на 27 октомври 1946 г. Резултатите от тях дават голямо предимство на партиите от ОФ: от всичко 136 700 избиратели в областта 74 466 (57 %) подкрепят кандидатите на БРП(к); за БЗНС гласуват 31 235 души, за НС „Звено" - 4567 и за БСДП - 1330 души. Опозицията получава 18 595 гласа, което ѝ осигурява едно депутатско място.

Годината 1947 бележи по-нататъшно укрепване на политическата власт на ОФ. На 10 февруари 1947 г. в Париж е подписан мирният договор, който слага край на последиците от Втората световна война, натоварил страната с репарации и не ѝ върна нито къс от заграбените български земи, но запази държавния суверинитет и националната ѝ независимост. Свикването и дейността на Великото народно събрание пък изиграе важна роля за политическите и стопанските промени в България. То прие и първата републиканска конституция (4 декември 1947 г). Започна цялостно преустройство на обществено-икономическата и политическата система в страната. Много от политическите партии престават да съществуват: БСДП се влива в БРП(к); НС „Звено" и Радикалната партия - в Отечествения фронт, който от коалиция се превръща в обществено-политическа организация. Прекратяват съществуването си Демократическата партия, както и някои други политически партии и организации.

Всички тези промени засягат в най-голяма степен и Горноджумайска област.

Стопанско възстановяване. На 9 септември 1944 г. Пиринска Македония е една от най-изостаналите в социално-икономическо отношение в страната. Главната причина за това е късното ѝ освобождаване от турско робство. Промишлените предприятия са представени единствено от няколко по-големи дъскорезници (гатери), маслобойни и воденици (работещи сезонно), от каменовъглените мини „Пирин" и „Камина", както и от около 1300 дребни занаятчийски работилнички.

Селското стопанство е разпокъсано, примитивно, нископроизводително. В него обаче е заето 85% от трудоспособното население на областта.

Откриване на жп линията Г. Джумая-Кулата (16. IX. 1945 г.)

Младежи-бригадири изграждат пътя Г. Джумая - с. Бистрица (1946-1947 г.)

Показателен е фактът, че 2/3 от едноличните стопани притежават до 10 дка земя. Липсата на техника и ниското равнище на обслужване на селското стопанство довеждат до крайно ниски добиви: в областта има само 2 трактора, 8 вършачки, 7 редосеялки, 4 култиватора, 4 сламовързачки.

Битът на населението е много изостанал, примитивен. В повечето села няма хубави жилища, училища, здравни заведения. Канализацията и модерните водопроводи са непознати. Икономическото възраждане на областта започва от необикновено ниско равнище.

За ентусиазма, обхванал населението, говори фактът за събраните 126 милиона леваа за обявения през пролетта на 1945 г. вътрешен „Заем на свободата". Полагат се големи усилия за производството на тютюн и други селскостопански

културни. Каменовъгленатa мина „Пирин“ увеличава производството си. Започва строителството на напоителни канали, на културно-битови сгради. Извършва се масово залесяване с участието на младежки бригади. Строят се междуселски пътища, училища, водопроводи.

В резултат на организирания упорит труд на населението още през 1945 г. настъпва леко подобрение на снабдяването на хората със стоки от първа необходимост. Разпределят се, макар и при купонна система, повече платове, трикотаж, захар, ориз, мазнини. Изхранването на населението и на добитъка става първостепенна грижа на държавните и политически органи в областта.

Огромни затруднения изпитва ограничената промишленост на областта:: няма достатъчно суровини, резервни части, електроенергия. Липсата на достатъчно удобни пътища пречи за увеличаване на дърводобива. Затруднения създават и саботажните действия на някои собственици.

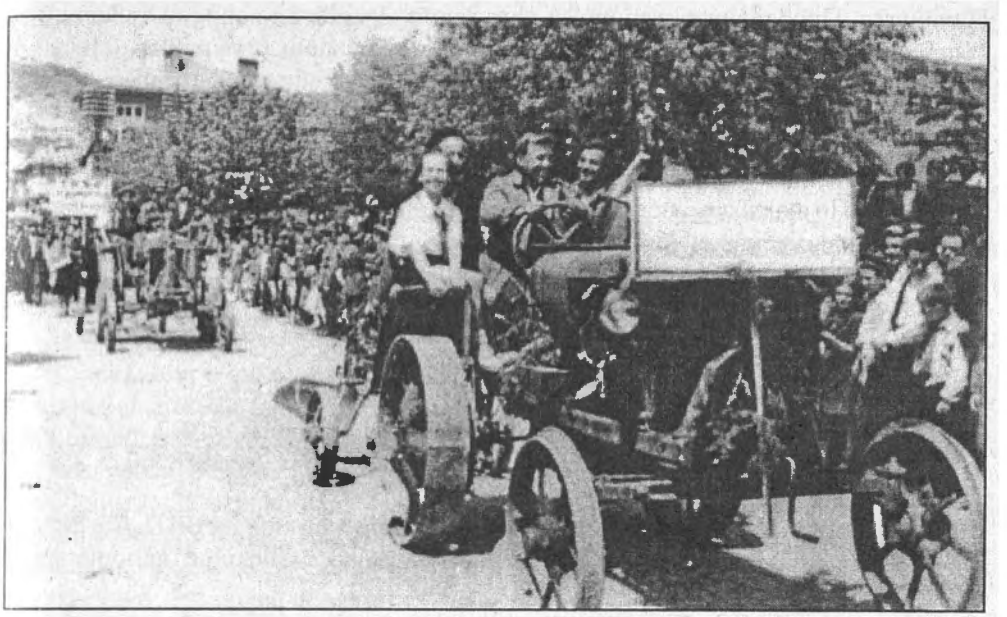
За да се увеличи електроенергията, започва строителството на водноелектрическите централи „Петрово“, „Разлог“ и „Неврокоп“. Още в първите две години след 9 септември 1944 г. започва прокопаването на напоителния канал „Пиринска Бистрица“. Прокарват се шосетата Добринище - Неврокоп и Чучулигово - Горно Спанчево. В експлоатация влизат жп линиите Симитли - Кулата и Банско - Добринище. Наред с разширяването на частния сектор върви укрепването и на обществения - създават се горски и занаятчийски кооперации в Разлог, Неврокоп и Горна Джумая. През 1946 г. се образуват и първите трудово-кооперативни земеделски стопанства (ТКЗС). Повежда се успешна борба с един многовековен бич в областта - маларията.

От началото на 1947 г. се предприемат още по-решителни мерки за възстановяване на разрушената областна икономика. Тласък за това дават задачите за изпълнение на двегодишния държавен план за постигане и надхвърляне на довоеното равнище в цялата страна. И в Горноджумайска област се обръща особено внимание за създаването на висока трудова дисциплина. Във всички големи и малки селища се разгръщат най-различни инициативи. Годинините 1947 и 1948 в стопанско отношение се характеризират с висок трудов подем и инициативи за благоустрояване на селищата: местни младежки бригади прокарват улици, правят паркове и градини, залесяват. На обекти в областта работят над 16 000 младежи-бригадири, и повече от 2000 на обекти от национално значение: жп линия Перник - Волуяк, на прохода Хаинбоаз, на язовир „Росица“.

Тласък за развитие на областната икономика дава извършената през декември 1947 г. национализация на частните индустриални предприятия, на мините и на редица дребни обекти на леката промишленост.

Още преди края на 1948 г. в областта са изпълнени успешно задачите на двегодишния стопански план. Значително нараства продукцията във въгледобива, дърводобива, електроенергията и селското стопанство. Увеличава се държавният и кооперативният сектор - в търговията той е над 90 %. В селското стопанство се създават 35 кооперативни стопанства с 2250 кооператори и над 56 000 дка земя.

На фона на значителните стопански успехи се повишава културното равнище на населението. Огрaмотени са над 15 000 души от надучилищна възраст.

Първомайска манифестация в Горна Джумая (1948 г.)

Разширяват се средните училища. Подобрява се материалната база на училищата и читалищата. Променя се духовният облик на хората.

Същевременно в продължение на няколко години населението от Пиринския край живее в обстановка на открити домогвания от страна на Белград и Скопие за присъединяване на областта към Народна република Македония. Под натиска на Москва ръководството на БРП(к) в центъра и в областта е принудено да признае това население за „македонско", да промени етническата му принадлежност дори в паспортите, да допусне скопски емисари (учители и културни дейци) в областта да доказват небългарския му произход, и т.н. Достигна се дори до репресирането на хора, които не искаха да се регистрират като „македонци". Въпреки тази явно погрешна линия, провеждана до края на 1948 г., БРП(к) все пак намери в себе си сили в главното - не допусна откъсването на областта от България и присъединяването ѝ към Югославия.

Преход към социалистическо общество. През декември 1948 г. се провежда V конгрес на БРП(к), който я преименува в Българска комунистическа партия (БКП). Конгресът поставя задачата да се създаде нова обществена система в страната - на основата на обществената собственост върху средствата за производство. Той утвърждава и първия петгодишен план.

Решенията на V конгрес на БКП стават ръководни и за Пиринска Македония: централизация в управлението, икономиката, обществения и културния живот.

През май 1949 г. в България се извършва държавно-административно преустройство. Дотогавашна Горноджумайска област е обособена като окръг с пет околии: Горноджумайска, Разложка, Неврокопска, Светиврачка и

Петричка. Проведени са избори за окръжен и околийски народни съвети и за съдебни заседатели. Така е утвърдено новото административно-държавно устройство. Към същата структура са приведени политическите и обществените организации.

Най-важната промяна в страната обаче е, че вече се работи по петгодишни планове (петилетки): първият е през годините 1949-1953, вторият през 1954 1958, и т.н. По такива планове се развива и икономиката на Пиринска Македония

За няколко петилетки Пиринска Македония постига огромен напредък в икономическото и културно-просветното си развитие, с високо българско национално съзнание на населението си.

Литература:

1. Благоевградски окръг. Географска характеристика. С., 1977.
2. Град Гоце Делчев. Из миналото на града и района. С., 1988.
3. Динамика и възход. С., 1984.
4. История на Благоевградската окръжна организация на БКП. С., 1979.
5. *Д. Мичев.* Македонският въпрос и българо-югославските отношения (9 септември 1944-1949). С., 1994.

2. Егейска Македония през периода 1944-1949 г.

Военният пожар на Балканите през Втората световна война прекъсна десетилетната политика на Атина за национално усвояване на южномакедонските земи. Установеният „нов ред" от силите на Оста откри нови алтернативи пред българското население в Егейска Македония, което в продължение на три десетилетия бе подложено на невиждан дотогава национален гнет и най-варварска асимилация. Ако за тези от земите между Струма и Места свободата изгря с възвръщането на източната част от Егейска Македония към България, българите в нейния централен и западен дял отново останаха под чужда власт. В името на своята национална кауза в периода на окупацията те преодоляваха съпротивата на окупаторите и на гръцките куислинговски власти, за да имат свои кметове, училища и църкви. В сърцето на Егейска Македония, Солун, откритото българско училище и възстановената българска църква се превърнаха в маяк за духовното възраждане на българщината. В града на светите равноапостоли изграденият Български клуб обедини хиляди южномакедонски българи в своите редове. Когато ЕЛАС стовари гръцкото отмъщение върху тях, костурските българи се сплотиха в Македоно-българския комитет и застанаха като бойци в редиците на българската милиция.

Очертаващата се победа на антихитлеристката коалиция сложи край на естественото пробългарско решение на егейските българи към свободата и ги застави да търсят нови пътища към нея. Оказа се без перспектива и временно лансираната от ВМРО идея за „независима Македония", както и усилията им като бойци от българските доброволчески дружини. За отхвърляне на гръцкия

гнет остана единствено възможната алтернатива да се заложи при подкрепата на Белград и Скопие на югославската македонистка карта. Провежданата по време на окупацията хегемонистична политика на ЮКП в Егейска Македония бе създала благоприятни предпоставки и необходимите местни кадри за нейното дейно разиграване. Цената на предлаганата от югославските емисари „свобода" в следвоенната Титова федерация бе отродяването от българския корен и лепването на македонски национален етикет.

Насилията на ЕЛАС и ЕАМ над българите в Егейска Македония. Когато на 3 ноември 1944 г. последните сили на вермахта се изтеглят от Гърция, от общо 33 области близо 32 от тях са под контрола на Гръцката национално-освободителна армия (ЕЛАС). Между тях е и Егейска Македония. В Солун и района е дислоцирана 11-а дивизия на ЕЛАС. Наред с военната власт на партизаните се установява и гражданската власт. Още в навечерието на освобождението се пристъпва към изграждане на местните органи на Политическия комитет на националното освобождение (ПЕЕА), временното правителство на Национално-освободителния фронт (ЕАМ). С негово разпореждане от 5 септември, както в цялата страна, така и в Егейска Македония се провеждат избори за общински, градски и околийски съвети. В териториите, контролирани от ЕЛАС, се пристъпва към организиране на временна административна и съдебна власт. Особено внимание е обърнато на съдебната институция. По личното разпореждане на тогавашния генерален секретар на ЦК на ГКП Георгиос Сиантос от 27 септември 1944 г. започва сформирането на временни „народни съдилища" в страната, включително и в Егейска Македония.

След освобождението на Гърция за върховно управително тяло на Егейска Македония е назначен тричленен управителен съвет в състав:: Л. Карамаунас - председател, и членове - Ф. Пападопулос и П. Калидопулос. Съветът оглавява областното административно управление. Продължава и доизграждането на административната и съдебна власт. Към самото начало на 1945 г. в 97 села на Леринска околия и в 35 села на Воденска околия действат временни „народни съдилища". Те са попълнени с необходимите народни обвинители. По решение на ПЕЕА се пристъпва и към сформиране на Национална милиция. Нейното изграждане в Егейска Македония се извършва под непосредственото ръководство на Бюрото на ГКП за Македония. Милиционерските кадри се подбират от околийските партийни ръководства. Към 12 септември 1944 г. само в западната част на областта има 600 въоръжени милиционери.

С установяването на местните управленски структури ГКП и ЕАМ пристъпват към заглаждане на противоречията с местното „македонско" население заради разпущането на създадения със съдействието на ЮКП Славяномакедонски народоосвободителен фронт (СНОФ) и бягството на двата егейски „македонски" батальона от ЕЛАС във Вардарска Македония. За да се демонстрира, че се зачитат неговите национални права, е взето решение за откриване на местни „македонски" училища. През октомври започва да функционира и курс за подготовка на „македонски" учители. Сформирана е комисия за съставяне на „македонски" буквар.

Една от първите задачи на новоустановената власт на ЕАМ е да бъдат

обезвредени всички българи, които през годините на германо-италианската окупация са залагали на България и с оръжие са отстоявали своята национална кауза, противопоставяйки се на ЕЛАС. На места партизаните предприемат репресии над местното българско население. Под първия им удар попада костурското село Загоричани, което заради здравия си български дух е наричано „малката София". В известие на командването на „македонския" батальон „Гоце" от 19 септември 1944 г. до ГЩ на Македонската народоосвободителна войска (МНОВ) във връзка с това се съобщава: *„В района на с. Загоричани, родното място на дядо Благоев, бият македонското население и никой от нас не смее да отиде там, защото на нас македонските партизани е забрането да ходим там."* За да спасят живота си, много българи, които дотогава твърдо са стояли зад българската национална кауза, сега търсят спасение в редовете на батальона „Гоце". Към 16 септември той бързо нараства и достига 650 души. Към 19 септември 350 бивши български милиционери от Костурско искат да постъпят в него, готови да участват в боевете срещу германците и техните гръцки сътрудници. Страхувайки се да не нарастне прекомерно бойната мощ на батальона, командването на 9-а дивизия на ЕЛАС не разрешава това.

Извършените репресии над българското население в загоричанския район и тревожните известия от там ангажират вниманието на костурския окръжен комитет на ГКП, чийто секретар лично заминава за района, *„за да отстрани последиците, които са възникнали поради шовинистичните манифестации на гръцкия елемент и поради грешките, които са направени от резервния ЕЛАС"*. В известие на комитета до областното партийно ръководство се подчертава, че *„тенденциите за отмъщение от страна на гръцкия елемент, специално в районите, граничещи със загоричанския район"* били толкова силни, че ако представителите му не били отишли на място щяло да се стигне до кръвопролитие. Съобщава се още за 30 заловени *„комити"* (милиционери), квалифицирани като *„отговорни злосторници"*.

Положението на българите в Костурско и Леринско още повече се усложнява и поради провеждания проюгославски курс от лидерите на разпуснатия СНОФ. Към средата на септември лидерът на фронта Наум Пейов се установява в района на Корещата и организира сподвижниците си против линията на ГКП. В същото време другият бивш изтъкнат лидер на фронта Паскал Митревски в района на Вич планина провежда мобилизация на „македонци" за батальона.

Нарастващата сила на батальона „Гоце" и налагането му като трудно контролируем проюгославски фактор в костурско-леринската област предизвиква загриженост в местните ръководства на ГКП. В края на септември секретарите на окръжните комитети за Леринско и Костурско координират отношението си към батальона. За тях той е „сган", срещу която са набелязани мерки за прочистване.

За отношението към бившите български милиционери и доброволци, включително и към тези, които са се влели към „македонските" батальони, е дадена ясна директива от члена на ПБ на ЦК на ГКП Янис Йоанидис. В радиограма-

та си от 30 септември 1944 г. до Бюрото на ГКП за Македония той изрично подчертава: *„Във връзка с всички ония, които са въоръжени от германците и българите-комити, нашата линия остава: война против тях, независимо кой ги организира и подтиква сблъсъците в Македония."*

Засилената „македонска" опасност в лицето на батальона „Гоце", численият състав на който бързо нараства, подтиква гръцката страна към радикални действия. По нареждане на Политбюро на ЦК на ГКП 9-а дивизия на ЕЛАС заповядва предислокацията на батальона в гр. Сатиста, Кожанско, където се предвижда да бъде разформирован. Когато командването на батальона отказва да изпълни заповедта, срещу него са хвърлени всички сили на 9-а дивизия. След проведените от нея настъпателни действия в района на Бигла планина на 12 октомври 1944 г. батальонът се прехвърля в Югославия. Общият брой на преминалите границата е 1500 души. Много от тях са насилствено мобилизирани и отведени. С батальона тръгват и много лица, които търсят спасение от гръцката разправа заради пробългарската си дейност. С групата северно от границата се прехвърлят водачът на Македоно-българския комитет Пандо Макриев и редица други изявени българи от Костурско, Леринско и Воденско. Между тях е и големият български патриот и стожер на българщината в Леринско адвокатът Менелай Гелев.

Спасявайки се от гръцкото отмъщение върху българските патриоти във Вардарска Македония се стоварва мъстта на егейските македонисти и на местните вардарски титовисти. През ноември в Битоля са ликвидирани 7 ръководни дейци на Македоно-българския комитет и на българската милиция. Тук по най-жесток начин е убит пламенният родобюбец П. Макриев. Вместо да намерят закрила и спокойствие, много от пристигналите във Вардарска Македония българи попадат в атмосферата на разчистване на сметки. Поради това около 600 души, докарани насила, се завръщат по родните си места. Във Вардарска Македония остават около 400 въоръжени и 500 невъоръжени егейци.

Бързото разрастване на Воденския „македонски" батальон в състава на 30-и полк на ЕЛАС към началото на септември също предизвиква реакцията на гръцката страна. Създават се изкуствени пречки за неговата масовизация. В деня, в който батальонът „Гоце" се изтегля на север, на 12 срещу 13 октомври във Вардарска Македония се прехвърля и Воденският „македонски" батальон.

Към октомври 1944 г. едновременно с установяването на властта на ЕАМ се надигат силни антибългарски настроения сред гръцкото население. На места се стига и до ексцесии. Донасяйки за това до Бюрото на ГКП за Македония, костурският окръжен комитет на партията в известието си от началото на месеца отбелязва: *„С освобождаването на нашата околия и с цялостното изчезване на Комитета в гръцкия елемент се появи мощен сериозен шовинизъм, който досега криеше в себе си, плашейки се от комитите. Такива манифестации добиха характер на отмъщение против славяномакедонците."* Още на 18 октомври отдел „Народна безопасност" при леринското окръжно управление на Националната милиция нарежда на милиционерските участъци в окръга да арестуват „бивши контрачетници", а сега „автономисти". В Лерин и района са арестувани 25 българи, обвинени като български агенти. По признанието на

командващия групата дивизии на ЕЛАС в Егейска Македония генерал Еврипидис Бакирдзис, общият брой на арестуваните българи в областта е 950.

По своя линия действат и частите на ЕЛАС, които към средата на октомври извършват масови репресии над българското население в Костурско и Леринско.

В периода от октомври 1944 г. до февруари 1945 г. властите на ЕАМ и ЕЛАС репресират българското население, свързано под една или друга форма с толерираното от Югославия „автономистко движение". Със заповед № 19/5/4 от 18 октомври 1944 г. на „Отделението за тайни работи" при отдел „Народна безопасност" на леринското окръжно милиционерско управление се изисква от участъците в окръга да водят безпощадна борба с него. Наредено е да се разкрива укритото оръжие и боеприпаси. След като се отбелязва, че автономистката пропаганда има за цел *„да разбунтува честния славяномакедонски народ"*, в заповедта се изтъква още: *„Това движение го смятаме за фашистко, контрачетническо и като такова безмилостно ще го наказваме където и да се появи."*

Властите на ЕАМ задържат местни жители с обвинение, че са използвани за куриери от Вардарска Македония. Българите, бойци от ЕЛАС, са подложени на наблюдение и проследяване, включително и от органите на Националната милиция. По нейно донесение е арестувана цялата 3-а чета от 1-ви батальон на 28-и полк. Без ясни мотиви и конкретни обвинения са извършени и отделни убийства, каквито случаи има в с. Смърдеш, Костурско. С особено внимание властите на ЕАМ и ЕЛАС наблюдават граничните райони. Срещу прехвърляните от Югославия подразделения, съставени от местни жители, се предприемат военни акции.

В борбата срещу подклажданото от Белград и Скопие „автономистко движение" активно участват и местните структури на ГКП. В донесение от 10 ноември 1944 г. до областното партийно ръководство окръжният комитет на ГКП за Воденско обявява с. Чеган за „огнище на зарази". Извършва се и чистка на местните органи на ЕАМ от съмнителни лица от български произход. На 5 януари 1945 г. леринският окръжен комитет на ГКП донася до областното партийно ръководство за подмяната на милиционерите с гърци.

Възприетият в периода на „еамократията" твърд и респектиращ курс към българското население в Егейска Македония предизвиква неговото недоверие и отчуждение към новоустановената гръцка „народна власт". *„В славяномакедонците има малко недоверие спрямо ЕАМ, ЕПОН (Национална общогръцка организация на младежта) и ЕА (Национална солидарност)"*, отбелязва в известието си от 5 януари 1945 г. леринският окръжен комитет до областното партийно ръководство. Цялостната обстановка в Егейска Македония при властта на ЕАМ предизвиква не само недоверие и въздържане, но и вселява страх в местното българско население. Той не може да се разсее и от пропагандната дейност на ГКП. Нейните безпочвени заявления за „пълна равноправност" и „самоопределение" остават без отзвук.

Развихреният терор на атинския режим над българското население в Егейска Македония. Поставянето на почти цяла Гърция под контрола на ЕАМ и ЕЛАС

към момента на германската евакуация създава сериозна опасност за плана на Лондон да върне в страната емигрантското правителство на Георгиос Папандреу. Още през юли 1944 г. британският Комитет на началник-щабовете планира военно нахлуване в Гърция. Работи се и за неговото дипломатическо осигуряване. Планът за британски десант е подкрепен не само от Вашингтон, но е даден „зелен семафор" и от страна на Москва. Предприета е и поредната стъпка за по-нататъшното ограничаване дейността на ЕАМ и ЕЛАС. На 26 септември 1944 г. в Казерта е проведено съвещание с представителите на ЕЛАС, ЕДЕС (Национално-демократичен гръцки съюз) и Г. Папандреу. Според подписаното съглашение всички въоръжени сили на съпротивата се подчиняват на гръцкото правителство на националното единство, което от своя страна ги подчинява на английския генерал Роналд Скоби.

На 12 октомври, след евакуацията на вермахта от Атина, е извършен британски военновъздушен десант. След поставянето на столицата под британски контрол в нея се настанява щабът на генерал Р. Скоби, а на 18 октомври тук пристига и правителството на Г. Папандреу. На 23 октомври е съставен нов кабинет начело с Г. Папандреу, в който влизат и шест министри на ЕАМ и ПЕЕА.

Споровете между правителството и ЕАМ по въпроса за разпущането на въоръжените сили в страната, включително и на ЕЛАС, откриват пътя към политическата криза. Министрите на ЕАМ подават оставка, а организираният от ЕАМ на 3 декември 1944 г. многохилядeн митинг е окървавен. Разстрелът на демонстриращите ознаменува нов етап в гръцката история - началото на гражданската война. Към началото на първите въоръжени сблъсъци между двете страни на 4 и 5 декември 1944 г. ЕЛАС разполага в столицата с 4500 бойци, а тези на противника му възлизат на 5000 британски бойци и гръцката 3-а планинска бригада с 6000 души. С пристигащите подкрепления въоръжените сили на двата лагера непрекъснато нарастват. От 6 декември започват ожесточени боеве, които обхващат Атина и Пирея. Верен на поетите ангажименти пред У. Чърчил при октомврийското му посещение в Москва за разпределение на Балканите на сфери на влияние, по време на боевете в гръцката столица, по думите на Р. Скоби, Й. Сталин „лоялно се придържа" към октомврийското съглашение.

След първоначалните успехи на ЕЛАС, с пристигащите подкрепления британците и верните на правителството гръцки части изземват инициативата и установяват надмощие. Опитите на ГКП за подкрепа от Москва и северните й съседи остават без последствие. След двудневни преговори на 11 януари 1945 г. двете воюващи страни подписват примирие, според което ЕЛАС трябва да се оттегли от района на столицата, от Солун и някои други градове на страната. В условията на претърпения военен неуспех, на 12 февруари 1945 г. във Варкиза е подписано споразумение с правителството, което предвижда демобилизацията на ЕЛАС. На 16 февруари започва нейното обезоръжаване. Още на 28 февруари националната гвардия започва да навлиза в районите, контролирани дотогава от ЕЛАС.

С проведеното обезоръжаване и разпущане на ЕЛАС в страната възниква

качествено нова обстановка. Изградените от ЕАМ през есента на 1944 г. управленски структури в страната, включително и в Егейска Македония, след 12 февруари 1945 г. се заменят от официалните органи на атинското правителство. Това оказва своето пряко влияние и върху всестранния живот на егейските българи. И малките национални права, които им бяха дадени, сега са отнети.

Установявайки своята власт в Егейска Македония, атинското правителство намира сигурна опора в изявилите се още през окупацията отявлени националисти-антикомунисти и българомразци Михаил Пападопулос (Михаил ага), Кирякос Пападопулос (Киса Бадзак), Франциско Коларас, Андонис Фостеридис (Андон Чауш), Вангел и Капас. В Егейска Македония веднага са прехвърлени и сили на Националната гвардия. В областта се дислоцирани 14 батальона. Още от февруари техните сили се включват в акции и действия срещу силите на левицата. При изграждането на новата гръцка администрация са назначени лица, които още преди войната са доказали своя антибългаризъм и са известни със злосторствата си над българското население. Мнозина служители от довоенната гръцка администрация и жандармерия заемат старите си постове. За губернатор на Северна Гърция, с ранг на министър, през март 1945 г. е назначен Георгиос Модис. Той издава нардба, според която в управлението се назначават и лица, сътрудничили на окупационните власти.

За да създаде законова основа за антибългарския поход в Егейска Македония, Атина приема редица закони, актове и декрети, на базата на които егейските българи са подложени на масово съдебно преследване. Между тях са Закон № 453 и Законът ТОД от юли 1945 г. „за осигуряване на обществената безопасност", Закон 509/1945 „за обществения ред и разбойничество", Закон 543/45 „против автономистката дейност", насочен срещу организации и лица, които действат за отцепване на гръцки територии и др. По силата на последния закон са повдигнати обвинения против хиляди „славофони", обвинени за сътрудничество с България и Югославия. Само в Костурско за автономисти са обвинени 4500 души.

Във всяко село на Егейска Македония се създава таен платен апарат от 2 души, ползващи се от услугите на тайни агенти. Те имат задачата да следят съмнителните прояви на „македонците". Сформирани са околийски комисии по безопасност, които подават жалби срещу тях „за сътрудничество с окупатора", за „автономизъм" и други подобни обвинения. В областта са организирани и седалища на различни терористични организации като ПАО (Общогръцка освободителна организация), ВЕН (Кралска гръцка младеж), ЕПЕН (Национален патриотичен съюз на младежта) и др. Те сформират по селата мобилизационни пунктове и рекрутират в редиците си най-изявените българофоби. Тези органи заедно с държавния репресивен апарат и другите създадени през войната антикомунистически военни формирования заливат Егейска Македония с насилия и терор.

Наред с предприетите организационни мерки за силово разчистване на сметките с българщината, в Егейска Македония в Гърция се надига целенасочена и масирана антибългарска кампания. Тон е даден на митинга в Атина от 14 февруари 1945 г. На площад „Синтагма" пред около 25 000 гърци реч произнася

архиепископ Дамаскинос, който между другото патетично заявява: *„Гръцкият народ е отново на краката си, готов за ново усилие напред."* Ясно разбраната фраза на регента е прекъсната с викове *„София! Оръжия! Велика Гърция!"* На 27 февруари архиепископът посещава Солун. На проведения митинг той заявява: *„Всички съюзници трябва да внимават, да бъдат предпазливи спрямо нахалните искания на българите да се смятат за съвоюващи на Обединените народи."* Речта му е прекъсвана с лозунгите *„Към София!"*, *„Искаме гръцка окупация на България!"*

Своя дял за психологическата подготовка на гръцкото обществено мнение за гръцко възмездие над егейските българи дава солунският печат. Вестниците „Фос" и „Македония" стават рупори на гръцкия национализъм. Те поместват тревожни информации за „автономистката дейност" на българите от областта и чертаят северната гръцка граница от Кюстендил до над Бургас.

Терористичната вълна надвисва над Егейска Македония още в първите дни след споразумението във Варкиза. Андон Чауш, назначен за околийски управител в Драма, веднага хвърля своите сили срещу българите в околията. На 20 февруари 1945 г. негова чета напада с. Волак, Драмско. Избити са 7 селяни, 40 къщи са опожарени, а 350 местни жители са пропъдени в България. Същия ден друга чета напада с. Чучулигово, Сярско. Селото е ограбено, 15 селяни са арестувани, а 33 семейства са прогонени отвъд границата. На 16 март в драмското село Белотинци влиза въоръжена команда, предвождана от капитан Тодор Бафралис от с. Търлис. Георги Глушков със синовете си Щерю и Атанас са убити. Ограбени са къщи и са изнасилени жени. За да се спасят от терора, след два дни част от местните жители се прехвърлят в България. На 7 април е нападнато с. Старчища, Драмско, от шайката на капетан Теодос Бурудзис (Попа). В продължение на два дни селото е ограбвано, жените озлочестявани, а 7 души от селото са избити, между които и старците Димитър Дашнов и Димитър Борованов. Трагична е и съдбата на българите в драмското село Куманич. След непрекъснати грабежи, насилия и ангария по гръцките ниви, на 12 април те са прогонени отвъд границата. На 14 и 16 април подразделения на Андон Чауш нападат с. Зърнево, Драмско, където извършват убийства и грабежи. През следващите дни над селото се извършват нови нападения, което заставя около 2000 българи да се прехвърлят в България. На 26 юни в с. Чифлиджик, Демирхисарско, пристига самият Андон Чауш със своите хора. След тази акция мнозина българи търсят спасение в свободното си отечество. При блокадите и акциите в българските села на Източна Македония андончаушевите „герои" извършват злосторствата си под лозунгите: *„Да бягат българите от нашата земя!"*, *„Смърт на българо-комунистите!"*

В резултат на развихрения гръцки терор в източната част на Егейска Македония, през пролетта на 1945 г. стотици български семейства напущат родните си огнища и намират подслон в България. Към 30 юли само в района на Петричко се установяват 4000 бежанци.

С не по-малка сила гръцкият терор се стоварва и върху българското население в западния дял на Егейска Македония. Той обхваща неговата източна

част с четирите съседни околии - Воденска, Гуменджeнска, Съботска и Ениджевардарска. Веднага след подписването на Варкизкия договор в тях са прехвърлени сили на Националната гвардия. Във Воден са установени два батальона, а в Съботско и Ениджe Вардар - по един. Пристъпва се и към въоръжаване на местното гръцко бежанско население, т.н. маджири. Сигурна опора на правителствените сили са и дислоцираните тук британски части. Още с установяването си в Ениджe Вардар правителственият батальон предприема обиски. Арестувани са 15 българи. Към март са задържани и 100 души във Воденско. През април и май са блокирани и претърсени съботските села Саракиново, Кронцелево, Теово, Горно и Долно Родиво, Тушим и др. Наред с арестуваните има убити и ранени. На 3 юни части на Националната гвардия и местни въоръжени гръцки формирования блокират Гуменджe. Арестувани са 140 души само заради това, че са българи. Задържани са и 40 техни сънародници от околните села Калиново, Въдрища и Въртокоп. В тях са извършени и убийства. На 16 юни е предприета поредната акция срещу Ениджe Вардар. Задържани са 96 души с обвинение, че са *„българо-комунисти“* и *„контрачетници“*. Между тях са Христо Ставрев, Глигор Мишов, Томе Чомаков, Георги Думов и др. В околията са арестувани 35 души от с. Въдрища, 20 - от с. Кадиново и други трима в с. Радомир.

За активизиране на терора в източния район на Западна Егейска Македония определена роля изиграва разгърнатата в него антибългарска кампания. Към средата на юни в Ениджe Вардар се провежда митинг, на който произнася реч губернаторът на Северна Гърция Г. Модис. Издигнат е лозунгът: *„Да си ходят българите от Гърция“*. На 21 юни подобен митинг се провежда в с. Сехово, Гуменджeнско. Представителят на местната власт Сидеропулос заявява, че до един час ще бъдат изгонени българите. Подобни антибългарски сборища се провеждат в Съботско и Гуменджe. За разгаряне на българофобията продължава да допринася и гръцкият печат. В броя си от 17 юни солунският вестник „Македония“ помества статия на доскорошния просветен министър проф. К. Амандос, в която изрично се подчертава: *„Македония винаги е била и продължавава да бъде предната крепост и същевременно белия дроб на Гърция.“*

През лятото на 1945 г. теророт в Съботска околия придобива особено масов характер. Силите на Националната гвардия са разпръснати по селата. В тяхна подкрепа са прехвърлени и 60 жандарми от Воден и 350 въоръжани цивилни гърци и гъркомани, събрани от 10 села. Техните насилия са насочени срещу местните жители, проявили в периода на окупацията своето българско национално съзнание. При акция срещу с. Тресино в първите дни на юни са извършени насилия срещу 150 местни селяни, бивши члинове на Българския клуб. На 15 юли при акция срещу с. Тушим селището е опожарено, населението задържано, а няколко души са убити.

За мащаба на терористичната вълна, заляла източните краища на Западна Егейска Македония, говори фактът, че за периода от март 1945 г. до март 1946 г. във Воденски окръг със 113 населени места са арестувани общо 6723 души. От тях са инквизирани 3814, други 3184 са хвърлени в затвора, а 37 души са убити.

Гръцкият терор обхваща и средната част на Западна Егейска Македония, района на Кайляри. Още през март 1945 г. довчерашните сътрудници на германците, тагматаасфалитите на полковник Георгиос Пулос прогонват 50 българи от с. Ранци, които намират спасение в България. На 20 юни команда от Националната гвардия провежда акция срещу с. Липинци. Издадено е разпореждане всичките „славяни-македонци" да се изселят. Извършени са арести, инквизиции и грабежи. На 25 юни същата команда се проявява и в с. Емборе и извършва арести. Местният жител Васил Рамбов е убит, а Доре Цуцулев е инквизиран публично пред населението. През юли се проявява и дружината на Ф. Коларас. Тя извършва акции с масови издевателства срещу българските села Биралци, Ракита, Дурутово, Липинци и Емборе. Извършени са арести на всички мъже от 18 до 60 години. През август е извършена поредната гръцка кървава акция срещу с. Ранци, съпроводена с убийства, арести и опожарявания. След този пореден удар 157 селяни търсят спасение на север и се прехвърлят в Югославия. По данни на солунския вестник „Лаики фони", орган на ГКП, към края на 1945 г. от общо 1500 български семейства в Кайлярска околия са арестувани 120 души, а други 750 са подложени на преследване.

Гръцкият терор през 1945 г. обхваща и най-западните райони на Западна Егейска Македония - Леринско и Костурско. Още през март и април тук се съсредоточават сили на Националната гвардия. Към средата на април нейните сили само в Костурско възлизат на 2000 души. За гарантиране сигурността на северната граница в Леринско са дислоцирани и британски военни части.

Насилията над българското население на Леринско започват още с пристигането на първите подразделения на Националната гвардия. През втората половина на април започва „голямото гонение". Гръцки войници влизат в леринското село Айтос и го оплячкосват, а 600 души са арестувани. Опожарени са и няколко къщи. Подобна е и априлската акция срещу с. Сетина, където са арестувани 30 мъже и са хвърлени в леринския затвор. През май са извършени насилия над с. Екши су, а през юни и в голямото българско село Баница. Поради терора в Леринско мнозина българи са принудени да напуснат родните си места и да търсят спасение зад граница или да се укриват в планините. Във връзка със създадената обстановка в. „Лаики фони" в броя си от 30 юни 1945 г. помества специална статия, в която се изтъква: *„В целия Леринski окръг върлува най-черен монархо-фашистки терор... Славяномакедонците се считат изобщо като органи на българската полиция и са предмет на всевъзможни притеснения."*

Към началото на юли в леринския затвор са хвърлени 400 българи. Ежедневно се извършват обиски и арести из българските села. Несигурната обстановка заставя мъжете от селата Горно и Долно Каленик да се укрият в планината. Теророт в Леринско продължава до самия край на 1945 г. Сред едно от най-пострадалите български села е Мокрени, нападнато от 400 гърци „маджири" от околните села. Те заграбват от селото 1800 овце, 500 вола, 55 коня и друг добитък. Ранени са 20 местни селяни, дръзнали да се противопоставят на грабителите.

В издевателствата над българското население в Костурско още от нача-

лото на 1945 г. с особена стръв участват местните гръцки „маджири". На 17 март тяхна шайка от с. Папратско напада българското село Добролища. Извършени са грабежи и побоища. На 9 април гръцка войскова част влиза в борческото българско село Загоричани. Арестувани са 60 българи като „комитаджии". Вследствие жестоките инквизиции четирима от тях загиват. Подобна акция над селото е извършена и на 18 април. Само след 10 дни то отново е блокирано от войска и 300 „маджири" от селата Горенци, Богацко, Мавrово и Личища. Извършени са масови грабежи.

„Маджири"-плячкаджии от селата Забърдени и Желегоже на 22 и 29 април влизат в с. Бресчани и извършват насилия и побоища. Наред с грабежите те отправят заплахи към местните българи: *„Снофити, българи, да бягате от тука. Ще ви мъчим и убиваме!"* На 26 април военна команда, предвождана от местни „маджири", влиза в с. Куманичево и го оплячкосва. Заграбени са 1000 овце, 110 глави едър добитък. На 5 май в селото идват плячкаджии от гръцкото бежанско село Лошница, предвождани от Йоргос Дуфлас. Отвлечени са 1500 овце и 50 глави едър добитък. Куманичевци са заплашвани с думите: *„Българи, снофити, ще ви избием! Да бягате в България и Югославия!"*

През май пет поредни пъти е нападнато костурското село Бъмбоки. Трикратно е нападнато с Жупанища, а на два пъти с. Апоскеп. Гръцките акции са съпроводени с арести, инквизиции и издевателства. На 28 юни 150 въоръжени „маджири", предвождани от Менелаос Димитрос и Христос Сгурос, и двамата от с. Горенци, влизат със стрелба в с. Олишча. Извършват грабежи и побоища. Изнасилени са и 13 местни девойки, една от които вследствие насилието умира. Обстановката на насилия и терор в Костурско се запазва и към юли. Извършени са поредните акции срещу селата Кономлади, Кърчища, Поздивища. Куманичево и Бъмбоки са нападнати за пети пореден път. Името на загориченския „маджирски" главатар Андреас Пападопулос всява страх сред населението. Неговите хора арестуват десетки хора от Загоричани, Маняк и Хрупища и отвличат 6500 глави добитък.

През 1945 г. срещу българското население в Егейска Македония е предприето и масово съдебно преследване. Още на 25 април в Солун са осъдени 8 бивши членове на Българския клуб, от които 6 на смърт и 2 на доживотен затвор. На 8 юли солунският съд за военнопрестъпници приключва делото срещу членове на Македоно-българския комитет в Костур. От обвиняемите 23 души са признати за виновни, че сътрудничели на българите и за пропаганда в полза на България. От тях 7 са осъдени на смърт, 7 на доживотен затвор, 7 на доживотно заточение и 2 на 10-годишен затвор. На 5 юли същият съд произнася присъдите си срещу група подсъдими от с. Чеган, Воденско. За „автономистка дейност" 5 души са осъдени на смърт, а другите на доживотен и 15-годишен затвор. На 17 август са произнесени присъдите срещу 21 българи от Воденско, обвинени като *„агенти на българската полиция"*. От тях 2 са осъдени на смърт, 5 на доживотен затвор, а останалите на различни срокове затвор. На 11 септември солунският съд за военнопрестъпници приключва делото срещу 19 българи от Воденско, обвинени като сътрудници на „Охраната". От тях 15 са осъдени на различни срокове затвор. След осемместно следствие на 7 декември 1945 г. е произнесена присъдата и срещу задържаните 75 българи от с. Загоричани.

Шестима от обвиняемите - Коста Бабалов, Васил Лузов, Коста Карадимов, Спиро Карагеоргиев, Никола Шешков и Никола Бързов са осъдени на смърт, 11 души на доживотен затвор, а останалите на затвор от 10 до 25 години.

За създадената през 1945 г. обстановка в Егейска Македония са показателни данните изнесени по линия на ЦК на ЕАМ във връзка с преследването на „славяногласните". Според тях в областта са извършени над 200 блокади, 3000 ареста, 170 наранявания и множество убийства. Изтъква се, че прицел на преследването са цели села, от които са задържани, инквизирани и изправяни пред съдилищата цели групи от 10 до 150 мъже. На 13 януари 1946 г. органът на ЦК на ГКП вестник „Ризоспастис" в специална статия изтъква: *„Извършва се терор в 200 славяномакедонски села. Цяла армия терористи с невиждан бяс извършват нечувани зверства над тях. Те ги мъчат, арестуват, гонят селяните като диви животни и ограбват техните имоти, изнасилват жените и девойките. Със страшни концентрирани нападения платените от властите лица немилосърдно опустошават техните села."*

Вълната от насилие залива българските села и в началото на 1946 г. Постепнно превес започва да взема съдебната разправа. Тон е даден с процеса срещу доблестния български офицер поручик Андон Калчев. Като преводач към германските комендатури в Егейска Македония заедно с неколцината си колеги той закриля своите сънародници срещу изстъпленията на гръцките власти и на нелегалните през окупацията. Заради тези му „престъпления", заловен и предаден от титовци на гръцките власти, той е изправен пред специален военен съд за военнопрестъпници в Атина. Процесът е повод за гръцкия печат да разгърне разюздана антибългарска кампания. Поручик А. Калчев първоначално е осъден на доживотен затвор, но впоследствие получава смъртна присъда и е убит.

Към февруари в Костурско са издадени 4000 обвинителни акта срещу българи, като *„привърженици на българските контрачетници"*. Само срещу граждани на Лерин са издадени 600 обвинителни акта. Леринският съд масово изпраща съдебни призовки до местни жители от леринските села, обвинени като *„контраши"*. В с. Баница са получени 200 призовки, в Суровичево - 70, Пополжани - 70, Сетина - 90 и др. С пълна натовареност работи и костурският окръжен съд. Към края на февруари само от Хрупища са осъдени 150 българи.

С пълни обороти продължава да действа и специалният солунски съд за военнопрестъпници. На 7 март са осъдени 17 българи от с. Ново село, Солунско, *„за сътрудничество с неприятеля"*. Присъдите са от 3 до 20 години. На 8 март същият съд гледа делото срещу 7 българи от с. Градобор, Солунско, обвинени като *„сътрудници на окупатора"*. Един от тях е осъден на доживотен затвор, а останалите от една до 18 години затвор.

Югославските попълзновения в Егейска Македония. Докато поради неуреденото си международно положение България не намира сили да вземе пряко отношение към съдбата на своите сънародници в Егейска Македония и да ги защити, в Югославия е разгърната широка кампания в полза на преследваните „македонци". На националната конференция на Единния народно-освободителен фронт в Македония, състояла се в Скопие на 1 и 2 юли 1945 г., Главният комитет приема резолюция срещу терора над братята им в Егейска Македония.

Отправено е и искане към съюзното югославско правителство за бързи и енергични мерки. Докато София продължава да мълчи и заради нихилистичното отношение към македонския въпрос на управляващата компартия, Белград предприема активен демарш пред Великите сили.

При дезинтересирането на България към сънародниците си в Егейска Македония единствено възможната алтернатива, на която те могат да заложат, за да отхвърлят гръцкия гнет, е следвоенна Югославия. След изтеглянето на двата егейски „македонски" батальона на югославска земя възниква необходимостта от политически орган, който да поеме ръководните функции както сред българите, така и сред „македонското освободително движение" в Гърция. На 3 декември 1944 г. в Битоля се провежда конференция, на която присъстват делегати от всички краища на Егейска Македония. В работата й участват Димитър Влахов, родом от Кукуш, член на Президиума на Антифашисткото вече за освобождение на Югославия, и роденият в Леринско полковник Пецо Трайков, командир на сформираната в България и изпратена във Вардарска Македония бригада „Гоце Делчев", а в момента командир на Брегалнишко-Струмишкия корпус от МНОВ. Избрана е Политическа комисия от 10 души със секретар Паскал Митревски. Повече от нейните членове са лица, които вече бяха заложили активно на югославската карта и бяха ревностни разпространители на македонистката идея в Егейска Македония. Поради това комисията ще се прояви не като орган на „македонците" от Егейска Македония, а като трансмисия на провежданата чрез тях югославска политика в областта.

От двата прехвърлени егейски батальона и от отряд на изпратената от България бригада „Г.Делчев" е изградена Първа егейска ударна бригада. В командването й влизат Илия Димовски (Гоце) - командир и Михаил Керемедчиев - комисар. В бригадата е създадена и партийна организация на Македонската комунистическа партия, респективно на ЮКП.

С изграждането на намиращата се под непосредственото ръководство на ЦК на МКП Политическа комисия и със сформирането на Първа егейска ударна бригада, намираща се в подчинение на ГЩ на МНОВ, „македонското националноосвободително движение" в Егейска Македония преминава в пълно подчинение на Скопие и Белград. То се вражда в политическите и военните структури на Югославия. Това е крайният резултат от двегодишните усилия на ЮКП да задуши българщината в Егейска Македония и да постави под пълен контрол националноосвободителните стремежи на егейските „македонци", да ги подчини на своя план за вътрешноюгославско разрешение на македонския въпрос, да ги превърне в оръдие на своята анексионистична политика.

Политическата комисия изпраща в Егейска Македония свои агитатори, които разгръщат широка пропагандна дейност. Те пристъпват към възстановяване на местните организации на СНОФ в Леринско и Костурско. На 20 януари 1945 г. във Воденско е създадена Тайна освободителна македонска организация (ТОМО). Дейността на агитаторите е подчинена изцяло на идеята за „автономна Македония". Подновеният „македонски сепаратизъм" се посреща крайно враждебно от „гръцките комунисти екстремисти" в ЕЛАС. Раздразнителността на Лондон към дестабилизираната обстановка в района на гръц-

ко-югославската граница и активната му интервенция по този въпрос пред Йосип Тито застави белградското ръководство да бъде по-внимателно. В условията на англо-американското противопоставяне срещу подготвения съюзен договор с България то решава да тушира гръцкия фактор. Взето е решение за разпущане на военната организация и политическото ръководство на егейците във Вардарска Македония. Със заповед на Й. Тито от 2 април 1945 г. Първа егейска бригада е разформирована. Към началото на месеца преустановява дейността си и Политическата комисия. Същевременно установеният терор в Егейска Македония след Варкизкото споразумение подтиква егейските „македонски" лидери и техните югославски патрони да се ориентират към нова организационна форма, която да обедини „македонците", вече в самата Егейска Македония, в руслото на югославската политика.

На 23 април към ЦК на МКП е конституирано "Инициативно бюро на НОФ за Егейска Македония". То е в състав от 5 кооптирани члена. П. Митредски лично донася решението на висшестоящото скопско ръководство за по-нататъшната организационна форма на тяхната борба. Според него трябва да се изгради масова организация на „македонското движение" в Егейска Македония, което да носи наименованието „Народоосвободителен фронт" (НОФ). Донесеното височайше „решение" предвижда да бъдат сформирани в областта пет окръжни комитета на НОФ със съответните околийски, районни и градски ръководства. Посочени са и имената на съгласуваните със скопското началство бъдещи окръжни секретари. Тъждествеността с наименованието на най-масовата обществено-политическа организация в Югославия и респективно с тази във Вардарска Македония ясно показва, че замислената организация в Егейска Македония се счита като съставна част от НОФ на Вардарска Македония и Югославия. Това се потвърждава не само от факта, че инициативата за нейното създаване е на ЦК на МКП, но и че той непосредствено я ръководи чрез свой представител в Инициативното бюро. Съгласно донесеното от П. Митревски „решение", ръководството на НОФ се задължава да организира в Егейска Македония *„народна самоотбрана със свои въоръжени групи"*. След като на 23 април 1945 г. се полагат основите на НОФ, на 21 май се сформира и неговото ръководство (Главен комитет) в състав: П. Митревски - политически секретар, Павле Раковски, Минчо Фотев, Атанас Коровешов, Георги Урдов и М. Керемедчиев.

Основните задачи на НОФ се свеждат до: борба на „македонците" от Егейска Македония за извоюване на национални и социални права; утвърждаване на „македонската" национална идентичност; укрепване на националното единство на „македонския" народ; разобличаване на *„автономистката активност на привържениците на Ванчо Михайлов и разбиване на тяхната шпионска мрежа като агенти на англоамериканските диверсантски центрове"*; борба за обединяване на „македонците" от всички дялове на Македония; отпор срещу гръцкия терор. Общата оценка на програмните задачи показва, че те следват заложената още със СНОФ стратегическа линия да се работи за денационализацията на местното българско население, за подмяна на българското му национално съзнание с ново „македонско" и за разрешаване на македонския въпрос в рамките на Югославия, като се пречупва и разбива българщината в областта.

След формирането на Главния комитет на НОФ членовете му веднага се прехвърлят в Гърция и пристъпват към организационното изграждане на фронта. Създадените местни комитети са под непосредственото ръководство на секретаря на ЦК на МКП Лазар Колишевски. Сформират се и първите нелегални въоръжени групи.

В периода април 1945 - февруари 1946 г. усилията на активистите на НОФ не носят особени резултати по изграждане на фронта и другите сателитни на него масови организации. Важна причина за това е отрицателното отношение на ГКП към НОФ. Негативно влияние оказва и развихреният от властите терор. Твърде важна роля за това има и антибългарският характер на водената от НОФ пропаганда, която не намира благодатна почва сред местното българско население, както и отново избраният проюгославски път. Този комплекс от причини обяснява защо към февруари 1946 г. НОФ и останалите две сателитни организации АФЖ (Антифашистки съюз на жените от Егейска Македония) и НОМС (Народоосвободителен младежки съюз) остават слаби, бездейни и неефективни.

Проблемите на НОФ стоят на вниманието на югославското ръководство, избрало пътя на хегемонизма и анексионизма спрямо Егейска Македония. Още в края на ноември 1945 г. бившият титов емисар по време на войната във Вардарска Македония Светозар Вукманович-Темпо отправя искане към ЦК на ГКП да бъдат създадени *„специални народни македонски организации в състава на ЕАМ“*, както и да се води свободна пропаганда за *„независима Македония“*. В противен случай той заплашва с предприемането на антигръцки акции, включително и срещу ГКП.

Гражданската война в Гърция и българите в Егейска Македония. Докъм ноември 1945 г. отношението на ГКП към НОФ се обуславя от провежданата от нея вътрешнополитическа линия. Дотогава нейното ръководство счита, че борбата трябва да се води с политически и парламентарни средства. Възлагат се и надежди на новото правителство на Темистоклис Софулис, дошло на власт на 21 ноември 1945 г. Отправените към него политически искания, включително и за признаване движението на съпротивата и за амнистия не само че остават неизпълнени, но и е приет закон за съдебно преследване на привържениците на ЕАМ и ЕЛАС. Във връзка с тази политика на новия кабинет на 12 декември ЦК на ЕАМ публикува декларация, с която обявява, че снема подкрепата си за правителството и известява за решението си да бойкотира регистрацията на населението за насрочените на 31 март 1946 г. парламентарни избори.

Приетият вътрешнополитически курс на ГКП извежда на преден план необходимостта от съюзници. Първият знак към НОФ е направен лично от нейния генерален секретар Никос Захариадис. В речта си пред бюрото на ГКП за Македония от 28 декември 1945 г. той декларира, че „славяномакедонците“ имат приятели в лицето на гръцките комунисти и членовете на ЕАМ, *„които им признават неприкосновеното човешко и демократично право да живеят, да работят и да се развиват на своята земя, да живеят с традициите, обичаите и нравите на своите бащи, като неделима част на гръцката демократична общност“*.

Преориентацията на ГКП може да се обясни само със замисленото въоръжено противоборство с гръцката десница, което налага отношенията с НОФ да се положат на съюзническа основа. Към началото на 1946 г. продължава еволюцията в отношението на компартията към НОФ. Секретарят на Бюрото на ГКП за Македония Леонидас Стрингос тогава заявява, *„че няма никакви пречки за сътрудничество и обща борба"*.

Изострянето на вътрешнополитическото положение в Гърция засилва в ГКП настроенията за решително противопоставяне на управляващите. В ръководството на компартията се засилва екстремисткото направление, ориентиращо се към конфронтация и даже към насилствено завземане на властта. За възприемане на тази линия решаваща е ролята на самия Н. Захариадис. В дните от 12 до 15 февруари 1946 г. се провежда Вторият пленум на ЦК на ГКП. Възприема се и решение за необходимия преход към организация на въоръжена борба. То е взето под натиска на Н. Захариадис, който разчита на СССР и страните с „народна демокрация" на Балканите. След пленума се провежда тайно съвещание на Военния комитет, на което се приема секретно приложение към решенията на Втория пленум, одобряващо въоръжената борба срещу правителството.

Поканен като гост на VIII-я конгрес на чехословашката компартия (28-31 март 1946 г.), Н. Захариадис има възможност да се срещне и разговаря в Прага с ръководителите на италианската и френската компартия и с Георги Димитров. Те не одобряват възприетото от ГКП становище за бойкот на изборите. Дори Г. Димитров изразява опасение, че по повод защитата на суверенитета на Гърция западните сили могат да се намесят във вътрешните работи на региона. Възможността Югославия да има съсед „съветска Гърция" обаче е примамлива за Й. Тито с оглед на югославските амбиции в Егейска Македония. На връщане от Чехословакия Н. Захариадис се отбива в Белград, където се среща с югославското ръководство - Й. Тито, Александър Ранкович и Милован Джилас. Те се съгласяват да приемат 20 000 души, преследвани от гръцките власти, които обаче всъщност са бъдещите бойци от партизанските комунистически отряди. Н. Захариадис пребивава и в Крим, където се среща с Йосиф Сталин, който изказва поддръжка на ГКП.

По това време съветското партийно и държавно ръководство изпраща до Политбюро на ЦК на ГКП шифрована телеграма с директивно съдържание: *„Вземете сега участие в изборите. После ще видите. В съответствие с развитието на ситуацията, основният център на тежестта може да пренесете на легалните способи на борба или на въоръжена борба."* Междувременно Москва е отправила официално предупреждение към Великобритания и САЩ чрез интервюто на Й. Сталин, публикувано на 13 март 1946 г. във в. „Правда". В него е даден твърд отговор на речта на британския премиер Уинстън Чърчил във Фултън и на опитите на Запада да наложи своите идеали за следвоенно устройство на света.

Очевидно изостреният характер на международните отношения към пролетта на 1946 г. дават основание на ръководителите на ГКП и преди всичко на Н. Захариадис, че могат да разчитат на външна помощ. Чрез Г. Димитров гръцкият лидер предава в ЦК на ВКП(б) няколко записки, които не оставят

никакво съмнение в бъдещите планове на ГКП. Към съветското ръководство е отправено и конкретно искане за организиране на центрове за обучение на кадри в Югославия, България и Албания, както и за организиране на военна помощ чрез Югославия.

По личното нареждане на Н. Захариадис на 31 март 1946 г., в деня на изборите, отрядът на Ипсилантис напада и завзема градчето Литохорио. Този акт свидетелства за готовността на ГКП да води въоръжена борба в случай, че резултатите от изборите не я удовлетворяват.

Изостряването на вътрешнополитическата обстановка в Гърция към лятото на 1946 г. съвпада с активизираната дейност на НОФ в западната и централната част на Егейска Македония. Голяма част от нейните кадри се завръщат от Югославия и Албания. Една част от тях са преминали военна подготовка във Вардарска Македония. Независимо от това, че в програмните й лозунги отчетливо се открояват автономистките и нерядко сепаратистките настроения, лидерите на ГКП отдават голямо значение на сътрудничество с НОФ. В същото време югославското ръководство засилва пропагандата на идеята за освобождение на *„славянското население в Македониия от монархо-фашисткото иго"*. Бойните действия на отрядите на НОФ обаче създават трудности на ГКП, защото поставят под въпрос позицията на партията а териториалната цялост и суверинитет на страната в очите на нейните вътрешни врагове. Н. Захариадис отхвърля обвиненията за някаква връзка между ГКП и НОФ.

Междувременно събитията бързо се развиват. На 3 юли 1946 г. партизанска група на НОФ атакува жандармерийски пост при с. Сехово, Гумендженско, след което преминава на югославска територия. В Западна Македония сблъсъците между жандармерийските постове и партизанските групи вземат широк размах. В средата на юли въпросът за разгръщане на партизанското движение в общонационален мащаб се разглежда в ръководството на ГКП. Н. Захариадис възлага на Маркос Вафиадис да проучи възможностите за организация, за материално и оръжейно снабдяване на вече сформираните партизански групи. Към август 1946 г. техният брой в Егейска Македония и Западна Тракия възлиза на около 4000 души.

Първите контакти за обединение на ГКП и НОФ се установяват през април 1946 г. и завършват със спогодбата, подписана на 21 ноември 1946 г. от члена на ПБ на ЦК на ГКП Янис Йоанидис и ръководството на НОФ. Съгласно нея НОФ и АФЖ се поставят под непосредствения контрол и ръководство на ГКП, а НОМС се разформирова и влива в гръцката младежка организация ЕПОН. „Македонските" партизански единици се обединяват с гръцките под общо командване поставено от ГКП. Предвижда се още секретарят на НОФ П. Митревски да бъде кооптиран за член на Бюрото на ГКП за Македония, членовете на ЮКП да бъдат признати за членове на ГКП, а определен брой активисти на НОФ да бъдат избрани в съответните окръжни и други ръководства на ГКП, ЕАМ и ЕПОН.

С цитираната спогодба всяка една от договарящите се страни преследва своите цели. ГКП се стреми да намери съюзник в борбата и да разшири социалната база на планираната широкомащабна въоръжена борба в стратегически

важните за нея северни райони на страната. Чрез НОФ се гарантира и активното съдействие и подкрепа на Югославия. От своя страна югославското ръководство гледа на официално признатия от гръцките комунисти НОФ като на „форт пост" на своята политика в Егейска Македония. Освен това то разчита, че при победата на гръцката левица ще бъде решен и въпросът за самоопределението на „македонците" в Егейска Македония и за бъдещата югославска принадлежност на областта.

На 26 октомври 1946 г. е обявено създаването на Демократична армия на Гърция (ДАГ) с главнокомандващ Маркос Вафиадис. На 23 декември 1947 г. е създадено и Временното демократично правителство на Гърция, начело с главнокомандващия ДАГ.

В хода на гражданската война насилията над егейските българи продължават и през 1947 г. Продължават блокадите, обиските и грабежите в българските села. Към март само във Воденски окръг са интернирани 1000 души, голяма част от които са българи. Цялостно или частично в окръга са опожарени 30 села. По данни на НОФ към 20 май 1947 г. „славяномакедонците" дават следните жертви: 71 убити в боевете с неприятеля, 22 осъдени на смърт и екзекутирани, 4096 инквизирани, 875 интернирани по островите, 25 764 изселени от родните им места и въдворени в други селища, 1679 хвърлени в затворите.

Подложено на засилен терор от властите, в местното българско население все повече се засилва доверието към ГКП и НОФ. Нарежданото му на левия фланг на разгърнатата гражданска война се диктува не само от неговото желание за самозащита, но и от стремежа да извоюва националните си права. Затова егейските българи са основна база и решаващ източник за рекрутиране силите на ДАГ. Към април 1947 г. ДАГ разполага в Егейска Македония с общо 20 000 бойци, от които 5250 са българи. Докато към 25 декември 1947 г. във Воденска околия 3.43 % от българското население е в ДАГ, само 1.28 % от местните гърци са представени в нея. Към същата дата в Гуменджженска околия тези цифри са 1.36 % за българите и 0.10 % за гърците, а в Енидженвардарско - 0.68 % и 0.67 % в полза на българите. Докато всеки 11-ти от егейските българи пряко участва в боевете, за гърците това е всеки 251-ви.

В годините на гражданската война Егейска Македония се превръща в своеобразна арена на сблъсъка между национализма на ГКП и анексионизма на ЮКП. Чрез ръководните фактори в НОФ югославската страна подкланжда и поддържа сепаратистичната тенденция. От своя страна ГКП прави всичко възможно да постави под контрол, да обезсили и омаловажи „македонския" фактор. Резолюцията на Информбюро от 28 юни 1948 г. е повратен момент в досегашното задкулисно противоборство между ГКП и ЮКП. Застъпвайки твърдо зад резолюцията, по решение на ПБ на ЦК на ГКП на Първия пленум на Централния съвет на НОФ от 8 август 1948 г. от него са отстранени за „фракционерство" проюгославските лидери, председателят на ЦС М. Керемедчиев и секретарят П. Митревски, и подменени с послушни на гръцката компартия „славяномакедонски" кадри. За по-нататъшното въвличане на българското население в борбата ГКП спекулира с неговите най-съкровени чувства и подбира лозунгите и тактиката спрямо тях съобразно развоя на борбата. Ако първоначално ГКП издига лозунга за равноправие на „славяномакедонците" в рамките на гръцка-

Българи от Костурско, бойци от ДАГ

та държава, влошените ѝ отношения с ЮКП вследствие разрива между Белград и Москва, както и военната инициатива на гръцките правителствени сили я заставя да го промени. На Петия пленум на ЦК на ГКП (30-31 януари 1949 г.) по македонския въпрос е взето следното решение: „*Македонският народ в резултат от победата на демократичната армия и революцията ще намери своето пълно народно обособяване така както самият той желае, проливайки сега толкова кръв в общата борба за своето национално обособяване.*“ Само няколко дни след това, на 3 февруари, на Втория пленум на НОФ в словото си пред присъстващите Н. Захариадис заявява: „*Конгресът трябва да се изясни по националния въпрос на македонския народ, който със своето участие в днешната борба върви към създаване на независима македонска държава в рамките на балканската федерация.*“ Отговор на въпроса, кое налага смяната на лозунга за „равноправие“ с този на „самоопределение“ дава самият генерален секретар на ГКП на партийната конференция от октомври 1950 г. В доклада си Н. Захариадис изтъква, че с това „*се е целяло да се мобилизират славяномакедонските сили срещу разложителната и подривна дейност на Тито*“.

ГКП постига целта си и активизира участието на егейските българи в гражданската война. И това се прави когато целите на ГКП стават още по-недостижими с резервирането на Кремъл към нейната авантюра. Цената, която обаче заплащат егейските българи, е твърде скъпа. С цел да се покаже пред Анкетната комисия на ООН, че северните съседи на Гърция нямат отношение към вътрешния конфликт, командването на ДАГ пристъпва към военно

активизиране в централната и южната част на страната. С тази цел то изпраща свои елитни бойни единици, комплектувани *„от неизлечими македонски националисти“* в Епир, Тесалия и дори край Атина, обричайки ги на сигурна смърт. По този начин от една страна се засилват военните ефективи на юг, а от друга, на север отслабват позициите на „македонския национализъм“. За трагичната съдба на тези „македонски“ военни формирования Аргирис Митропулос дава следното описание: *„Имахме само една комисия, изпратена от ООН, която дебнеше до северната граница на страната, за да потвърди обвинението, че борбата не е вътрешно положение и народна революция, а дело на бандити, подпомогнати и изпратени от социалистическите страни. И ние, за да спасим авторитета на нашите съседи, като се съобразихме и с международното положение, събрахме пет хиляди от най-добрите партизани от северните райони и ги изпратихме на юг, в Пелопонес. Там сред голите чукари и маслинови гори като в клетки ги избиха до един. Така показахме високо интернационално чувство и голяма политическа зрялост.“*

Този безразсъден акт потвърждава спекулативното отношение на ГКП към егейските българи, превърнати в пушечно месо за нейните напълно нереалистични цели и политически илюзии. Красноречив пример за това е и проведената тотална „мобилизация“ в последната фаза на Гражданската война през 1949 г. ГКП стига дотам да набира резервите на ДАГ сред българските деца, разпръснати в страните на съветския блок. Невръстни юноши по на 14-15 години по заповед потегляха от детските домове към обгърнатите в пламъците на кръвопролитната война Егейска Македония.

Последните залпове на Вич и Грамос през август 1949 г. сложиха край на гражданската война в Гърция. След разгрома ДАГ бе принуден да изтегли своите сили в Албания и България. ГКП не постигна своята цел да завземе политическата власт в страната. Наред с многобройните жертви, разрушения и страдания през войната гръцката компартия реално допринесе за утвърждаване на устоите на елинизма в Егейска Македония. Тя носи главната отговорност за нанесения пореден удар върху българщината в областта. В периода на установения терор след освобождението на Гърция и най-вече в пожара на гражданската война егейските българи дават около 20 000 убити. По време на бойните действия и след поражението на ДАГ около 50 000 българи - мъже, жени и деца, са принудени да емигрират в източноевропейските страни. Реално ГКП изиграва решаващата роля, за да бъде ликвидирана от демографската карта на Егейска Македония една не малка част от местното българско население, което не можа да направи дотогава нито едно гръцко правителство, включително и диктаторският режим на Йоанис Метаксас. По този повод ветеранът на НОФ Павле Раковски заявява: *„Съвсем ясно е, че тази комбинирана практика на ръководните лица от правителството на Атина и от ГКП може да бъде разбрана единствено като практика за постигане на традиционната общогръцка стратегическа цел - елинизация на тази част от Македония чрез унищожаване на староселците „славофони“. Като водиха гражданската война с минимално участие на гръцкия народ от 0.4 %, те в голяма степен постигнаха това, провеждайки фамозната операция - изпразване на Македония от македонците.“* Въпреки пристрастното обвинение за сговора между ГКП и атин-

Българи-политемигранти от Егейска Македония в Ташкент

ския режим, тази сурова оценка реално отразява обективно нанесените пагубни последствия за егейските българи от авантюрата на гръцката компартия. Своя реален дял за това има и югославското ръководство, което в най-голяма степен инжектираше и подкрепяше тази авантюра, преследвайки своите анексионистични амбиции в Егейска Македония.

Събитията в южната ни съседка поставиха следвоенното ръководство на България пред трудна дилема. При неуреденото международно положение на страната ни като бивш германски сателит, при бруталния югославски натиск за откъсване на Пиринския край и дори за поглъщането на България в югославската федерация, при надаваните от Атина войнствени шовинистични призиви за поредно заграбване на българските земи, то не намери сили да окаже майчинска закрила да нашите сънародници. Една част от бежанците, потърсили спасение в България, бяха насила пропъдени в новото им „македонско отечество" в съседна Югославия. Българското ръководство не направи нищо, за да прибере в страната ни емигрираните българи като „гръцки политемигранти". Малцината от тях, намерили подслон у нас, бяха третирани като „гърци" или „македонци", а съдбата им на българска земя се решаваше от ГКП. Вместо отношение на българските власти към тях като към братя, в своята истинска родина те бяха третирани от гръцки „ръководни другари" като втора категория политемигранти. Българското държавно ръководство и респективно БКП допуснаха и друга недопустима грешка с още по-тежки последици. Те загърбиха съдбата на хилядите наши прокудени сънародници от Егейска

Македония, които искаха да се приберат от СССР и другите страни от съветския блок в майка България. Това откри пътя на югославската пропаганда, която проникна сред тях, а Скопие, преследвайки неотклонно политическите си цели, отвори „майчински" вратите си за „македонците". Проявеният национален нихилизъм от българската компартия издълба неизличима рана в сърцата на нашите отблъснати събратя, които вместо прием в скъпата на всеки от тях България бяха принудени да застанат зад „македонската национална идея" и да търсят постоянния си подслон на югославска земя.

ЛИТЕРАТУРА:

1. *Й. Баев*. Военнополитическите конфликти след Втората световна война и България. С. 1995.

2. *Г. Даскалов*. Българите в Егейска Македония - мит или реалност. С. 1996.

3. *П. Щерев*. Офицерският корпус в политическия живот на Гърция, 1940-1967. С. 1986.

4. *Г. Кирьякидис*. Гражданская война в Греции, 1946-1949. М. 1972.

5. *Г. Кирьякидис*. Греция во Второй мировой войне. М. 1976.

6. *К. Шеменков*. Греция: проблеммы современной истории. М. 1987.

7. *А. Улунян*. Коммунистическая партия Греции. Актуальные вопросы идеологии, политики и внутренней истории. М. 1994.

8. Противостояние. Очерки военно-политической конфронтации первой половины XX века. М. 1995.

9. *Р. Кирјазовски*. Народоосвободителниот фронт и другите организации на македонците од Егејска Македонија (1945-1949). Скопие, 1985.

10. *Т. Мамуровски*. Паскал Митревски и неговото време (1912-1978). Скопие, 1992.

11. *Т. Мамуровски*. Македонците во Егејска Македонија (1945-1946). Скопие, 1995.

12. *П. Раковски*. КП на Грција и македонците. Скопие, 1990.

13. *А. Vacalopulos*. Histoir de la Grece moderne. Editions Horvatu, 1975.

14. *W. Churchill*. The Second World War. Vol. VI. Triumph and tragedy. London, 1956.

15. *C. Woodhouse*. The Apple of Discord. London, 1948.

16. *Φ. Γρηγοριάδη*, Ιστορία του εμφυλίου πολέμου 1945–1949 (Τό δεύτερο αντάρτικο). Τόμοι 1–4. Αθήναι, 1965.

17. *Σ. Γριγοριάδη*. Ιστορία τής σύγχρονου Ελλάδος 1941–1974. Τόμος 2, Αθήνα.

18. Γενικόν επιτελείον στρατού. Αι μάχαι τού Βίτσι καί τού Γράμμου 1949 υπό τό συνθηματικόν επιχείρησις "Πύρσος". Αθήναι, 1951.

19. *Γ. Ιωαννίδης*. Ανάμνησεις. Προβλήματα τής πολιτικής τού ΚΚΕ στήν εθνική αντίσταση 1940–1945 (Τό πρακτικό μιάς συζητησης).Αθήνα, 1979.

ПРИЛОЖЕНИЯ

I. МАКЕДОНСКИТЕ БЪЛГАРИ В НОВИЯ СВЯТ ПО ВРЕМЕ И СЛЕД ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

1. Солидарност със свободните братя във Вардарска Македония

През зимата на 1941 г. политическата обстановка на Балканите се изменя коренно. След неуспеха на Хитлер да убеди цар Борис III да присъедини България към Тристранния пакт, по време на срещата им в Бертехсгаден, Вермахтът възприема тактиката на „свършените факти". В началото на декември 1940 г. е подписано германско-румънско споразумение за настъпление на немските войски от Румъния през България срещу Солун. На 9 декември 1940 г. е издадена заповед за готовността на XII германска армия да навлезе южно от Дунава след 7 февруари 1941 г. със задача около 22 февруари да е на гръцката граница. На 13 декември 1940 г. Хитлер подписва Директива № 20 за подготвителните работи, свързани с окупацията на континенталната част на Гърция. Министерският съвет в София е уверен чрез Богдан Филов, че ако България влезе в Тристранния пакт, Германия ще вземе всички мерки, за да парира недоброжелателни реакции от страна на Съветския съюз. От България нямало да се изисква пряко участие във военните операции на Балканите. При това положение на 20 януари българското правителство решава, че страната не може да се противопостави на подготвеното германско нахлуване, което цели сломяването на Гърция, и че Тристранният пакт трябва да се подпише. Така под натиска на хитлеристката дипломация и пред опасността военната машина на Вермахта да окупира страната на 1 март 1941 г. правителството на Б. Филов присъединява България към Тристранния пакт. За пет дни на българска територия е прехвърлена двестахилядната Дванадесета германска армия. На 6 април 1941 г. тя предприема настъпление към Югославия и Гърция. На 17 и 21 април 1941 г. Белград и Атина капитулират. От картата на Балканския полуостров изчезват две от творенията на Версайската система. На 8 април 1941 г. германското военно командване предлага българска войска да навлезе във Вардарска Македония. Правителството на Б. Филов дава съгласие армията да се намеси, за да запази реда и спокойствието в освободените райони, населени с българи.

На 19 и 20 април 1941 г. Втора и Пета българска армия настъпват във Вардарска Македония и Беломорска Тракия. Населението посреща войските като освободители и им оказва всестранна помощ за изграждане на военновременната система за управление в областите. Обективно се извършва един справедлив исторически акт за поробените българи, довел до отхвърлянето на тежките клаузи, тегнещи над Македония. Започва един от най-драматичните периоди в новата история на българския народ. Тактиката да се избягва пряко участие във войната, като същевременно Германия се използва за мирна ревизия на Ньойския договор, е изчерпана. Надеждата на официална София до зимата на 1941 г., че демонстрираната лоялност ще се окаже достатъчна за Хитлер и той не ще настоява за пряко въвличане във военните действия, се оказва

илюзорна. Постоянните отстъпки на цар Борис довеждат в началото на 1941 г. до положение, при което управляващите среди нямат друг изход, освен да се подчинят на ултиматума на Хитлер. Едва след като вижда България в орбитата на Тройния съюз, Берлин се съгласява на конкретни стъпки по македонския въпрос. Те облекчават отхвърлянето на сръбското и гръцкото управление над поробените българи.

Великите сили, противници на Германия, не променят позицията си по македонския въпрос и след 1 март 1941 г. Те продължават да премълчават проблема за свободата на Македония.

Нещо повече! След 1 март 1941 г. враговете на Германия предприемат стъпки, с които осъждат извършената промяна в статуквото и се резервират към усилията на България, довели до освобождението на по-голямата част от Македония. На 3 март 1941 г. правителството на Съветския съюз излиза с декларация, в която решително се заявява, че събитията на Балканите водят *„не към заздравяване на мира, а към разширяване сферата на войната"*. На 5 март пълномощният министър на Великобритания прекъсва дипломатическите отношения между неговата страна и България и напуска София. Предния ден правителството на САЩ блокира българските авоари в нюйоркските банки. На 5 април 1941 г. държавният секретар на САЩ съобщава в София, че всяка подкрепа от българска страна за действия, насочени срещу Югославия, няма да бъдат одобрени от Вашингтон. На 24 април 1941 г. президентът Рузвелт издава прокламация, в която политиката на България се оценява като агресия. В среща с пълномощния министър във Вашингтон Наумов, заместник държавният секретар Е. Уелс оценява действията на българите като „съучастие" в разрушаването на европейската цивилизация. След окупацията на Белград и Атина от германците на 15 и 25 април 1941 г. дипломатическата мисия на САЩ в София поема защитата на югославските и гръцките интереси в България. Тези събития предопределят необходимостта от корекция в политическата линия на Македонската патриотична организация (МПО). Обстановката подсказва на българските патриоти, че Великите сили не само не желаят да извършат мирна ревизия на Ньойския договор и да създадат свободна и независима Македония, но те оказват решителна съпротива и срещу жертвоготовната стъпка, предприета отново от България за освобождението на Вардарска и Егейска Македония.

Макар и силно резервирани към събитията на Балканите от март до декември 1941 г., за разлика от Великобритания и Франция, САЩ запазват дипломатическите си отношения с България. На 12 декември 1941 г. обаче, отново под двойно по-силния натиск на Берлин и Рим, Б. Филов обявява война на Англия и САЩ. Така че събитията от март до декември 1941 г. съставляват един относително самостоятелен етап в политиката на българските патриотични организации в Америка по македонския въпрос в годините на Втората световна война. Макар че е принудена да се съобразява със сложността на създалата се международна обстановка поради факта, че членовете на организацията са граждани на САЩ и Канада, МПО демонстрира солидарност с освободеното население във Вардарска Македония.

* * *

Признаци на корекция в тактиката на МПО се забелязват преди 1 март 1941 г. ЦК на МПО преценява, че въпреки всичко официална София единствена проявява грижа за съдбата на българите във Вардарска Македония, и променя позицията си към българското правителство. Прекратени са директните критики по негов адрес. За промяната в тона значение имат замяната на Кьосеивановия кабинет с този на Б. Филов, както и отказът в началото на 40-те години от „сближението" между София и Белград. Обобщавайки мисията на полк. Донован в България например, в. „Македонска трибуна" критикува световната преса, че *„спекулира относно посещението му в София, дето той се срещнал с цар Борис, премиера Филов и други"*. Спекулациите в печата се състоели в невярното представяне на българските усилия да се ангажират и САЩ с македонския въпрос.

През 1940-1941 г. органът на МПО води остра полемика и със сръбските емигрантски организации в Америка, настояващи България да се „влее" в Югославия, за да се сложел край на македонския въпрос. Такава стъпка се оценява от МПО в Америка като „гибелна" за българщината. *„Ние вярваме*, пише в. „Македонска трибуна" на 19 декември 1940 г., *че нито един съвестен българин не ще приеме подобно „обединение" с Белград, при което господстващото племе ще са сърбите и което фактически ще значи покоряването на България под сръбския шовинизъм."*

Вестта, че България е принудена да подпише Тристранния пакт, дава повод органът на МПО да излезе на 6 март 1941 г. с редакционната статия „България вече не е неутрална". Това е първият коментар на организацията за завоя, наложил се в българската политика по националния въпрос. В статията липсват нападки или обвинения по адрес на България за предприетата стъпка. МПО полага усилия да обясни логиката на станалите събития на Балканите с тежестите, наложени на българския народ от Ньойския договор: *„Неправдите, които се наложиха след 1919 г. на България, се чувстваха твърде осезателно от нея в продължение на последните две десетилетия. Бидейки на стратегическо място на Балканския полуостров, притисната от развоя на събитията, тя рано или късно трябваше да се определи към един от двата воюващи лагера в Европа"*, заявява в. „Македонска трибуна". По-нататък в коментара се подчертава, че става дума за *„стъпка с огромно историческо значение"*, която ще окаже влияние и *„върху съдбата на всички българи, живеещи на Балканския полуостров"*. Резултатът зависел обаче от крайната развръзка на световната война. Ако силите ревизионистки излязат победителки, българите ще спечелят (всички българи ще спечелят). Ако разрушителите на Версайската система обаче загубят войната, България може да се окаже в още по-тежко положение заради рискованите си усилия да подпомогне поробените българи във Вардарска Македония. Само бъдещите изследователи щели да докажат според МПО защо Англия не успява да привлече тази балканска държава в своята орбита.

Нов момент в политиката на МПО около 1 март 1941 г. е прекратяване-

то и на спора с епископ Андрей Велички. На 6 март във в. „Македонска трибуна" се появява „Бележка на редакцията". Тя е публикувана по повод на една дописка, свързана с последните изяви на епископа. В нея се подчертава, че *„поради важните събития, които стават"* на Балканите, материалът нямало да се отпечата. *„Епископът не представлява повече интерес"*, декларира редакцията. Без да се търси помирение (или сближение) с Андрей, критиката против главата на българската православна епархия в Америка просто е прекратена. От март 1941 г. до решението на епископ Андрей да напусне САЩ през 1942 г. във връзка с обявената война от Б. Филов, по адрес на Андрей не е публикувана нито една статия или критична бележка. Този „завой" по църковния въпрос също е израз на оформящото се разбиране в МПО, че не е нужна полемика с епископа в момент, когато българското правителство е възприело най-рискованата, но оказала се единствена формула за освобождението на македонските българи поради нежеланието на всички Велики сили да създадат свободна и независима македонска държава.

След навлизането на германските войски в Югославия и Гърция на 6 април 1941 г. МПО започва да следи внимателно хода на военните действия. Благоприятни условия за това създава информацията, изпращана на организацията от американските кореспонденти акредитирани на Балканите. Ежедневно информационните агенции на САЩ отразяват подробно всяка промяна, настъпила в Югославия или Гърция. В. „Македонска трибуна" резюмира най-важното от сведенията и го поднася на читателите си със своите коментари и изводи. В броя от 10 април 1941 г. са поместени редакционните статии „Дванадесетият час удари" и „Когато има лоша политика". В първата са резюмирани новините около навлизането на германците в Югославия на 6 април, а с втората се обясняват причините за краха на версайска Югославия с недалновидната национална политика на сръбските шовинисти.

На 17 април 1941 г. в материала „Югославия ще се подели" МПО изнася сведения, почерпани от американски дипломатически източник във Вашингтон, според който германците се готвят да разчленят кралска Югославия. В пункт 5 на предполагаемия проект за разделянето се предвиждало *„създаването от Македония на една автономна единица от онези части, които бяха досега под Югославия и Гърция"*. Тази автономна област вероятно щяла да се намира под протектората на Германия или Италия, възможно и на България.

Въз основа пак на телеграмите, изпратени от американските кореспонденти на Балканите, на 13 април 1941 г. органът на МПО информира подробно за стохилядната манифестация, устроена в София от емигрантските организации на македонските българи. *„Американските вестници съобщават още*, обобщава в. „Македонска трибуна", *че в България се обединили двете „революционни крила", които се различаваха помежду си, че едното искало независима Македония, а другото - присъединяването на Македония към България. И двете крила се обединили на становището, че Македония трябва да бъде присъединена към България."* По това време ЦК на МПО не разполага с повече информация за позицията на братствата в България към извършващите се събития. Затова ЦК се задоволява с декларация, че в тази балканска държава никога не е имало

две „революционни" организации на македонските българи, а само една - ВМРО. По въпроса за различията в исканията комитетът не заема открита позиция. Тези сведения обаче показват, отбелязва „Македонска трибуна", че макар и разстроени след 19 май 1934 г., емигрантските организации в България и дейците на ВМРО са се активизирали. За изясняване на тяхната позиция ЦК на МПО изпраща телеграма до София с молба за повече информация, свързана с Македония.

През втората половина на април 1941 г. в. „Македонска трибуна" информира за подробностите около превземането на Белград от германците, за провъзгласяването на независимата хърватска държава, навлизането на Българската армия на 19 април 1941 г. в Скопие и др. До 24 април българите в Америка са информирани за всички важни събития, свързани с разпадането на Версайската система от договори на Балканите. Тъй като до началото на май 1941 г. ЦК на МПО все още не разполага със свои сведения за позицията на македонските братства в София и за възгледите на ръководните дейци от ВМРО към извършващите се съдбоносни събития, МПО заема самостоятелна позиция по отношение на всички факти в новосъздалата се обстановка. Организацията дава обективна информация въпреки деликатното положение, в което се намира поради факта, че Канада е във война с Германия, а САЩ открито не одобряват действията на Вермахта в Югоизточна Европа.

При анализите на военните действия на Балканите от 6 до 19 април например МПО непрекъснато подчертава, че от изхода на сраженията в Македония ще зависи краят на войната в тази част на света. Изказват се пожелания събитията във Вардарска и Егейска Македония да са краткотрайни, за да не донесат големи разрушения и човешки жертви сред населението. Още в началото на военната кампания обаче МПО подчертава, че независимо от жертвите, които ще се дадат, може да се приеме, че „дванадесетият час" за освобождението на Македония е настъпил: *„Събитията в Македония се развиват пред очакваните великденски празници, онези празници, които поробителите на Македония забраняваха в продължение на 20 години да се празнуват на роден език. Христос, който бе разпънат на кръста на страданието за правдата и истината, възкръсва. Да вярваме дълбоко, че и македонската потъпкана правда ще възкръсне, и то в недалечно време."*

Най-ясно обективността и безпристрастието на МПО при оценката на събитията на Балканите през април 1941 г. личат по начина, по който организацията коментира навлизането на българските войски в Македония и тяхното посрещане от местното население. МПО публикува първия материал на тази тема на 24 април 1941 г. В него са обобщени всички сведения, предадени по този повод от световните информационни агенции: как на 19 април 1941 г. Българската армия влиза във Вардарска Македония; как на същия ден войсковите части са посрещнати в Скопие. *„Веднага там (в Скопие) е бил образуван български комитет за управлението на града и околията"*, съобщава в. „Македонска трибуна". *„Подобни местни комитети били образувани в Куманово и много други македонски градове...Навсякъде местните македонски българи посрещнали с ликуване българските войници. Населението е изявило желание*

щото Македония да бъде присъединена към България", пише „Македонска трибуна".

Когато коментира комюникетата, пристигащи от БТА, МПО подчертава, че българското правителство *„в никакъв случай не желае"* да предреши самò съдбата на Македония. Навлизането на Втора и Пета армия там се обяснява само с желанието да се запазят „редът и спокойствието между населението", както и неговите имоти от разграбване. Официална София не възразява, констатира МПО още в края на април 1941 г., съдбата на Македония да се реши окончателно на евентуалната мирна конференция, след завършването на световната война. На тази база на 24 април 1941 г. ЦК на МПО публикува декларация с название „Македония диша свободно". В нея най-ясно и категорично е изразена радостта на българите в Америка от премахване на версайските граници и в Македония.

Като посочва, че военните действия в тази част на световния фронт са били краткотрайни и не са донесли големи материални и човешки жертви, ЦК на МПО заявява: Най-важното обстоятелство, което трябва да радва всеки македонски българин е, че *„на Великден из цяла Македония по нашите свещени храмове се пя свободно на български език „Христос возкресе". Това беше една скъпа и заветна мечта на поробените наши братя, които дълги години жадуваха да се изтушат на свой роден език. Не ще съмнение, че заедно с това българският говор и българската песен в Македония сега свободно могат да кънтят от Шар до Бяло море. Българските вестници свободно и с жар се четат от македонските българи. Всеки може да си представи какви сцени на радост и ликуване е имало по градове и села, когато омразното робство на гърци и сърби в Македония бе премахнато.* ***Македония вече диша свободно.***"

В края на декларацията ЦК на МПО съобщава, че около 1 май 1941 г. в Белведере, край Виена, предстои провеждането на дипломатическа конференция, която да се занимае специално с териториалните проблеми в Югоизточна Европа. Дипломатически източници във Вашингтон известявали за три възможни варианта около предстоящото уреждане съдбата на Македония. Първият - създаване от Македония на една свободна и независима държава; вторият - присъединяването на Македония към България, и третият - представяне възможност на България и Албания *„да си поделят Македония"*. ЦК на МПО декларира, че от *„тези три начина за разрешение на македонския въпрос най-добър е първият, а най-лош е последният"*. Вторият не се коментира - обстоятелство, което в контекста обаче звучи като желан.

Междувременно през последната седмица на април 1941 г. ЦК на МПО получава първитѐ официални телеграми, изпратени от македонските братства в София. От тях българската емиграция в Америка научава подробности за зоните, които се контролират от Българската армия; за първите свободни срещи между завръщащите се емигранти и техните близки в Македония; за небивалата величественост, с която са чествани великденските празници в свободна Македония през 1941 г.; за горещия възлик на братска обич, засвидетелствана към българските войници и т.н. Подчертавайки изрично, че черпи сведенията си от телеграмите, изпратени от София на 1 май 1941 г., редакци-

ята на в. „Македонска трибуна“ обобщава отново: „*Навсякъде българските войници са били посрещнати с небивал ентусиазъм от местните македонски българи, жадуващи от дълги години за свободна българска реч и песен ... Съжаляваме само, че ние в тези моменти на всенародна радост не можем да бъдем там да прегърнем нашите близки и заедно с тях да споделим моментите на радостно вълнение. Но един ден и това ще стане. Засега ние изпращаме през океана нашия сърдечен и братски поздрав към вас:* ***Бъдете честити, братя и сестри! Нека слънцето на свободата вечно да грее над красивата македонска земя.***“

Безпристрастната позиция на МПО при отразяването и коментирането на събитията в Македония през април 1941 г. играе решаваща роля стохилядната българска емиграция в Америка да оцени правилно настъпилите промени на Балканите. Главна роля за правилната позиция на МПО играе преди всичко фактът, че организацията осъзнава още преди 1 март 1941 г. нежеланието на всички велики сили да се докосват до македонския въпрос и невъзможността тогава да се създаде свободна и независима държава. Важно е също така обстоятелството, че с намесата в събитията българското правителство изрично заявява, че не желае да предрешава само̀ съдбата на македонските българи, и поема задължението да се запазят общественият ред, животът и имотът на населението. Много съществено влияние върху правилната позиция на МПО през април 1941 г. оказва и единодушната преценка на всички американски кореспонденти на Балканите, че населението във Вардарска Македония е посрещнало събитията, развили се след 6 април 1941 г., като освобождение. А информацията, изпратена до ЦК на МПО от ръководството на Съюза на македонските братства в София, за невиждането народно ликуване по време на първия свободен Великден през 1941 г. след 20-годишно робство само затвърждава впечатленията, формирани под влияние на безпристрастните американски наблюдатели.

* * *

Правилната позиция, заета от ЦК на МПО по македонския въпрос през април 1941 г., не означава, че организацията не е имала никакви трудности при новосъздадената обстановка. Фактът, че след 1 март 1941 г. България е в съюзнически отношения с Германия, рефлектира най-напред сред колониите на македонските българи в Канада. Прекъсването на дипломатическите отношения между Великобритания и България на 5 март 1941 г. автоматически означава, че от тази дата канадските власти също разглеждат политиката на официална София като неприятелско поведение. За да избегнат евентуални санкции или ограничения, част от българите в Торонто предприемат стъпка, която цели да засвидетелства лоялност към второто им отечество. Събрана е сума от 302 долара. Делегация начело с Никола Битов се явява при кмета на Торонто Фред Канбой, за да му предаде парите като доброволно дарение за английския военно-спомагателен фонд. Направената снимка по време на срещата е публикувана в основните торонтски вестници. Отпечатва я и органът на

МПО в. „Македонска трибуна". Фактът, че това събитие става не преди, а след 1 март 1941 г. (и то една година и половина след започването на войната, защото Англия и Германия са във война от септември 1939 г.), показва, че то не е само изпълнение на елементарни граждански задължения от страна на част от българите в Канада. Истината е, че новите отношения между България и Германия внасят допълнителна доза несигурност за бъдещето сред някои местни организации на МПО в Америка. Появяват се признаците на тенденцията, според която поради противостоенето на Германия и Канада емиграцията трябва най-напред да изпълни задълженията си към своето второ отечество (Канада). Вярно е, че поради съществуването на дипломатически отношения между България и САЩ през 1941 г. очертаната тенденция не взема сериозни размери. Факт е обаче, че мисълта за евентуалното скъсване и на българо-американските отношения в бъдеще, което може да влоши обстановката, при която живеят и работят българите в Америка, отново започва да оказва влияние. ЦК на МПО схваща тази перспектива и е принуден да вземе позиция, която да не изостря излишно отношенията вътре в редовете на организацията.

Втората причина, която поставя някои затруднения пред МПО през пролетта на 1941 г., произтича от официалната и неофициалната информация, получена от Вардарска Македония, според която след 6 април дейците на ВМРО и братствата в София са прегърнали идеята за *„обединението на Македония с България"*. През изтеклите 20 години от създаването на МПО, а и уставно положение на организацията е идеята за създаването на свободна и независима Македония като неизменна стратегия на борбата. Македония се разглежда от МПО като втора държава на българи на Балканския полуостров. Следователно явява се нужда от консултация с македонската емиграция в София за изясняване и на този важен проблем.

Телеграмите, които ЦК на МПО получава в края на април 1941 г. като отговор на запитването, изпратено в началото на месеца, не дават очакваните разяснения. Под напора на бликналата радост, че македонските българи са свободни и емиграцията в България може да пътува до родните си места, в споменатите телеграми се съобщава преди всичко за народното ликуване на Великден във Вардарска Македония и за братското посрещане, устроено на Българската армия. В телеграма, получена от Асен Аврамов например, също се настоява обединението на Македония с България да се приеме като единствен реален път, който може да доведе до избягване на *„предишното робско положение"*. Ето защо през първата половина на май 1941 г. то е телеграфирано до Йордан Чкатров в София. С него ЦК на МПО настоява да го информират за следното: Дали всички видни дейци на ВМРО и Националният комитет на братствата са съгласни с идеята на Аврамов - тоест, дали емиграцията като цяло е приела обединението; искат се сведения точно кои части в Македония се контролират от българската и кои от германската армия; ЦК споменава специално, че в Америка няма сведения за режима, установен в Костурско, Леринско и Воденско. Комитетът моли да го информират също така за съдбата на македонските българи - войници в югославската армия, взети в плен от

германците след 6 април 1941 г. Ръководството на МПО иска да му се изпратят нови снимки от освободените части на Македония. Накрая ЦК на МПО припомня, че стратегията на борбата, към която се придържа емиграцията на македонските българи в Америка, може да се променя само от конгреса на организацията, както и обстоятелството, че МПО е принудена да работи при много сложна международна обстановка: *„Нашата цел е ясно определена и само конгресът може да я измени. Трябва да имате предвид и следното: ние сме американски граждани и като такива сме длъжни да служим с искреност на второто ни отечество“*, се казва в телеграмата на ЦК на МПО до Чкатров от 19 май 1941 г.

Второто запитване от страна на МПО е получено в София. С отговора е натоварен Димитър Чкатров. Под формата на обширно приветствие до Двадесетия конгрес на МПО Чкатров много тактично взема отношение към поставените въпроси. В началото на писмото са резюмирани тежките борби, водени от македонските българи за свобода и човешки права. Дава се висока оценка за моралната и материална помощ, оказвана от МПО на борците. На МПО е признат равностоен принос, равен на този, даден от Съюза на македонските братства за *„осъществяването на общото дело“* - освобождаването на Македония. След това деликатно се подчертава, че е настъпил най-важният момент, в който емигрантите от Македония и в България, и в Америка трябва да се покажат *„единни в своите схващания“* и както в миналото да продължат общата си борба с колективни усилия.

Д. Чкатров споменава, че се чувства щастлив от възможността за пръв път да пише лично до МПО, неограничаван от никого в София. Тежките дни на страданията вече са отминали. Всички македонски българи били на такова мнение. Ето защо и след бившите дейци на ВМРО надделявало убеждението, където и да има българи по света, да се обединят около идеята за *„целокупна България“*. Чкатров подчертава, че борбата за освобождението на Македония има смисъл само ако осигури изпълнението на крайната и най-висша цел - единството на българския народ: *„Нашата борба почти е увенчана с успех,* пише той до ЦК на МПО. *Минали са много тежки времена, а може би ще настъпят по-подли, обаче нашият идеал за освобождението и обединението на българския народ трябва да остане свещен и непокътнат, за да се покажем достойни синове на славните ни деди... За всички нас,* продължава Чкатров, *най-важното е това, че жестоките потиснически държави са разбити и повалени и ние стоим днес пред едно светло бъдеще, за което ще бъде нужна целокупната енергия на българския народ. Като пожелавам единство и успех на вашия настоящ конгрес, смятам се щастлив, че съм ваш брат, и изразявам своята благодарност за всичката помощ, която вие ми изпратихте, и уверен съм, че ще бъдете единодушни и сплотени за величието на целокупния български народ и обединението на всички наши братя.“* В края на писмото се изказва надежда, че Двадесетият конгрес на МПО ще даде моралната си подкрепа на идеята за обединението на българите като най-радикалното средство за разрешаването на македонския въпрос.

Макар информацията, свързана с кореспонденцията между ЦК на МПО и

Националния комитет на братствата да е оскъдна, очевидно е, че през пролетта и лятото на 1941 г. двата основни центъра на емиграцията от Македония - този в България и в Америка, полагат сериозни усилия, за да изяснят възгледите си и да уеднаквят своите позиции съобразно новата фаза, в която навлиза македонският въпрос. И двата емигрантски центъра отчитат особеностите на обстановката, при която работят, но без да се омаловажава най-важното - националните интереси на българския народ и преди всичко тези на поробените доскоро българи в Македония. Военновременните условия затрудняват обаче редовната кореспонденция на ЦК на МПО и Националния комитет на братствата.

Отговорът на второто запитване до София се получава в Съединените щати едва в края на август 1941 г. - непосредствено преди свикването на Двадесетия конгрес на организацията. Това означава, че през лятото на 1941 г. основният проблем, който става повод за преписката - дали е постигната целта на борбата, а оттук дали и МПО също трябва да подкрепи безусловно извършеното фактическо обединение между свободна България и Вардарска Македония или пък да запази своята дотогавашна стратегия, не е бил съгласуван окончателно (или по-точно е в процес на съгласуване) с лидерите на братствата в София. Независимо от това МПО продължава да е солидарна със своите братя на Балканите.

В статията „Няколко думи", публикувана във в. „Македонска трибуна" на 15 май 1941 г., например тази позиция се обяснява по следния начин: *„След турския режим дойде режимът на Белград и Атина, който отне и онова, което имаха македонските българи под турско. Затова, когато тези македонски българи се отърсиха от досегашното робство, когато заговориха и записаха на свой роден език и когато майка и баща с дъщеря след 20 години на раздяла се видяха наново, разбира се имат пълно право да се радват... Народът там се радва и ние не можем заедно с него да не се радваме в момента."*

Анализирана по-подробно, позицията на МПО може да се обясни така: всички сведения от Скопие говорят, че българите в Македония посрещат събитията след 6 април 1941 г. като освобождение. Същото твърдят и безпристрастни американски кореспонденти в Югоизточна Европа, и лидерите на емигрантските братства. Доколко проблемът за главната цел на борбата, записана в устава, може да се дискутира сериозно само на конгреса, то ЦК на МПО възприема през лятото на 1941 г. единствено правилния подход; от май до конгреса през септември съзнателно да се избягва всяка дискусия и изобщо докосване до въпроса за стратегията, записана в документите. (Тоест никой не поставя питания дали правилно е решен македонският въпрос с обединението или не.) До разискванията на конгреса МПО просто продължава широко да отразява събитията в Македония без каквато и да било цензура или преиначаване. Така, както ги телеграфират безпристрастните източници на сведения. По този начин ЦК на МПО събира огромна информация, върху която се базират работата и решенията на Двадесетия конгрес. В същото време патриотичната емигрантска организация извършва огромна полезна работа за популяризиране пред американското общество на онова, което доскорошно-

то поробено население само̀ смята за правилно, прогресивно и справедливо за себе си. Така че лятото на 1941 г. всъщност е времето на най-активната кампания за разпространение и тълкуване същността на процесите и събитията, протичащи във Вардарска Македония след промените, настъпили там през април 1941 г.

* * *

Централно място в информацията за Македония, разпространявана от МПО в Америка през лятото на 1941 г., заемат сведенията за изграждането на акционните комитети в освободените области на Вардарска Македония и установяването на българската администрация там. Първите подобни кореспонденции на тази тема са отпечатани в началото на май. Още в тях се дава ясна оценка, че става дума за спонтанно възникнали органи на местното българско самоуправление, възглавени от най-изявени борци срещу сръбския режим. Те заместват разпадналата се власт на поробителя и организират посрещането на Българската армия като освободителка; организират наново живота по градове и села. *„Както се и предполагаше,* пише в. „Македонска трибуна" в броя си от 5 май 1941 г., *когато първите български войници стъпиха на македонска територия, новината за това се разнесе из цяла Македония светкавично. Навсякъде се образуваха комитети, в които влязоха българи с твърдо народностно съзнание, българи, които преживяха неведнъж ужасите на робството."*

Главната задача и целта на всички комитети, според тълкуванията на МПО, били да се гарантира обществения ред до пристигането на Българската армия и нормализирането на обстановката. По градове и села комитетите организирали изграждането по входните улици на специални *„триумфални арки"*, окичени с цветя, портрети на героите и много зеленина. Там най-тържествено са посрещани българските войници. Съобщават се и много подробности, като например как гражданството в Щип се е срещнало с цар Борис III. В. „Македонска трибуна" описва подробно поздравленията, поднесени на държавния глава при влизането му в града от името на населението. Главен говорител е активният участник в освободителната борба Страхил Развигоров - син на легендарния македонски войвода Мише Развигоров.

Във Велес, според в. „Македонска трибуна", начело на гражданския комитет застанал инженер Коста Ванев, смел македонски българин, ползващ се с почитта на целия град. Въпреки големите пречки, създавани му от сърбите през 1938 г., инженер Ванев е избран като български депутат в Белградската скупщина. Правителството обаче касирало избора му и го интернирало заедно с Благой Пензов. В град Битоля, информира в. „Македонска трибуна", *„начело на комитета застанаха млади енергични битолчани, които водиха достойна борба срещу диктаторския режим на Белград"*. Приветствено слово при пристигането на българските войници поднесъл д-р Борис Цветанов, който водил активна борба против сърбизма още от времето на големия „Скопски процес" в края на 20-те години.

Органът на МПО съобщава, че за председател на акционния комитет в

Скопие е избран патриотът Ст. Стефанов. Той посреща пръв командира на българската войскова част, влязла в града на 19 април, и му поднася хляб и сол. В. „Македонска трибуна" описва как народът се събрал на централния площад и се спуснал от всички страни към българските войници. *„Прегръщали ги, милвали ги и сълзи от радост се леели"*, свидетелства кореспондентът на „Македонска трибуна". На входа пред град Куманово също била изградена внушителна арка. На нея имало надпис: *„Да живее царят на всички българи Борис III."* И там целият общински съвет излязъл да посрещне Българската армия с хляб и сол. Младежите се качвали във военните камиони. Войниците били сваляни от автомобилите и носени на ръце с пеенето на български патриотични песни.

Емиграцията в Америка е информирана от МПО, че частите от Вардарска Македония, преминали след 6 април 1941 г. в границите на българската окупационна зона, са обединени административно в две нови области - Скопска и Битолска. За директор на Скопската област е назначен А. Козаров, а за директор на Битолската - Т. Павлов. И двамата македонски българи са активни участници в националноосвободителното движение още от епохата на Хуриета.

Особено картинно извършващите се преобразования в Македония е описал К. Църнушанов в пътеписа си "През свободна Македония", изпратен през юни 1941 г. за в. „Македонска трибуна". Като цяло с тази информация, разпространявана в Америка, МПО защитава убедително тезата, че македонските българи са посрещнали възторжено разпадането на версайска Югославия. На нейно място поробеното дотогава население само изгражда система за самоуправление, която се съчетава хармонично с неизбежната военновременна администрация до края на войната. МПО доказва, че българите в Македония са изградили сами новата си власт и че правителството в София е признало и зачита тази заварена администрация: *„След като българската армия окупира почти цяла Македония*, пише в. „Македонска трибуна" на 5 юни 1941 г., *която доскоро беше под игото на белградския режим, там бяха възстановени много административни служби, които се заемат от военни лица, а също и от местни граждани и селяни, които винаги през време на робството са проявявали будно българско съзнание."*

През лятото на 1941 г. МПО има голяма заслуга за безпристрастното разпространение в Америка и на истината, свързана с огромната благоустройствена дейност, разгърната от новата българска администрация, и за богатия културен живот, закипял в освободените части на Вардарска Македония. Една от първите задачи на администрацията според в. „Македонска трибуна" била да се установи образцов ред в населените места. Печатат се информации, според които българските войскови части са настанени веднага в казарми. Животът им в тях бил устроен изцяло според уставите. Между войсковите началници, кметовете, градските управи и населението се установяват братски отношения, пише в. „Македонска трибуна". Войниците излизали на учения или на разходки до исторически места само под строй, начело със своите командири. МПО не констатира нито един случай, който да е съобщен от све-

товните информационни агенции през лятото на 1941 г. за грабеж, размирици или някакви произволи от страна на новата власт.

Българските войски събират разбитите югославски камиони, разхвърляни по пътищата, и нормализират транспорта и съобщенията. Полето е изчистено от разлагащи се животински трупове, останали след оттеглянето на германците. През август 1941 г. сред емиграцията в Америка се появяват сведения, че градовете в Македония вече са обиколени от министъра на благоустройството Д. Василев. Под негово ръководство е съставен отчет за пострадалите или разрушените къщи, мостове и обществени сгради по време на сръбско-германската война. Българското правителство поема ангажимент да достави строителни материали и средства за поправката на всички жилищни сгради до настъпването на зимата.

МПО разпространява в САЩ и Канада ценни сведения за грижите, полагани от новата българска администрация в Македония, за освобождаването на интернираните македонски българи до 6 април 1941 г., както и на военнопленниците, попаднали в германски ръце. След капитулацията на Гърция по настояване на българските власти са открити и освободени всички българи от Егейска Македония, заточени по островите. В началото на юни 1941 г. ЦК на МПО получава списък със 120 имена на български патриоти от селата на Ескису, Баница, Суровичево, Петърско, Пътеле, Церово, Вощарени, Горно Върбени и др., прекарали с години като заточеници. На 5 юни 1941 г. списъкът е публикуван във в. „Македонска трибуна". В специалната придружителна бележка редакцията споменава, че *„много от интернираните имат свои роднини в САЩ и Канада, затова ние публикуваме имената на лицата"*, за да се успокоят близките им.

В броя си от 18 септември 1941 г. в. „Македонска трибуна" изнася интересни сведения за спасяването на 50 души македонски българи, попаднали в германски плен и отведени в Гърция. След разгрома на югославската армия немците залавят в Македония над 10 000 войници и офицери, които са изпратени под конвой на гръцка територия. Те се използват като работна сила в Солун. Между пленените сърби има хървати и 50 души мобилизирани българи от Македония. Те не знаят немски език и не могли да обяснят положението, в което са се оказали. Бившите им сръбски командири заповядали да не съобщават на германците за националната си принадлежност. Войникът Тиме Орачки от Струмишко обаче успял да изпрати късо писмо до свой роднина. Последният запознава със случая българската военна комендатура в Скопие. Началникът на гарнизона веднага се разпорежда български офицер да замине за Солун и да издейства освобождението на македонските българи, войници в германския пленнически лагер. На 28 май 1941 г. те се завръщат по домовете си. Подобни сведения за бързо освобождаване на македонски българи, попаднали в плен и на сръбска територия, се печатат върху страниците на „Македонска трибуна" през цялото лято на 1941 г. Тази информация, разпространявана в Америка, също разкрива хуманния характер на второто българско управление в Македония. Тя внася успокоение сред емиграцията в Новия свят, която се тревожи за съдбата на своите близки в „стария край". Създават се условия за

обяснението и на невиждания културен подем, настъпил в освободените части на Македония - тема, която МПО следи без прекъсване през цялото лято на 1941 г.

Първоначалната информация в тази област се отнася до завръщането на българското духовенство в Македония, прогонено в България от сръбската власт през 1919 г. В. „Македонска трибуна" печата информация за много конкретни случаи на завърнали се свещеници и архиереи. Възстановяването на клира и премахването на предишните ограничения позволяват през 1941 г. в Македония Великденските празници да се отбележат с небивала тържественост. В броя си от 12 юни 1941 г. органът на МПО описва подробно църковната служба в Скопие, състояла се на 20 април, начело с архимандрит Стефан. На чисти понеделник във всеки дом на града бил поканен като гост по един български войник.

Много сведения разпространява емиграцията в Америка за възстановяването на насилствено разрушените след 1919 г. български културно-просветни институции и дружества в Македония и Беломорието. Още през май 1941 г. в Солун е изграден „Български клуб". Седалището му било на ул. „Комнином", зад хотел „Медитеране". Негов председател е Недялко Чаушев. Според устава клубът има за задача *„да организира и обедини на културни начала всички българи в Солун и околността, както и да им оказва съдействие във всички насоки"*. По инициатива на клуба отново е открито българското основно училище „Св. св. Кирил и Методий" в града. Започнала сериозна подготовка за редовните учебни занятия на децата през есента на 1941 г. Назначени са и български учители. „Българският клуб" в Солун полага усилия да си върне и старата църква „Св. Георги" в „Трансвал махала". Солунската българска колония настоява за незабавно възстановяване на богослуженията в отнетия ѝ храм.

На 18 септември 1942 г. в. „Македонска трибуна" публикува подробна информация за започналото възстановяване на българския културен живот и в гр. Скопие. Описано е как там пристигат група български интелектуалци, водени от Стилиян Чилингиров, Добри Немиров и Елисавета Багряна. По тяхна инициатива в Скопие отново е основано Българско читалище. При освещаването на помещението речи държат Ст. Чилингиров, Д. Чкатров и областният училищен инспектор Хр. Зографов. Читалището приема като основа за работата си *„типовия устав на читалищата из цяла България"* и името „Отец Паисий". За председател е избран Д. Гюзелев. В ръководството му влизат местните културно-просветни дейци И. Иванов, инж. К. Жерновски, Ив. Петров, И. Прокопиев, К. Каратовалиев, Д. Чкатров, Е. Пиперкова, д-р Б. Андреева и Д. Васков.

МПО разпространява материали в Америка за големите тържества, устроени в Македония във връзка с празника на славянската писменост и култура през май 1941 г. и при първото свободно отбелязване на 38-та годишнина от Илинденското въстание през август. Дават се сведения за внушителната студентска проява, свързана със символичното *„пренасяне огъня на знанието"* от Плиска в Охрид, при отварянето на българския университет във Вардарска Македония. Многократно емиграцията в Новия свят е осведомявана за широ-

ката свобода на словото и мисълта, разрешени от българските власти в освободените части на Македония. Често се сочат примери, според които българските вестници, издавани в София, отразяват най-пълно и обективно събитията и процесите в Македония. Органът на МПО използва широко цитати и факти, почерпани от в. „Целокупна България", издаван след 6 април 1941 г. на български език.

Към началото на юли Националният комитет на македонските братства в София изпълнява едно от исканията, отправено в телеграмата на ЦК на МПО от 19 май 1941 г. В редакцията на в. „Македонска трибуна" са получени много снимки и изгледи, изпратени специално за нуждите на македонските българи в Америка. От бр. 751 редакцията започва да ги публикува. МПО рекламира широко красивите изгледи от Скопие, Велес, Прилеп, Щип, Битоля, Охрид, Преспанското езеро, Драма, Серес, Кочани и Крива паланка. Емиграцията започва да си изписва екземпляри от тях. Из всички градове на САЩ и Канада са разпространени и снимките за посрещането на българската армия и македонските военнопленници в Скопие, групови снимки на видни македонски дейци и портрети на революционери. На 12 юли редакцията на в. „Македонска трибуна" отправя призив към всички местни организации на МПО да увеличат финансовата помощ за вестника, за да се увеличи тиражът му. От май 1941 г. в. „Македонска трибуна" вече се получава в България и Вардарска Македония. Членовете на МПО се поканени да абонират своите приятели и роднини в „стария край", които срещу 4 долара да получават и четат органа на МПО. Според редакцията на в. „Македонска трибуна" към юни 1941 г. той се получава вече *„във всички части на бившa Македония под сръбска власт"*.

Най-пълно изцяло положително отношение на българската патриотична емиграция в Америка към небивалия културен подем, настъпил в Македония през лятото на 1941 г., ЦК на организацията изразява в декларацията си „Македония в творчество", публикувана на 10 юли 1941 г. В нея се казва: *„Новините, които идват от освободените части на Македония, изобилстват с факти, които говорят за жаждата, с която освободените българи са се отдали в полето на мирното творчество за стопанското и националното преуспяване на македонската земя. Подемът навсякъде е голям. Образуват се местни стопански и културни комитети. Вземат се енергични грижи за отваряне на български училища през идущата учебна година. Работи се за възстановяване на прекъснатите от войната съобщения. Довчерашните мъченици, които страдаха из затворите и концентрационните лагери, сега застават начело на стопанските и културни инициативи в Македония. С общи думи казано - всички части от свободна Македония постепенно минават в нормално състояние, което е едничкото условие, за да се развие полезна стопанска и културно-просветна дейност. За подобна дейност македонските българи жадуваха от дълги години."*

За да може емиграцията в Америка да изпраща помощи в „стария край", ЦК на МПО се свързва с българската царска легация във Вашингтон и получава информация за начините, по които това става след настаняването на българската администрация в Скопие. От своя страна легацията се абонира за

органа на МПО в. „Македонска трибуна", който през 1941 г. наистина става „трибуна", отразяваща най-безпристрастно и подробно положението в новоосвободените български земи. Нещо повече. Още през май 1941 г. органът на МПО влиза в остра полемика с в. „Работническа просвета", орган на българските социалисти в Америка, чиито издатели оспорват твърдението на МПО, че българите във Вардарска Македония „са свободни". Придържайки се към своите абстрактни теории за социализъм, еселпистите твърдят, че българите - работници в САЩ и Канада, щели да докажат на дело, че тях ги интересувало повече *„освобождението им от капитализма"*, отколкото освобождението на Македония или България, които *„никога не са били техни отечества"*?! Работниците нямали отечество?! и т.н. МПО отхвърля тези нелепости. Във връзка с полемиката в. „Македонска трибуна" пише: *„По-големи „квадратни" глупости от тези едва ли могат да се пишат. Може би тесногръдието на еселпистите да не им дава никаква възможност да помислят, че те са свободни. Но един народ, който се е борил десетилетия за език, култура, религия и граждански права, има право да се радва, когато види, че досегашната тирания е паднала и* **че може да говори свободно на своя роден език.**"

В интерес на истината трябва да се посочи, че през лятото на 1941 г. МПО смята, че Македония действително живее свободен живот, но не цялата. Българската емиграция не е доволна от наличието на италиански окупационен режим в районите на градовете Тетово, Гостивар и Кичево. Първите сведения, че Южна Македония не се администрира от българи, са съобщени на 16 май 1941 г. от американския кореспондент Алек Смол при обиколката му в Македония. След получаването на второто запитване от ЦК на МПО до Националния комитет на македонските братства в София на 22 май 1941 г., в редакцията на в. „Македонска трибуна" е изпратена кратка телеграма специално по този въпрос. Тя гласи: *„Италианските войски са окупирали следните македонски градове: Дебър, Кичево и Гостивар, западно от Скопие. Германските войски са окупирали Костурско, Леринско, Воденско, Солунско и Кукушко. Всички останали македонски околии, които бяха под сръбско и гръцко робство, са окупирани от Българската армия."*

Декларацията на българското правителство, че установеното положение в Македония след 6 април 1941 г. е временно, до завършването на войната, успокоява емиграцията през пролетта на 1941 г. В „Македонска трибуна" се печатат статии по този въпрос. В тях се подчертава, че докато *„събитията не приемат своя окончателен край"*, всеки български патриот трябва да запази хладнокръвие и да изчака. Но когато през лятото на 1941 г. в българската окупационна зона закипява небивал културен подем, а в германската и италианската българите срещат много затруднения, МПО променя своята позиция. На 17 юли в. „Македонска трибуна" публикува редакционна статия „Неправда към Македония". Това всъщност е декларация на ЦК на МПО, свързана с политиката на италианците, целяща присъединяването на части от Южна Македония към територии на следвоенната албанска държава. *„Тая новина не се посрещна добре в „стария край"*, пише органът на МПО. *Тя направи неприятно тежко впечатление и между нашата емиграция в този континент*

(Америка). В дадената на Албания македонска земя влизат околиите Дебърска, Кичевска, Тетовска, Гостиварска и Струмишка... Огорчението от тази несправедлива постъпка се засилва и от създадения прецедент - дележ на Македония. Македония не трябва да бъде наново делена! Тя трябва да живее целокупен културен, икономически и политически живот! Само така може да се тури вода на огъня."

Така през лятото на 1941 г. българската емиграцияя в Америка достига по свой път и без сериозни проблеми до аналогичните изводи, направени в навечерието на Двадесетия конгрес на МПО и от дееца на Националния комитет на македонските братства Д. Чкатров, в смисъл, че македонските българи могат да са сигурни напълно в своите човешки права само опрени на свободната българска държава. Намесата на която и да било велика сила (това вече се отнася и за държави като Германия и Италия) заплашва българската културна идентичност в Македония. Тези възгледи съставляват идейната атмосфера, при която е свикан Двадесетият конгрес на МПО през септември 1941 г.

* * *

Конгресът се провежда от 31 август до 3 септември 1941 г. в град Акрон, Охайо. Отчетният доклад на ЦК на МПО дава най-цялостна оценка за същността на промените, настъпили в Македония през 1941 г., така също и за позицията на МПО към събитията. Изложението в доклада започва с възникването и същността на македонския въпрос. Подчертава се, че Парижката мирна конференция през 1919 г. се е „подиграла" със свещеното право за самоопределение на народите, прокламирано тържествено от Удро Уйлсън в края на Първата световна война. С разпокъсването на Македония е извършено „*едно чудовищно престъпление*". То е основната предпоставка за новата драма, изживяна от македонските българи между 6 и 19 април 1941 г. На тази основа конгресът определя разпадането на версайските граници на Балканите през април 1941 г. като неизбежно следствие: „*Тоя трагичен за подтисниците от Белград и Атина финал бе логична развръзка на онова ненормално положение, което бе установено на Балканския полуостров с извършената в Ньой неправда. По силата на тоя диктат българският народ бе жестоко наказан.*"

Военните действия на Балканите са оценени от Двадесетия конгрес на МПО като „кратковременни" и без особени разрушителни последици за цивилното население. Осъжда се югославското правителство за „насилствената мобилизация" на войници от Македония, някои от които загиват при навлизането на германците.

Двадесетият конгрес на МПО потвърждава официално позицията на организацията, че след 6 април 1941 г. българите във Вардарска Македония са получили националното си освобождение и са изградили българска народна администрация в областта. „*От няколко месеца насам по-голямата част от нашето възлюблено отечество диша свободно. Тиранията на Белград и Атина е премахната. Българските училища в Македония, които бяха затворени от сръбските и гръцките управници, след няколко дни отново ще бъдат отворени. В*

*нашите родни църкви, в българските църкви в Македония отново се отправят молитви към Всевишния на роден език. И затуй неописуема е радостта, която изпитват от няколко месеца нашите братя в Скопие, Битоля, Охрид, Ресен, Щип, Прилеп, Паланка, Крушево, Струмица, Серес и др. македонски селища. Понеже ние се организирахме за тяхното спасение, **тяхната радост трябва да бъде и наша.***"

Установилите се братски отношения между новоосвободените българи и „стара България" се оценяват като пример за правилността на стратегията, обоснована от ВМРО след 1919 г. за запазване на българщината в Югославия. *„Искрената и неизказуема радост, с която бяха посрещнати българските войски в Македония, и затрогващият изблик на свободно проявения български дух в нашето отечество,* се казва по-нататък в доклада, *е едно жестоко изобличение за ония, които ни наричаха „пораженци", и за ония, които бяха готови да погубят Иван Михайлов - достойния и любим вожд на македонските българи.*"

Опитите за обособяването на „окупационни зони" в Македония от страна на Германия и Италия са осъдени категорично от Двадесетия конгрес на МПО. Те са квалифицирани като нова проява на старата дележническа политика, прокарвана от Великите сили в Югоизточна Европа - независимо от обстоятелствата. И в отчетния доклад, и в резолюциите на конгреса българската патриотична емиграция в Америка протестира срещу „окупационните зони", които могат да доведат след войната до присъединяването на съответните части към Албания или Гърция. Без да е споменато името България, в отчетния доклад и документите, гласувани от Двадесетия конгрес, се защитава вече известната общобългарска позиция: окончателното уреждане на македонския въпрос от международна гледна точка ще стане на бъдещата световна конференция за мир при задължителното запазване цялостта на македонската земя и на населението. Конгресът определя като една от най-важните задачи на ЦК на МПО през 1942 г. да работи в това направление. С тази си позиция МПО демонстрира висока политическа зрелост. Двадесетият конгрес на организацията не поставя под никакво съмнение онова, което току-що освободените българи във Вардарска Македония сами приемат като справедливо разрешение на националния проблем с оглед на тяхната бъдеща съдба. МПО дава пример как освободителното дело не бива да се оценява единствено само от една предварително избрана позиция. Борбата за национална свобода е сложен и труден исторически процес. Организациите, ангажирани с нейното постигане, трябва да разполагат с много варианти на тактическо мислене. Всяка възможност да се постигне главната цел - премахването на робските окови, трябва да се приеме за възможна и следователно да се подпомага убедително, ако обстоятелствата я наложат като реалност. Особено когато самото поробено население е на това мнение!

Резолюциите, гласувани от Двадесетия конгрес на МПО на 3 септември 1941 г., потвърждават основната позиция на конгреса. С най-важната от тях - „Приветствие до героична Македония", делегатите изпращат сърдечни поздрави до населението във Вардарска Македония за това, че е успяло да преживее

„с рядък стоицизъм насилническия режим на сърбите“. В резолюцията отново се подчертава, вече като официално решение на конгреса, че българите в Америка се радват на ***„щастливите промени, които туриха край на свирепия робски режим,*** *съществуващ в пределите на поробените от Сърбия и Гърция македонски краища“*. Специална благодарност и пожелания за нови успехи се отправят до *„достойните водачи на борческа Македония, които изпълниха и продължават да изпълняват своя отечествен дълг“*. В края на резолюцията МПО декларира, че си поставя като основна политическа задача през 1942 г. борбата срещу новите опити на Германия и Италия да прокарват дележническия принцип в Македония с политиката на обособяване на „зони“. По този начин Двадесетият конгрес на МПО дава да се разбере, че не България, а отново доминиращите велики сили на Балканите през 1941 г. се стремят да налагат дележническия принцип. Така Двадесетият конгрес на МПО става единствената легална обществена изява във враждебния на Германия свят, а МПО - факторът, който я провежда, подкрепяйки изцяло справедливото дело на българското национално обединение. Без да нарушават с нищо гражданските си задължения към своите втори отечества - САЩ и Канада, македонските българи в Америка не се побояват да заявят ясно и публично, че всички егоистични интереси и абстрактните теоретически построения, свързани с дадено освободително движение, трябва да се изоставят настрана в момента, когато поробените имат шанса да получат свободата си. Без да критикува грубо нито една от великите сили, противници на Германия, за тяхната пасивност и пълно пренебрегване на македонския въпрос до пролетта на 1941 г., без да изкаже нито една хвалебствена дума по адрес на официален Берлин, българската патриотична емиграция в Америка все пак намира начин да подкрепи ясно българската кауза в Македония. Емиграцията остава морално солидарна с възгледите и позициите на току-що освободените си братя - независимо от изключителната деликатност на обстановката, при която действа.

Политическата линия, утвърдена официално от Двадесетия конгрес на МПО, се реализира и през есента на 1941 г. Тогава МПО демонстрира най-очевидно готовността си да поведе борба срещу всяко обществено движение или организация от небългарски произход, които биха си поставили за цел злепоставянето на националнообединителната борба в Македония. Основният противник в тази насока организацията създира през октомври и ноември 1941 г. в така нареченото „Движение за славянско единство“, зародило се сред гражданите на САЩ и Канада от славянски произход. На тази база МПО е изправено пред един нов и изключително сложен проблем, който ще съпътства нейната дейност през целия период на Втората световна война.

Към 1941 г. само в САЩ живеят над 10 милиона граждани, родени в славянските страни на Европа. Взети като компактна маса, това е един значителен фактор във вътрешнополитическия живот на великата северноамериканска република - особено ако той успее да се обедини, да създаде свои структури и ръководни органи. Обективните предпоставки за процеса са налице: целият славянски свят, с изключение на България, в една или друга степен е завладян и

доминиран от германците. Точно на тази база обаче интересите на цялата 10-милионна славянска емиграция в Америка се оказват диаметрално противоположни на чувствата и въжделенията на българите в тази част на света. И поляците, и чехите, и сърбите, и руснаците в Северна Америка са заинтересувани от разгрома на Германия и нейните съюзници. Подобна развръзка на световния конфликт за тях означава възстановяване на версайското статукво, ново робство за Македония, разпокъсване и денационализация. Ето защо МПО не възприема идеята за изграждане на общославянски комитети в Америка и не става техен член.

Определена роля за тази позиция на българската патриотична организация играе и обстоятелството, че комунистическите организации се възползват от общославянското движение в САЩ, за да приложат тактиката на Коминтерна за единния фронт. Зад агитацията да се организира помощ за сражаващите се славянски народи в Европа срещу хитлеристите се подготвят условия и за разширяване на възможностите за пренасянето на комунистическата революция и на американска земя. Като доказателство се сочи фактът, че един от главните лидери на общославянското движение в САЩ е Георги Пирински. Предвид на всичко това МПО отклонява поканите да се включи в движението за славянско единство в САЩ. В. „Македонска трибуна" публикува серия материали, критикувайки неговата платформа.

Особено силна е редакционната статия „Славянизъм в изобилие", публикувана на 18 септември 1941 г. В нея са проследени корените на старата славянофилска идея в Европа, чиито радетели в миналото мечтаят за един общославянски фронт в Източна Европа. Историческата практика доказала обаче утопичността на подобни мечти. Посочват се редица примери, при които славянски народи са враждували помежду си много повече, отколкото с останалите си съседи. Сочи се съществената разлика между програмата на „общославянското движение" в САЩ и славянофилството на един хуманист като Щроcмайер например, който ратува преди всичко за *„културно сътрудничество и опознаване (на) обединеното славянство"*. Неговата философия обаче не *„ограничава другите контакти на славянските народи или не е преследвала злободневни политически цели"*, отбелязва в. „Македонска трибуна". МПО доказва, че за да се достигне до едно истинско единство и опознаване на славянската емиграция в Америка, първостепенно условие за това е да се *„отстранят преди всичко онези неща, които досега са разделяли един от друг славянските народи"*.

В края на 30-те години Европа изобилства от примери, как едни славяни държат в робство други славяни. Налице са случаи, когато за „славянство" и „общославянски идеи" се говори само когато това диктуват егоистичните интереси на някого и т.н. Как да се обясни през 1941 г., че няма „славяни", които се стремят към възвръщане на *„безвъзвратно загубените позиции"* (сръбските например)? Дали възстановяването на предвоенното статукво няма пак да постави славяните под „славянско иго"? А ако такава алтернатива е реална, то какъв е смисълът да се създават „общославянски движения" - прибързано и формално, докато не се декларират открито и не се гарантират сигурно усло-

вия за всички славяни (включително и за македонските българи) да получат свобода и човешки права. Нямаше ли опасност, задава въпрос МПО, славянската емиграция в Америка да се окаже жертва на старите реакционни принципи на консервативното славянофилство, обслужвали на времето така добре руския царизъм например. *„Въпреки преизобилния славянизъм, който се лее понастоящем от устата на някои хора, очевидно е, че трябва да мине време, което да излекува старите рани, но и да се дадат и открити и честни гаранции за равни и искрени братски отношения между самите славяни.“* Като образец на *„братски взаимоотношения“* между славяните през есента на 1941 г. МПО сочи положението, създало се във Вардарска Македония след 6 април 1941 г.

Така, защитавайки националната кауза на българския народ, МПО не се колебае да влезе в открит спор (даже конфликт) с едно движение, чиито идеи не гарантират равноправно третиране на македонския въпрос при следвоенното устройство на света. Само по себе си обаче това обстоятелство на практика ограничава възможностите на МПО да намери влиятелни съюзници сред емигрантските общности и организации в Северна Америка. От 1941 г. до края на Втората световна война МПО действа самостоятелно. Разстроени са дори връзките на организацията с хърватските „домобрани“ в САЩ и Канада.

Въпреки очерталата се заплаха за политическа изолация, в края на 1941 г. ЦК на МПО не се колебае: патриотичната организация продължава да защищава позициите, формулирани в резултат на анализа на измененията, настъпили в Македония след 6 април 1941 г. Събитието, което принуждава МПО да преустанови разпространението на истината за положението в Македония през 1941 г., е безразсъдната война, обявена от Б. Филов на САЩ и Великобритания в средата на декември 1941 г. Обединеният български народ (включително и българите във Вардарска Македония) са поставени в състояние на война със страната (САЩ), чиито интереси членовете на МПО са длъжни да защищават и бяха обявили, че ще защищават преди всичко като тяхно второ отечество.

На практика, както и през периода на Първата световна война, българското правителство (даже в по-голяма степен) подценява ролята, която САЩ и българската емиграция в Америка можеха да играят за защита на справедливата национална кауза, за което естествено официална София трябваше да се грижи и да създава благоприятни условия. Филовото правителство по същество игнорира опита от Първата световна война, когато България и САЩ също се сражават в състава на различни коалиции, но съхраняват дипломатическите си отношения. В резултат през 1941 г. българската национална кауза е лишена и от възможността Ф. Д. Рузвелт евентуално да обогати безпристрастната традиция, завещана му от У. Уйлсън през 1919 г. с оглед на справедливото разрешение и на македонския въпрос. Българската патриотична емиграция в Америка по същество е елиминирана като фактор, работещ в полза на справедливата национална кауза. На изпитание са поставени задълженията на емиграцията към „второто отечество“ и дългът ѝ към „фактическата родина“ (Македония). До 9 май 1945 г. поведението на МПО ще се влияе неизменно от хамлетовската дилема, кой от двата дълга да се изпълни с предимство.

2. Емиграцията в САЩ, Канада и Австралия и перспективите пред Македония в заключителната фаза на войната

През втората половина на 1943 г. преломът, настъпил в хода на Втората световна война, придобива необратим характер. През юли 1943 г. след сериозна предварителна подготовка английските и американските войски започват десантни операции от Северна Африка към Сицилия. През септември 1943 г. англо-американската армия навлиза в Италия. Маршал Бадолио подписва капитулацията на основния германски съюзник в Европа - Италия, и на 20 септември 1943 г. призовава съотечествениците си да се противопоставят с оръжие на германците. По същото време съветската армия разгромява силите на Вермахта при Курската дъга. През есента на 1943 г. германците са принудени да отстъпят към западните граници на СССР.

Положителни промени настъпват и в отношенията между трите велики сили - партньори в антифашистката коалиция. Рузвелт поема балансиращата роля в отношенията между Чърчил и Сталин, предпочитащи по-крайните политически позиции. В началото на септември 1943 г. държавният секретар на Съединените щати Хъл прави нова официална декларация, че американската политика при следвоенното устройство на света ще се базира върху принципите на Атлантическата харта. Хъл дори конкретизира основните ѝ идеи в пет главни точки: американското правителство обещава, че ще гарантира правото на самоопределение на всички европейски народи, които са доказали способността си да устроят своя живот върху принципите на свободата; суверенните нации - велики и малки, ще се третират като равни в отношенията между държавите; народи, които уважават „правата на другите", ще бъдат свободни от външна намеса във вътрешните им работи; всички международни различия ще се уреждат по мирен начин; добросъседските отношения трябва да станат основен принцип в междудържавната практика.

Техеранската конференция на Рузвелт, Чърчил и Сталин (28 ноември - 1 декември 1943 г.) изглажда най-острите противоречия между трите велики сили и гарантира възможностите на антихитлеристката коалиция да предприеме настъпление за прехвърляне на военните действия през 1944 г. към територията на Германия. В тези условия „сковаващата обстановка", създала се около МПО през 1942 г., започва да се стопява. Подобряват се възможностите на организацията за все по-активна и мащабна изява. До края на 1943 г. обаче ЦК запазва приоритетите, очертали се в неговата политика през първата половина на годината.

От юли-август 1943 г. интересът на цензурата в Съединените щати към печатните издания на МПО рязко намалява. Органите за сигурност в страната (Федералното бюро за разследване) престават да се интересуват какво печата и къде го разпространява ЦК на МПО, въпреки че правилата за военновременната обстановка остават в сила до края на войната. От това обстоятелство се възползва Информационното бюро на МПО в Сент Луис. През юни 1943 г. неговият ръководител Христо Атанасов намалява цената на книгата „Трагичният полуостров". На 10 юни той публикува във в. „Македонска

трибуна“ апел към всички македонски българи в Съединените щати и Канада да се възползват от случая и да закупят екземпляри от труда, които да разпространят сред американското и канадското общество.

Емиграцията откликва на апела. Христо Бозуков от град Сент Луис закупува 60 броя от книгата „Трагичният полуостров“ и ги изпраща в библиотеките в Ню Йорк, Бруклин, Сент Луис, Флорида и Айова. Чрез писма ръководствата на редица американски културни институти благодарят за дарението, като подчертават, че изпратената им книга от Информационното бюро на МПО подпомага читателите да разберат по-добре смисъла на събитията, разиграващи се на Балканите през Втората световна война. Редакцията на в. „Македонска трибуна“ популяризира акцията, предприета от Информационното бюро, и настоява в нея да се включат възможно повече членове на местните български политически организации. Така след повече от една година защитни действия МПО реализира отново първата си публична кампания. Тя маркира постепенния преход от отбрана към настъпление. От юли 1943 г. във в. „Македонска трибуна“ отново се появяват статии, в които се заявява: *„Да браним Америка, носителката на правдата, но да не забравяме обаче и Македония!“* Или: *„За мен Македония е всичко. Ще дойде ден, когато и ние ще си кажем думата.“* Очевидно е, че при новата обстановка, създала се през втората половина на 1943 г., емиграцията вече говори за Македония с много по-малко уговорки. Една от допълнителните причини за повишения оптимизъм сред българската емиграция в Америка от средата на 1943 г. се корени в пълния разрив, настъпил между отделните сръбски политически фактори, претендиращи да играят роля в следвоенното устройство на Югославия. Съответно да диктуват политиката и по македонския въпрос. МПО следи внимателно и този процес.

Още през април 1943 г. в. „Македонска трибуна“ препечатва отвореното писмо, изпратено от Филип Марковић - секретар на главната сръбска емигрантска организация в Америка (СНСОА), до пълномощния министър Сава Косановић, акредитиран във Вашингтон от емигрантското правителство на крал Петър, резидиращ в Лондон. С груби и необуздани изрази Марковић заплашва Косановић с физическа саморазправа, ако представителят на краля си позволява да напада СНСОА и неговата почетна председателка - Рут Мичел. Сава Косановић критикувал СНСОА, че предлага при следвоенното устройство на Югославия да се ограничат възможностите на хърватите да влияят върху съдбата на държавата. В заплашителното си писмо Филип Марковић защищава тезата на СНСОА и отрича политиката на крал Петър за възстановяване на държавата в нейния предвоенен вид. За да обезсили СНСОА, Сава Косановић предава заплашителното писмо, изпратено му от Марковић, на американското правосъдие. Срещу секретаря на СНСОА в Америка е заведен съдебен процес.

В конфликта се намесва и крал Петър. По случай сръбския национален празник на 28 юни 1943 г. той разпространява една телеграма от Лондон. В нея се заявява, че югославското правителство се стреми да постигне преди всичко възстановяването на държавата в границите ѝ отпреди 6 април 1941 г. След това представители на населяващите я народи щели да се съберат в Белград,

за да образуват една *„истинска популярна държава от сърби, хървати и словенци“*. Стъпката, предприета от краля, дава основания на СНСОА на 2 юли 1943 г. да разпространи във Вашингтон друга официална декларация. Чрез нея най-представителната сръбска емигрантска общност в Новия свят заявява, че повече не признава сръбското емигрантско правителство в Лондон. Крал Петър е поканен да сформира нов кабинет и да прокламира себе си за *„крал на сърбите, тъй както беше неговият дядо Петър I“*. През юли и август се води делото, предизвикано от представителя на краля, срещу ръководството на СНСОА в Съединените щати. Така сръбските политически фактори в емиграция взаимно се конфронтират и обезсилват. По същото време съпротивителното движение, ръководено от Й. Б. Тито, във вътрешността на Югославия набира решителни позиции. След известни колебания на Техеранската конференция в началото на декември 1943 г. Рузвелт, Сталин и Чърчил признават Народоосвободителната войска на Югославия (НОВЮ) като военна сила и решават да се окаже материална помощ на югославските партизани.

През втората половина на 1943 г. ЦК на МПО следи развоя на отношенията между сръбските политически центрове и още през лятото стига до извода, че става дума за две страни на една и съща националистическа идеология. И СНСОА в Америка, и емигрантското правителство в Лондон според ръководството на МПО се домогват да реализират една сръбска хегемонистична програма, която не предлага надеждни граници за поробените националности в бившата Югославия. Срещу сръбския хегемонизъм (независимо дали го представя СНСОА в Америка или емигрантското правителство в Лондон) МПО противопоставя алтернативата за изграждане на един федеративен съюз от свободни и суверенни национални държави, възприели и реализирали ценностите на американската демокрация: *„Според нас*, пише във връзка с това в. „Македонска трибуна“, *Балканите ще заживеят най-добре, когато всички исторически и политически обособени области образуват независими държави - включително и Македония, като първа стъпка към бъдещата Балканска федерация.*“

Без да разполага със сведения за решенията в Техеран между „тримата големи“ в края на 1943 г., МПО продължава да твърди, че сръбските емигрантски фактори са загубили шансовете си да вземат реално участие в следвоенното устройство на Югославия. В средите на МПО този факт се оценява с положителен знак предвид непримиримостта на исканията, лансирани и от СНСОА в Америка. Очакванията са, че оттук се увеличават шансовете за практическо приложение на Атлантическата харта и на Балканския полуостров. Доколко обаче от края на 1943 г. все повече сведения дават основания да се приема, че Тито вече се очертава като най-важния вътрешноюгославски фактор, с когото Рузвелт, Сталин и Чърчил се съобразяват, ЦК на МПО започва да се интересува живо и от проблема за алтернативата, предлагана от Титовото партизанско правителство. Събирането на информацията обаче върви трудно поради пречките, създавани от войната. На практика окончателните изводи на МПО по тази проблематика се влияят и от разбирането на организацията за възможностите на България да защити свободата на

Македония при промените, настъпили през втората половина на 1943 г. Ето защо темата за опитите на цар Борис III да направи завой във външната политика продължава да присъства едва ли не във всеки брой на в. „Македонска трибуна".

В утвърдилите се седмични обзори на рубриката „Какво става в България" се печатат съобщения за дискусия сред управляващите среди в София по въпроса за „завоя". На тази основа настъпил „разрив". Причината била, че премиерът продължавал да отстоява твърдо линията си за *„съюз с Оста докрай"*. Цар Борис, *„виждайки, че положението става безизходно"*, започнал срещи и разговори с лидерите на опозицията. Сондирани били мненията на Никола Мушанов, Петко Стайнов, Никола Петков и др. Царят се срещнал дори със социалиста Григор Чешмеджиев. Очаквало се Мушанов да оглави новото правителство. Самият Мушанов стоял начело на обществения натиск, оказван върху двореца, *„да се вземат бързи мерки за промяна на работата, и то така, че да се спаси страната от катастрофа"*. През юли 1943 г. над София се появила съюзническата авиация. МПО очаква нейните респектиращи действия да дадат решителния тласък българското правителство да потърси споразумение със съюзниците в кратко време.

Тази надежда сред емиграцията в Америка се засилва след навлизането на англо-американската армия в Италия. Ето защо Двадесет и вторият конгрес на МПО гласува специална резолюция по темата. Тя призовава българския народ да посрещне дружелюбно съюзническите войски, които единствени били в състояние да донесат справедливото разрешение на македонския въпрос: *„С всеки изминал ден победата все по-бързо се приближава*, се казва във въпросната декларация. *Никак не е чудно един ден и низ Македонските долини да се явят съюзническите армии. Ще се развее и американският флаг, изпъстрен с 48-те звезди. Кога ще бъде този ден - ние не знаем, но знаем, че сигурно ще дойде Гответе се за този ден! Направете всичко, което зависи от вас, за да бъде бърза и ефикасна победата на съюзниците на Балканите. Така ще се спести много невинна кръв. Посрещнете американските, канадските и другите съюзни войски като ваши братя, като носители на свободата, демокрацията и правдата. Между тях може би ще срещнете и синове на Македония. Отворете къщите си за всички. Техните бойни знамена се веят от силата, която лъха от Атлантическата харта, гарантираща самоопределението на народите. Там е нашата надежда."*

За да се гарантират условията, че Атлантическата харта няма да бъде сполетяна от съдбата на известните 14 точки за мир, развити от У. Уйлсън след Първата световна война, МПО издига нов лозунг: световната конференция за мир след завършване на войната да се проведе в Съединените щати.

Въпреки прогнозите на македонските българи в Америка, до края на 1943 г. обаче българското правителство на практика не прави очаквания завой във външната политика за откъсване от Оста и сближение с антифашистката коалиция. Смъртта на цар Борис III е оценена от българите в Америка като елиминиране на основния привърженик на политиката за споразумение със Съединените щати и Великобритания сред българския управляващ елит.

Избраното регентство е оценено от МПО като привърженик на курса за единодействие с Оста. Затова в края на 1943 г. МПО започва да губи надеждата, че официална София ще съумее да извърши повратлива очакваната от нея маневра в момент, когато българската позиция би била реална подкрепа за съюзниците, за да спечели тяхната благосклонност при третирането на македонския въпрос след войната.

* * *

На 3 октомври 1943 г. в Съединените щати става известна програмата на Отечествения фронт, създадена в България. В броя си от 7 октомври в. „Македонска трибуна" препечатва нейните 12 точки. В придружителния коментар се отбелязва като „забележителен" факт обстоятелството, че програмата *„дава съвет на българите да станат приятели и със Съединените щати, и Англия, както и с Русия"*. Българите в Америка обаче са смутени от предположението, че програмата и самият Отечествен фронт в България може би са *„инспирирани от Русия"*. А това вече било сигнал, че освен в Югославия *„Съветите ще искат в София също да имат едно приятелско към тях правителство"*. Сталин вероятно започвал да полага усилия *„да изключи Съединените щати и Англия от балканските работи"*.

През последните два месеца на 1943 г. коментарите на тази тема все още са редки. Обикновено те се съпровождат и с успокоителни доводи в смисъл, че Отечественият фронт в България, макар и активен, е „числено слаб", за да изиграе решаващата роля в развитието на българския народ след войната. Въпреки това обаче факт е, че опасението да не би Балканите да станат зона, в която ще се разпорежда предимно Сталин, се заражда сред МПО още в края на 1943 г. За увеличаване на страха допринася и чувстващото се вече фаворизиране на Титовата партизанска армия от страна на „тримата големи" и почти пълното изолиране на сръбското емигрантско правителство. Ето защо идеята за необходимостта от бърз завой на България и сепаративен мир със Съединените щати и Англия през декември 1943 г. се разглежда вече от МПО като условие, което не само ще спаси балканските държави от излишни сътресения, но и единствено ще спомогне и за недопускането на комунизма на Балканския полуостров, за да се приложи Атлантическата харта при разрешаването на македонския въпрос.

В оценките на МПО за поведението на българското правителство и в края на 1943 г. също липсват остри квалификации. И тогава не е отправен нито един призив от страна на организацията за противопоставяне на българското население в Македония срещу политиката на правителството в София. И в началото на 1944 г. МПО продължава да стои на позицията, че въпреки парадоксите на трудната ситуация България защитава една справедлива историческа кауза (подобно на Първата световна война). Нерешителността на нейните държавници се тълкува и през този период повече като грижа да се избегнат излишните жертви в случай на една *„истинска окупация от германците"*.

Ако може да се говори за „неудовлетвореност" във всичко, писано или публикувано от МПО по адрес на България в началото на 1944 г., то трябва да се търси в позицията на организацията, че българските министри (особено след смъртта на цар Борис) не разбират вече, че трябва да предпочетат известни жертви пред евентуалния съд на бъдещата мирна конференция. Приложението на Атлантическата харта за Македония според МПО може да се гарантира по-сигурно, ако свободната българска държава помогне с действията си на съюзниците. МПО отчита обаче цялата сложност на положението, в което се намира българският народ, *„между чука и наковалнята"*, и не осъжда открито правителството в София. Доколко през цялата зима на 1944 г. България остава на заеманите позиции, а от декември 1943 г. Рузвелт, Сталин и Чърчил се ориентират към стабилизирането на „фактора Тито" в балканската политика, пред МПО изпъква необходимостта да се ориентира в платформата, предложена от югославските комунисти за разрешаването на македонския въпрос. През декември 1943 г. в Съединените щати стават известни първите по-важни пунктове от политиката на ЮКП.

* * *

Анализите върху политиката на Югославската комунистическа партия (ЮКП) по македонския въпрос в средите на българската патриотична емиграция в Америка започват с редакционната статия „Планът на Тито за Югославия". Тя е публикувана във в. „Македонска трибуна" на 23 декември 1943 г. Повод за нейната поява дава първото комюнике, разпространено от маршал Тито към средата на декември във връзка с решенията, гласувани на 29 ноември 1943 г. от Втората сесия на АВНОЮ в гр. Яйце. Там ЮКП прави решителен опит да предреши едностранно не само въпроса за съдбата на Вардарска Македония, но и за останалите части от областта. Целта на ЮКП е великите държави, България, Гърция и демократичните сили на Балканите да се поставят пред свършени факти, като Вардарска Македония се обяви за една от шестте републики на бъдещата „народнодемократична Югославия".

Тито е осъзнавал неправомерността на предприетата стъпка от страна на ЮКП македонският въпрос да се предрешава само от една политическа сила на Балканите. Поради това ръководството на югокомунистите пази решенията си от Яйце в тайна. Тъй като незаконните постановления, гласувани от Втората сесия на АВНОЮ, игнорират и принципите на Атлантическата харта, с декларацията, разпространена в американските вестници, Тито опитва обществените настроения във Вашингтон, доколкото Съединените щати действително са най-безпристрастната велика сила в балканските работи. МПО се ангажира веднага с позицията на ЮКП, изложена в комюникето на Тито, разпространено с разузнавателна цел.

В редакционната статия „Планът на Тито за Югославия", публикувана на 23 декември 1943 г., ЦК на МПО най-напред набляга на факта, че като бъдеща шеста *„самоуправляваща се област"* на Югославия се предвиждало да се обособи територията „Санджак - Македония". От това изкуствено название не ста-

вало ясно на каква база ще се прокарват границите на шестте области в Югославия, за да се самоуправляват. Дали на *„етническа или на политико-икономическа“*, се заявява в документа на МПО от 23 декември 1943 г. Неясностите се отнасяли най-вече за областта „Санджак-Македония“. През турския режим част от Санджака (Призрен, Кочани, Гиляни и Прищина) спадала към Скопския вилает. Другата част (Тетовската каза) влизала в Призренския санджак. Санджакът и в църковно отношение бил включен в диоцеза на Призренската епархия. Поради това ръководството на МПО заявява, че Санджакът и Македония са две различни територии. Те не трябва да се обединяват изкуствено в една нова, макар и *„самоуправляваща се област“*. Административното им сливане можело да донесе в бъдеще нежелателни търкания между населението. *„Вън от това*, декларира ЦК на МПО, *специално за Македония федерирането на Югославия не разрешава македонския въпрос. Има още две части от Македония, едната която спадаше под гръцко и другата под българско управление. Какво ще бъде тяхното бъдеще? Ще бъде ли пак Македония разделена на три части? На тия въпроси засега не може да се отговори! Според нас,* се казва по-нататък в документа, *най-доброто разрешение на македонския въпрос, а оттук и на много други въпроси, засягащи целите Балкани, е да се образува от Македония една отделна политическа единица, която може, изцяло обаче, да бъде присъединена към както и да е федерация или конфедерация на Балканите, при условие че тя ще се радва на равни права и равни задължения.“*

ЦК на МПО заявява, че населението на Македония няма да бъде доволно, ако и след тази война остане разделено - независимо кой ще извърши новия дележ. Всяко подобно решение на македонския въпрос *„би било ефимерно, неустойчиво и пакостно дори за общите интереси на бъдещите свободни и федерирани Балкани“*, завършва декларацията. А това означава, че макар и все още да не разполага с подробни сведения за решенията на ЮКП в Яйце, МПО посреща критично прокламирането на основните принципи, наложени от Тито и югославските комунисти в решенията на Втората сесия на АВНОЮ. Българските патриоти в Америка не одобряват идеята да се създават изкуствени „републики“ на базата дележ на Македония от самото начало, когато прониква първата информация за намеренията на Тито. МПО не одобрява варианта за предоставяне на самоуправление само на Вардарска Македония за увековечаване по този начин на дележа на Македония. Макар че поради липсата на достатъчно сведения в началото (края на декември 1943 г.) ЦК на МПО все още не критикува открито концепцията на Тито (не се използват термини като *„тенденциозно предрешаване на проблема“*), факт е, че самите македонски българи в Америка посрещат решенията от Втората сесия на АВНОЮ с големи резерви. Тъй като през зимата на 1944 г. все още в Новия свят липсва достатъчно информация за подробностите на решенията, ЦК на МПО полага усилия да се снабди с повече сведения за политиката на ЮКП по националния въпрос.

На 10 януари 1944 г. американският кореспондент в Кайро Дж. Харисън след разговор със сръбските и гръцките емигрантски източници изпраща подробна статия до в. „Крисчън Саянс Монитор“. В нея той съобщава, че *„партизанското движение в Югославия било готово да възприеме тезата за свободна*

и независима Македония". Очевидно два месеца след Втората сесия на АВНОЮ и в Кайро все още не са разполагали с точни данни за решенията, гласувани в Яйце. Въпреки това МПО съобщава новата информация. Позицията на организацията е отразена в статията „Дето има дим, има и огън", публикувана на 20 януари 1944 г. В нея се подчертава, че въпреки положените усилия емиграцията на македонските българи в Америка все още не разполага с окончателните данни за политиката на ЮКП по македонския въпрос. Ако сведенията на Дж. Харисън се окажели верни, можело да се очаква, че на Балканите започва да надделява разумът. В продължение на 23 години МПО защитава тезата, че спокойното бъдеще на този район от света не може да осигури, докато там има подтисничество и не се разреши справедливо македонският въпрос. Ръководството на МПО декларира, че македонските българи, изселили се в Новия свят, ще се радват, ако слуховете и предположенията излязат верни. МПО заявява, че е готова да направи всичко възможно не само да подкрепи идеята за свободата на Македония, но и да разпространи тази идея сред американското общество.

Тъй като информатори на Дж. Харисън са сръбските националисти около крал Петър и емигрантското правителство, някои лица внушавали на американския кореспондент, че македонският въпрос можел да се разреши, *„като се трансформира населението"*. Тоест като се приложи изселническа спогодба за обезбългаряването на Македония. В отговор на тази идея по поръка на ЦК Любен Димитров пише специално обяснение до „Крисчън Саянс Монитор". То е публикувано на 18 февруари 1944 г. Там идеята за *„трансформация на населението"* е отхвърлена категорично. Предлага се обединението и освобождението на Македония, *„която би могла после да се присъедини към каквато и да е комбинация или система за сигурност на Балканите"*.

В началото на февруари 1944 г. ЦК на МПО провежда двудневно заседание. На него са обсъдени цялостно мерките, които патриотичната организация на македонските българи в Америка трябва да предприеме, ако се потвърди информацията, че ЮКП действително е решила да не допуска сръбското емигрантско правителство и бившия крал да участват в следвоенното устройство на Югославия. На 10 февруари 1944 г. ЦК на МПО публикува специално „Възвание" към емиграцията. С него на българите в Америка е съобщено, че на 23 април 1944 г. МПО свиква в гр. Акрон, Охайо, „народен събор" за всестранно обсъждане на проблема около бъдещата съдба на Македония.

Организацията на събора е поета от МПО "Пелистер" в Акрон. За участие в дискусията са поканени да изпратят делегати всички емигрантски колонии, местните организации на МПО, църковните настоятелства към българските православни църкви в Съединените щати и Канада, младежките и женските секции на МПО, културните дружества. МПО не кани на събора само комунистите и еселпистите. В специална статия „Целта на събора" от името на ЦК се уточнява, че делегатите, събрани в Акрон, ще бъдат поканени да подпишат „една петиция", с която да се иска Македония да бъде свободна и независима от следвоенна Югославия. Местните организации на МПО и църковните настоятелства са призовани да изберат делегати за събора, които са симпатизан-

ти на формулата, предложена шестдесет години преди това от Уйлям Гладстон за разрешаване на македонския въпрос.

От края на февруари до средата на април върху страниците на в. „Македонска трибуна" се повежда дискусия около задачите и евентуалните решения на народния събор в Акрон. На 2 март председателят на ЦК на МПО Коста Попов публикува статията „Кога, ако не сега". Той отбелязва, че моментът, в който ще се проведе народният събор на македонските българи в Америка, е исторически. Съборът ще позволи на емиграцията да се обедини около голямата народна идея - *„свободата на Македония"*. В момент, когато правителствата на великите сили трескаво разработват планове за следвоенното устройство на света и са налице предположения, че Тито се готви в някаква степен да се намесва в уреждането на македонския въпрос, емиграцията в Америка не можела да остане ням зрител на събитията.

На 9 март 1944 г. свещеник Георги Николов излиза с обширна статия „Мисли по народния събор". Там той обобщава съществуващите концепции сред емиграцията за разрешаването на македонския въпрос. Авторът отхвърля мнението на онова емигрантско малцинство, което иска „независима Македония" само защото *„ние сме македонци, без да имат смелостта да признаят какви македонци сме"*. Свещеник Г. Николов декларира, че болшинството от емиграцията отрича тези възгледи като сепаратистки. С тях се иска свободна Македония, без обаче да се пояснява какъв е народностният облик на областта. Според Г. Николов нерационална е и тезата на комунистите за *„независима Македония, но като бъдеща единица на Съветските балкански републики"*. Тя е оценена като мисловен продукт на комунистическите партии и резултат от плановете за социалистически революции на Балканите. Единствено смислената цел, която народният събор в Акрон трябвало да подкрепи, според Г. Николов, се сочи в искането за създаване на една демократична, свободна република от обединена Македония, която да бъде българска по народностен и културен облик. Възстановяването на Санстефанска България според автора нямало да се допусне от великите сили победителки на бъдещата мирна конференция. Следователно, след като не може да се постигне мечтата за една обща българска държава, то тогава нека да има *„две държави на българите"*, но да се запазят *„живите части"* на българския народ от чужди посегателства. Същата теза, но в много по-разгърнат вид, е развита и от Любен Димитров в брошурата му „Защо Македония трябва да бъде свободна и независима". Тя е написана и публикувана специално по повод на свикването на народния събор в Акрон.

Тази дискусия и свързаните с нея публикации в значителна степен центрират вниманието на емиграцията върху основните проблеми на събора. От средата на март 1944 г. започва изборът на делегатите. За тази цел се свикват специални събрания от местните патриотични организации на МПО, от църковните настоятелства, от младежките и женските дружества. В. „Македонска трибуна" печати редовно сведения за хода на изборите и имената на излъчените делегати.

В хода на най-усилената подготовка за събора на българската емиграция в Америка МПО узнава цялата същност на решенията, гласувани под диктовка-

та на ЮКП на Втората сесия на АВНОЮ в Яйце. По това време Тито провежда масирана кампания за натиск върху Георги Димитров и българските комунисти, за да признаят свършените факти с предрешаването на македонския въпрос. На 10 април 1944 г. външният министър на партизанското правителство на Й. Б. Тито - Смодлака, дава пространно интервю пред кореспондента на в. „Ню Йорк таймс" в Италия С. Сулзбергер. От него американското общество за първи път научава официално за предрешаването на македонския въпрос от страна на ЮКП чрез идеята само Вардарска Македония да се обособи като отделна република в следвоенна Югославия: *„Нашата програма е да искаме федерална Югославия с равни права за всички групи,* заяви Смодлака... *Ябълката на раздора между Югославия и България бе положението в Македония. Аз вярвам, че най-доброто разрешение на този проблем е да се даде на Македония пълна автономия вътре във федералната държава. Това би турило край на югославо-българския диспут. Естествено* ***аз имам предвид само югославска Македония. Гръцка Македония естествено принадлежи на Гърция и е част от самата Гърция***", декларира откровено министърът на външните работи в кабинета на Тито.

ЦК на МПО посреща с разочарование откровените разкрития, че ЮКП се стреми да предреши македонския въпрос, като не допусне участие в дискусията около него и останалите политически фактори, имащи отношение към проблема. В. „Македонска трибуна" препечатва изцяло интервюто на Сулзбергер със Смодлака в специална колона с едър шрифт. Така десет дни преди да се открие народният събор в Акрон, македонските българи в Америка са информирани добре за същността на политиката, начертана от ЮКП по македонския въпрос.

Още в споменатия брой на в. „Македонска трибуна" ЦК на МПО публикува декларацията „Смодлака и Македония". В този документ за първи път ЦК на МПО изказва открито разочарованието си от курса на Тито. В документа се подчертава, че неговият подход обрича Македония на необратим дележ, като егейският дял на областта се *„подарява на Гърция"* за вечни времена. Македонският въпрос, декларира ЦК на МПО, *„трябва да бъде решен цялостно, за* ***трите части на Македония****... Трагична ще бъде наистина съдбата на онези наши македонски българи, ако един ден разберат, че като са се борили за принципите на Атлантическата харта, всъщност те са се борили, за да затвърдят наново гръцкото робство над родината им. Най-доброто разрешение на македонския въпрос ще се постигне, според мнението на грамадното мнозинство от македонците, когато от географските граници на страната се оформи една отделна политическа единица, която може да се присъедини с равни права и равни задължения - било към една южнославянска или балканска федерация."*

Македония не трябва да се разкъсва наново на парчета, декларира ЦК на МПО в навечерието на народния събор в Акрон. Тя не може и не бива да бъде разменна монета в *„балканския политически пазар"*, като се пуска в оборот от *„всеки новопоявил се търговец"*. Една седмица по-късно (на 20 април 1944 г.) МПО получава информация, че Съединените щати, Великобритания и Съветският съюз са се споразумели по принцип за начина, по който да стане окупирането на освободените неприятелски територии в Европа след тяхното овладя-

ване от съюзниците: генерал Айзенхауер да поеме върховната власт в онези земи, които са овладени от американски и английски войски, *„а съветски военни да администрират зоните, които ще се окупират от руски войски"*. Така че в навечерието на събора, свикан в Акрон от МПО, освен неблагоприятните последици от политиката на свършените факти, реализирана от Тито, македонските българи в Америка са изправени и пред алтернативата Балканите да бъдат окупирани в бъдеще от съветската армия под контрола на Сталиновата администрация. Това обстоятелство увеличава още повече значението на събора.

Съборът на македонските българи в Америка започва работа на 23 април 1944 г. от 10 ч. сутринта. Официалните делегати и много гости се събират в Народния дом, построен под ръководството на МПО „Пелистер" в гр. Акрон. Преди откриването свещеник Г. Николов от Детройт отслужва молебен за здравето и успеха на македонските българи - войници в американската и канадската армия. Избрано е бюро за ръководство на заседанията. Председател е Александър Димитров, подпредседател Йосиф Пасков и секретари Стерио Николов, Блаже Марков и Славка Николова.

От името на домакините приветствено слово държи Янаки Дошев. Като очертава историческото значение на момента за бъдещата съдба на Македония, ораторът заявява, че македонските българи в Новия свят трябва да изразят ясно своята позиция по най-сложния балкански проблем, за да се предотврати реализацията на плана, разработен от ЮКП - в името на властта да се обрече Македония на нов дележ.

Основната реч от името на ЦК на МПО на събора произнася председателят на ЦК Коста Попов. В нея са резюмирани главните идеи, до които организацията достига през зимата на 1943-1944 г.: българите в Америка да окажат всестранна помощ за крайната победа на антифашистката коалиция; по този начин емиграцията да извоюва необходимия ѝ авторитет, за да е в състояние след войната да отстоява необходимостта в Македония също да се приложат принципите на Атлантическата харта. К. Попов предлага в Македония преди това да се проведе плебисцит за самоопределение на населението. Тази практика е определена от председателя на МПО като единствена възможност, за да се избегне предрешаването на македонския въпрос от комунистите в Югославия.

След речта на К. Попов участникът в сраженията с японците на о-в Квадалканал в Пасифика Стоян Клисуров разказва впечатления от фронта. Следва доклад на мандатната комисия. Делегатите на събора се занимават и с въпроса за представителството на МПО от гр. Торонто, Канада. Разделянето, настъпило в черквата там през 1940 г., съдейства за оформянето на две отделни патриотични организации - МПО „Правда" и МПО „Победа". Съборът обаче отказва да дискутира организационни въпроси поради ограниченото време и предвид важността на основния въпрос в дневния ред.

В състава на комисията за проекторезолюцията са избрани Коста Попов, Любен Димитров, Христо Атанасов, свещеник Георги Николов и Кръстю Мишев. Решено е те да предложат документ, който да стане основа за обсъждане от делегатите на събора. На практика комисията разглежда един предва-

рително подработен проект от ЦК на МПО, за да се пести време. Докато е редактиран текстът, реч пред делегатите произнася Ревеланд Люман, поканен за официален говорител. Накрая Хр. Атанасов и Л. Димитров запознават делегатите с проекта за петиция до великите сили от антихитлеристката коалиция. Тъй като още в подготвителния период македонските българи в Америка си изясняват същността на политическата линия, предлагана от ЮКП за предрешаването на македонския въпрос (така че след войната да стане невъзможна намесата на други фактори в него за приложението на Атлантическата харта), делегатите гласуват текста с единодушие. Заменено е само названието на резолюцията - от „петиция" на „меморандум". Възприета е идеята четири еднакви екземпляра да се изпратят до Рузвелт, Чърчил, Сталин и канадския премиер Макензи Кинг. Отделно текстът на документа да се размножи в голямо количество екземпляри, които да се предадат в американски, канадски и други обществени, културни и научни институции, както и в редакциите на различни вестници.

Меморандумът, гласуван на Акронския народен събор, е подписан от ЦК на МПО и всички официално избрани делегати. Накрая четирите еднакви екземпляра са скрепени с 55 печата на представените патриотични, женски, църковни и спомагателни организации на македонските българи в Америка, взели участие в събора. Гласувана е и отделна „Резолюция до народа в Македония". След закриването на заседанията ЦК на МПО издава английския вариант на мемоара в изящно оформена брошура и го изпраща до лицата, за които е предназначен. Екземплярите за Сталин и Чърчил са предадени чрез посланиците във Вашингтон - Андрей Громико и лорд Халифакс. Така решенията на народния събор, организиран от македонските българи в Америка, се превръщат в първия мощен и организиран протест, изказан в Новия свят срещу политиката на югославските комунисти начело с Й. Б. Тито за предрешаването на македонския въпрос, преди още световната война да е завършила. Защитена е необходимостта на Балканския полуостров също да се приложат принципите на Атлантическата харта за самоопределение на народите.

По традиция меморандумът на събора до „тримата големи", приет на 23 април 1944 г., започва с преглед на възникването и развитието на македонския въпрос след 1878 г. Припомнени са всички по-сериозни опити за неговото разрешаване: създаването и дейността на ВМРО, Илинденското въстание през 1903 г., реформената акция, покровителствувана от руския император Николай II и английския крал Едуард VII, Балканските войни. Две страници са отделени за изясняване на усилията, положени специално от американската дипломация след завършването на Първата световна война, за да се намери справедлива формула по балканските проблеми в духа на 14-те точки, предложени от У. Уйлсън като база за следвоенното устройство на света. Припомнен е и меморандумът на Никола Пашич, връчен на 1 август 1919 г. в Комисията за новите държави, към делегациите на Парижката мирна конференция. В този документ сръбският премиер *„доказал"*, че *„македонците са сърби"* и че *„те трябвало да се третират като такива в тяхната уголемена държава"*. По този начин Н. Пашич предрешава съдбата на Македония още през 1919 г., преди да са чути

мненията на България и на другите заинтересувани фактори в този проблем (като емиграцията от Македония в Америка например). Зад позицията на Белград през 1919 г. застава Франция. Различията в позициите, защитавани от американската и английската делегация, не попречили сръбските националисти да наложат своята хегемонистична стратегия. Така разделението на Македония, наложено през 1913 г., се затвърждава.

Македонските българи, граждани на Съединените щати и Канада, въодушевени от принципите на свободата и хуманизма, заложени в същността на американската демокрация, се опасяват сериозно да не би и след Втората световна война великите сили в Европа, *„вместо да европеизират Балканите, да балканизират самите себе си“*. Силите доказали, че нямат още точна формула за справедливо разрешение на македонския въпрос. Всички са на мнение, че след войната в света ще се извършат дълбоки промени, които ще определят развитието на човечеството за дълъг период от време. Македонските българи обаче нямат свое правителство и се намират в условията на военен режим, доминиран от германците. *„Те на могат да издигнат своя глас, за да изразят мнението си и да защищават своите интереси.“* Именно поради това върху македонските българи могат да се стоварят отново най-големите неправди. Сведенията, с които МПО разполагала, доказвали, че „новите фактори“ в балканската политика - ЮКП и Тито, също не предлагат оптимистични алтернативи за справедливост при разрешаването на македонския въпрос, затова като гаранти се сочат великите сили - лидери на антихитлеристката коалиция, и преди всичко Съединените щати.

Що се отнася до формулата, народният събор в Акрон решава да подкрепи стратегията, определена от ВМРО и защитавана от МПО между двете световни войни: *„Македонският проблем трябва да престане да е футбол в балканската политика. Нашият девиз е: „Македония за македонците“. Ние вярваме,* се казва в документа, *че само създаването на една свободна Македония, в която всички етнически групи ще се радват на еднакви права и задължения“*, ще премахне формулата за Балканите като *„барутен погреб за Европа“*.

След победата на обединените нации на Балканите трябва да има мир, настоява съборът на македонските българи в Америка пред „тримата големи“. На предстоящата мирна конференция Македония ще се опита още веднъж да извоюва правото си да живее под закрилата на принципите на свободата, които светът „усвои от Америка“. Македонските българи в Съединените щати вярват, че американците искат Македония да разполага със свободите, записани в точка втора и трета на Атлантическата харта, прокламирана от Рузвелт и Чърчил на 14 август 1941 г. Само положението на Атлантическата харта и на Балканския полуостров ще направи възможно населението в Македония да получи *„свобода и собствено правителство“*.

На 4 май 1944 г. в „Македонска трибуна“ публикува резолюцията на събора, озаглавена „До народа в Македония“. Тя изразява основните идеи и духа на меморандума, изпратен до Рузвелт, Сталин и Чърчил. Емиграцията в Америка подкрепя борбата, която македонските българи водят за свобода. Тя обаче се търси в *„знамето на Илинден, под което знаме всички македонци се обединяват, за да можем да видим нашата родина свободна и независима“*, а не в самоуп-

равляващата се република, предлагана от Тито само в рамките на Вардарска Македония. Членството на МПО декларира *„безрезервна подкрепа"* на борбата за *„една свободна и независима Македония"*.

Така, макар че по политически съображения някои имена (като това на Тито например) се премълчават, македонските българи в Америка отхвърлят безапелационно опита на югославската комунистическа партия да предреши едностранно македонския въпрос. Това, което делегатите премълчават съзнателно в меморандума, е отразено широко върху страниците на в. „Македонска трибуна". Основната тема, която се дискутира там от май до септември 1944 г., е тактиката на Й. Б. Тито да обрече Македония на нов дележ. Ръководството на МПО защищава безкомпромисно решенията на народния събор в Акрон. Отрича се правото на югославската комунистическа партия да се разпорежда еднолично с жизнено важни въпроси, от които зависи съдбата на Македония.

* * *

Първият конкретен повод за защита на акронските решения дават комунистическите групи около Георги Пиринski. След като органът на МПО подлага на критика изявленията на д-р Й. Смодлака, лансирани на 10 април 1944 г., редакторът на прокомунистическия в. „Народна воля" започва полемика с в. „Македонска трибуна". В няколко поредни броя лично Г. Пиринski прави опити да защити линията на ЮКП, като „доказва", че *„всички промени, за които той (д-р Смодлака) говори, ще бъдат предоставени на народа да ги реши"*. Говорителят на Тито никъде не бил казал, че костурчани, леринчани и воденци ще трябва да *„останат под гръцко"*. Нещо повече. В противоречие с истината Пиринski заявява, че Тито предлагал *„свободно допитване"* до народа за *„разрешаването на балканските проблеми"*.

МПО отвръща на полемиката. Любен Димитров и Петър Ацев подготвят обширен отговор. В него те оборват пункт по пункт писаното от Г. Пиринski. В материала на в. „Македонска трибуна" се доказва, че комунистическите групи сред емиграцията по същество подкрепят дележническата доктрина на ЮКП: *„Хората от „Народна воля" трябваше да застанат на нашето становище, ако и те действително апелират (както пишат понякога) за една свободна и независима Македония*, се казва в отговора на МПО. *А те какво сториха? Напечатаха една нещастна защита на Смодлака от солидарност към Тито, съгласявайки се по този начин с харизването на костурчани, воденци и пр. в полза на Гърция. Това могат да вършат хора, които мислят за всичко друго, но не и за истински разбраните интереси на Македония."*

През юни в Съединените щати става известна и статията на Титовия сподвижник Сретан Жуйович-Црьни „Македонският въпрос". Тя е публикувана в периодичното издание на ЮКП „Нова Югославия". На 20 юни 1944 г. материалът е препечатан в бюлетина на Обединения комитет на югославските американци. Авторът Жуйович-Црьни полемизира със строителите на ВМРО за създаването на „автономна" или „свободна", но обединена Македония. Според пропагандиста на ЮКП реализирането на тази концепция в края на Втората

световна война означавало *„фактически да се увеличи територията под германска окупация“* и да се съдейства на хитлеристите. Да се защитава лозунгът за обединена Македония през лятото на 1944 г. било според Жуйович-Црьни равнозначно да се откъсват силни центрове от *„демократична Югославия и да се възпрепятства на борбата срещу хитлеристите“* и т.н.

ЦК на МПО отхвърля твърденията и на този пропагандатор на ЮКП като несъстоятелни. В отговора се посочва, че германците така или иначе все още са на Балканите. Тяхното оставане там не се влияе от теоретичните разсъждения на демократичните сили за съдбата на Македония след войната. МПО защищава отново лозунга на Гладстон и заявява окончателно, че ЮКП фактически е застанала на позициите на сръбските националисти отпреди 6 април 1941 г. *„След изявленията, които направи преди известно време д-р Смодлака - външният министър на Тито, сегашната статия на г-н Жуйович не само потвърждава неговите мисли, но дори внася и конфузия относно разрешаването на македонския въпрос. Жуйович или не е проучил основно македонския проблем, или пък мъчно може да се освободи от идеята, че за да има мир на Балканите, Югославия трябва да престане да има претенции върху Македония. Питан ли е народът в Македония дали той иска да остане и в бъдеще под Югославия или пък иска сам да се управлява?“* Така към началото на август 1944 г. МПО отрича всички претенции, а и правото на ЮКП да предрешава самостоятелно съдбата на Македония.

През есента на 1944 г. на Балканите се разиграват драматични събития. След предприетата поредна офанзива на германците срещу партизанската армия в Югославия въоръжените сили на Тито понасят тежки поражения. Лично лидерът на ЮКП е принуден да се прехвърли временно със самолет на италианска територия. През юли 1944 г. сред българската патриотична емиграция в Америка се оформя впечатлението, че ЮКП фактически губи дотогавашните си монополни позиции във вътрешната политика на Югославия; че тя трудно ще съумее сама да постигне предишните си претенции - да урежда единствено македонския въпрос при следвоенното устройство на Балканите.

Паралелно с този факт в източната половина на Балканския полуостров започват да протичат други необратими процеси. На 23 август 1944 г. Румъния капитулира. Съветската армия достига северната граница на България. На 5 септември Сталин обявява война на правителството в София. Частите на Трети украински фронт навлизат в Добруджа. Отечественият фронт в България, ръководен от комунистите, се възползва от създалата се ситуация и на 9 септември 1944 г. отстранява с преврат стария режим в столицата на държавата. Обявена е война на Германия. Подписано е примирие със Съединените щати, Великобритания и СССР. България получава право да се включи с въоръжените си сили в заключителния етап на Втората световна война като съставна част на световната антифашистка коалиция.

МПО и българската патриотична емиграция в Америка посрещат извършената радикална промяна в България с възраждане на надеждите за справедливо разрешаване на македонския въпрос. Прекъсването на съюза с германците развързва окончателно възможностите на емиграцията да пише и говори свободно по националния въпрос на Балканите. Българите в Новия свят са впе-

чатлени силно от начина, по който България излиза от съюза с Германия. Емиграцията в Америка преценява, че българите напускат *„опекунското си приятелство“* с неподозирано малки военни загуби. Очакванията преди това са, че подобно на събитията в Унгария, германците няма да се изтеглят бързо и доброволно от Балканите, че ще водят там тежки сражения.

След 9 септември 1944 г. противно на очакванията България разполага с най-силната и най-добре подготвена армия на Балканите. Това обстоятелство ѝ позволява да се включи незабавно във военните действия като съставна част на антифашисткия блок. На тази база възникват големи надежди, че приносът, който българските въоръжени сили ще дадат за освобождението на Югославия и Югоизточна Европа от хитлеризма, ще повлияе решително върху следвоенните позиции на Съединените щати, Великобритания и СССР по македонския въпрос. Ето защо през 1944-1945 г. МПО и българите в Америка очакват, че след като подобри своите международни позиции, България ще отнеме претенциите на ЮКП за монополното право сама до предрешава македонския въпрос. Поради това от септември 1944 г. МПО разгръща нова кампания, за да популяризира в Съединените щати и Канада заслугите на българския народ за окончателния разгром на фашизма.

Всичко писано от организацията до завършването на световната война на 9 май 1945 г. показва, че МПО намира повече смисъл в българското тълкуване на идеята за балканска конфедерация: България и Югославия да влязат в нея като двама равни партньори, а не България да се присъедини като „седма република“ към Югославия. Само при равноправно обединение Македония би се обединила без заплаха за съдбата на българщината в бъдещата южнославянска федерация.

МПО осъжда и интервенцията, подкрепена от У. Чърчил в Гърция. Разгарянето на военните междуособици в Егейска Македония се оценява като създаване на сериозно препятствие за бъдещето на балканско федеративно обединение от свободни и равноправни народи, в което Македония би имала достойно и самостоятелно място.

От лятото на 1945 г. светът и Балканите в частност навлизат в нова историческа епоха. Други сили, а и нови международни интереси, започват да движат дипломацията на великите държави - включително и по балканските въпроси. Бъдещето трябваше да покаже дали народите са си извадили достатъчно сериозни поуки от миналото, за да устроят справедливо своя общ дом. Политиката на МПО по македонския въпрос след 9 май 1945 г. също преминава към един следващ, не по-малко драматичен, но и не по-малко интересен период.

3. Пътят на македонските изселници до Нова Зеландия и Латинска Америка

Радикалният политически преврат в България и Югославия през 1944 г. завихря началото на нова внушителна емигрантска вълна от българските етнически предели. Съдбата отвежда част от изселниците към Нова Зеландия и Латинска Америка. Главната причина, подтикнала хиляди македонски българи

да напуснат родината си след 1945 г. (в началото предимно от Пиринска и Вардарска Македония), е политиката на ЮКП и БКП в следвоенните години. Подмяната на обществения строй с революционни методи и отказът от традиционните морални и политически ценности поставят значителни обществени среди и влиятелни организации в остър конфликт с новите реалности. Голям брой българи, останали в отечеството си до пролетта на 1945 г., не могат да се примирят с новото положение в държавата. Те започват да търсят начин да емигрират извън обсега на т.нар. „желязна завеса", паднала на Балканите в хода на войната. В обстановката на възникналата небивала близост между България, Югославия и Съветския съюз от 1945 до 1948 г. единствената врата на българите към демократичния свят остава през територията на Турция и Гърция.

Първите бегълци, предимно българи от Вардарска Македония, тръгват още през зимата на 1945 г. Това са хора недоволни от политиката на ЮКП, вдъхновявана от Й. Б. Тито за насилствено създаване на „македонска нация" на антибългарска основа. Например Христо Г. Колев от с. Наколец (Ресенско) емигрира в Гърция на 12 февруари 1945 г. Причината за тази стъпка е нежеланието му да се примири с произвола на комунистическата партия в Скопие. Коста Вратев напуска Прилеп през първата половина на 1945 г., за да се спаси от *„брутални физически тормоз на Ранковичевата гарда - УДБА"*. Така той избягва съдбата на своите най-близки приятели, *„които бяха по 4-5 години в затворите на Колишевски, а сега (1951 г.) са в Гърция"*.

Насилственото налагане на македонизма и в Пиринския дял на Македония поставя много стари революционни фамилии от тази част на България в остър конфликт с властите в Неврокоп (дн. Гоце Делчев), Свети Врач (дн. Сандански), Петрич и Горна Джумая (дн. Благоевград). През 1946 г. там са нанесени тежки удари върху бивши членове и симпатизанти на ВМРО. *„Аз съм 19-годишен и съм от Петрич*, пише в едно писмо българинът Борис Ив. Попов. *Произхождам от семейство, взело участие в борбите за свободата на Македония. Дядо ми Константин Попстоянов от с. Гега, Петричко, бил три години комита. В Илинденското въстание е взел участие в четата на Борис Сарафов. След амнистията той се е завърнал в къщи и е бил убит из засада от турците. В междуособиците на ВМРО е загинал моят чичо Никола Попов. Баща ми беше заможен и влиятелен човек в Петричка околия. Затова веднага след 9 септември комунистите започнаха да ни преследват ... Наскоро аз и баща ми трябваше да емигрираме в Гърция, за да се спасим от затвора, който ни очакваше."*

Независимо от конкретните поводи за бягство от Родината, тези хора са обединени от една обща идея - нежеланието да се примирят с управлението на комунистическите партии в България и Югославия. Те разглеждат режимите, наложени там през есента на 1944 г., като най-сериозна заплаха за нормалното развитие на българската нация. Сближава ги и стремежът да запазят българската си национална идентичност. В тази връзка един от тях се е изразил ясно: *„През втората половина на м. май 1950 година аз и баща ми, подгонени от българския комунистически режим, трябваше да напуснем България, да по-*

дирим спасение в Гърция като политически емигранти, сляпо уверени че тук, на Запад, всички народи и всички хора са си подали ръце в един искрен и здрав съюз срещу общата болшевишка опасност. И нещо повече - че тук най-после човек ще се почувства свободен и в решителния момент ще вземе оръжие в ръцете си и ще даде своя малък принос при събарянето на червената тирания, пробила половината човечество."

Нелегалната групова емиграция на македонски българи през северната граница на Гърция протича най-активно между 1945 и 1951 г. На гръцка територия се оказват към 2000 македонски българи политически емигранти. Предвид на това гръцката администрация е принудена още през 1945 г. да създаде цялостна система за посрещане, проучване, контрол, използване и репатриране на емигрантите от български произход.

В почти всички източници, които отразяват процедурата около посрещането на емигрантите на гръцка територия, се твърди, че след установяването на самоличността на хората представителите на специалните служби упражнявали силен натиск върху тях, за да преминат принудително на служба към военното разузнаване. В обширно изложение, изпратено от група български политически емигранти до ООН на 13 май 1951 г., е посочено изрично: „*Още с преминаването на границата емиграцията е подложена на строг карцерен режим и ако се окаже, че той (емигрантът) не желае да работи за гръцката власт, се постъпва още по-зле с него.*"

Пълното разочарование на емигрантите от наложения им затворнически режим обрича на неуспех замисъла те да се превърнат в ядро за интервенция срещу България и Югославия. В началото на 50-те години българските политически емигранти в Гърция използват връзките си с влиятелни международни организации, за да им окажат съдействие да напуснат България. По линия на контактите с Българския национален комитет и службите на Международния червен кръст през 1951 г. е установен диалог и с „Международната организация за репатриране на емигранти" (ИРО). По това време тя поела посреднически функции за разселване на големите емигрантски маси, съсредоточени след Втората световна война в Гърция, Турция, Италия, Франция, Западна Германия. През лятото на 1951 г. представителите на ИРО предлагат на част от българските политически емигранти да се заселят в Нова Зеландия и Бразилия.

Разходите за пътуването през океана поема ИРО, а транспортирането на хората става с английски параходи. Всеки рейс продължава по 34 денонощия. Първият морски транспорт от Гърция, с 40 българи на борда, пристига в новозеландското пристанище Питони в началото на май 1951 г. Вторият акустира на 3 август, а на 14 декември 1951 г. пристига третият параход. В предградието Пахиатуа на Питони новозеландските власти създават специален „приемателен лагер". До края на 1952 г. в Пахиатуа са настанени вече над 100 български политически емигранти, между които има две жени и две деца. Те полагат основите на българската колония в Нова Зеландия. Втората голяма група е настанена в Бразилия.

Някои от тези хора още в България получават в. „Македонска трибуна" и знаят за съществуването и дейността на МПО в САЩ, Канада и Австралия.

От там те разполагат с адреса на ЦК на МПО. Това позволява на групата, пристигнала с първия транспорт в Пахиатуа, само една седмица след настаняването си да изготви обемисто изложение за преживяното в гръцките лагери. Копия от него са изпратени до генералния секретар на ООН, до Българския национален комитет във Вашингтон, до централата на Свободните профсъюзи в Париж и до редакцията на в. „Македонска трибуна", орган на МПО. Емигрантите излагат подробности за същността на унизителната процедура, на която ги е подлагала гръцката военнополицейска администрация, и молят ръководствата на споменатите организации да съдействат за облекчаване съдбата на останалите политически емигранти, намиращи се все още на гръцка територия.

Главният редактор на „Македонска трибуна" - Любен Димитров, откликва веднага на апела. В началото на август 1951 г. той изпраща в лагера Пахиатуа първата връзка с вестници, устава на МПО, книги на български език, издавани от емиграцията в САЩ, и др. *„Не мога да скрия онова приятно чувство, което ме обзе, когато се получи пратката,* пише Михаил Николов в отговор на Л. Димитров. *Чувство на гордост ме обзе, че макар и далеч от Родината не сме ибстрахирани от историческото ни минало, от събитията, които стават по света и в нашата Родина."*

Веднага след като получава пратката от Индианополис, М. Николов свиква събрание на българските политически емигранти, пристигнали с първия транспорт в Нова Зеландия. Те разграбват вестниците и брошурите. Мнозина заявяват, че искат да се абонират за изданията на МПО. М. Николов е натоварен да уреди въпроса с абонаментите. Той изпраща второ писмо до Л. Димитров в Индианаполис. Като допълнение към желанието, изказано от неговите другари, той моли за повече разяснения относно официалната позиция на МПО по македонския въпрос, за отношението на организацията към глобалните политически проблеми на света, както и за информация относно *„връзките Ви (на МПО) с представители на други народи"*.

През август и септември 1951 г. писма от Нова Зеландия до редакцията на в. „Македонска трибуна" изпращат още Димитър Шангов от Невроком, Христо Колев от с. Наколец (Ресенско), Борис Попов от Петрич и др. Всички единодушно дават крайно отрицателни оценки за политиката на гръцките лагерни власти към българските политически емигранти. На 18 август 1951 г. Б. Попов систематизира богатата информация за преживяните ужаси и в обширна докиска (8 машинописни страници) я изпраща да се публикува във в. „Македонска трибуна".

По инициатива на Б. Попов на 13 септември 1951 г. 36 българи, пристигнали с втория транспорт от Гърция в Нова Зеландия, пишат друго пространно изложение до редакцията на в. „Македонска трибуна". То е преведено на английски език и е изпратено в секретариата на ООН, до редакцията на в. „Свободна и независима България" и до централата на Независимите профсъюзи в Париж. Българският национален комитет публикува веднага изложението.

На 15 септември 1951 г. по инициатива на М. Николов в Пахиатуа са положени основите на първата българска патриотична организация „Гоце Делчев"

в Нова Зеландия. Нейни основатели са едновременно българи от Вардарска и Пиринска Македония - Мануш Илиев, Марко Николов, Михаил Николов, Яне Пачевски, Атанас Зоев, Никола Димчев, Любомир Стоянов, Яне Божинов, Коста Замфиров, Ангел Попхристов, Борис Белчев, Георги Кръстевски, Стефан Пръчков, Ваньо Бекяров, Борис Попов и Иван Попов. За секретар на групата е избран М. Илиев, а за дописник с редакцията на МПО в Индианаполис е определен М. Николов.

Групата започва редовен организационен живот: поне един път в месеца тя провежда събрания; всеки член дава месечен внос по един фунт. Парите се използват за финансиране на културни мероприятия и за благотворителни цели. Най-напред са изпратени помощи на политическите емигранти в Гърция, които нямат никакви други източници на средства. ЦК на МПО разглежда молбата на група „Гоце Делчев" и я приема за редовен член на съюза. През 1952 г. Македонската политическа организация в САЩ, Канада и Австралия прибавя към наименованието си и „Нова Зеландия". МПО „Гоце Делчев" в гр. Питони оборудва собствен клуб в къщата, наета от Г. Солаков, където се получават ежемесечно по 25 броя от в. „Македонска трибуна", календари на български език, екземпляри от книгата на Ив. Михайлов „Македония - Швейцария на Балканите", поздравителни картички с български сюжети, географски карти на България и Македония и др. С посредничеството на ЦК на МПО книготърговецът Питър Маг Ален от Ню Йорк доставя на емигрантите в Нова Зеландия голяма партида с българска художествена и научна литература.

На 25 декември 1952 г. МПО „Гоце Делчев" провежда първото си годишно отчетно събрание. В доклада се съобщава, че почти всички българи заселени в Нова Зеландия вече са настанени на работа. Това им позволява бързо да се съвземат икономически и да се обсъдят дълготрайни идеи за обществени и патриотични инициативи. Започва вграждането на българската диаспора в новозеландското общество, със стремеж да се запазят българските национални традиции и елементи от бита.

Огромното мнозинство от македонската българска емиграция, напуснала принудително Балканите през втората половина на 40-те години, е патриотично настроена. Затова още в началото на трудния си път тя влиза в остър конфликт със силите, преследващи открито анексионистични цели и отклонява всякакъв натиск и обещания за локални действия. Примерът с българската политическа емиграция в Гърция доказва по безспорен начин, че тя разграничава ясно идеята за организирана борба на целия демократичен свят срещу комунистическата система от домогванията на шовинистическите среди в съседни държави, стремящи се към користна експлоатация на ситуацията за непочтени, антибългарски домогвания. Поради това много емигранти заплащат за патриотизма си с тежък, почти затворнически режим в гръцките бежански лагери, през годините на изгнание, прекарани там. В последна сметка македонската българска политическа емиграция в Гърция след Втората световна война повежда организирана борба за отхвърляне на всякаква непочтена зависимост. С помощта на влиятелни международни и на български емигрантски организации на Запад, (но не сръбски или гръцки), тя успява да се озове накрая в „свободния

свят“ и престава да бъде елемент в плановете за агресия срещу България. Нова Зеландия става втора родина за голяма част от тези хора. Българинът оцелява там. Той се вгражда в новата обществена среда на далечната островна държава и се изявява като представител на един високо културен народ, чиито синове не се отричат от националната си принадлежност и не са забравили проблемите на Родината.

4. Разколът сред българската емиграция в САЩ, Канада и Австралия през втората половина на XX век

Въпреки приемствеността, краят на Втората световна война маркира началото на качествено нов период в развитието на македонската българска емиграция в задокеанския свят. Подялбата на Балканите на сфери на влияние между великите сили предопределя три диаметрално различни перспективи за развитието на основните дялове на Македония. Като неразделна част от свободната българска държава Пиринска Македония става елемент от световната социалистическа система, чийто лидер за половин век е СССР. В границите на Гърция Егейска Македония се превръща в арена на англо-американската политика (гражданската война) за задържането на тази балканска държава в зоната на евроатлантическото влияние. Вардарска Македония, макар и обособена като автономна република в границите на нова Югославия, е превърната от ЮКП в арена на безпрецедентен геноцид, чиято цел е да се изкорени българщината от областта.

Казано с други думи, през втората половина на XX в., в условията на настъпилото блоково разделение на света, Македония е една от онези зони на стария континент, през която преминават непосредствено разделителните линии, характерни за периода на т.нар. студена война. Оттук вече практически става много трудно да се обоснове и реализира политическа линия за поддържане на народната надежда в Македония около една единна система от национални и политически ценности. В резултат след Втората световна война рязко спада самочувствието, а и надеждата на емиграцията зад океана, че може да види разрешен македонският въпрос в обозримо бъдеще. Затова много от старите политически организации на емиграцията започват да отмират. След смъртта на пастор Цвятко Багрянов в началото на 50-те години от политическата сцена изчезва т.нар. Българска протестантска мисия в Америка (БПМА). Заедно с нея преустановява дейността си един от активните центрове на емиграцията, който в миналото многократно е поставял пред общественото мнение и отговорните фактори в САЩ българския въпрос с надеждата за неговото справедливо разрешаване.

В условията на развихрилата се антикомунистическа пропаганда през 1949 г. е нанесен силен удар върху Българо-македонския народен съюз (БМНС), групиран около Българските комунистически групи в Америка с лидер Георги Пирински. В Ню Йорк Пирински е изправен пред съд с обвинение,че прокарва съветското политическо влияние сред американското общество. За да избегне двадесетгодишната присъда за затвор, лидерът на БМНС е принуден да се завърне в България. С неговата екстрадация БМНС се разпада, клубовете му

са затворени, библиотеките изгорени, а органът на съюза - в. „Народна воля", е спрян.

Към края на 50-те години от само себе си отмира и Българският социалистически работнически съюз в Америка (БСРСА). Следвоенният икономически подем в САЩ и Канада и принципно новите перспективи, разкрили се пред младите поколения на емиграцията в тези държави след Втората световна война, отдръпват окончателно американците от български произход и от социалистическата идея. БСРСА застарява и непрекъснато отслабва. В последна сметка неговите членове решават да саморазпуснат организацията си. Така в края на 50-те години спира и в. „Работническа просвета". През втората половина на XX в. от старите родолюбиви организации на македонската българска емиграция остават единствено Българската православна църква (БПЦ) и Македонската патриотична организация (МПО). В обстановката на „студената война" обаче и те преживяват драматични сътресения, които оказват съдбоносно въздействие върху по-нататъшната съдба на македонската българска емиграция в задокеанския свят.

* * *

Краят на Втората световна война маркира началото на нов период в развитието и на Българската православна църква (БПЦ) в Новия свят. В неговите рамки тази важна институция, свързана с духовния живот на диаспората, преживява драматични сътресения. През 1964 г. те завършват с открит разкол, дал изключително неблагоприятно отражение върху съдбата на българщината зад океана. Противоречията, появили се в църковните организации на българите в САЩ, Канада и Австралия, са резултат както от принципно новите отношения, които се налагат след войната между Изтока и Запада, така също и на радикалните обществени промени, извършени в българското общество след 9 септември 1944 г.

По същество през втората половина на XX в. БПЦ в Новия свят навлиза в дълбока вътрешна криза, която продължава вече половин век. Най-общо тя преминава през четири основни етапа. Първият съвпада с 1945 и 1946 г. Вторият е между 1946 и 1950 г. Третият 1950-1963 г., и четвъртият след 1963 г. МПО играе в нейното развитие изключително важна роля. Веднага след завършването на войната главата на Българската православна епархия (БПЕ) в Новия свят - епископ Андрей Велички, се завръща в Ню Йорк. Той се появява повторно в Америка със значително подобрени лични позиции. През трите военни години, прекарани в Цариград като управител на екзархските имоти, Андрей влиза в тесни връзки с представителите на американските разузнавателни служби и дипломатите на Държавния департамент. По тяхно пряко внушение той действа като един от каналите, чрез който от 1943 г. се правят сондажите за откъсването на България от съюза с Германия. След 9 септември 1944 г. епископ Андрей отказва да се завърне в София. Личен приятел на цар Борис III и убеден противник на сближението със Съветския съюз, Андрей решава на своя глава да отпътува за Съединените щати и да поеме управлението на епархи-

ята си. През юли 1942 г. той напуска доброволно Ню Йорк, тъй като тогава и Рузвелт обявява война на България. Оттогава епархията остава без управител. Така че не съществуват формални пречки, за да не може епископът да заеме отново поста си, поверен му официално през декември 1937 г. чрез избор от Светия синод на БПЦ.

Очевидно и едното, и другото - сътрудничеството с американската дипломация и демонстративното несъобразяване с режима в София, са оценени по достойнство. През юни 1945 г. епископ Андрей пристига в Нюйоркското пристанище на борда на американски миноносец. Тогава подобна чест не е оказана даже на лидера на антикомунистическата опозиция Г.М.Димитров-Гемето, който също се установява във Вашингтон. Подобни факти без съмнение повдигат рейтинга на Андрей сред българската емиграция в САЩ и Канада.

Завръщайки се в Америка, епископът заварва една по-изгодна за него атмосфера и сред самата емиграция. През годините на войната МПО преживява тежки моменти - особено след 1942 г., когато антибългарските среди в Щатите насъскват ФБР срещу организацията с обвиненията, че тя е „фашистка структура", която симпатизирала на хитлеристка Германия. През 1945-1946 г. МПО все още е в положението да доказва лоялността на своите членове към „вторите им отечества". Фактът, че Ив. Михайлов - идеен ръководител на МПО, живее в нелегалност и до подписването на мирните договори през 1947 г. не смее да публикува нито ред във в. „Македонска трибуна", говори по косвен начин за значително разклатените позиции на организацията след Втората световна война. Така че при новите условия ЦК на МПО няма вече нито предишните аргументи, нито самочувствието от 30-те години, за да възобнови старата си вражда с главата на българската православна епархия в Новия свят. След 1945 г. Андрей не може да се квалифицира като *„пратеник на официална София"*, чиято главна задача е да възглави живота на емиграцията и да я откъсне от МПО.

Нещо повече! След Втората световна война правителството на ОФ в София не поддържа даже нормални дипломатически отношения със Съединените щати. На 23 септември 1945 г. ген. Вл. Стойчев пристига в Ню Йорк, но Държавният департамент не му признава статута на легитимен представител, защото България още не е подписала мирен договор. Легацията е отворена официално чак на 29 декември 1947 г., след като Сенатът ратифицира Парижкия мирен договор. Българската държава не е приета още и в ООН. Това означава, че през първите следвоенни години официална София действително няма никаква възможност не само да влияе върху живота на емиграцията, но и да поддържа нормални връзки с нея. А ако към всичко казано се прибави и фактът, че най-вероятно по това време Андрей става член на всесилната Американска масонска ложа, то могат да се обяснят в основни линии променените условия, при които епископът започва повторно работата си сред българската емиграция в Новия свят.

Непосредствено след войната той си поставя за постигане три основни цели: първо, да овладее напълно положението вътре в епархията, второ - да

нормализира отношенията си с ЦК на МПО, и трето - да изясни как и доколко в новата ситуация може да се общува със Светия синод в София.

Веднага след завръщането си в Ню Йорк епископ Андрей се настанява в сградата на Българската митрополия. За да се застрахова, той изважда нов натурален акт за митрополитския имот на свое име. С официално писмо, изпратено до църквите, обяснява, че вече е влязъл в изпълнение на задълженията си и за няколко месеца подготвя първата църковна конференция на емиграцията. Тя заседава в Детройт през последните дни на януари 1946 г. На нея са представени всички български православни енории в САЩ и Канада. При новите условия делегатите общо взето се стремят да постигнат единомислие. Например, с единодушно решение *„Екзарх Стефан в София (е) ... поздравен по случай издигането му на най-високия йерархически чин на Българската православна църква - екзарх"*. Избран е и нов Епархийски духовен съвет. За негов секретар е определен най-отявленият противник на епископа преди войната - свещ. Г. Николов от църквата „Св. Климент Охридски" в Детройт. Очевидно с този ход ЦК на МПО се стреми да запази важна позиция, от която в голяма степен зависи съотношението на силите в църковните дела на емиграцията.

За да се внуши на Андрей, че и при новата обстановка той не е всесилен в епархията, представителите на църквите контролирани от МПО изказват желание *„да узнаят (официално) дали епископ Андрей е изпратен този път от правителството или от Светия синод"*. За целта църковната конференция изпраща телеграма с такова питане до Светия синод в София.

Висшата управа на БПЦ е изправена пред сложна дилема: реално тя няма възможност в близко време да изпрати нов владика в САЩ, за да елиминира евентуално неприятния ѝ Андрей. Правителството във Вашингтон не би разговаряло по този въпрос, поне до подписването на мирния договор. Ако се разкрие фактът, че Андрей е предприел повторното си пътуване до Америка на своя глава, автоматически се дава сигнал за духовен разкол сред българската православна общност в Новия свят. Синодът обаче не е отменил и старото си решение от 1937 г. за изпращането на Величкия епископ сред българите в Новия свят. При тези обстоятелства екзархът решава да даде благоприятен за Андрей отговор. На 13 февруари 1946 г. Стефан телеграфира от София: *„Епископ Андрей идва с благословията на Светия синод. Неговият избор за митрополит на Българската православна епархия ще стане от страна на свещениците и правоверните християни на епархията."*

Последната част от отговора на екзарха е съобразена с устава на Българската православна епархия в Новия свят. Според него владиката, определен от Светия синод, подлежи и на официален избор от страна на енориите в Новия свят. Като цяло стъпката на екзарх Стефан парира възможността за възникване на открита опозиция от страна на ЦК на МПО. Телеграмата дава и основание на Андрей Велички да установи пряка кореспонденция с министър-председателя в София - Кимон Георгиев, и с ген. Вл. Стойчев, пристигнал наскоро в САЩ със задача да нормализира дипломатическите отношения между София и Вашингтон. Тази преписка обаче той пази в тайна от Епархийския съвет. Очевидно епископът все още сондира обстановката с оглед на бъдещо-

то нормализиране на отношенията между Светия синод и българската православна общност в задокеанския свят. Така че ходовете му да не бъдат контролирани от неговите лични неприятели. И тъкмо когато се разкрива перспектива за постепенното нормализиране на отношенията между БПЦ и емиграцията в задокеанския свят, през лятото на 1946 г. и особено през 1947 г. в България се разиграват драматични събития, свързани с прехода на българското общество към съветския модел на развитие. Те рефлектират крайно неблагоприятно сред емиграцията в САЩ, Канада и Австралия и стават повод да се зароди дълбока криза и в Българската емигрантска православна общност.

През юни 1946 г. органите на Държавна сигурност разгромяват в София ЦК на ВМРО. В завързалата се престрелка Кирил Драгов се самоубива, а Владимир Куртев, Жоро Настев и останалите лидери на организацията са заловени и обвинени в антидържавна дейност. На монтирания съдебен процес са издадени само две смъртни присъди, но на практика нито един от водачите на ВМРО не излиза жив от затвора. В края на декември 1946 г. в Пиринска Македония е проведен референдум, при който с терор и насилие местното българско население е принудено да се запише под „македонска" националност. През март 1947 г. с правителствено решение са разтурени легалните братства на македонските заселници в България и Илинденската организация. Унищожен е и Македонският научен институт в София. В същото това време из Пиринска Македония се вихри наложената от Белград и Скопие политика за македонизиране на българското население. В хода на тази безпрецедентна обезродителна кампания сред част от българския народ не малко жертви дава и духовенството. Към есента на 1947 г. правителството на Г. Димитров разрушава напълно и опозиционния блок ръководен от Никола Петков.

През септември 1947 г. на конференция на източноевропейските комунистически партии, проведена в Полша, Сталин налага съветизацията на режимите зад т.нар. „желязна завеса". На 4 септември 1947 г. е приета и първата републиканска конституция на България. Тя провъзгласява, а специалният закон за вероизповеданията от 1949 г. детайлизира принципите на атеизма като основа на българската държавност. Тези драматични промени правят невъзможно по-нататъшното поддържане на нормални връзки между правителството в София и Българската православна емигрантска общност в Новия свят.

Македонската българска емиграция в САЩ, Канада и Австралия е потресена от безпримерните грешки, допуснати по македонския въпрос. Родените в старите предели на България негодуват от погазването на демокрацията. И едните, и другите - и македонските българи, и тези от свободна България са единодушни, че емиграцията не може повече да поддържа преки отношения с новата власт в София. При това положение епископ Андрей се оказва под силен натиск. Той е принуден да се съобразява с исканията, издигнати в епархията. Така антикомунизмът в последна сметка обединява бившите врагове - ЦК на МПО и главата на епархията. През 1947 г. те предприемат първата съвместна стъпка за откъсването на Българската православна епархия в Новия свят от опеката на Светия синод на БПЦ в София.

Най-напред е взето решение да се свика специален „църковно-народен съ-

бор". Това е първият църковно-народен събор на българите зад океана. Той се провежда на 27 юни 1947 г. в гр. Бъфало (щат Ню Йорк), САЩ. На него присъстват представители на всички български православни енории в САЩ и Канада. Делегатите се изказват единодушно, че радикалните политически промени, извършени в България, разкриват възможност дирижираната от Москва власт да се опита в бъдеще да прокара своята политика и сред емиграцията в Новия свят. За да не се допусне подобно нещо, е решено: *„Да се инкорпорира (т.е. регистрира) българската епархия в Америка съгласно законите за религиозните и църковни организации в Съединените щати."* По този начин тя се *„гарантира от всякакви нежелателни попълзновения"*, намиращи се извън Щатите.

На второ място съборът *„единодушно и с ентусиазъм"* избира *„епископ Андрей за свой духовен епархийски архиерей"*. Така от една страна е изпълнено изискването в устава на епархията, а от друга - спазена волята на екзарх Стефан, изразена в телеграмата му от 13 февруари 1946 г.

Третото решение се отнася до характера на връзката, която ще съществува в бъдеще между Светия синод на БПЦ в София и епархията на православните българи в Новия свят. По принцип съборът не променя положението, че тази епархия е *„неразделна част от БПЦ"*. Затова е решено всички въпроси от каноническо естество и в бъдеще да се уреждат съгласно традициите и особеностите на българското православие. Що се отнася обаче до непосредственото администриране на епархията, то от този момент нататък тя *„ще се самоуправлява"*. Делегатите заявяват, че Светия синод на БПЦ вече е поставен под опеката на *„безбожническата комунистическа власт"*. Затова Синодът не бил свободен да взема сам своите решения. Оттук всякакви преки отношения с него криели само „опасности" за влияние на комунистическата власт в епархиалните дела. Самоуправлението трябвало да продължи до момента, в който Светият синод на БПЦ *„се освободи от опеката на комунистическия режим"*.

Четвъртото решение на църковно-народния събор на емиграцията в Новия свят в гр. Бъфало се отнася до собствеността на митрополитските имоти. Делегатите изразяват несъгласие те да се водят само на Андрей Велички. Затова е постановено да се извърши пререгистрация на митрополията. Така че интересите на епархията да не пострадат, като не се засягат и тези на епископа.

С решенията от 20 юни 1947 г., без формално това да се обявява публично, на практика започва разкол в Българската православна общност в Новия свят. Епархията, натоварена със задълженията да се грижи за духовния живот на емиграцията в Новия свят, прекъсва за неопределено време пряката общение с върховното управително тяло на църквата - Синода в София. Оттук се разкриват много неизвестни пред по-нататъшната съдба на българската православна общност в задокеанските държави. Стъпката, предприета от страна на емиграцията, е силен удар и върху международния престиж на правителството в България. Предвид на това реакцията не закъснява.

На 9 август 1947 г. Министерството на външните работи в София изпраща писмо до Светия синод на БПЦ. В него е развита тезата, че *„епископ Андрей*

се занимава с недопустима политическа дейност, насочена против Народна Република България". Като конкретни обвинения се сочат фактите, че през лятото на 1945 г. той е пристигнал в Съединените щати *„на борда на американски военен параход*", че бил избран за епископ на събора в Бъфало *„без знанието на Светия синод*", че си позволил да регистрира Българската православна епархия по закона за църквите и вероизповеданията в Щатите и пр.

Под натиска на правителството на 21 август 1947 г. Светият синод изпраща до Андрей писмо № 5463. С него епископът е поканен *„да съобщи незабавно верни ли са изнесените срещу него обвинения*". На тази основа между София и Ню Йорк избухва пряк конфликт. В него ЦК на МПО за пръв път застава твърдо зад Андрей. В. „Македонска трибуна" публикува серия статии, в които се прокрадва логиката на решенията, гласувани по време на събора в Бъфало. Така пред общественото мнение излизат на показ и аргументите, с които боравят пратениците на енориите по време на събора:Правителството на Г. Димитров наложило атеизма като официална политика след българския народ; То се опитало да разстрои сериозно и БПЦ, като хвърлило в затворите много свещеници и даже някои владици; Църквата в България била отделена от държавата - факт, който показвал „подигравка с религията"; Забранен бил вече църковният брак, вероучението отпаднало от учебните програми в училищата, а екзархът чрез „Църковен вестник" декларирал официално своята лоялност към правителството: *„Така, за голямо съжаление, българската църква вече е поставена изцяло във властта на комунистическия режим ... Само нашата Американска епархия остана неподчинена на Георги Димитров*", се казва в една от статиите, публикувани във в. „Македонска трибуна".

Епископ Андрей отговаря на Синода сдържано, но също с твърд тон. В обстойно писмо от 2 октомври 1947 г. до Светия синод в София той описва подробно стъпките, предприети в Съединените щати под негово ръководство, но по инициатива на Епархийския духовен съвет. Накрая епископът *„отхвърля отправените му обвинения като неверни и несериозни*". За илюстрация, че не е прекъсвал връзката си с България, той прилага дори копия от преписката с К. Георгиев и ген. Вл. Стойчев.

Отговорът на Андрей не удовлетворява българското правителство. Г. Димитров резолира писмото на епископа в смисъл, че той трябва да бъде отстранен от поста. На 9 ноември 1947 г. с писмо № 1659 Министерският съвет предлага на Дирекцията на вероизповеданията *„да предложи на Светия синод да вземе решение за снемане мандата на Андрей като представител на Българската църква в Америка*". Министерството на външните работи по свой ред моли Синода да се изпълни резолюцията на премиера. При наличието вече на този натиск Синодът решава да се заеме с посредническа мисия. Членовете му решават екзарх Стефан да се срещне с Г. Димитров и *„да поиска един епархийски архиерей да отиде в (САЩ) и да разследва на място всички обстоятелства*".

Г. Димитров намира предтекст и отклонява срещата, искана от екзарха. Тогава Светият синод се занимава повторно с въпроса и на 5 февруари 1948 г. протоколира официално решение: *„Да бъде освободен пресвещеният Велички епис-*

коп Андрей от службата му на управляващ тази епархия.“ Съответно всички решения, гласувани на събора в Бъфало, са отхвърлени като неканонически.

Епархийският духовен съвет на българската диаспора в Новия свят не се поддава на натиска. Още на 15 май 1948 г. от негово име е публикувано официално съобщение във връзка с рязко усложнилите се отношения със Светия синод. В документа се казва: „*Българската епархия в Америка не може и никога няма да приеме каквито и да са нареждания, които идват направо или косвено от българското комунистическо правителство ... Клирът и народът ни в тая епархия, които са американски граждани, не могат да имат никаква друга връзка с България освен изключително духовна такава със Светия синод на Българската църква.*“

Междувременно на 2 юни 1948 г. българската легация във Вашингтон разпространява в американския печат официален документ и го информира за „*решението на Светия синод относно дейността и мандата на епископ Андрей*“. Сред емиграцията плъзва слух, че Г. Димитров е произнесъл смъртна присъда и за Величкия епископ?!

В такава атмосфера на 10 август 1948 г. в Бъфало Епархийският духовен съвет се събира отново на заседание, за да се запознае с аргументите и решенията на Светия синод на БПЦ. За целта от София са поискани преписи от протоколите на Синода. След проучване на фактите съветът формулира окончателната си позиция. Тя е резюмирана в три основни пункта:

Първо, духовният съвет на емиграцията приема, че Светият синод е взел решенията си „*мимо своята воля - изключително под неотстъпчивия натиск и заповед на министър-председателя Георги Димитров*“.

Второ, намира че Синодът многократно е молил премиера за среща и разговори с него по българския православен въпрос в Новия свят, за да го запознае с по-особените правила, по които се управлява епархията в Новия свят. Министър-председателят обаче отклонил тази среща без каквито и да било сериозни основания и направо „*заповядал на Светия синод да изпълни неговата резолюция*“. Оттук се прави и основен извод: „*С това българското правителство, като е сложило своята зла, противодържавна ръка върху цялата православна църква в България, цели да я сложи и върху българската епархия в Америка, да отстрани от нея законно избрания й кириарх, да изпрати на негово място угодно и послушно лице и по тоя начин да обърне епархията в гнездо на своята безбожническа пропаганда сред българската емиграция в Америка. Предвид на всичко това Епархийският духовен съвет на българите в Новия свят заявява на трето място, че не приема решенията на Светия синод. Държи неотклонно за всички решения и деяния на епархийския църковен събор, състоял се на 26 юни 1947 г. в гр. Бъфало, като подчертава в същото време своята почит, обич и духовна синовна преданост към Светия синод на майката църква.*“

С този документ приключва най-острата фаза на конфликта, започнал през втората половина на 40-те години между Българската православна емигрантска общност в Новия свят и правителството в София. През 1949 г. Г. Димитров умира. Настъпва разрив в българо-югославските отношения, след който официална София изоставя няколкогодишния си неправилен курс по ма-

кедонския въпрос. Управляващата компартия обаче се ангажира в тежък вътрешен конфликт, израз на който става делото срещу Трайчо Костов. На 21 февруари 1950 г. са прекъснати и официалните дипломатически отношения между България и Съединените американски щати. Така емиграцията и епископ Андрей Велички в частност действително получават реална възможност да се самоуправляват в духовно отношение. В условията на развихрилата се от края на 40-те години „студена война" Светият синод на БПЦ губи за един период от 10 години всякаква възможност да контролира пряко делата на епархията си зад океана. През 1953 г. в София е свикан църковно-народен събор, на който е възстановено патриаршеското достойнство на Българската църква. На събора емиграцията не е представена със свои делегати - един факт, който тълкуван от чисто каноническа гледна точка можеше да се разглежда и като своеобразно „изоставяне", „отказ" и пр. на майката църква от стотиците хиляди нейни чада, пръснати в задокеанските земи. За да се неутрализира до известна степен неблагоприятният ефект от започналия разкол, епископ Андрей се старае да следва и линия на поведение, която да предпази българите от чуждите духовни влияния. Безспорно най-важната негова стъпка в това отношение в началото на 50-те години е успехът му да разпростре българското православие и над континента Австралия, като основе редица църковни общини на емиграцията там.

* * *

След Втората световна война обстановката сред българската емиграция в Австралия започва да се усложнява. Приобщаването на България към съветската зона на влияние и решителният курс, възприет от официалните власти в София за социалистически преобразования в държавата, дават сериозен стимул за активизирането на левичарските настроения сред емиграцията. Българските комунистически групи в Австралия се интегрират по-плътно с Австралийската комунистическа партия и започват да издават свой политически вестник - „Македонска искра". Той излиза в Мелбърн и се печата на литературен български език. От неговите страници е поведена открита пропаганда на социалистическите идеи; на остра критика са подложени политиката на ВМРО и МПО; оспорено е правото на патриотичните организации в Австралия да ръководят цялостния духовен живот на българите на петия континент и пр.

След завършването на Втората световна война в Австралия се заселват към 300 души нови български емигранти. Те принадлежат към политическите организации, разгромени от властта след 9 септември 1944 г. По тази причина представителите на новата емигрантска прослойка са изключително силно политизирани. Движени от антикомунистически идеи, те създават клонове на Българския национален фронт (БНФ). Управителното им тяло резидира в гр. Аделаида. За председател е избран Вълко Ст. Вълков. Като международна емигрантска организация БНФ си поставя за цел да мобилизира силите на цялата българска емиграция за ефективна борба против комунизма на българска земя.

Използвайки обстоятелството, че в болшинството си новите емигранти са млади и добре образовани хора, БНФ се опитва да оглави и постави под свой контрол обществените организации и политическата дейност на „старата емиграция". Културно-образователното равнище на първите заселници е по-ниско от това на „новите пришълци". На тази база обаче сред българската емиграция в Новия свят изобщо, и в Австралия в частност, е внесена нова силна доза разединение, поляризация и дух на конфронтация. „Старата емиграция" в своето подавляващо мнозинство не е склонна да се ангажира с антикомунистическия курс на новите български изселници, макар да не симпатизира на комунистическите идеи.

Сериозно отражение за усложняване на положението дава и политиката на ЮКП начело с Й. Б. Тито след 1945 г. Започва създаването на новата „македонска нация" на антибългарска основа. Старата българска емиграция в Австралия, чийто произход е от Вардарския и Егейския дял на областта, е силно смутена. Тя недоумява *„защо (и) някои „български" издания... пишат за югославско малцинство"* в България след 1944 г.

В писмо на К. Ванков от Аделаида до ЦК на МПО в САЩ от 8 декември 1951 г. е казано ясно: *„И сега всеки иска да бъдем едно, обаче на повечето не им е ясно кой и какъв е „македонският народ"... Няма защо да Ви се вижда чудно защо се обръщаме към Вас. Това го правим по немане тук (на) такъв опитен (човек) да ни обясни всичко."* Така неомакедонизмът само увеличава идейната бъркотия, в която се оказва българската емиграция в Австралия през втората половина на 40-те години.

Към всичко това трябва да се прибави липсата все още на пряко българско дипломатическо присъствие на петия континент (Титова Югославия изпраща след 1947 г. свои консули в Австралия), както и последиците от бурно развихрилата се „студена война". За пръв път тя прекъсва напълно и онези слаби духовни връзки, които българските преселници на петия континент все още поддържат със своята родина до войната.

Като резултат на цялата тази невероятно усложнена и объркана обстановка за пръв път след 1944 г: настъпва сериозно вътрешно разединение и силна политическа конфронтация сред отделните фракции на българското емигрантско тяло в Австралия. Не случайно на 18 март 1951 г. Петър Филипов от Фитсрой (Виктория) пише с тъга до ЦК на МПО в САЩ: *„Нашият народ тук (в Австралия) е много разделен и мисля трябва много време да продължи (да се мине), за да се върне назад"* предишното относително единодушие.

В резултат на настъпилата конфронтация сериозно са подкопани постиженията на патриотичното движение сред българската емиграция в Австралия. За да се избегне неговият възможен крах в резултат на идейното разединение, местните организации на МПО се ориентират към изграждането на българска православна църковна организация и в Австралия. Надеждата е, че чрез възстановяване на традиционните ценности на православието ще се разсеят враждата и разногласията сред емиграцията, ще се формира духовното единение на българите на австралийския континент.

Инициативата за пренасяне структурите и влиянието на Българската

православна църква (БПЦ) и в Австралия е подета от комитета на МПО „Тодор Александров" в гр. Мелбърн. През втората половина на 40-те години там е създадено Българско църковно настоятелство. За председател е избран секретарят на МПО „Тодор Александров" в Мелбърн - Павел Т. Яновски, а за подпредседател - В. Брайнов. През 1948 г. настоятелството започва преписка с ЦК на МПО в САЩ по какъв начин и кога главата на Българската православна епархия в Америка - епископ Андрей Велички, ще може да посети Австралийския континент, за да освети и нареди новата българска черковна организация съобразно каноните на българското православие.

ЦК на МПО и епископ Андрей откликват положително на повика на емиграцията. От Индианаполис изпращат на П. Яневски почти всички църковно-служебни книги. Известни затруднения възникват само около „Христовото опело" за Велики петък поради липсата на сборници с български текстове в САЩ. Свещеник Г. Николов от българската православна църква „Св. Климент Охридски" в Детройт прави личен дар и изпраща собствения си екземпляр.

Черковното настоятелство организира акция за събиране на доброволни помощи сред емиграцията за закупуването на други необходими треби. То отправя официална покана и до епископ Андрей да посети Австралия. Постигнато е споразумение визитата да стане през есента на 1950 г. Активният деец на МПО и основател на организацията „Тодор Александров" в Мелбърн - Петър Филипов, дава съгласието си да бъде ръкоположен за пръв български православен свещеник в Австралия.

Епископ Андрей Велички пристига от САЩ в Австралия през втората половина на септември 1950 г. На 25 септември владиката вече е в Мелбърн. На гарата той е посрещнат най-тържествено *„от настоятелството (църковното) и от много наши сънародници"*. Натоварени на автомобили, всички се отправят за града. Още същия ден около къщата на П. Яневски се събира цялата българска колония в града (над 500 души) - без разлика на това дали хората са родени в Македония или в свободна България. *„Дойдоха мъже и жени, момички и деца, за да вземат благослов от негово преосвещенство епископ Андрей"*, пише очевидец. Пред това множество за пръв път висш български духовник произнася молитва към бога за здравето и напредъка на българите в Австралия, *„изслушана много внимателно от публиката. Много останаха благодарни и всичките бяхме весели за божията молитва, (която) сега чувахме на нашия майчин език. От 1912 г. нямахме чуено! Но благодарение на бога... от толко години пак дойде време да си чуем на наш език"*, отбелязва с патос един македонски българин в писмо, изпратено до ЦК на МПО в САЩ.

След тържествената служба на открито, в къщата на П. Яневски е проведено дълго заседание на църковното настоятелство с епископ Андрей. Изяснени са всички въпроси, свързани с полагане основите на българското православно дело в Австралия. Решено е седалище на новата църковна организация да бъде гр. Мелбърн. Издигната е официално кандидатурата на Петър Филипов за български православен свещеник в Австралия. В недалечна перспектива църковното настоятелство си поставя за цел да издигне и български православен храм.

Освен ръководния център в Мелбърн, предвидено е църковната организа-

ция да се разпростре и върху останалите части на петия континент, където живеят компактни български общности. За тази цел е предвидено в градовете Пърт, Аделаида, Камбера и Сидни също да се основат *„български църковни общини“*. Всяка една от тях да се самоуправлява що се отнася до вътрешните ѝ дела. В йерархическо отношение да се смята подчинена на централното църковно настоятелство в Мелбърн. По този начин се гарантира единство в действията им, по-лесно се разрешават общите проблеми, улеснява се връзката с главата на българската православна епархия в Ню Йорк и се избягва намесата на чужди религиозни пропаганди. Постигната е договореност новообразуваните пет български православни енории в Австралия да се включат официално в диоцеза на Българската православна епархия в Новия свят.

На 1 октомври 1950 г. П. Филипов е ръкоположен за свещеник. Церемонията се провежда в Сирийската православна църква в Мелбърн. Заедно с българския владика в литургията вземат участие руският и сирийският православен свещеник в града: *„С новоръкоположения свещеник Петър Филипов се отсичат всички пътища към гръкоманията на македонските българи, които по-рано са се принуждавали, волю или неволю да отиват да се черкуват и да извършват някои треби в гръцката църква“*, констатира ентусиазиран свидетел на събитията.

На 2 октомври 1950 г. епископ Андрей и свещеник П. Филипов тръгват на обиколка из останалите центрове на емиграцията. В Пърт владиката пристига на 15 октомври: първо служи света литургия, след това кръщава българските деца, родени в колонията. *„В същия ден в негово присъствие е образувана българската църковна община.“* В Аделаида пристигат със самолет на 19 октомври. На летището, отстоящо на 23 мили от града, *„се стече масово българската колония - стара и нова, да посрещне своя кириарх, своя владика и духовен баща на всички българи зад граница“*, пише още същия ден П. Попантов. На 22 октомври той кръщава деца и освещава къщи. След това Петко Койчев дава голям банкет в къщата си за здраве на новокръстената му внучка. Присъствуват над 100 български емигранти. Най-възрастният от присъстващите държи вълнуваща реч: *„Ний знаем сега, че имаме водач и божи служител. Във Ваше лице ние виждаме апостола на българската църква и дух и бъдете уверени, че ние не сме забравили и няма да забравим майката Родина... Вашето дело няма да остане незабелязано. То ще бъде вписано дълбоко в нашите сърца и в историята на българската църква и народ.. Нека бог да Ви дава здраве и сили, за да можете да обиколите всички кращища, където има наши братя, за да укрепите духа и вярата им.“*

В отговор Андрей държи дълго поучително слово за българските народни обичаи и църковни традиции. Завършва с призив емиграцията в Австралия да ги пази свято *„и да не ги забравя“*. В отговор множеството става на крака и запява „Мила Родино“. Почти всички плачат. Свещеник П. Филипов дава израз на чувствата и настроенията, които вълнуват македонските българи в Австралия: *„Аз не мога да бъда ням зрител на онова, което става тук, и казвам на всички ви: ний сме само българи, кръв от кръвта ви и плът от плътта ви. Ние сме българи от Македония! Разберете ме - да не се делим! И ако сега се*

търсят други начини за освобождението на Македония, това е защото друг изход няма."

На 27 октомври, Петковден, в Аделаида също е основана Българска православна община - „Св. Петка". На 29 октомври епископ Андрей служи втори път пред емиграцията и кръщава още 14 български деца. От Аделаида владиката заминава за Камбера, а оттам за Сидни. *„И на всички места основа общини от църковното настоятелство от Мелбърн, Виктория, Австралия"*, обобщава крайния резултат от неговата обиколка ръководството на МПО „Тодор Александров" в доклад до ЦК на МПО в САЩ.

ЦК на МПО дава висока оценка за извършеното от Андрей Велички в Австралия. С писмо до църковното настоятелство в Мелбърн се пожелава напредък на най-младия член на българската православна църковна организация в Новия свят и се обещава да му се оказва всестранно съдействие в бъдеще. Така завършват с успех усилията на българската емиграция в Австралия да изгради основните си организации, да се стабилизира и съхрани духовния си облик.

След известна подготовка Българското църковно настоятелство в Мелбърн събира необходимите средства и закупува сградата на една бивша протестантска църква, ремонтира я и я превръща в български православен храм „Св. св. Кирил и Методий". Скоро църквата „Св. св. Кирил и Методий" се утвърждава като авторитетна българска институция. От средата на 50-те години обаче българското църковно дело в Австралия става арена на изключително остри политически борби. Намесва се скопската комунистическа пропаганда. На 19 май 1958 г. е извършена противоуставна промяна на състава на българското църковно настоятелство в Мелбърн. През 1959 г. новият състав налага незаконното си решение за откъсването на църквата от БПЦ. От този момент започва нов етап, когато на смяна на гърцизма като най-сериозен смущаващ фактор за развитието на българското патриотично дело сред емиграцията в Австралия идва неомакедонизмът. В усилията си да създава „македонци" на антибългарска основа и на петия континент, ЮКП спъва вътрешното развитие на българската диаспора в Австралия.

Като опитен църковен дипломат Андрей Велички осъзнава цялата сложност, пред която се изправя българската православна общност в Новия свят през годините на студената война. На практика пред епископа се очертават две реални алтернативи: Първата - да последва примера на някои източноевропейски общности зад океана (като руската например), които по това време вече са скъсали връзките си с майката църква в родината, и да остави каузата на българското православие зад океана на самотек. Втората - постепенно да започне да търси начин за помирение в бъдеще със Синода в София с оглед нормализирането на отношенията.

Съпоставяйки плюсовете и минусите на тези две възможности, главата на епархията решава да отхвърли първата. За това негово решение влияние оказват серия важни причини. Първо, болшинството от общности в Новия свят, които вече са се отделили в духовно отношение от майката църква, са многобройни и стабилни. Тях никой не ги атакува по всевъзможни начини за

подмяна на националното им самосъзнание. Русите продължават да се смятат за принадлежащи към руската националност, гърците също държат на своето име и т.н., въпреки че емигрантските им църкви не се управляват от синодите на съответните патриаршии.

С македонската българска емиграция в Новия свят нещата не стоят така. Преобладаващата част от нея произхожда от Вардарския и Егейския дял на Македония. Онова, което ги обединява с българите в независима държава, са езикът и религията. При тях липсва обаче исторически спомен за единна родина, тъй като преди да емигрират зад океана тези хора не са живели в рамките на свободна България. Затова те естествено не я чувстват ясно като истинска родина и са по-лесно уязвими в случай, че станат обект на чужди пропаганди.

Втората особеност при македонската българска емиграция в Новия свят, отличаваща я от останалите източноевропейски общности там, е, че от началото на 50-те години югославската държава започва да реализира системна пропаганда за насаждането на неомакедонизма и сред македонците изселници в Новия свят. При това дебългаризацията се преследва с всички позволени и непозволени средства - от подкупите, през културното въздействие, обособяването (1957 г.) на отделна македонска църква и пр. На фона на грешките, допуснати от официална София през втората половина на 40-те години, тези усилия за Белград и Скопие започват да дават бързо резултати. През 1958 г. в Канада е основана първата неомакедонистка емигрантска политическа организация. Обсъжда се проблемът и за строителството на „македонски православни храмове" в онези градове на Новия свят, където македонската българска емиграция има големи поселения.

През 1959 г. гръцкият владика в Америка - Яковос, знаейки за ненормалните отношения между Българската православна епархия зад океана и Светия синод на БПЦ в София, прави официално предложение *„да се забравят националните връзки, за да се образува някаква конфедерация на всички православни църкви в Америка"*. Всичко това става във време, когато официалните дипломатически отношения между България и Съединените щати са прекъснати, а с Канада и Австралия още не са установявани преки връзки!? В подобна обстановка през 50-те години проблемът за оцеляването на българщината сред емиграцията в Новия свят навлиза в драматична фаза. Проблемът се усложнява и с появата по това време на третата емигрантска генерация. Болшинството от нейните представители не знаят вече добре български език и попиват в много по-голяма степен ценностите на американската цивилизация. Единствената тънка нишка, която продължава още да свързва изселниците и тяхното потомство с родовия корен, е православната вяра.

Нарушените отношения със Светия синод през 1948 г. обаче започват да спъват дейността в единствената българска православна епархия зад океана: след Втората световна война сред емиграцията няма достатъчно подготвени свещеници за служба в църквите; не достига богослужебната литература; липсват кръщелни свидетелства; не се обсъждат задълбочено духовните дела на епархията от каноническо гледище и т.н. Ето защо, съпоставяйки внимателно аргументите в полза на едната и другата перспектива, епископ Андрей решава да не върви по пътя, задълбочаващ разкола.

Напротив, от средата на 50-те години той се ориентира към линия, която създава основа в началото на 60-те години да се тръгне към помирение със Синода. Епископът очаква, че по този начин ще намали опасностите, които вече стръвно ерозират българското национално съзнание сред емиграцията зад океана през втората половина на 50-те години. Неговата тактика отчита безспорните промени, които настъпват в политиката на официална София по националния въпрос след 1958 г. През 1961 г. Политбюро на БКП приема и първия специален документ, регламентиращ културната дейност сред емиграцията зад океана. През 1963 г. Мартенският пленум на ЦК на БПК коригира напълно и всички предишни грешки по македонския въпрос. Правителството на България се ориентира към една правилна линия за отстояване на историческата истина по проблема. Тези факти дават основание на Андрей да прецени, че обстановката в София се поменя в благоприятна посока и се разкриват възможности за нормализиране на отношенията със Синода.

Първоначалните стъпки са плахи. Например през 1953 г., когато Църковно-народният събор в София възстановява патриаршеското достойнство на БПЦ, епископ Андрей свиква епархийския си духовен съвет на специално заседание. Тогава той предлага да се изпрати една неангажираща поздравителна телеграма до новоизбрания патриарх Кирил. Така да се засвидетелства уважение към институцията на Българската православна църква. Свещениците, които са под силното влияние на ЦК на МПО, обаче отказват да подкрепят идеята. Неуспял в тази посока, впоследствие епископ Андрей многократно поставя да се обсъди въпросът за споменаване името на патриарха в божествените литургии из българските църкви в САЩ, Канада и Австралия. И в това отношение обаче той не среща разбиране до началото на 60-те години.

Андрей се опитва със свои сили да подобри и кадровия състав на Българската православна църква зад океана. През 1949 г. той успява да доведе от Германия свещеник Георги Недялков. През 1950 г. привлича йеромонах Кирил Йончев. И двата му избора, станали без знанието и подкрепата на Светия синод на БПЦ, се оказват обаче неуспешни. Особено вторият!

С името на К. Йончев е свързан цялостният по-нататъшен ход на драмата в българската емигрантска православна общност. Той е роден на 26 февруари 1920 г. в гр. Панагюрище. Рано остава сирак. Основното си образование получава в родния си град. През 1943 г. като стипендиант на Светия синод на БПЦ завършва Духовната семинария „Св. Иван Рилски". Пак със стипендия на Синода от 1940 до 1944 г. той се дипломира в Богословския факултет на Софийския университет. Като студент приема монашество - йеромонах, под духовното ръководство на неврокопския митрополит Пимен. През 1946 г. за трети път със стипендия на Светия синод на БПЦ К. Йончев е изпратен да специализира теология в гр. Берн, Швейцария. Оттам обаче, за „отплата" на Синода на БПЦ, йеромонахът решава да емигрира и заминава за Америка. През 1950 г. еп. Андрей го взема за секретар на митрополията в Ню Йорк. След по-малко от година К. Йончев заминава свещеник в Българската православна църква в гр. Толидо (Охайо). На 6 декември 1959 г. Андрей Велички го ръкополага в сан архимандрит.

Дълбоко користен човек, единственото достойнство на когото е да не бъде верен на нито един от своите добродетели, архимандрит Кирил изменя и на Андрей. Безспорно най-подготвен в сравнение с останалите български свещеници сред емиграцията и единствен монах между тях, Кирил постепенно застава начело на една опозиция, насочена срещу епископа. Най-напред започва да пише статии във в. „Македонска трибуна" с нескритата тенденция да блесне с ученост и ум. На ежегодните конгреси на МПО Кирил задължително ръководи църковните служби при откриването на заседанията. (Епископ Андрей обратно - не се явява на тези конгреси и не „прави политика"). Постепенно от края на 50-те и началото на 60-те години поведението на Кирил става „актив", а това на Андрей „пасив" в очите на ЦК на МПО. Главната причина за подобни изводи трябва да се търси в някои качествено нови тенденции, очертали се в развитието на влиятелната емигрантска организация по това време. Казано най-общо, през годините на студената война от „патриотична" тя все повече се трансформира в „политическа", при това с подчертано антикомунистическа насоченост. Голямо влияние за това оказва Ив. Михайлов. Поставен в условията на политическа изолация като емигрант в Италия през 50-те години, Ив. Михайлов полага големи усилия да наложи личното си влияние над членовете на ЦК на МПО. Връзката става възможна, тъй като от края на 40-те години македонските емигрантски организации в България са ликвидирани. Ив. Михайлов престава да се занимава с революционно-практическа дейност и се залавя за перото. В рамките на 15 години той създава над 6000 страници мемоарно и друго творчество. Така връзката между МПО и бившия революционер вече става възможна и не така неудобна за гражданите на САЩ, както тя е в периода до началото на Втората световна война.

В края на 50-те години и началото на 60-те години обаче Ив. Михайлов стои на непоклатими антикомунистически позиции. Той не може да прости на управляващите в София, Белград и Скопие експериментите, реализирани в Македония след 1945 г. Оттук ЦК на МПО също застава на безкомпромисна антикомунистическа позиция - до такава степен, че неговите членове се оказват в невъзможност да правят каквото и да било. Даже неизбежните тактически компромиси, подобно на този, който Андрей Велички с основание смята за необходим в бързо променящата се обстановка след 50-те години, когато на хоризонта се задава по-голямата опасност - неомакедонизмът.

За разлика от епископа, Ив. Михайлов и ЦК на МПО продължават да смятат, че „комунистическата опасност" от страна на София е далеч по-реалната и по-голяма заплаха за българите в Новия свят. Въпреки че цяло десетилетие България не е представена даже на дипломатическо равнище зад океана, а Белград и Скопие основават неомакедонистките си организации, лансират неомакедонистката книжнина и започват да обсъждат проектите за строителството на „македонските църкви" в САЩ, Канада и Австралия. Въпреки всичко и в тази обстановка ЦК на МПО продължава да се самозаблуждава, че под идейното ръководство на своя вожд Ив. Михайлов МПО е в състояние сама да опази самобитността на македонската българска емиграция в Новия свят. Без каквато и да било подкрепа или единодействие с официална

София! Напротив, каквито и да било контакти с официална София и в началото на 60-те години продължават да се смятат не само за нежелателни, но и за невъзможни!? Комунистите продали през 40-те години националните интереси на своя народ и какъвто и да бил контакт с тях вече бил недопустим!

На практика с тази позиция от края на 50-те и началото на 60-те години Ив. Михайлов полага усилия да запази доминиращото си влияние сред емиграцията като неин единствен вожд. Формалният му претекст е убедителен - нежеланието на ЦК на МПО да работи с комунистическата власт в България. По същество обаче Ив. Михайлов води борба за пълния личен контрол над емиграцията. Развенчан вече веднъж като некоронован цар на Пирин след събитията от 1934 г., той не можеше вече да си позволи официална София да му се намесва и в терена на емиграцията. През 50-те години неговата материална издръжка и тази на съпругата му Менча Кърничева идва единствено от средствата, събирани и представяни от македонската българска емиграция в Новия свят. Единствено тя му осигурява парите за издаването и на обемистите и скъпо струващи томове с мемоари. В. „Македонска трибуна" през 50-те години е единственият печатен орган, който с готовност публикува всяко интервю, статия или писмо на Ив. Михайлов!

И не на последно място, Ив. Михайлов разбира отлично, че след загубата на позициите от 1934 г. влиянието му сред македонската българска емиграция в Новия свят вече е единственият останал в негово разположение начин да поддържа някакви позиции като самостоятелен фактор в политиката по македонския въпрос. Загубата на контрола над МПО от началото на 60-те години за Ив. Михайлов означава пълна политическа смърт!? Предвид на всичко това от края на 50-те и началото на 60-те години той контролира ЦК на МПО изключително внимателно. Под прикритието на „комунистическата опасност" той продължава да налага пресиленото вече мнение, че МПО може и сама, без помощта (даже в противоборство) с българската държава да запази традициите, обичаите и особеностите в културата на македонската българска емиграция в Новия свят. Ето на тази основа от началото на 60-те години зад океана се създават предпоставките за повторното зараждане на стария конфликт между Андрей Велички и ЦК на МПО - макар и на нова основа.

Андрей признава грешките, допуснати от комунистическото правителство в София през 40-те години. Затова през 1947 и 1948 г. той се противопоставя ясно и непоколебимо на Георги Димитров. В същото време обаче от 1958 г. той забелязва и признава еволюцията, която правителството на Тодор Живков изживява по българския национален въпрос. От 1962 - 1963 г. официална София провежда вече правилна и твърда политика по македонския въпрос, която в онези условия е значителна крачка напред. Този факт се признава дори в някои статии, появили се по страниците на в. „Македонска трибуна". Когато въпросът опира обаче до практическото единодействие с българската държава, ЦК на МПО се оказва неподготвен да възприеме и реализира една гъвкава политическа линия, която да е съобразена максимално не с конюнктурните интереси на лидерите, а на българщината. Така че, според епископа, всяко по-нататъш-

но продължаване на конфликта със Синода в София и в началото на 60-те години вече означава да се преувеличава опасността от контактите с различните институции на режима.

Иван Михайлов и ЦК на МПО на практика надценяват собствените си сили и възможности да се борят срещу неомакедонизма и усилията за асимилацията на македонската българска емиграция. Те не разбират, че без единодействието с България тази задача е неизпълнима; не схващат, че като абсолютизират опасността от „комунистическото влияние" над емиграцията в САЩ, Канада и Австралия, те работят за разрушаването на единното общобългарско духовно пространство; разкъсват връзките (последните връзки), които все още поддържат единното българско духовно пространство чрез православието. Оттук обективно се увеличава възможността за настъплението на антибългарския македонистки фундаментализъм - независимо че ЦК на МПО и особено Ив. Михайлов не желаят това съзнателно. Затова от началото на 60-те години Андрей Велички се убеждава, че не бива повече да се придържа към догмите от 40-те години. След възстановяването на дипломатическите отношения между България и Съединените щати през 1960 г. епископът тръгва открито към директно помирение със Синода в София. Силно зависими в материално отношение от ЦК на МПО (заплатите на свещениците се осигуряват от даренията на енориашите), болшинството от духовните лица, служещи в българските емигрантски църкви, изменят на епископа. Начело на откритата опозиция застава архимандрит К. Йончев, подкрепен пряко от ЦК на МПО.

Вторият голям конфликт между Андрей Велички и ЦК на МПО избухва през зимата на 1963 г. През декември 1962 г. се пръска слух, че Светият синод в София е отменил решението си от 1948 г. и отново официално е избрал Андрей Велички за управляващ на българската православна епархия в Новия свят. Тази новина се потвърждава категорично в началото на март 1963 г., когато от София в Ню Йорк пристига неврокопският митрополит Пимен като гост на Андрей. Така Синодът дава да се разбере открито, че признава правата и законността на епископа. Когато визитата на Пимен става известна сред емиграцията, някой си „македонец" от Виена (явно човек от кръга на Ив. Михайлов) изпраща крайно тенденциозна статия до редакцията на в. „Македонска трибуна". Авторът ѝ твърди, че узнал от отлично осведомен източник в София за *„целта на правителството (българското) чрез църквите да установи редовни връзки с нашата емиграция, да притъпява постоянно нейното родолюбие, да постави под свой контрол църквите ѝ и да ги превърне постепенно в свои огнища на пропаганда"*. Статията бързо наелектризирва духовете в редиците на МПО.

От своя страна двамата владици допускат тактическа грешка. Те не отчитат например, че току-що приключилата карибска криза, свързана с революцията на Фидел Кастро, отново беше обтегнала отношенията между Изтока и Запада. В нейния ход България застава на страната на съветската позиция, а емиграцията се съобразява с поведението на президента Джон Кенеди. Оттук сред българите в САЩ през 1963 г. се създава нова, силно напрегната обстановка.

Тя изисква Андрей и Пимен да обявят официално поне целта на срещата си. Вместо това те предприемат пътуване из българските православни енории в Съединените щати.

На 10 март 1963 г. двамата са в гр. Стилтън, на 11 в Акрон, на 12 в Лорейн, на 13 в Янгстаун, на 14 във Форт Уейн, на 15, 16 и 17 в Индианаполис, и на 18 март в Медисън (Илиноис). По време на пътуването Пимен споменава, че възнамерява да остане в Щатите до май. Необявената цел на визитата и продължителността на престоя дават обилна храна за идеите, развивани в подстрекателските статии от рода на тази, получена от Виена. Още по време на пътуването на двамата владици някои свещеници, намиращи се под силното влияние на ЦК на МПО и Ив. Михайлов, молят Пимен открито *„да не обикаля черквите, преди да се е срещнал и разговарял с чредниците (свещениците) на тези черкви"*.

Двамата владици отказват да се вслушат в съветите на свещениците да не посещават черквите. Отстъплението им би се схванало като проява на слабост и доброволен отказ от каноническото право на Светия синод на БПЦ не само да ръководи, но и да посещава храмовете на Българската православна църква. При положение, че на предварителната среща с владиците Андрей и Пимен опозиционно настроените свещеници поискват да не влизат в черквите и те доброволно изпълняват тяхната воля, на практика Синодът би създал прецедент - доброволно да абдикира от каноническите си задължения. В същото време трябва да се подчертае, че по време на обиколката двамата владици не дават никакъв конкретен повод за вражда. Например, те не критикуват ЦК на МПО, не нападат по никакъв повод която и да било ръководна личност на политическата организация, включително и Ив. Михайлов. Напротив и Андрей, и Пимен търсят помирение със и между емиграцията.

Не така смятат обаче Ив. Михайлов и ЦК на МПО. Превърнала се вече в подчертано антикомунистическа политическа организация, тя започва да хаби повече време и енергия за „разобличаването на комунизма", отколкото да защитава с достатъчно ефективни средства националните интереси на българите. Ръководейки се от илюзията, че ЦК на МПО може да опази българщината сам, той се ориентира вече напълно съзнателно към разкол чрез откъсването на емигрантската епархия от диоцеза на БПЦ.

ЦК на МПО организира специална църковна конференция. Тя е открита на 25 март 1963 г. в Детройт. Заседанията ѝ се провеждат в залата при българската православна църква „Св. Климент Охридски". Още в съобщението за нейното свикване се казва, че конференцията се събира *„по инициатива на нашите родолюбиви свещеници начело с негово преподобие архимандрит Кирил ..., и в тясно сътрудничество с ЦК на МПО"*.

За председател на църковната конференция е избран свещеник Г. Николов, а за секретар - свещеник Г. Недялков. Членове на бюрото са архимандрит К. Йончев, свещеник Васил Михайлов, председателят на ЦК на МПО - Методи Чанев, секретарят на ЦК на МПО - Петър Ацев и редакторът на в. „Македонска трибуна" - Борислав Иванов. Под тяхно ръководство се изказват повече от 20 пратеници на българските православни енории в САЩ и Канада. В речите на

говорилите отново преобладават традиционните аргументи, характерни за арсенала на антикомунистическата пропаганда от епохата на студената война. И нито една дума за опасността от ширещия се вече сред емиграцията неомакедонизъм! Нито един призив да се обединят редиците срещу тази по-голяма опасност!?

За това, че главен инициатор на очертаващия се църковен разкол е ЦК на МПО, най-красноречиво говорят изказванията, направени на конференцията от председателя и секретаря на ЦК на МПО - М. Чанев и П. Ацев. В словото си Чанев заявява, че МПО стои единна *„зад нашите родни църкви и ще подкрепи решенията им за запазване свободата и самостоятелността на църковното ни и народно дело"*. А П. Ацев декларира направо: *„Наш пръв дълг е да бдим за свободата на нашите втори отечества и да не позволим нашите църкви да станат огнища на комунистическата конспирация, целяща разстройване на нашия църковен живот, нанасяне удар на народното ни дело, и подравяне на свободното общество."*

На базата на тази повърхностна, непрактична и крайно политизирана аргументация църковната конференция на българската емиграция в Детройт гласува шест съдбоносни решения:

Първо, тъй като епископ Андрей „самоволно нарушил" решенията на църковнонародния събор, проведен в гр. Бъфало на 26 юни 1947 г. във връзка със самоуправлението, *„конференцията отрича правото му на управляващ българската епархия"*.

Второ, временно ръководството на епархията се поверява на архимандрит Кирил Йончев.

Трето, в близко бъдеще специално избрана комисия да подготви свикването на нов църковнонароден събор на емиграцията, който да избере К. Йончев за титулярен архиерей - *„митрополит на нашата епархия"*.

Четвърто, дотогава Епархийският духовен съвет да уреди въпроса за ръкополагането на архимандрит Кирил в епископски сан от предстоятеля на някоя православна църква в Америка.

Пето, съветът да подготви нов проектоустав за управлението на епархията и правилник-образец за дейността на енорийските настоятелства. И двата документа да се приемат на следващия събор - очевидно, за да се различават от устава на Българската православна църква.

Шесто, всички решения на църковната конференция да се направят достояние на емиграцията, за да послужат като основа за по-нататъшното ѝ отношение към епископ Андрей и Светия синод на БПЦ.

Само три дни след закриването на заседанията бюрото публикува във в. „Македонска трибуна" обширно „Съобщение", в което разкрива подробно същността на дискусиите и гласуваните решения в Детройт. Така под влияние на антикомунизма си и под натиска на Ив. Михайлов, чиито лични интереси на лидер през 1963 г. диктуват да запази своята първенствуваща позиция сред емиграцията, ЦК на МПО по същество повтаря грешката, която правителството в София допуска през 1948 г. С трафаретни аргументи, при явно подценяване на големите опасности, които неомакедонизмът вече крие за българи-

те зад океана, ЦК на МПО прави съдбоносна стъпка, която в миналото не си е позволявала да направи нито една друга политическа организация на македонската българска емиграция в Новия свят. Прекъсната е и последната пряка, жива връзка между американците, канадците и австралийците от български национален произход с родовия им корен. Разрушено е единното българско духовно пространство - независимо от различията в политическите режими, при които са поставени да живеят българите по различните краища на света. Твърде скоро обаче животът ще докаже, че ЦК на МПО се е самоизмамил.

Най-напред започва процес на разцепление сред емиграцията. Една, макар и по-малката част от нея, остава под духовното ръководство на Андрей и БПЦ. Тя продължава живата каноническа традиция на българското православие в Новия свят, което има вековна история. Започва небивал процес на противопоставяне между различните емигрантски колонии, клеветене и злепоставяне на духовниците, останали верни на Синода в София. На тази основа се завеждат безкрайни съдебни дела за подялба на църковното имущество. Отпук брат с брата и сестра със сестра се намразват за цял живот. Разпилени са стотици хиляди долари по съдилищата. Може определено да се каже, че от средата на 60-те години тези процеси обезсилват в още по-голяма степен българската диаспора зад океана и осигуряват възможност на неомакедонизма да отбележи своите най-големи успехи на терена на Новия свят.

Твърде скоро става ясно, че по църковния въпрос ЦК на МПО става своеобразен „заложник" в личните игри на архимандрит К. Йончев. Почувствал се свободен от опеката на Светия синод на БПЦ и нямайки равен сред останалите български свещеници в Новия свят, архимандритът бързо разработва и реализира своя собствена стратегия за гарантиране на новопридобитите си позиции по църковнонародното дело на емиграцията. На 25 юли 1963 г. той разпространява първото си самостоятелно окръжно до енориите. С него архимандритът известява, че в рамките на два месеца след разколническата конференция в Детройт той вече е решил да потърси „покровителство" за новообразуваната около него българска православна епархия в лоното на „Руската православна църква зад граница". Нейното главно достойнство, според него било, че *„напълно отрича безбожническия комунистически режим"*.

Светият синод на руската църква зад граница приел молбата на архимандрит К. Йончев, зачислил новата българска екзархия между своите емигрантски епархии и одобрил официално архимандрита за неин *„временен управител"*. На тази основа на 9 август 1964 г. Руската православна църква зад граница хиротиносва архимандрит К. Йночев в архиерейски сан. На 21 и 22 ноември 1964 г., пак под прякото ръководство на ЦК на МПО, е свикан Вторият църковнонароден събор на българската емиграция в Новия свят. Той заседава в църквата „Св. Никола" в гр. Форт Уейн (Индиана). Тогава епископ Кирил е избран официално за титуляр на самоотлъчилата се българска православна епархия в Новия свят. Тъй като последица от разкола зад океана възникват две конкурентни и враждебно настроени една срещу друга български православни общности. Тези от църквите, които признават за свой духовен глава епископ Кирил, стават част от дисцеза на Руската православна църква зад граница. Седалището на нейния предстоятел (Кирил) е в гр. Толидо (Охайо).

Втората българска епархия с духовен глава Андрей Велички признава върховенството на Светия синод на БПЦ. Седалището ѝ е в Ню Йорк. На 4 юли 1963 г. Светият синод в София избира официално Андрей за митрополит. Това признание и подкрепа му позволяват в края на 1963 г. той да свика Духовен съд в епархията, който отлъчва К. Йончев и подкрепящите го свещеници от православието. В края на 1964 г. митрополит Андрей посещава отново София. Така той успява да нормализира отношенията на БПЦ с част от емиграцията в Новия свят. Другата част обаче, водена от отлъчения Кирил, продължава по свой път. След двадесетгодишна пауза, през 1978 г. разколникът решава да изостави и Руската православна църква зад граница. По-скоро тя го отстранява от състава на своя дисцез. Тогава архимандрит К. Йончев сменя за трети път духовното си покровителство - влиза в лоното на т.нар. Американска православна църква. Тя е конгломерат от най-различни отцепнически, неканонически религиозни „отпадъци", събрани механически на едно място. Тази му стъпка предизвика остра критична реакция даже сред собствените последователи на Кирил. Свещеник Васил Михайлов - един от най-дейните му сътрудници по време на разкола от 1963-1964 г., разпространява между емиграцията в САЩ и Канада покайни писма, в които подлага на убийствена критика авантюрите на К. Йончев. Като цяло обаче неблагоприятните последици сред емиграцията непрекъснато се засилват - безкрайните съдебни процеси продължават, задълбочава се враждата между родове и роднини и като резултат намалява ролята и значението на православния морал в духовния живот на значителна част от македонската българска емиграция в Новия свят. През 70-те и 80-те години обезродителните и асимилационни процеси сред диаспората придобиват значително по-бързи темпове и дават по-тежки последици. Разколът придобива такива размери, че възстановяването единството на българското православие сред емиграцията в задокеанския свят става невъзможно дори и след демократичните промени в България през 1989 година.

Литература

1. ***Митев, Т.*** Българската емиграция в Америка и борбите за освобождението на Македония (1919-1945). С., 1993.

2. ***Митев, Т.*** Пътят на първите български емигранти, заселили се в Нова Зеландия. Военноистор. сборник, 1992, кн. 4, с. 101 и сл.

3. ***Митев, Т.*** Създаване на българските патриотични организации в Австралия. Военноистор. сборник, 1995, кн. 1, с. 29 и сл.

4. ***Митев, Т.*** Разколът сред българската емиграция в Новия свят след 1963 година. Военноистор. сборник, 1996, кн. 3, с. 58 и сл.

5. ***Митев, Т.*** Създаване и дейност на либерално-демократичния емигрантски фронт, ръководен от Иван Михайлов за защита на македонските българи. Военноистор. сборник, 1996, кн. 5, с. 61 и сл.

6. ***Гърдев, К.*** Македонските патриотични организации в Канада. С., 1991.

II. БЪЛГАРСКИЯТ ЕЗИК В МАКЕДОНИЯ

Диалектите в географската област Македония в продължение на 15 века (VI-XX) споделят всички най-характерни особености на говорите от останалите две български области - Мизия и Тракия. Заедно с тях те образуват неразкъсваема лингвистична цялост, известна под името български език, която съществено се откроява от другите южнославянски езици - сръбски, хърватски и словенски, разположени в северозападната част на Балканския полуостров.

Историята на българския език обхваща както предписмения, така и писмения му период.

I. Предписменият период се отнася до времето, в което се оформя българският народностен език след заселването на южнославянските племена в югоизточната половина на Балканския полуостров (до втората половина на IX в.). Племенните диалекти (на племенните съюзи), които са били много близки помежду си, след създаването на българската държава в 680 г. при хан Аспарух са основа за развитие на общи тенденции, различни от всички славянски езици:

а) Само в български език праславянската група tj преминава в ШТ, а съчетанието dj в ЖД.

В старинната славянска топонимия в Гърция и Албания тези групи намират отражение (като в гръцки шушкавите Ш и Ж се предават съответно със С и З): *Рекистан* от бълг. Ракъштане, *Пестиника* от Пештьникъ, *Граждани* от Граждане, *Мездани* от Междане и пр.

Подобно е положението и с топонимията в Албания: *Пештер* от бълг. Пещтер, *Саждани* от Саждани, *Радожд* от Радожд.

б) Само в български върху цялата езикова територия в миналото ятовата гласна (ѣ) е запазила широкия си изговор като *ê* или като *а* (я): или *б'ал, хл'аб, гол'ам*. В другите южнославянски, източнославянски и западнославянски езици (с изключение на полски) тя се е стеснила, най-често в *е*. Този факт също е отразен в славянската топонимия на днешна Гърция: *Арахова* от бълг. *Оряхово*, *Врйала* от Вряла, *Брйасковон* от Брязково.

Подобно е положението и в Албания: *Лйасковики* от Лясковец, *Лйабово* от Хлябово.

в) Запазване до късно на наследените от праславяски носови гласни ѫ и ѧ в местни имена: *Зампос* от бълг. зѫбъ, *Домпус* от дѫмбъ, *Грента* от грѧда в Гърция, и *Ланга* от лѫгъ, *Зюмби* от зѫбъ в Албания.

Посочените черти не са били характерни за сръбски, хърватски и словенски. Те са били общи за всички племенни диалекти на сформиращия се народностен български език. Като приема тезата на акад. Д. Ангелов, чл.-кор. Д. Мирчева отбелязва: *„В езиково отношение влиянието на значително по-малкия прабългарски елемент не се ограничава само на североизток - при Аспаруховите българи, а е съществувало и на югозапад - при Кубратовите българи. Голямата славянска маса налага езика си, ... в българската държава вече било напълно изчезнало племенното деление. Тя била разделена на военноадминистративни единици - комитати, управлявани от комити и таркани. От това следва, че диалектни-*

те различия между отделните славянски племена намалявали все повече."

II. Писмен период (от втората половина на IX в. до днес). Той се подразделя на три подпериода: старобългарски (IX - XI в.), средновековен български (XII - XIV в.) и новобългарски (XV - досега).

1. Старобългарски период. През това време източнобългарският солунски диалект на двамата братя Кирил и Методий се превръща в основа за създаване на книжовен език на Първата българска държава (при владетелите Борис и Симеон). Един от най-образованите за своето време архиепископ Теофилакт Охридски (в края на XI и началото на XII в.) в „Пространното житие на Климент" отбелязва, че първите преводи на богослужебни книги се извършват от „гръцки на български език".

В „Краткото житие" на Климент пък се доуточнява, че Свещеното писание е било *„преведено на тукашния български диалект от Кирил"*.

Същите констатации са налице и във второто „Житие на Наум": *„Всичките книги, преведени от гръцки на български език...да се извърши целият ред вечерен и утринен по българския текст във великия храм."*

За българи и български език в Македония намираме сведения както в Проложното житие на Кирил (*„след това отиде при българите, проповядвайки Христа"*), така и в Проложното житие на Методий (*„искаха славяните кръщение, хазарите учител, моравляните епископ, а българите учител и наставник"*).

В „Солунската легенда" също е отбелязано, че населението в Македония е българско: *„Приеха ме българите с радост и ме отведоха в град Равън на река Брегалница. Аз им съставих 32 букви; и аз малко ги учех, а те много разбираха."*

По същия начин се говори за българите и в староруската „Повесть временных лет": *„Константин се върна и отиде да учи българския народ."*

В Моравката легенда дейността на Константин Философ е отбелязана по следния начин: *„Тръгвайки, той посещава преди всичко българите, които със съдействието на божието милосърдие обръща чрез проповедта си към вярата."*

2. Средновековен български период (XII - XIV в.). Това е времето, когато старият синтетичен строеж на езика отстъпва място на новия аналитичен строй (в областта на именната система). Най-характерната фонетична особеност за този период е смесването на носовите гласни ѫ и ѧ, което намира отражение в правописа. Говорите в Македония споделят съдбата на останалите български диалекти, срвн. напр. паметниците от Охридско, в които групата чѧ се заменя с чѫ (чѫдо вм. чѧдо), така както и в многобройни източнобългарски паметници от това време. Бл. Конески е принуден да признае, че *„овие споменици досега обично во славистиката се наречуваа со името среднобугарски"*. Предложеното от него разграничаване на средновековните от „средномакедонските" паметници, което да коригира цялата досегашна славистика обаче не се основава на някакви различителни белези, защото такива не могат да се намерят.

3. Новобългарският период (от XV в. - до наши дни). Това е времето, в което аналитизмът при имената в основни линии вече е настанен. Налице е ново качествено състояние, което е по-близо до балканското, и по което бъл-

гарският език във всичките области на езиковата територия рязко се отличава от граматичния строй на останалия славянски свят, т.е. той се превръща в единствения славянски език с аналитичен строй.

Особено значение през периода (XVI - XIX в.) имат писмените паметници на народна основа, известни под името дамаскини. Скопските изследвачи също възроптават срещу утвърдените понятия в световната лингвистична наука, определяща дамаскините като произведения на новата българска литература. Така например скопският изследвач П. Илиевски отбелязва: *„Доста е разпространено мнението, особено на български и руски учени, че дамаските са паметници от XVII и XVIII в., написани на говорим български език и предназначени за обучение на народа. Забележително е, че това мнение е намерило отражение в Большая советская энциклопедия, т. 13, с. 328.“* Парадоксално е, че П. Илиевски отправя упрек и към средновековните преписвачи на дамаскини, които се самоосъзнават като българи (СТОНАЧЕЛНИКЪ ИМЕНУЕТ СЕ БЛЪГАРСКЪІ, вж. „Неделя на мироносците. Киевски дамаскин, № 33“). Според Илиевски средновековните автори не са имали национално съзнание и не са знаели какви са, затова се наложило три-четири века по-късно той да ги „поучи“, че са македонци.

Възраждането от XIX в. също се включва в новобългарския период. Въз основа на диалектни особености в езика на първите книжовници, Селишчев прави забележителна оценка на ролята на Македония в културната история на българския народ: *„Македония е люлката на старата и новата българска писменост. Македония е люлката на Българското възраждане. Оттук са излезли ранните будители на българския народ.“* Тук Селишчев е имал предвид такива просветители като братята Д. и К. Миладинови, К. Пейчинович, Партений Зографски, Р. Жинзифов и др., които имат ясно съзнание за границите между език и диалект, народност и етнична група.

Научният анализ, въз основа на който представителите на славистиката изследваха българския характер на македонските говори, е в пълно съгласие с оценките, които правят за същите диалекти споменатите български книжовници от Македония. Показателен е случаят с българското съзнание, което имат съставителите на известния сборник „Български народни песни“ (Загреб, 1861) братята К. и Д. Миладинови. Обстоятелството, че пишат на стружки диалект с гръцки букви, понеже късно се запознават с кирилицата, говори най-добре, че чувството за националност е било развито в тази област още преди създаването на български училища в Македония.

Същото е положението и с К. Пейчинович, който недвусмислено посочва в заглавието на едно свое съчинение, че скопският и тетовският говор са български: „Утешение грешним со толкование на прости язик болгарский Долния Мисии Скопский и Тетовский.“

Партений Зографски пък по това време дели българския език на два диалекта: *„Нашийот език, како што е познато, се делит на две главни наречия, от които се говорит в Болгария и Тракия, а пък другото во Македония“* (Мисли за болгарскиот язик).

До истински теоретически обобщения, имащи съвременно значение, достига Райко Жинзифов, когато твърди: *„Мие за български язик бројме той язик,*

кой ся говорит по цела Македония, Тракия и България, между говорите на кой има малу много разлика, но мие както и секой Българин не късоглед, не можиме да речиме, що словото рѫка или вòда йе Македонско или Тракийско, а рѫкà, водà йе Българско, защото нема Македонци, нема Тракийци като отделни народи, а има само Славяне-Българе, които живеят по речените места, имената на които може би имаят си право в землеописанието, а не в народността, накъсо да речиме, има един целен народ Български и един язик Български, който как секой кой му драго другий язик, ся делит на наречия ... Още йе далеко това време, кога сите Българе ще пишат еднакво без най-малко разлика. Що ще дойдит такво време верваме, твърдо верваме, но кога не ся знаит.“

От време на време сред наукообразните митологически писания в Скопие проблясват и искри на осветяване, сочат се т.нар. „б(ългарските) комплекси“ на най-достойните мъже, тачени в републиката. Показателно в това отношение е самопризнанието на Гане Тодоровски от 8. II. 1991 г.: *„През македонския XIX в. се създава литература от петдесетина или повече души, които са закърмени с пробългарска ориентация в национален смисъл... Така е при Джинот, Миладиновци, Пърличев, Цепенков, Шапкарев, Динков, Жизнифов, Спространов, Чернодрински. Какво да се прави с това наследство?... Какви са били и какви са? Разполагам с ръкопис „История на македонската литература през XIX в.“, но нещо непрестанно ми пречи да го поднеса на обществеността. Кои са пречките? Та, преди известно време Бл. Ристовски по време на един обществен дебат щастливо го формулира. Това е политическата бариера, или по-добре казано, бариерата на политечския предразсъдък. С други думи, образно казано, става дума за „б(ългарски) комплекс“ (българщината като изява на нашите първи хора от XIX в.).*

Веднъж завинаги трябва открито да се каже, че сърбоманите в Македония в течение на тези 45 години свобода, защитени от Колишевски и югославския унитаризъм, блокираха македоската литературна наука с тежки предразсъдъци... Науката не трябваше да се подчини на злободневната политика, но й се подчини.“

Тези истини, изречени от Гане Тодоровски и Блаже Ристовски - едни от най-изтъкнатите македонисти, разкриват цялата картина на обществено-политическата действителност в Македония през изминалия тоталитарен половин век.

Всъщност много преди това обективната световна наука бе вече решила тези въпроси.

Прям и обективен в писмата си до проф. Л. Милетич е големият хърватски славист професор от Виенския университет В. Ягич. В писмо от 31 дек. 1903 г. той съобщава във връзка с подготвянето на първата част от „Славянска енциклопедия“, че дели българските диалекти на три групи: *„восточноболгарские наречия или говоры, западноболгарские наречия или говоры и македонские наречия или говоры“*. В друго писмо от 16 ян. 1904 г. той пише: *„Аз вече, мисля, достатъчно съм определил положението на македонските говори, като съм ги поставил под заглавието „български език“.*

Известно е, че по почин на Ягич неговият бележит ученик словенецът В. Облак отиде в Македония да изследва българските диалекти в Солунско.

В най-ново време (1960) големият сръбски езиковед Ив. Попович в своя крупен труд Geschichte der serbokroatischen Sprache, Wiesbaden, 1960, отбелязва, че македонски е *„повече или по-малко идентичен със старобългарски и български“*.

Най-големите представители на чешката наука в лицето на Шафарик, Нидерле, Перволф, Гайтлер, Вондрак, Гебауер недвусмислено се изказват за българския характер на езика на населението в Македония.

Видният познавач на историята и етнографията на Балканския полуостров проф. К. Иречек в статията си „Die Balkanvölker und ihre kulturellen und politischen Bestrebungen“ отбелязва, че западнобългарското наречие е *„говорено между София и Охрид“*.

Големият френски славист проф. А. Мазон премества тази граница по на запад, като включва към българските говори диалектите на селата Бобощица и Дреновяне, които се намират днес на албанска територия: *„Говорите на районите на Леринско и Костурско образуват с известни говори от областта на Корча (Бобощица и Дреновяне) най-крайната югозападна точка на западнобългарските говори.“*

Бележитият холандски славист проф. Н. ван Вейк в „O stosunkach pokrewienstwa mildzy jezykami poludniowo-slowianskimi“ пише: *„Изобщо може да се каже, че тези диалекти, в които силните ерове са минали в о и е, носовата гласна ѫ в ъ или о, а (покрай няколко думи с у), са от български произход.“*

Известният немски учен проф. Г. Вайганд в специалната си работа Ethnographie von Makedonien (Geschichtlich-nationaler, sprachlich-statistischer Teil, Leipzig, 1924) посвещава нарочна глава на българския македонски език („Das makedonische Bulgarish“).

Датският учен и балканолог проф. К. Зандфелд в извънредно ценния си труд „Balkanfilologien“ подчертава, че *„езикът в Македония е български, при все че голям дял от нея се намира под Югославия“*.

В руската лингвистична наука въпросите на българската диалектология в Македония са разработени доста детайлно. Началото поставя бележитият учен славист В. Григорович, който в своя труд „Очерки путешествия по европейской Турции“ посочва, че западните говори обхващат *„цяла Македония до Доспотските планини и на север от тях включват част от Крайдунавска България до самия Видин“*, а източните - *„на изток от Доспат и на север и юг от Балкана“*. Подобно е отношението по този въпрос и на другите големи руски езиковеди, като професорите Шахматов, Фортунов, Шчепкин, Лавров и Селишчев. По-специален интерес представляват двете работи на Селишчев „Полог и его болгарское население“ и „Очерки по македонской диалектологии“. В първия труд видният руски славист изнася материал от Тетовско, лично събран от него, а във втория сравнява факти от цялостно излязлата дотогава литература за говорите в Македония, Тракия и Мизия. Тясната връзка между диалектите от тези области е подчертана от Селишчев, когато очертава границите на българските говори в Македония със сръбски, гръцки и албански език. Югоизточна граница руският учен естествено не открива: *„Да се определи югоизточната граница* - пише той, *е невъзможно: говорите от тази част*

на Македония се намират в най-тясна връзка с говорите на Югозападна и Югоизточна България в басейна на Струма.“

Селишчев е категоричен за заселването на Македония от български славяни. В статията си „Македонская диалектология и сербские лингвисты“ той пише: *„Нито в географските условия, нито в колонизационното движение на славяните на юг; нито в славянската топонимия на Гърция и Тесалия, Епир и Албания (южна и средна), нито в славянските заимствани думи, намиращи се в новогръцки и албански език, нито в етнографията на Албания, нито в исторически документи е възможно да се намерят указания за връзката на славянските групи на Гърция и Албания със сърбохърватите.“*

В. Ягич в писмо от 6/19 V 1913 г. до Л. Милетич отбелязва по повод хипотезата за смесването следното: *„Всичко това, което тук ви пиша, не е само мое лично мнение, а така мислят и мнозина руси, които не одобряват постъпката на Белич, който насилва науката, като приказва за три наречия - сръбско, македонско и българско, от които чрез смесване уж се образувало сръбско-македонско наречие и македонско-българско. Това са филологически трици!“*

В по-ново време американският учен Л. Томас окачествя хипотезите на П. Ивич *„като модернизация на една от Беличовите стари теории“*, които *„трудно могат да се съчетаят с фактите. Голямата част от македонската езикова територия върви с българския език в редица фонологични насоки, които Ивич признава за стари“*. По-нататък Л. Томас отбелязва, че *„човек не може да не дойде до заключението, че Ивичовите хипотези, отнасящи се до произхода на македонски, няма вероятност да бъдат потвърдени... При фактите, такива каквито са, човек трябва да приеме по-скоро възгледа на неюгославските учени, че по-голямата част от македонската територия е генетично свързана с български“*. Във връзка с това той отбелязва също, че Ивич е използвал политическа, а *„не лингвистична формулировка“*.

Успоредно с тезата за преходния характер на македонските говори в СР Македония след 1945 г. се лансира идеята за независимия характер на македонските диалекти от българските. Като основание за това се изтъква фактът, че върху една трета от територията, на която се говорят тези диалекти, бе създадена СР Македония като една от републите в рамките на СФР Югославия.

Този факт, естествено, не може сам по себе си да промени характера на езика. Българският език, както и всеки друг език, е обществено явление, което колкото и да се отразяват в него различни екстралингвистични фактори, не може да се подложи на коренни изменения, способни да премахнат качеството му, така че да го превърнат в друг език. Говорен в продължение на векове, той естествено запази своята същина и през последните 50 години.

След създаването на СР Македония българските говори в този край не престанаха да бъдат по-малко български по своите особености.

Показателно е, че до единствено правилния научен извод за българския характер на езика в региона достигна дори авторът на първия граматичен очерк A Grammar of the Macedonian literary language, Skopje, 1952, Х. Лънт, който в по-късна своя работа пише, че след създаването на Югославия в нея са се говорили „славянски диалекти, принадлежащи към най-малко три езика (словенски, сърбохърватски, български и/или македонски)“.

Съставянето на т.нар. македонски език няма отношение към науката, а е определен политически акт, целящ да раздели българския език на две части.

Лингвистичният македонизъм не е нищо друго освен опосредствена форма на сърбизация на българския език в част от географската област Македония, продължила от края на миналия век досега.

Още през 1887 г. сръбският пратеник в Цариград Ст. Новакович в доклада си до министъра на просветата в Белград очертава плана за подмяна на българското национално съзнание със сръбско чрез временно изграждане на македонско самосъзнание: *„Тъй като българската идея, както е известно на всички, е пуснала дълбоки корени в Македония, аз смятам, че е почти невъзможно да се разколебае тя напълно, като противопоставим само сръбската идея. Тази идея, опасяваме се, не би била в състояние като чисто и голо противопоставяне да потисне българската идея и затова сръбската идея би имала полза от някакъв съюзник, който би бил рязко против българизма и който би имал в себе си елементите, които биха могли да привлекат към себе си народа и народните чувства, като ги отцепят от българизма. Този съюзник аз виждам в македонизма."*

Сръбското правителство свързва Ст. Новакович с четирима свои агенти, предварително инструктирани в Белград. Между тях особено се открояват фигурите на Наум Евровић и Коста Групчевич. С Новакович те се договарят за издаването на в.„Македонски глас". В специална програма като самостоятелна точка е посочена: употребата на македонски диалект без българско членуване и с все по-голямо смесване със сръбския език.

След неуспеха на сърбите в сръбско-българската война през 1885 г. в изпълнение на плана Гарашанин сръбската пропаганда се ориентира към Македония (в областта на училищното и църковното дело, книгоиздаването, увеличаването броя на агентите и пр.).

През периода 1913-1914 г. идеите на Ст. Новакович за развиване на македонизма като съюзник на сърбизма в противоборството му с българщината в Македония бяха свалени от дневния ред. Вардарската част на областта бе обявена за Южна Сърбия, а жителите ѝ за „прави сърби"; българските училища (1141 на брой) бяха закрити; книжовният български език, преподаван още от Възраждането (по инициатива на самото население в Македония), бе забранен и заместен със сръбския.

Тоталната сърбизация на градовете и отчасти на селата донякъде секна след 1944 г., когато на Вардарска Македония (в духа на коминтерновските решения от 1934 г.) бе даден статут на отделна република в рамките на Титова Югославия.

Новите сърбо-комунистически управници от Белград измъкнаха от стария националистически арсенал идеите на Ст. Новакович за македонизма като временен, средищен стадий в процеса към посърбяване на българите във Вардарска Македония. Но времето бе друго и тези идеи трябваше да бъдат модернизирани. За това спомогна изпитаният двустранен съветски опит:

а) за създаване чрез деление на нови народи и езици - в Средна Азия, и б) за

сливане на различни езици в един - в европейската част на СССР. Азиатският съветски опит на глототомия, като по-примитивен, в европейската част бе приложен частично (срвн. карелски - от фински и молдавски - от румънски).

Следвоенна Югославия, следвайки традициите на бившето Кралство на сърби, хървати и словенци, от една страна, под лозунга за „братство и единство" се стремеше към заличаване на етническите и езикови противоречия между народите на СФРЮ, лансирайки дори идеята за създаване на „югославски народ" (по аналогия на „съветски народ"), а от друга страна, приложи принципа за разделяне на нациите и езиците (какъвто бе случаят с разкъсването на българския народ и език и съчиняването на т.нар. „македонски народ и език").

Белградските наставници заедно със скопските си помощници наложиха македонизма като идейно течение на сърбизма и в науката, респективно в езикознанието. Този факт обяснява множество фалшификации, които извършиха югославските филолози, за да завоалират или подправят истината.

1. За няколко дни през 1944 г. в Скопие бе „създаден" книжовен македонски „език" - на определено място, на определена дата и с декрет. Куриозното е, че в сърцето на Европа, и то в средата на XX век, след отдавна изживения период на пробуждане и стабилизиране на нациите през епохата на Възраждането (XVIII-XIX в.) към Република Македония бе приложен денационализаторският принцип за „съставяне" на език и азбука, характерен за безписмените неевропейски племена. Българската област, дала на света Кирил и Методий, Климент и Наум, творци на старобългарската и славянската писменост и създатели на третия международен книжовен език в Средновековна Европа, изведнъж след единадесет века културен разцвет, се оказа в положението на регион, лишен от история, за който е нужно съставянето на книжовен език и азбука (?!).

Цялата история на българския език - стара и нова, бе изтрита и фалшифицирана. Показателен в това отношение е трудът на Блаже Конески „Историја на македонскиот јазик (Скопје и Белград, 1965)", който анализира същия езиков материал и същите езикови паметници, разгледани вече от К. Мирчев в „Историческа граматика на българския език" (София, 1958), и който повтаря - нерядко буквално, но разбира се, под друг етикет, всички основни положения на големия български учен.

Променени бяха в известна степен езикът и правописът на книгата на Стефан Верковић „Народне песме македонски Бугара", преиздадена през 1961 г. от К. Пенушлиски под заглавие „Македонски народни песни". Същото стана и със сборника на Д. и К. Миладинови „Български народни песни", преиздаден в Скопие (1962) от Д. Митрев, К. Пенушлиски и Ал. Спасов със съзнателно подменено заглавие „Зборник". На подобна процедура бяха подложени и заглавията на трудовете на световно известни лингвисти като Селишчев. Неговият „Полог и его болгарское население" (София, 1929) се превърна само в „Полог" (вж. напр. Бл. Конески „Граматика на македонскиот литературен јазик", Скопје, 1966, с. 18). Архивните документи също не се издаваха в автентичен вид. Писмата на видния революционер Г. Делчев, написани на български книжовен език, бяха издадени от Л. Лапе („Писма на Гоце Делчев", Скопје, 1953) не на езика, на който са написани, с което беше нарушен установеният в архивистиката принцип за запазване на автентичността на материалите.

По-младата генерация в Македония и в чужбина, която искаше да знае истината, не можеше сама да стигне до първоизточниците. Скопската „наука“ се страхуваше от тях и ги подменяше със заместители.

2. Фалшифицирана бе и *българската диалектология*. Голяма част от библиографските трудове на М. Маждракова („Библиографичен преглед на обнародваните материали по българска диалектология, Известия на Семинара за славянска филология, 1904-1905, София, 1905), на Хр. Герчев („Поглед върху развоя на българската диалектология“, Известия, кн. III, 1911), на Ст. Стойков („Показалец на обнародваните материали по българска диалектология“, СбБАН, т. XXI, София, 1937) и др. фактически беше преиздадена от Б. Видоевски под наслов „Прилог кон библиографијата на македонскиот јазик“ (Скопје, 1953).

На филолозите от Белград и Скопие беше нужно да утвърдят идеята за независимия характер на македонските диалекти от българските. Трябваше да се измисли македонски „идентитет“, да се очертае „македонска езикова територия“, различна от българската. Това беше почти невъзможно, защото световната наука много отдавна вече беше посочила българския характер на говорите в Македония (В. Караджич, В. Ягич, В. Облак, Ив. Попович, Шафарик, Нидерле, Перволф, Гайтлер, Гебауер, Мазон, Н. ван Вейк, Зандфел, В. Григорович, Шахматов, Фортунатов, Шчепкин, Лавров, Селишчев, Маргулиес, Л. Томас, Б. Цонев, Л. Милетич, Ст. Младенов, Ст. Романски, К. Мирчев и още много други).

Промяната на името на *българските диалекти в Македония* само като „македонски говори“ не можа сама по себе си да промени характера на езика. Като обществено явление той се развива бавно в течение на векове, запазвайки своята същност и специфика. След създаването на СР Македония българските говори от този край не придобиха друг фонетичен, морфологичен или синтактичен строеж.

Замърсяването на езика с чуждици (най-вече сърбизми) се извърши преди всичко в областта на лексиката, и то предимно в писмената форма.

За да се види по-добре същността на нормата, тук ще се спрем на двете основни диалектни групи в Македония - източна и западна, които представляват естествено продължение на двата типа говори от територията на Република България.

Намирайки се на крайния югозапад, географската област Македония естествено събира в себе си сноповете на езиковите изоглоси, които идват от две посоки - от Северозападна и Югозападна България. Пресичането на тези изоглоси в определени райони придава на местните говори особен характер, който се изразява в това, че в едни отношения те се оказват източнобългарски, а в други - западнобългарски.

Източнобългарските особености са по-характерни за източната и югоизточната част от македонската област и в редки случаи се появяват и в западните ѝ краища. Източнобългарските черти в областта имат предимно рупски (родопски и тракийски) характер, тъй като говорите в Югоизточна Македония представляват естествено продължение на рупските диалекти в Родопите и Тракия. В отделни случаи източнобългарските изоглоси опасват най-южната

част на македонския регион, след което завиват на северозапад така, че стават типични и за някои най-западни диалекти (Охридско, Дебърско и др.).

Западнобългарските черти се срещат в повечето случаи в западномакедонската област, тъй като т. нар. централни говори в нея са свързани с централните диалекти в Дупнишко, Кюстендилско, Самоковско, Софийско, Ботевградско, Врачанско и др. Понякога западнобългарските изоглоси се простират и в източномакедонския район.

Кръстосването на източнобългарските и западнобългарските изоглоси може да стане на различни места в тази област, но е по-типично за района, който се намира между реките Черна и Вардар, а също така и за Корчанско, Костурско, Леринско и Кайлярско.

Най-ярката диалектна особеност на българския език, въз основа на която цялата говорна територия се разделя на две големи части, както вече се спомена, е двойното произношение на старобългарската гласна ят (ѣ) под ударение пред твърда сричка: на изток като ***'а*** или ***ê*** (*б'ал, бел*) и на запад като ***е*** (*бел*). Границата между двете половини на езиковото землище тръгва от устието на р. Вит при Дунав и минава през Никополско, Плевенско, Луковитско, Ловешко, Тетевенско, Пирдопско, Панагюрско, Ихтиманско, Пещерско, Чепинско, Мелнишко, Петричко, Кукушко и Сярско.

Както се вижда от посочените райони, говорите в Македония са типично български. В източната половина с малки островни изключения рефлексът на ѣ е ***'а*** или ***ê*** (*б'ал, бêл*), а в западната - ***е*** (*бел*).

Съгласната ***ц*** на изток (без Зиляховско и мървашката група села) пред застъпника на стбълг. ѣ пази старата мекост (ц'ал), както е в Тракия, Мизия и Балкана, докато на запад не я пази (*цал* или *цел*), както е в Дупнишко, Кюстендилско и др.

Без да се покрива напълно с ятовата граница, но близко до нея, минава и линията, от която на изток са възможни прегласите на етимологично ***а*** след ***й*** или шушкави съгласни в ***ê*** или ***е*** (*чáша-чêши, чéши; жаба-жêби, жéби; пул'áна, пулêни, пулéни* и др.). На запад това явление е ограничено само в отделни думи.

Говорите в източномакедонската област се свързват плътно с рупските (югоизточните) диалекти по характера на консонантите ***ж, ч, ш,*** който е подчертано мек (*куш'áра, ч'ас, т'éш'ка*). Ареалът на тази особеност в миналото навярно е бил много по-широк, защото тя обулсавя и по-късните промени на съчетанията ***шт, жд*** (от праслав. tj, dj), за които ще стане дума по-сетне.

Говорите на изток от Вардар и на юг от Черна и Кайлярско, Костурско, Дойранско, Кукушко, Солунско, Лагадинско, Валовищко, Сярско, в по-голяма или в по-малка степен се характеризират чрез една от най-ярките черти на източнобългарската фонетика - частично или пълно стесняване на неударените широки гласни ***а, о, е*** съответно и ***ъ, у, и*** (*бащá-бащá-бъщá; дéдо-дéдо-дéду; зелéно-зелéно-зилéно*).

Като се вземе пред вид, че диалектите на Източна и Южна Македония, в които се открива стесняване, съставят две трети от района, става ясно, че по отношение на известни езикови черти областта има повече източнобългарски, отколкото западнобългарски характер.

Като източнобългарска особеност от рупско-родопски тип може да се разглежда и запазването на интервокалното *х* във Валовищко, Драмско и Сярско (*бер'áха, дáдоха*). В днешна Западна България и в западномакедонския район в позиция между гласни съгласната *х* обикновено изпада или се замества от консонантите *в* или *ф* (*бéреа, бéрева, бéрефа; дáдоа, дáдова, дáдофа*).

Тенденцията към *стабилизиране на ударението* върху определена сричка (най-често втората или третата от края на думата) се намира пак във връзка с акцентологичните особености на източнобългарските говори, които са в съседство със северните гръцки диалекти. В тракийските говори на Гюмюрджинско, Дедеагачко, Димотишко откриваме формите *мéувéто, гърбувéто, дъбовéту, сúнатòго, цáретóго, цървотó си*, в които освен коренното ударение съществува и второ постоянно, което обикновено пада върху предпоследната сричка на формата. Аналогични примери откриваме в съседните говори - Валовишко, Драмско, Сярско и др.: *пóповéто, сúновéто, улицáта* и пр. По на запад в Костурско, Леринско и Кайлярско първичното ударение изчезва, а второто (на втората сричка открая) се превръща в основно за думата. В тези случаи тракийската склонност към стабилизиране на ударението върху определена сричка се е срещнала с рупския премет на ударението към началната сричка на формата, който всъщност не е чужд и на редица западни говори, срв. случаите *вóда, кóза, жéна, мóре, úди, плáти, úзлези, мóлите* в Югозападна и Югоизточна България, и *водá, козá, женá, морé, платú, излéс, молéте* в Североизточна България.

Успоредното действие на двете тенденции към стабилизиране на ударението върху определена сричка и към преместването му върху по-предни създава различни типове акцентни системи в българските говори на Тракия и Македония. *„В Европа* - пише Н. С. Трубецкой в своя класически труд „Основи на фонологията“, *постоянното ударение на предпоследната сричка е представено в полски (с изключение на кашубските диалекти), в граничещите с тях диалекти на чешки и словашки и в източните диалекти на долнолужишки, същото „пенултимно“ ударение господства в някои български диалекти в Македония и Албания.“* По-нататък той отбелязва, че *„са възможни и по-сложни случаи, като например постоянното ударение на третата сричка открая в някои български говори в Македония“*.

Подобно на източнобългарските особености, западнобългарските черти в македонския регион също са представено от непрекъснати изоглоси, които свързват днешна Югозападна България с македонската област.

Западнобългарските диалектни черти са особено типични за района и цялата писменост в него след 1945 г. Опитите, които се правят в последните години за създаване на регионална норма, макар и да носят небългарски етикет, фактически се базират върху говорни особености, които характеризират една голяма част от западнобългарските говори, намиращи се в държавните граници, и една немалка част извън тях.

Скопската писмена норма, като се изключат допуснатите сръбски лексеми, които са чужда елемент на системата, няма своя специфика, чрез която да се противопостави на българския език като цяло, защото се базира върху черти-

те на един дял от голямото западнобългарско наречие, в което различията от говор до говор са минимални и несъществени. Югозападните български говори, както се отбелязва в българската диалектология, са тясно свързани помежду си в здраво единство.

Тук ще се опрем върху онези черти, които обикновено се сочат като собствено македонски, различни от български. Най-характерна езикова особеност (и то още от края на X в.) според Бл. Конески *„е т. нар. замяна на еровете в затворена сричка: ъ>о (сънъ>сон), ь>е (дьнь>ден). Тази черта и днес е характеристичен белег на македонската езикова общност"*. Като оставим настрана нелингвистичния термин *македонска езикова общност*, тук ще разгледаме географското разпределение на тази „най-значителна" езикова черта, която служела като различителен белег.

Естествено преходът на *ь* в *е* в случая не представлява интерес, защото в огромното мнозинство български диалекти той е единствен, т.е. в днешна Източна и Западна България, както и в източния и западния македонски район преобладават случаите от типа *ден, лéсен, лен, тéмен* и пр. Изключения като *тáнак, мáгла, дóшал* и пр., характерни за Ихтиманско, Врачанско и Пирдопско, имат пълни успоредици с аналогични в Прилепско, Битолско и Велешко, както на *тънък, мъглá, дошъл* във Видинско, Монтанско и Софийско съответстват подобни случаи в Кумановско, Кривопаланечко и Кратовско.

По-специално внимание заслужава рефлексът *ъ>о́*, върху който се градят теории за някаква разлика между диалектите в Р Македония и Р България, а оттам и за разлика между „езиците". Всъщност езиковата общност, за която става дума по отношение на застъпника на *ъ*, се оказва съвсем неединна, защото в Тетовско, Дебърско, Скопско, Кумановско и Светиниколско ни се представят случаи с неизяснена ерова гласна, така както е в повечето говори и в книжовния език - *сън, въ̀шка, зъ̀лва, бъ̀чва, лъжи́ца* и пр.

Дори да се абстрахираме от факта, че говорите в областта имат буквално същите особености като диалектите в днешна България, и приемем условно, че рефлексът на *ъ* е само един - *о*, а не няколко, ще видим, че въпреки това заместникът *о* не се превръща в собствено „македонски", а продължава да има западнобългарски и отчасти източнобългарски характер.

Преходът на *ъ* в *о* характеризира една огромна област в днешна Западна и отчасти в Източна България, която по територия е по-голяма от територията на днешна Р Македония. Това явление се открива в Кюстендилско (*бо́чва, сон, дош, сто́ло*), Радомирско (*сво́но, во́нка, гърбо́*), Пернишко (*зо́лва, тако́ф, пръсто́*), Дупнишко (*бо́чва, сон, носо́*), Софийско (*пе́ток, пе́сок*), Ботевградско (*возгла́ве, возви́ра*), Ихтиманско (*восе́дна, вов вода́та*), Самоковско (*навóнка, зо́лва, по́пка, по́пок, ден'о́, градо́*), Пазарджишко (*во́нка*), Елинпелинско (*во́звре, возгла́вница, сино́*), Пирдопско (*возди́шам, воспра́вено*), Девинско (*сон, дош*), Смо́лянско (*како́ф, сако́ф, вако́ф*), Гюмюрджинско, Дедеагачко, Димотишко (*со́беръ, мо́зук, по́пук*), в Шуменско, Разградско, Русенско, Силистренско (*вътук, добúтук, крако́, медо́, носо́*) и др.

Както личи от примерите, центърът на явлението лежи в района на Дупнишко и Кюстендилско, където окавените изясняващи на стбълг. *ъ* са еднак-

во характерни както за коренни, така и за суфиксни и префиксни срички (*бо́чва, пе́ток, возви́ра*). Колкото се отива по́ на север и изток, явлението се ограничава с по-малък брой от случаи в коренни срички, докато в някои говори, като ботевградския, пирдопския, софийския и източнотракийския, то се среща предимно в представки или наставки, а в мизийските говори на Североизточна България и Врачанско и в членната форма (*крако́, медо́*). Вън от ударение в източнобългарските говори рефлексът *о* се подлага на редукция, поради което се превръща в *у* (*со́беръ*, но *субра́*, с. Съчанли, Гюмюрджинско; *подару́к*, Шуменско).

Независимо от това, че първата вокализация на *ъ* в *о* се открива в някои източнобългарски райони, все пак по начин на изява и по териториално разпространение тя е предимно западнобългарска особеност.

Като се говори *„за народната основа на македонския литературен език“*, на второ място обикновено се сочи изговорът на стбълг. *ѫ* като *а*, който характеризира западните говори в македонската област: *„Понеже т. нар. централни говори* - отбелязва Бл. Конески в споменатата граматика, *се вливат неразделно в това наречие, оттук произлиза, че всъщност и народната основа на нашия литературен език е по-широка и че тя се покрива със западномакедонското наречие, което представлява най-голяма наша говорна цялост... Но същото така е важно да покажем кои от говорите в състава на това наречие с известни черти са по-близки до литературния език. Така достигаме вече по-близо до уточняването на понятието за централните македонски говори. Понеже в нашия литературен език е застъпен изговорът рака, мака, пат и т.н., тогава между западномакедонските говори му са по-близки онези, които познават този изговор.“*

Поставянето на западнобългарските *а*-говори в Македония в основата на писмената норма е факт от изключително голяма важност, защото той показва особено нагледно, че тази основа е западнобългарска. Макар че досега обикновено никога не се чертае източната граница на този а-говор, не е особено трудно той да бъде проследен до най-източната му точка.

Пред нас и в този случай се рисува същата картина, която беше характерна за територията, засегната от изясняването на еровете: *а*-диалектът, който ляга в основата на писмената норма, в Р Македония се свързва с район, не по-голям от обширната територия на *а*-диалекта в Западна България. Централните *а*-говори в Р България и Р Македония представляват неразкъсваема езикова цялост, която се дели единствено от една граница - държавната.

Западните говори със застъпник на *ѫ* като *а* (*маж, пат, заб, даб*) във Велешко, Кичевско, Битолско са част от големия западнобългарски диалект със същия рефлекс, който се открива в значителни области на Северозападна и Югозападна и по-малки райони от Източна България: Ботевградско, Врачанско, Ихтиманско, Софийско, Перничко, Самоковско, Кюстендилско, Радомирско, Дупнишко, Пирдопско, Копривщенско, Клисурско и някои райони в Родопите.

Изключение от това положение представляват говорите в Драмско, Сярско, Солунско, Воденско, Кукушко, Дойранско, Гевгелийско, Костурско, Леринско, Преспанско, Охридско, Стружко, Дебърско, Гостиварско, където застъпникът е книжовнобългарското *ъ* (*дъб, мъж, гъска*). Рефлексът *у* в Кумановско и

Скопско се свързва със същия рефлекс в Трънско и Брезнишко (*рука, зуб*). Застъпникът *ê* (*рêка, зêб*) в Радожда и Вевчани край Охридското езеро откриваме в Поморийско и Тетевенско, а рефлексът *о* в Дебърско (*зоб, доб*) съвпада с някои родопски застъпници и има изолиран характер.

Резултатите от лингвистичната география и при тази важна особеност показват, че западните диалекти, въз основа на които се правят опитите за създаване на писменост, са само част от обширното западнобългарско наречие, в което рефлексът на *ъ* е *о*, а на *ѫ* - *а*.

Важен белег за западнобългарските говори, който се посочва като характерна черта и за регионалната норма, е ясният изговор на широките гласни *а*, *е*, *о* във или от ударение, каквото е всъщност положението и в книжовния български език (*жа́ба, ста́рец, се́ло*).

От чертите, еднакво характеризиращи някои говори в Р Македония и днешна Западна България, тук могат да бъдат посочени още такива, като сричкотворни *р* и *л* - *ср̥п, вр̥х, жл̥т*, поява на контрахирани форми при глаголите от I спрежение от типа *и́грам, ко́пам, ве́нчам, ме́там* и пр.

Интересно преплетени в областта са изоглосите и на други фонетични, морфологични и синтактични явления. Така напр. изоглосата на групата цър, която е характерна за говорите в днешна Западна България, Родопите и Странджа (*цървéн, цървей, црън*), се врязва в централната част на района, като разделя най-източните и най-западните му дялове, където се пази старото съчетание *чер*. С група *чер, чере* са както говорите в Зиляховското, Драмското поле и Костурско, така и диалектите на Дебърско, Стружко, Охридско.

Крайният Изток е разделен от крайния Запад по същия начин чрез изоглоса на личното местоимение за 3 л. ед. ч. он, която преминава през централната част на областта. Източно и западно от нея в Прилепско, Кичевско, Ресенско и Стружко, а също така и в Солунско, Сярско и Кукушко се употребява личното местоимение *той*.

Тройната членна форма, която характеризира най-западните области, има близки свои успоредици в родопските диалекти: *-ôт (гôрбот), -та (жена́та), -то (се́лото), -те (ко́ренете), -ôс (гôрбос), -са (женáса), -со (се́лосо), -се (ко́ренесе), -ôн (горбôн), -на (жена́на), -но (се́лоно), -не (ко́ренене)* и в трънския говор: *-ът (гърбът), -та (жена́та), -то (село́то), -те (кони́те), -те (жа́бете), -та (децата), -ъв (сто́лъв), -ва (зи́мава), -во (се́лово), -ве (столо́веве), -ве (жениве), -ва (де́цава), -ън (сто́лън), -на (жа́бана), -но (село́но), -не (коренине), -не (жа́бене), -на (де́цана)*.

Конструкциите от типа на *го виде детето* и *ми е лошо* пак с прекъсване на ареала се явяват в Беломорието, Тракия и Мизия, срв. *го нема́ше, са_български се́лата, му скина́а пи́фката, нъ зали́ваше ре́ката* в Беломорието и *сън_би́л гул'а́м ко́дош, ми пръпа́да те́шку, съ_чуд'ам и_съ_ма́йъм, йъ_ви́деф* (в Силистренско, Странджа, Банат), *си_до́йде де́тето* (Източна Тракия). Тук се отнасят и съчетания от типа на *и́мам_го ви́дено* и *та́ка сме_кле́кнати*, които са характерни и за Югоизточна България (Тракия).

3. Най-грубата фалшификация, която се прави, е опитът писмено-регионалната форма в Р Македония да бъде представена като *„книжовен македонски език“*.

Видяхме, че тази форма няма своя история, различна от общобългарската, и че диалектната й база продължава да има западнобългарски характер (централните говори в Македония са част от голямото западнобългарско *а-наречие*).

Скопската норма има областен (регионален) характер, не само заради това, че е създадена изкуствено по политическа поръчка (на определена дата, място и с декрет) за разлика от естествените и нормални езици в цивилизования свят (срв. езиците в другите европейски и американски страни), не и заради това, че е отричана в България или зад граница, а защото е официална норма само за един регион от географската област Македония, т.е. само за Вардарския дял. Останалите две части - Пиринската и Беломорската, нямат никакво отношение към нея.

Докато до 1913 г. в течение на близо век българският книжовен език (въпреки робството) е бил език на училището, литературата и печата за *трите дяла*, то скопската норма все още не е стабилизирана и днес, дори във Вардарската част, за което свидетелства непрекъснатият езиков хаос. Изградена набързо - за няколко дни, чрез гласуване от десетина не дотам просветени учители и общественици, тя е чужда за македонските българи от Пирина и Беломорието.

Опитът да бъде популяризирана за две години (1947-1948) в Благоевградско, поради неустановеността ѝ, слабата подготовка на полуграмотните „учители" и съпротивата на местното население остана несполучлив.

Претенциите на писмената форма в Р Македония за някаква репрезентация на „македонския език" като „цяло" в трите дяла - с цел да бъдат обосновани обратните аспирации към историята на езика и към диалектите, са безпочвени.

Тя има приложение само в един регион - Вардарския, и в този смисъл е с тясно регионален характер и ограничено значение. Неин аналог е българската регионална норма на преселниците-католици от Свищовско и Чипровско в Банат (XVIII в.)

В предложените документални материали се откриват красноречиви самопризнания от членове от Комисията за македонски правопис в подкрепа на изказаните мисли. Те не са направени от случайни хора, а от самите съставители на скопската норма. От тях личи, че след Втората световна война македонска нация няма, и че тя тепърва трябва да се утвърждава; че македонската нация е дело на маршал Тито, на комунистическата конюнктура, режисирана преди всичко от Сърбия; че е налице страх от „други места" и от Федерацията да не се допуснат политически грешки; че се скъсва с многовековната домашна традиция след приемането на сръбската азбука и с изхвърлянето на необходими за писмеността букви; че се измисля скоростно „език", без да съществува литература; че правилата са произволно съставени, а преподавателите - слабограмотни; че се определя (посочва) едно наречие за основа, след което то се утвърждава с декретиране, администриране и гласуване; и най-сетне, че някои от членовете на комисията за съчиняване на македонския книжовен език сами разбират, че създадената от тях формация е изкуствена и че в бъдеще ще сподели съдбата на всички други изкуствени творения, подобни на нея.

Приложение

(по "Документи за съчиняването на т. нар. македонски книжовен език". Македонска библиотека, № 23. София, 1993)

Приведената тук документална част от стенографските протоколи, с които се измисля този „книжовен език" в залата на Скопския одбор (община)[1] за по-малко от една седмица, показва абсурдността на неговата поява и обяснява защо до ден днешен той не се говори практически от нито един представител на Република Македония, в това число и от неговите „създатели"[2]. С минимален от наша страна коментар по-долу изнасяме по-типичните моменти от съчиняването на „новия език", имащ за база югозападните български говори в Македония.

Характерните проблеми, които съставят дискусията на конференцията от 27 XI - 3 XII 1944 г. „За установуење на македонската азбука и македонскиот литературен јазик" могат да бъдат обобщени в следните групи:

1. Скъсването на скопската норма с единадесетвековната българска книжовна традиция в областта е било наложено преди всичко по политически причини:

а) Македонската държава - дело на Тито, армията и комунистическата партия трябва тепърва да се утвърждава културно и езиково: „Но благодарение на комунистическата партия, която в днешната гигантска борба първа вдигна знамето за борба против окупаторите и за свободата на всички поробени народи, а така също и за свободата на македонския народ, благодарение на войските на далековидния наш мил маршал Тито и специално на нашата млада македонска войска ние днес имаме своя държава... Разбира се, за да бъде един народ културен, му е потребно културно развитие, а това не може да стане без писменост, без азбука. За да се задържи един народ в днешната борба на културните народи, той трябва да се утвърди (!?)[3] като народ, по такъв начин, че на повърхността да се издигат онези особености, които го характеризират като народ... Затова ние трябва днес да поставим основите на нашата писменост и книжовност, като установим (!?) македонска азбука и македонски литературен език (!?). За изпълнение на тази задача (!?) трябва значи да се ръководим от интересите на нашия македонски народ и, разбира се, да включим и интересите на цялата общност („заедница"), в която се намираме, интересите на федеративна и демократична Югославия. От това място искам да ви поканя да

---

[1] Присъствали: Ристо Проданов, Ристо Зографски, д-р Гьорче Шоптраян, Даре Джамбазов, Васил Илиев, Михаил Петрушевски, Круме Тошев, Мирко Павлов, Гьорге Кисевинов, Блажо Коневски, д-р Милка Балванлиева - тогавашни учители, Венко Марковски - поет, Епаминонда Попандонов (от АСНОМ). Имената са изписани според протокола от 27 XI 1944 г. Стенографирал Й. Костевски.

[2] Има се предвид особено произношението на най-изтъкнатия кодификатор на скопската норма Бл. Конески, автор на многократно преиздаваната „Граматика на македонскиот литературен јазик", Скопие, 1952, което изобилства с отклонения от създадените от него правила.

[3] Със знак (!?) след определени твърдения, въведен от нас в текста в скоби, обръщаме внимание на абсурдността на една или друга лансирана идея.

викнем: „Да е жив водачът на демократична и федеративна Югославия Маршал Тито (викове: „Да е жив!"). Да е жива комунистическата партия, която ни създаде възможност днес да се съберем тук (викове „Да е жива!") (Епаминонда Попандонов, Стенографски бележки, с. 1-2).

б) Променени са политическите обстоятелства: *„Към тези книжовни материали трябва да се добавят и политически обстоятелства, които също така разрешават въпроса за македонския език"* (Р. Зографов, с. 7).

в) Страх от допускане на политическа грешка: *„Трябва да сме много внимателни да не направим някоя друга грешка, тъй като животът е по-важен от теорията. Това, което сега работим, е нещо много голямо, но да не забравяме, че граматиката не е по-важна от самия живот... Затова трябва да бъдем внимателни какво правим. Според мене по-добре е да извършим някоя граматична грешка, отколкото да направим някаква политическа грешка (!?)... Същото това е и с буквите от сръбската азбука"* (Р. Зографски, с. 29)[4].

г) Съобразяване на комисията с проявявания интерес и от „други" места: *„Към тази наша работа се проявява голям интерес, има много други хора, които се интересуват от този въпрос. И смятам, че сред тях има мнозина, които няма да се съгласят (!?) с досегашните мнения[5]. Да се измислят нови букви не е проста и лека работа и затова не трябва да се втурваме към това преди добре да сме размислили. За да измисляме нови букви, трябва да приведем солидни и здрави доводи, че старите букви не чинат. А старото е проверено в практиката... Ако вземем сръбската кирилица нашият език пак ще си остане македонски. С нищо няма да допринесем, ако искаме и с азбуката да поддържаме разликата между нас и сърбите"* (Блаже Коневски, с. 29-30).

д) Налагане на сръбската азбука: *„Самото време ни налага да вземем буквите от сръбско-хърватската кирилица, защото в по-новата наука се избягва да се правят дифтонги... Със сръбско-хърватската кирилица ще имаме югославска азбука"* (!?) (Милка Балванлиева, с. 24).

е) Подготовка на условия за по-нататъшно „създаване" на единен югославянски език: *„Няма да стане никакво чудо, ако и другите южнославянски езици се развият също така и ако след 100 години имаме един еднакъв югославянски език"* (!?) (Ристо Зографов, с. 9).

ж) Контрааргумент: Не може да има югославянска азбука: *„Да говорим за някаква югославянска азбука, това е съвсем нереално. Нашият народ е бил и е досега народ, но езикът му не е бил оформен. И сега не може да си поставяме за цел народът ни да се слее с югославянския народ, а да запази националността си"* (Венко Марковски, с. 24).

з) Съзнание, че сърбизацията няма да остане незабелязана както в България, така и в Македония: *„Поради практически съображения се налага да вземем сръбските букви. Знам това: българите като видят сръбските букви, ще речат:*

---

[4] Едни и същи имена в протокола са изписани по различен неустановен начин - ту с наставка - (в)ски, ту без нея. Тук се привеждат във формата, с която се откриват на съответната страница.

[5] Става дума за неприемането на някои сръбски букви.

„Тия са се посърбили"... Знам че редакторът на „Брегалнишки глас"[6], като му спомена за сръбски букви, бяга като попарен. Предполагам, че и други така гледат на въпроса. От друга страна пък, от федерацията със Югославия ще си имаме неприятности. Заради това по-бързо трябва да вземем сръбските букви отколкото българските (!?). Ако искаме да се обособим като народ (!?) това няма нищо да ни пречи, с чертане на букви не се става народ" (Круме Тошески, с. 34).

и) Примиряване на науката с политическите моменти: *„Нищо не ни пречи, никакви чувства не ни пречат, от братската сръбска азбука да вземем љ, њ. С това ще се покаже нашата обективност, защото ние примиряваме изискванията на науката с политическите моменти"* (Васил Илиев, с. 36).

к) Страх от отзвука в Сърбия и Хърватско: *„Другарят (който се изказа)[7] с основание подчерта, че трябва да мислим какъв отзвук ще намери решението ни у нашите братя оттатък границата, но пропусна да каже, че трябва да мислим и за това, какъв отзвук ще има и на другата страна, защото и на другата страна имаме братя. Другарят плединраше за средна линия. Наистина трябва да намерим такава средна линия, ама да не ни се сърдят братята в Сърбия и Хърватско... Много е оправдано, че искаме и в политически аспект да работим"* (!?) (Васил Илиев, с. 35).

2. Тотална некомпетентност при съставянето на „езика" и на азбуката:

а) Самопризнания за ненаучността на решенията на комисията: *„Добре ще бъде, ако можем да помирим гледищата, да намерим нещо средно, може да не е много научно, но с мярка и практично. Кирил[8] кой знае колко се е мъчил. Та и ние да се помъчим, да не бързаме"* (Круме Тошески, с. 35).

б) Скоростно измисляне на „езика": *„Нямаме време да чакаме да се прави този език (!?). Ние сме изправени пред въпроса да имаме литературен език, а нямаме време и не можем да чакаме този език да се прави от поети, книжовници и журналиски (!?). Във Франция като литературен език е взето парижкото наречие, в Русия - московското, в Сърбия - херцеговинското. От тези наречия после постепенно се е развивал литературен език. Ама, както казах, ние нямаме време да чакаме някое наше наречие да се развие в литературен език"* (!?) (Гьорге Киселинов, с. 3).

в) Преподавателите на бъдещия македонски литературен „език" също са слабограмотни: *„Нашите учители ще бъдат с пети-шести клас. С недоучени учители много тежко ще бъде обучението"* (Круме Тошески, с. 34).

г) Изкуствените правила никога няма да бъдат усвоени нито от учениците, нито от възрастните: „Тук става дума за педагогиката и за учениците. Но това се отнася и за възрастните. Тези хора никога няма да научат тези правила" (Ристо Проданов, с. 50).

д) За да бъдат оправдани фалшификациите в съвременността, трябва да бъде фалшифицирана и езиковата история: *„Македонският език е майка на всички*

---

[6] Издание, излизащо в СР Македония по това време.

[7] Става дума за Круме Тошевски, с. 33-35

[8] Отнася се до Константин Кирил Философ.

славянски езици (!?), или по-точно казано на всички литературни славянски езици (!!)... Ето така в течение на VIII век (!?) се оформил (!?) един нов народ - македонският със славянски език, ама и с много етнографски особености на старите изчезнали жители на Македония, във времето когато българските славяни се бореха (!?) с прабългарите от урало-алтайски произход... В VIII век като християни (!?), намирайки се близо до културната тогавашна държава Византия, започнали да си пишат на славянски с гръцки букви. Затова ни говори Черноризец Храбър (!?) в съчинението си „О писменех". Сигурно и в църквата (!?) са си служили със славянски превод на Евангелието и Апостола, писани с гръцки букви.

В средата на IX в. се явяват двамата солунски апостоли Кирил и Методий, които отначало ходили като мисионери в Арабия и в днешна Южна Русия. Но после се замислили и за просвещението на своите най-близки братя - македонските славяни (!?). Нашите прадядовци си имали свое писмо, ама то било нееднакво и неизгодно, та трябвало да се уеднакви и усъвършенства (!?). Това го сторили - и таман тогава идват пратеници от Чехия и молят да им се изпратят учители и проповедници на славянски език. Едва след 20 години техните ученици и сътрудници св. Климент и Наум се връщат в Македония (!?), а после литературата и просветата се премества (!?) в България, Сърбия, Хърватско и в Русия. При всичките тези народи и държави македонският език служил за църковен и официален литературен език дълги векове (!?)... Въпреки това нашият литературен език никога не е престанал да работи: след Климент дошло царството на Самуил (!?). С него дошла и нашата (!?) патриаршия в Охрид и литературната работа в нея на македонския език в XI, XII, XIII и XIV век (!?). В XV и XVI в. (!?) литературната работа се прехвърля в манастирите, особено в гората Атон, откъдето е излязъл отец Паисий, първият македонски (!?) полу-средновековен и полумодерен историк. А в XIX в... работили на полународен литературен език Йоаким Кърчовски, Теодоси Синаитски и Кирил Пейчинович (!?). В средата на този век са писали стихове поетите Райко Жинзифов (!?) от Велес и Константин Миладинов (!?) от Струга" (Гьорге Киселинов, с. 4-6).

е) Признание, че всъщност възрожденците от Македония са писали по законите на българския език: *„Но да видим каква идея има Константин Миладинов? Той иска македонският език да го приспособим към българския литературен език, който се формираше по това време.*

Той нарече диалекта на своите песни стружко-ресенско наречие. Но това не е нито стружко, нито ресенско. Една от главните характеристики на нашия македонски език, може да се каже главната характеристика, е ударението.

В нашия език ударението е на третата сричка от края на думата. (Примери). Ако разгледаме неговото (на К. Миладинов) стихотворение „Тъга за юг", то е мелодично, само ако се акцентира с българско ударение. Ето! (скандира). Но ако акцентуваме с македонското типично ударение - на третата сричка от края на думата, какво ще се получи? (скандира с македонски акцент). Виждате, че няма ритъм, защото това е във връзка с неговата тенденция да приспособи македонския език (!?) по законите на българския език" (Венко Марковски, с. 15).

ж) Комисията за правене на македонски език освен с прогнозите за създаване на югославянски или общ славянски се занимава и с футурология - правенето на общ световен език: „В далечно бъдеще, на стадия на капитализма и империализма ще се създаде общ славянски (!?), а не само югославянски език (!?). Не можем да знаем в каква посока ще се развие този език, но може да е вероятно това да бъде руският език (!?), който ето и днес даде на германците и американците нови думи из областта на техниката. Но да определим времето кога ще бъде направен (!?) този език няма смисъл, а не ни е работа. Едно може да бъде ясно: натам върви човечеството (!?). Отначало с мимика и жестикулация човекът достига до еднозложни и двузложни думи и с правенето на думи - до разграничаването. И така са се развили толкова езици. По-нататък вярваме, че ще се дойде до създаването на един общ език" (Даре Джамбаз, с. 40-41).

з) Ако не стане общият югославянски, то може да се опита за налагане на един славянски „език" - руския (!?): „Другарката каза, че трябва да имаме стремеж към един общ югославянски език. Но вие знаете, че българите казват, че основите на нашите югославянски езици са български, сърбите - сръбски... Югославянският език е илюзия и никога не може да се направи. Защо? Защото и сърбите и българите си имат своя литература, сърбите отпреди 200 години, а българите отпреди 150 години. Сега ако искаме да направим (!?) нов югославянски литературен език (!?), те трябва да се откажат от своята литература и от своя литературен език и да приемат новия югославянски литературен език. Но това никога няма да стане. Ние, македонците, които досега нямаме литература, нямаме определен общ книжовен език, не искаме да се откажем от своето, а как ли ще се откажат сърбите и българите... Но ако не можем да направим (!?) общ югославянски, можем да направим (!?) общ славянски, а това ще бъде руският език (!?), който може да се наложи заради пространството и широтата на руската душа" (Георги Киселинов, с. 38).

3. Съзнателно фалшифициране на езиковата действителност с оглед на отдалечаване на писмената норма в Македония от книжовнобългарската:

а) Гонитба на буквата ъ като типична българска особеност, въпреки че е белег за звука ъ, който съществува в говорите по Македония:

- „За ъ имаме два случая: в началото и в средата на думите. Развитието на ъ пред р е процес. Този процес е съвсем нов, стотина години, не повече. Сърбите го бележат с вокално р: рт, брзо... Облак дава обща характеристика и много правилно подчертава, че това ъ не е като в сръбския език. При нас няма толкова треперене, македонското вокално р е с по-малко треперене отколкото сръбското. Направете паралела между македонското и словенското ъ. В словенския изговор това ъ не е полугласна, а вокал... В днешните македонски диалекти р в средата е вокал, а в началото се развива ъ. Въпросът е как да постъпим. Аз съм за това ъ да не се пише (!?) в средата на думите, а трябва да се дискутира дали да се пише в началото. Чисто сонантно р няма никъде... Поради тези съображения, които приведох, аз съм за това в нашата азбука... ъ да не се пише" (!?) (Блаже Коневски, с. 31-32).

- „В думите бързо, дърво слушам един призвук като ъ, ама не съвсем и не вярвам, че в македонския говор имаме пълно ъ. Искаме с това правописът да

го направим много фонетичен, но Киселинов много добре подчерта, че съвсем фонетичен правопис не може да има. Ако искаме така да направим фонетичен правопис, ще се излъжем" (Круме Тошески, с. 33).

- „В това се изразява нашата обективност, защото примиряваме изискванията на науката и на политическите моменти. Бих дал такова конкретно предложение... Мисля да не претоварваме азбуката още с една буква, още с един знак. Виждаме неизгода в това, че този знак ъ не е в тон с нашата азбука (!?)... Този знак може да се използва за научно отбелязване. Ако пък в литературното творчество се наложи като потребност, пак ще се запише със знака, който се употребява в науката" (Васил Илиев, с. 36-37).

Контрааргументи на по-голямата част от присъстващите, които настояват да остане писменият белег за ъ, с който се отбелязва действителният звук ъ, характерен за произношението:

- „Звукът ъ също така съществува в нашия говор и ще трябва да го вземем. Примери: ърга, ърбино, кърв, цървь, върв и други... С тези знаци нашата азбука ще бъде пълна и с нея ще може да се изрази всеки звук, който се слуша в нашия език" (Венко Марковски, с. 25).

- „И най-после, за ъ констатирахме, че в македонския език слушаме този звук. Намираме го отбелязан и в записите на сбирката на Шапкарев, в песните на Миладинов, навсякъде ще му намерим знака. Верковић също така го отбелязва. Примеритѐ са много: кърв, кърст, търгнам и мн. други. Затова трябва да вземем знака, известен за този вокал - ъ" (Даре Джамбаз, с. 42).

- „За нашите говори мога да кажа, че този знак ни е нужен, защото има думи, в които е отбелязана твърдата полугласна. Звуковата стойност, идентифицирана със сръбското вокално р, не отговаря на македонския дух. Примери: бъргу, търпе, сърна, кърпа" (Мирко Непрощенски, с. 26-27).

- „По предложение на Ристо Проданов се взеха следните решения: ...

Имената и чуждите думи на т-р в македонския литературен език да се пишат с -тър: Петър, Димитър, театър, министър" (с. 59).

- „Резолюция: Ъ е нужен за македонския език, а е и старомакедонска буква. Напр. ърга, Ърбино, ърт, кърв, върв, късмет, майсторлък" (с. 73).

Забележка: Независимо от изказванията и решенията - ъ да влезе в азбуката (което личи и от заключителната резолюция), позицията на Блаже Конески, отразяваща мнението на политически фактори (за които той намеква), е наложена по-късно, и буквата ъ (въпреки съществуването на звука) се изхвърля от азбуката. Въвеждането на сонантното р по подобие на сръбското, независимо от разликите в произношението, също става по-късно.

б) Опит за налагане на сръбските ћ и ђ, имащи съвършено друго звучене, вместо типичнобългарските диалектни ќ, ѓ:

- „Нищо не ни пречи тези два знака да ги вземем от Вуковата азбука... В практиката се доказва, че те добре са служили на македонския народ и затова трябва да се приведат яки доводи, за да бъдат изхвърлени (!?). Говори се за разликата в изговора на тези звукове в македонския и сръбския изговор. Едно е звук, а друго е буква... Изговорът може да е различен, ама буквата е друго, а изговорът е друго... Но това не е начин да търсим други знаци за тези звукове...

Ако въведем 5-6 нови букви, тогава мнозина от народа ще останат безписмени" (Блаже Коневски, с. 29-32).

- *„За ќ и ѓ предлагам (!?) сръбското ћ, љ... Това, което се каза, че били сръбски знаци - това е сръбска школа и първоначално са употребени в босненските паметници, в една Твъртков заповед. Ние усещаме тези звукове и предлагам (!?) да ги приемем така, както сърбите ги имат. Има само една лоша работа - подсещат за сръбско, но са много практични и с тях вече има установена една практика у нас.*" (Круме Тошески, с. 44).

Контрааргументи на по-голямата част от присъстващите, които не са съгласни да бъдат приети сръбските ћ и љ:

- *„Ако вземем същия принцип и за буквите ќ, ѓ с добавяне на един ер малък, можем така да изразим тези наши звукове*" (Венко Марковски, с. 35).

- *„За сръбско и ние имаме усет и затова смятам, че нямаме нужда от тия два знака от сръбската азбука, а да вземем един знак от комбинираните знакове*" (Ристо Зографски, с. 29).

Репликиране:

„Блаже Коневски: Ако тръгнем от север на юг ще видим, че до Битоля се свършва поясът на ћ, љ (!?). В Македония няма единство на изговора.

Венко Марковски: Ама тук става дума за централното македонско наречие. Не бива да ги бъркаме тези работи!

Блаже Коневски: Чакайте, първо да се изкажа, пък после правете забележки. Аз как Ви изслушах" (с. 30).

Круме Тошески: „Да не вземаме тази работа като вечна; като работа, която ще остане за вечни времена... Вярвам, че в течение на 10-15 години ще дойдат хора, които ще изменят това, което не струва. Затова трябва да намерим една среда - малко Блаже ще отстъпи, малко Венко ще отстъпи и така ще намерим средата" (с. 35).

- *„Основният принцип е тия сръбски ћ, љ, љ, њ дали ги имаме или ги нямаме. Смятам, че ги нямаме*" (Георги Шоптраян, с. 37).

- *„А пък от друга страна, нищо не ни пречи, че се съгласихме, че нашите ќ и ѓ, по-много се различават от сръбските ћ, љ, за тия наши звукове да вземем нови, наши букви*" (Васил Илиев, с. 36)

- *Ристо Проданов: „Да поставим така въпроса: да извършим гласуване (!?) (Извършва се гласуване с резултат: осем - ПРОТИВ сръбското ћ и љ, два гласа ЗА - Круме Тошески и Милка Балванлиева)*" (с. 45).

Забележка: Общият брой на гласувалите би трябвало да бъде не 10, а 11 души (като се изключи дванадесетият - Епаминонда Попандонов, присъствал само първия ден).

На следобедното заседание от 28 XI 1944 г., когато не се приема решението за ћ, љ, би трябвало да присъстват 11 души, а резултатът е 10. Сред изказалите се на това заседание липсва името на обидения Блаже Конески, основния поборник за сръбски правопис. Очевидно той е отсъствал. Неговото изчезване е специално отбелязано в протокола на следващото заседание (30 XI 1944 г. *„Не се дойдени Блаже Конески и М. Балванлиева*"), а също така нарочно е подчертано и в резолюцията от 4 XII 1944 г.: *„Од првиот до последниот ден*

на конференцията сите поканени присаствуеја. Само Блаже Конески напуштиот трети ден конференцијата." По всяка вероятност напускането му е станало по-рано от третия ден, тъй като името му изчезва от протоколите преди това.

в) Въвеждане на сръбските букви љ и њ, въпреки че изговорът на меките л и н в Македония не отговаря на сръбското произношение:

- *„Едно е звук, а друго е буква. Буквата е снимка на звука, буквата е само символ на звуковете, и когато я гледаш трябва да я свържеш с представата за звука. Това важи също и за меките л и н. Изговорът може да бъде различен, ама буквата е друго, изговорът друго. Някой каза, че децата щели да учат сръбски и щяло да стане бъркотия... Но това не значи, че трябва да търсим други знаци за тези звукове*" (Бл. Конески, с. 31).

- *"Вук направи љ от ль, а њ от нь. Тези букви можем да ги вземем като практични. Да не правим нови букви по същия принцип и да не бъдем по Вуковци от Вука, да не бъдем по-големи католици от папата*" (Васил Илиев, с. 36).

Контрааргументи:

- *„В централния македонски диалект имаме меки л и н, но не са толкова меки както в сръбски език. Ако вземем знаците от сръбската азбука, нашите ученици ще учат и сърбо-хърватски като държавен език и ще настъпят бъркотии, ще се получи галиматия при изучаването на сърбо-хърватски по отношение на изучаването на македонски. Съществуват македонски диалекти, в които нямаме меки л и н.*

Във Велес се казва кој. Тук се е извършила метатеза на палатала. Ако вземем л и н, това няма да бъде знакът, който е за сръбското л и н, и така ще се прави разлика" (Ристо Проданов, с. 27).

- *„Доколкото познавам нашия език, особено прилепския говор, звуковете љ, њ, въпреки че някъде ги слушаме, не ги възприемаме като звукове, които заслужават цяла буква. Например сирење. Такова написание, това е същото като сръбското, което при нас не се изговаря така. В Прилеп се казва сирење. Тук е извършено антиципиране. За мене нашето меко н не е същото, каквото е сръбското, не е чист палатал и поради това аз съм против да се вземе њ*" (Круме Тошески, с. 44)

- *„Тези знакове не отговарят на нашите звукове и ние трябва да вземем други знакове*" (Георги Шоптраян, с. 45).

Забележка: Независимо от разликата между меките *л* и *н* в говорите на Македония, от една страна, и сръбските *љ*, *њ*, от друга страна, комисията приема в азбуката сръбските означения.

4. Размисли за наречието, което трябва да бъде „определено" за литературен език:

- *„Все пак, за да се определи (!?) един диалект за литературен език, трябва да се проследи неговата еволюция до днес, за да може да се получи истинска представа за неговия живот по-рано и днес*" (Марко Непрощенски, с. 12).

- *„Каза се, да се вземе (!?) централното наречие за основа на македонския литературен език. Аз смятам, че това наречие трябва да се обясни, а не може да се обясни, ако не се определи географски къде се говори това наречие. Аз*

смятам, че не може да се определи нито по ѫ (юса), нито по ъ (ер голям). Затова предлагам да се изнесе един реферат (!?) за главните особености на това наречие. Без това не можем да го определим" (Блаже Коневски, с. 22-23).

- *„Аз бих казал това са нашите а-говори, при които главната разлика е замяната на старата буква ѫ (он или юс) в а...*

Какво означава когато казваме, че централното македонско наречие е влязло в основите на македонски литературен език? Това означава, че трябва да вземем материалите (!?) от този диалект, да го разгледаме (!?) и да поставим въпроса (!?) за фонетичната структура на този диалект. Да видим каква е фонетичната структура, за да можем да приложим практически въпроса (!?) как да се изрази с азбука. Без да определим (!?) кои фонетични елементи влизат в това наречие, не можем да определим изискванията за азбуката. Второ, а това е по-деликатна работа, трябва да се определят (!?) кои са типичните черти на тези фонетични елементи и тези черти да се внесат (!?) колкото може по-последователно в литературния език. Аз мисля, че засега в тази разправа, която водим за типичните черти на западното македонско наречие, без фонетичната система не можем да говорим. Главното сега е да постановим (!?), че западното македонско наречие е вече влязло в основите на македонския литературен език, пък после да преминем на азбуката" (Блаже Коневски, с. 10-11).

- *„Мисля, че централното наречие трябва да се вземе (!?) като основа, ама сега засега всеки да си пише кой както си знае и може. От всичко това, което се получи, да се вземе (!?) онова, което е най-хубаво и най-практично. Защото, ако утвърдим (!?) само едно, централното, всички не го знаем това наречие. Аз съм щипянка и това централно наречие не го зная. По това наречие ще могат да пишат само тези, които са от Прилеп, Битоля и Охрид. Затова сега засега да разрешим (!?) да си пише, който както си знае (!?), а ще поставим тенденцията чуждите думи да се избягват"* (Милка Балванлиева, с. 17).

- *„Всеки може да си пише както си иска, ама ще имаме коректори в печатниците (!?) и те ще правят (!?) коректура. Така езикът ще бъде еднакъв, защото коректорите ще го поправят (?) по законите, които ще ги направим (!?) за литературния език"* (Венко Марковски, с. 17).

- *„Сега става дума за централния наш говор... Но трябва да си кажем истината - и той не е един говор"* (Михаил Петрушевски, с. 17).

5. Администриране, декретиране и гласуване на „езика", който уж не бил „измислен":[9]

- *„Комисиа за установуеје на македонската азбука и македонскиот литературен јазик"* (с. 1)

- *„Во резолуциата треба да се нагласи (!?) да се земе централното македонско наречје за македонски литературен јазик... Конкретно, јас предлагам (!?) централното македонско наречје за основата на македонскиот литературен јазик"* (Ристо Зографов, с. 9).

[9] За да се види как изглеждат решенията за този „служебен" език, ние ги привеждаме в оригиналния им вид.

- „Резолуциа: На 27 ноември 1944 во 8 часот пред ручек, во зградата на Општината, се собравме, за да го утврдиме (!?) македонскиот книжовен јазик... Сите учествуеме во сите дискусии како по јазикот, така и по азбуката... Духот на сите реферати беше еден и ист. Единодушно се подвлече, дека ние не сме се собрали да измислуеме некаков јазик... Се согласивме (!?) сите дека това наречје е централното наречје... и установивме (!?)...

Резолуциата (!?) се прими единодушно и сите членови ја потписава (!?). Со това конференциата довърши својата работа на 4 декември 1944 година во 13 часот навечер. Стенографски белешки: Ј. Костевски" (с. 71-73).

- „Прашането се реши со гласане (!?) ... Резултатот (!?) беше: 5:4:1. За првата форма гласава (!?) ... За втората форма гласава (!?) ... За третата форма гласава (!?)..." (с. 69-70).

- „Сега, да продолжиме со гласувањето. Се извърши гласуване со следниот општ резултат:

За ќ, ѓ, љ, њ - 9:2 (против К. Тошески и М. Балванлиева)

За ј - 8:3

За ъ - 9:2

За џ - 10:1 (против М. Балванлиева)

За ѕ - 10:1 (против М. Балванлиева)" (с. 46).

6. Сознание, че дейността на комисията ще предизвика смях сред научния свят: *„Јас страхувам да не направиме некоја грешка, та да ни се смејат луѓето!"* (Круме Тошески, с. 17)

Заключение: След 37 години някои от членовете на комисията за съчиняване на „македонски книжовен език" достигат до извода, че дейността на комисията не е имала научен, а политически (фалшификаторски и антибългарски) характер и че „нов език" не може да бъде създаден:

- „Съчинители, които предлагат собственото си болно въображение за история, са извън всякакви научни категории. Фалшификаторите на историята в така наречената „История на македонскиот народ" са тъкмо такива съчинители" (Венко Марковски. „Кръвта вода не става". С., 1981, с. 191).

- „Очилата на Блаже Конески са еднопосочни и показват нещата не такива, каквито са. Те са правени в оптичната лаборатория на Александър Беличевата „славистика". Политическата целеустременост за тях е основен критерий. Те са лишени от научна последователност. Ако Бл. Конески уважаваше себе си и истината, то тълкуването на изговора на голямата старобългарска носовка щеше да бъде по-просторно, а не така тясно. Бл. Конески е длъжен да знае, когато вече се е захванал да обяснява ролята на голямата старобългарска носовка, че централните а-говори в България и Македония представляват неразкъсваема езикова цялост, която се дели единствено от една граница - политическата" (В. Марковски, там, с. 253).

„Блаже Конески изкуствено поддържа сериозен вид на убеден човек, че изпълнява функцията на учен. Начинът, по който оправдава правото на нови облици в езика, утвърждава нашето съмнение в това, че и самият Блаже Конески не вярва, че това, което прави, е истинска наука... Човек с амбиции, че вече определя облика на нов език, такъв човек не позволява да бъде обвинен от мъ-

жете на науката, че не познава това, което съобщава" (В. Марковски, там, с. 209).

- *„Несигурността на лингвиста Блаже Конески идва от непоследователността на пропагандиста Блаже Конески. А че той е и граматик, и злостен пропагандист, личи от неговата „Граматика на македонскиот литературен јазик" и от неговата „Историја на македонскиот јазик" и от другите му публикации, които са смесица от граматика, лингвистика и от недостойна антибългарска пропаганда"* (В. Марковски, там, с. 212).

- *„Всички сериозни научни изследвачи по различни пътища са идвали до убеждението, че в Македония, Тракия, Мизия и Добруджа по села и градове живеят българи, че народностното и националното съзнание на тези българи не е нито македонско, нито тракийско, нито мизийско, нито добруджанско, а е българско; че езикът на тези българи не е нито македонски, нито тракийски, нито мизийски, нито добруджански, а е български; че литературата на тези българи не е нито македонска, нито тракийска, нито мизийска, нито добруджанска, а е българска; че историята на тези българи, които живеят и в Македония, и в Тракия, и в Мизия, и в Добруджа, не е някаква отделна - македонска, тракийска, мизийска, добруджанска история, а е обща, българска история и че Македония, Тракия, Мизия и Добруджа са географска изява на българската територия"* (В. Марковски, там, с. 287).

Литература

1. Единството на българския език в миналото и днес, сп. Български език, 1978, кн. 1.

2. ***Кочев, Ив., Ото Кронщайнер, Ив. Александров.*** Съчиняването на т.нар. македонски книжовен език. Македонска библиотека, № 23, С., 1993.

3. Български възрожденски книжовници от Македония. Избрани страници. С., 1983.

4. Увод в изучаването на южнославянските езици. С., 1986.

5. ***Младенов, Ст.*** История на българския език. С., 1979.

6. ***Мирчев, К.*** Историческа граматика на българския език. С., 1958.

7. Проблеми на българския език в Македония. Изследвания по македонския въпрос. Кн. 2. Македонска библиотека № 21. С., 1993.

8. Лингвистични студии за Македония. Македонска библиотека, № 36. С., 1996.

9. Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. I (А-З), С., 1985; т. II (И-О), С., 1995.

СТЕНОГРАФСКИ БЕЛЕШКИ *

од конференциите на филолошката комисија за утврдување на македонската азбука и македонскиот литературен јазик, одржани во време од 27 ноември до 3 декември 1944 година, во салата на Градскиот одбор во Скопје.

Првата конференција ја отвори повереникот за просветата на АСНОМ Благоја Поп-Мирчев, во присуство на следните филолози: македонскиот јазик Блаже Конески, учителите по словенските јазици Васил Иљоски, Ристо Зографски, д-р Горѓе Шоптрајанов, Даре Џамбаз, Васил Ѓинов, д-р Михаил Петрушевски, Кирил Тошев, Мирко Томов, Горѓе Киселинов, Блаже Конески и д-р Илинка Калпазанова.

Отворајќи конференцијата, повереникот на просветата Благоја Поп-Мирчев рече:

–Драги другари, ја отвораме денешава историска конференција, која е единствена по своето значење, оти за прв пат во историјата на нашиот народ се поставува прашањето за македонска азбука и за македонски литературен јазик. Нашиот народ, преку долгото вековно ропство, секогаш бил третиран како народ и тоа само со намерение да биде плански од бесрамните империјалистички и други клики, со намерение да биде експлоатиран од еден, други и трети и на крајот на крајштата неговото убаво и здраво тело да биде раскинато на три части, на три дела, за да може од секој што се појавува околу него полесно да биде експлоатиран. Во таа тенденција не се позволувало на македонскиот народ да се нарече со своето име македонски народ. Тој бил или бугарин, или србин или грк, а никако тоа што навистина беше: македонец. На македонскиот народ не му се дозволувало да има своја писменост, не му се давало да има свои книги, не му се позволувало дури да има свои лица за културни нужди. Културата, просветата и воспитувањето на нашиот македонски народ биле во рацете на бесрамните империјалистички клики и нашата интелигенција имала да служи на едни или други империјалистички клики. По формирањето на Комунистичката партија, која во денешната тешка борба зазеде водечко место за борба против окупаторите и за слобода на сите поробени народи, па така и за слободата на македонскиот народ, благодарение на напорите на доблесниот наш сонародник Тито и специјално благодарение на нашата голема

Факсимилета на с. 1, 2 и 4.

македонска војска, ние денеска имаме своја држава, нашиот народ е признат како народ и од денеска судбината за изградување на македонската држава, за културното подигување и напредок е во неговите раце. Разбира се, за да еден народ биде културен народ, нему му е потребно културно развивање, а това пак не може да биде без писменост, без азбука. За да се одржи еден народ во денешната борба на културните народи, тој треба да се афирмира како народ на таков начин, што ќе ги нагласи на повисоката ти о особености, што го карактеризираат како народ. Една од особеностите за карактеризирање на народот, еден од елементите што ја чини нацијата наша, това е и јазикот. За това, ние треба денеска да положиме основите на нашата писменост и на нашата книжевност, установувајќи македонска азбука и македонски литературен јазик. При това, разбира се, ние треба да гледаме често нашите интереси, да се раководиме од интересите на нашиот народ, но правејќи концесии што мало што десно; да исполниме интересите и потребите на нашиот народ, кој ќе биде изедначен како народ и така достојно почитан од страна на другите културни народи. За исполнување на таја задача ние треба, значи, да се раководиме од интересите на нашиот македонски народ и, разбира се, да имаме и интересите на целата заедница во која се наоѓаме, интересите на федеративна и демократска Југославија. Јас од това место сакам да ве поканам да викнеме: Да е жив водачот на демократска и федеративна Југославија маршал Тито (пљескање: Да е жив). Да е жива Комунистичката партија која ни овозможи денеска да се собереме тука, за да работиме на нашата македонска азбука и нашиот македонски литературен јазик(викање: Да е жива!) Сега, јас предлагам да се избере претседник, кој ќе раководи таја конференција. Ако немате поинакви предлози, јас би предложил за претседник Васил Иванов. (Сите учесници го примаат предлогот, а поверениот Поп-Јорданов вели на крајот): Ние ќе ги опросите што не можам да останам тука, дека имам други работи, ама ќе ми кажете: однаја вита толкова работа ли ја свршивте со успех!

Васил Иванов го зема претседничкото место и вели:

По дневниот ред, треба прво да се прочитат реферати по македонската азбука, второ да се прочитат реферати по македонскиот јазик и на крајот, како трета точка, да се донесе резолуција. Но, јас мислам оти прво треба да работиме по втората точка, да чуеме рефератите за македонскиот литературен јазик, па после да преоѓаме на азбуката, дека треба да видиме кој дијалект ќе се земе како македонски литературен јазик,

зик. Во руското јазик имаме реч городиво (стратег), која се чете т ъ р о в о ј. Фонетички правопис о некому, но треба да се приближиме кон фонетичкиот правопис. Сега ќе ви прочитам мојот реферат:

Драги другари,

Македонскиот јазик е мајка на сите словенски јазици, или, по точно казано, на сите литературни словенски јазици. Велам литературни, зашто со народните јазици работата стои малку по инаку: сите народни словенски јазици излегуваат од т.н. прасловенски [redacted] јазици.

За да се објасни ова нешто, треба да направиме една мала дигресија.

Пред 5-6 илјади години во просторот меѓу Дон и Волга во денешна Русија живеело едно племе кое во науката се вика индоевропејско племе. Од него излегле најнапред племињата, кои ги населиле, сегаш Германија, Англија, Скандинавија и Северна Америка, потоа келтите, кои ја населиле Ирска, Шкотска, Франција, Шпанија и Португалија, потоа латинците, кои ја населиле Италија, Франција, Шпанија и Португалија, трако-илирците и ъ р ц и т е и на крајот балтословенските народи. Околу времето кога се роди Исус Христос, сите словенски племиња во денешна Русија, меѓу реката Днепар, Карпатските планини и Балтичкото море и говореле еден јазик, кој денеска во науката се вика прасловенски јазик.

Од тој прасловенски народ се одделиле на запад полјаците и чехите, на север и исток русите и украинците, а на ј у г – ј у г о с л о в е н и т е: словенци, х ъ р в а т и, с ъ р б и, македонци и б о л г а р и. Сите јужни словени во прво време биле еден јазик – ј у г о с л о в е н с к и ј а з и к, кој подоцна се разделил на наречја, а наречјата се оформиле во о д е л н и ј а з и ц и словенски, х ъ р в а т с к и, с ъ р б с к и, б о л г а р с к и и м а к е д о н с к и.

Македонските словени фатиле да се населуваат во Македонија уште во III век потем Христоса, а од V век тоа населување со сила повисто и по систематски и до VII век веќе цела Македонија е густо населена со словени – нашите прадедовци. Тие овде нашле илири, келти и даќани, кои биле христијани. Во VII и VIII век се водила големи интересни борби меѓу словените, отаде една страна и месните жители – христијани од друга. И о резултат на таа борба, келтите, илирите и даќаните загинале, биле асимилирани од словените, а словените ни ја дале нората, стара христијанска, ни ја дале и нејзините особености на характерот и нејзиниот бит.

Ете така во текот на VIII век се оформил одделен нов народ – македонски, со словенски јазик, а и со многубројни особености на старите македонски жители на Македонија, во тоа време, кога бугарските

III. ПОЛИТИЧЕСКИТЕ ОРГАНИЗАЦИИ И ПРОЦЕСИ В РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЯ

След новото завръщане на великосръбските шовинисти през октомври и ноември 1944 г., Вардарска Македония, макар и вече със статут на „федерална единица" в създадената югославска федерация, отново се превръща в долина на сълзите, кръвта и смъртта.

За да принудят българското население да се примири с наложеното отвън великосръбско решение за Вардарска Македония, новите властници начело със Светозар Вукманович-Темпо, Лазар Колишевски, Александър Ранкович и др. предприемат масови репресии и убийства над видни и по-будни патриоти в Македония, обявявайки ги за „великобългарски шовинисти", „фашисти", михайловисти, ВМРО-вци и пр., все „смъртни грехове", за които великосръбските шовинисти и техните слуги в Македония жестоко преследват и убиват.

Само през 1945 и 1946 г. с или без присъда са убити или безследно изчезват повече от 4700 българи. Масови избивания има в Прилеп, Битоля, Скопие, Велес, Куманово, Щип, малешевските села, Кавадарци и пр. В същото време са арестувани и хвърлени в затворите и лагерите над 15 хил. души обвинени като „сътрудници на българския окупатор", за „обида" на „македонската чест" и че работят срещу единството на Югославия. Всъщност това са хиляди македонски патриоти, които открито се противопоставят на връщането под каквато и да е форма на Вардарска Македония към сръбска Югославия. Те не приемат македонското име да се противопоставя на българската същност на Македония, нито да се култивират омраза и ненавист към България като основен критерий за „македонски" и югославски патриотизъм.

* * *

Войнишкият бунт. Първата сериозна съпротива срещу връщането на Вардарска Македония към Югославия е въоръженият бунт на „македонската войска" в Скопие през декември 1944 г. Получавайки заповед да заминат на „Сремския фронт" в Сърбия, няколко хиляди войници и офицери, от всички райони на Вардарска Македония, които в по-голямата си част са току-що уволнили се войници и офицери от българската армия, се вдигат на въоръжен бунт. На 16 декември 1944 г. те се отправят към Главния щаб на НОБ, намиращ се в офицерския дом в Скопие, с лозунги *„Не искаме Срем! Искаме Солун!"*, *„Не искаме нова Югославия! Искаме свободна и независима Македония!"* Тези лозунги изплашват до смърт Главното командуване в Скопие. Виждайки море от въоръжени войници около Офицерския дом и чувайки техните възгласи, Св. Вукманович-Темпо заявява на офицерите около него, повечето сърби, че това са „бугараши", „ВМРО-вци", „Ванчомихайловисти", „фашисти". Те трябва да бъдат спрени, а водителите им - разстреляни. Такова указание Темпо получава и от Белград. Всички местни войници и офицери, които не се подчиняват на върховното командуване на НОБ и издигат лозунга за „независима Македония",

да бъдат разстрелвани на място, се казва в заповедта на Върховното командуване на югославската армия в Белград. Тогава Темпо изпраща щипянина ген. Михаил Апостолски, който „най-учтиво" моли всички офицери, които не са съгласни със заповедта на Щаба за заминаване за Срем, да се съберат в залата на Офицерския дом и заедно да обсъдят този въпрос, а войниците да се върнат в казармите до второ нареждане. Оглавяващите бунта офицери приемат поканата, без ни най-малко да се усъмнят, че това е измама. Всички влезли в Офицерския дом по най-груб начин са обезоръжени и с вързани ръце са вкарани в подземията. Там Темпо лично ръководи краткия разпит и разстрела на място с думите: *„Хочеш Солун, еве ти га!"* По този начин на 16 декември 1944 г. само за няколко часа, по още не напълно уточнени данни, са убити около 70 офицери, млади македонски патриоти, които отиват със съзнанието да се бият за освобождението на Македония не само от германските фашисти, но и да не допуснат ново поробване от Сърбия и Гърция.

Около хиляда войници, разбирайки че става нещо с техните командири, тръгват отново към центъра на Скопие. Те обаче са посрещнати от сръбски партизани и четници, които започват безмилостна картечна стрелба по тях. Няколко десетки войници падат убити на място, други са ранени и умират без да им бъде оказана помощ. Около 800 души са обезоръжени, арестувани и хвърлени в старата турска крепост „Калето". Оставени и „забравени" там повече от месец без храна, вода, завивки и пр., почти всички умират от глад и студ в тъмните долапи.

Това героично събитие, с голяма историческа и национална стойност в новата история на българите в Македония, тепърва ще бъде изследвано и оценявано. Сведенията, които сега излизат за него, разказите на очевидци, включително и на ген. Апостолски пред научни работници в Скопие, говорят категорично, че този бунт е дело на офицери и войници, членове или привърженици на идеите на ВМРО, които като македонски патриоти първи оказват съпротива и стават жертва в борбата срещу връщането на сръбското робство в Македония, осъществявано този път от ЮКП под маската на македонизма.

Първите политически процеси. Наред с масовите убийства без съд и присъда в края на 1944 г. и през цялата 1945 г. сърбокомунистическите власти организират и съдебни процеси срещу водещата българска интелигенция.

След първите подсъдими са: Д. Гюзелев от Дойран, доктор по философия, инж. Д. Чкатров от Прилеп, инж. Спиро Китинчев от Скопие, д-р К. Робев от Битоля, д-р В. Светиев от Битоля, д-р Вл. Туджаровски от с. Любойно, Битолско, инж. Хр. Светиев от Битоля, д-р Ас. Татарчев от Ресен, В. Хаджикимов от Щип, д-р П. Бърдаров от Прилеп, Ст. Стефанов, юрист от Кратово, Ил. Коцарев, юрист от Охрид, инж. В. Спанчев от Дебърско, Роза Койзеклиева, учителка от Щип, Н. Павлов, юрист от Тетово, д-р Бл. Панчев от Скопие, д-р П. Хитров от Велес, Ал. Костов, юрист от Битоля, Хр. Ризов, търговец от Битоля и хиляди техни сподвижници и последователи от цяла Вардарска Македония, все видни дейци на ВМРО и ММТРО, които освен в борбата срещу сръбското робство, в годините на освобождението 1941-1944 г. застават начело на българското на-

ционално-културно дело в Македония. „*Чрез тяхното съдене и осъждане,* пише в своите спомени В. Хаджикимов, „*новите*“ *сърбокомунистически власти изправят на подсъдимата скамейка българската история, българското национално съзнание, култура и език в Македония.*“

В сръбските съдилища до 1941 г. борците за освобождение на Македония са съдени по Закона за преследване и унищожаване на разбойниците или по ЗЗД. Сега, пред „македонския съд“ ги изправят по „Закона за македонската чест“. Всеки, който се чувства българин или смята, че историята, езикът и националността на славянското население в Македония е българско, автоматично попада под суровите наказателни параграфи на този антибългарски закон, с дежурното обвинение, че работи против „народа и държавата“, че е враг на „нова Югославия“, на братството и единството на „югославските народи“ и пр.

Преследваните от сърбокомунистическите власти българи се оказват подсъдими за същите обвинения, както и пред кралските сръбски съдилища до 1941 г. - затова че са българи, че се борят за свободата на българите в Македония, че искат да откъснат Вардарска Македония от Югославия, да създадат независима Македония или да я присъединят към България и т.н. За тези обвинения Д. Гюзелев, Д. Чкатров и още 200 души техни другари на Студентския процес в Скопие през 1927 г. са осъдени на по 15-20 години строг тъмничен затвор от сръбските поробители.

На процесите, организирани сега срещу посочените и други видни интелектуалци, те са обвинени, че са посрещнали влизането на българската армия в Македония (през април 1941 г.); че заедно със своите последователи и съмишленици са работили за възраждането и победата на българската национална кауза в Македония, като по този начин са действали против „своя собствен народ“.

На проведения от 28 май до 2 юни 1945 г. съдебен процес в Скопие тримата най-видни ръководители на ММТРО и всепризнати политически дейци в Македония в годините 1941-1944 - Д. Гюзелев, Д. Чкатров и Спиро Китинчев са обвинени от сърбокомунистическия съд, че са приели „окупацията“ като осъществяване на „*вековния сън на македонците да се обединят с майка България*“. А като идеолози и водачи на интелигенцията в периода 1941-1944 г. са възпитавали народа на Македония в български национален дух.

И тримата подсъдими приемат „обвинението“ като изтъкват, че цял живот съзнателно и с готовност за саможертва са се борили за опазване на българското население от сръбска асимилация и за освобождението на Македония от сръбско робство. За тази си борба те прекарват по 10 години в мрачните сръбски затвори и лагерите на смъртта в кралска Югославия. За „македонските“ съдии обаче подсъдимите са само „врагове на народа“ и „предатели“ на Македония.

Подсъдимите се защитават повече от достойно. Д. Гюзелев открито заявява: „*Кои сте вие, за да ме съдите за моята дейност. Аз служих на народа си, а вие на кого служите?*“ Почти по същия начин реагират и неговите другари. Пред „македонските съдии“ те защитават не само себе си, но и борбата на

Димитър Гюзелев

ВМРО и ММТРО и българската същност на Македония от векове насам. Съдът осъжда и тримата на смърт. Д. Гюзелев и Д. Чкатров са разстреляни, а Сп. Китинчев умира от изтезания в затвора.

Такива присъди се издават и изпълняват над десетки българи през 1945-1946 г. не само в Скопие, но и във всички градове във Вардарска Македония. Само в Скопие са проведени 18 процеса с 226 души подсъдими, с 22 осъдени на смърт. Между тях: Димитър Тодоров от Велес, Емил Михайлов от Щип, Методи Трендафилов от Скопие, Димитър Катланов от Скопие, Ангел Димов от Скопие, Илия Недков от Щип, д-р Панайот Хитров от Велес, Панче Делев от Велес, Васил Хаджикимов от Щип, Трайко Попов от с. Ращак, Скопско, Трайко Чундев от с. Подлес, Велешко.

На дълги години затвор в тези процеси са осъдени стотици изявени българи. Между тях: Димитър Войницалев, Коста

Братята Йордан и Димитър Чкатрови

Хрисимов, д-р Димитър Златарев, д-р Илия Чулев, инж. Кирил Пецаков, Стефан Кузманов, Кръстю Ивановски, Петър Здравев, Борис Градишки, Никола Попов, Радко Градишки, Евтим Гашев, Милка Цветанова, Ана Костова, Стоилко Давидов, Трайко Йовчев, Никола Ветров, Димитър Панов, Бруно Котев, Томе Исаилов, свещеник Гогов, Йордан Димитров, Димитър Давидов, Борис Пеев, Никола Павлов, Михо Михайлов, Васе Пупков, Аце Трайчев, Тодор Крайничанец, Григор Чулев и стотици други техни другари.

В гр. Щип в поредицата от процеси, според в. „Нова Македония" от 11 февруари, 10 март и 31 май 1945 г., в. „Политика" от 16 октомври 1945 г., в. „Борба" от 10 май 1946 г. и др., са изправени пред съд и осъдени 7 души българи на смърт и 32 на дългогодишен тъмничен затвор по закона за „националната чест". Между тях: Илия Хаджисланков, Васил Пуздърлиев, Добре Иванов, Антон Ковачев, Мане Иванов, Тоде Ангелов, Стоян Андреев - всички от Щип; Благой Ципушев от Радовиш; Георги Зафиров, Владо Маджаров, Илия Югов и Георги Чолаков от Гевгели; Ангел Евтимов, Емануил Пешев, Трифон Евтимов от с. Виница, Кочанско; Павле Марянов, Панчо Арсов, Санде Манев, Йордан Теодосиев от Кочани и много други.

От съдените в гр. Прилеп през 1945 г. 28 души, според в. „Нова Македония" от 28 април 1945 г. и в. „Борба" от 6 октомври 1945 г., 10 души са осъдени на смърт. Между тях: Петър Спасов, Димитър Найденов, д-р Петър Иванов, Александър Хаджиздравев и Христо Сърчев, всички от Прилеп; Иван Цаков, Илия Ангелов, Петър Стоянов и Петър Петров от с. Дрен, Прилепско; също Георги Тромпев, Хараламли Бутлев, Кирил Кузманов, Борис Попов и др., все български интелектуалци, бивши членове или последователи на ВМРО и ММТРО.

Във Велес, според в. „Нова Македония" от 30 април и 2 юни 1945 г. и в. „Борба" от 12 юни 1945 г., са осъдени на смърт: Георги Димитров, Нако Георгиев, Блажо Бойковски, Янко Шопов, Христо Данаилов, Панчо Ставрев, Божин Ризов, Милан Атанасов, Георги Иванов и Трифон Лазов. На дългогодишен затвор - Любен Бръчков, Тодор Горгов, Благой Чушков, Лазар Кицев, Ангел Димов, Благой Варналиев и др.

В Битоля, според в. „Политика" от 24 май 1945 г., само в един процес 9 души българи са осъдени на смърт. Между тях Михаил Михайлов, Войдан Бимбилов, Георги Москов, Борис Тодоров, Александър Далов и др. На дълги години затвор, според в. „Борба" от 1 юли 1946 г., са осъдени Христо Ризов, д-р Константин Робев, Тома Гигов, Никола Коларов, Цветан Дамев, д-р Асен Татарчев, д-р Владо Туджаровски, Цане Костов и т.н.

В Охрид са съдени и осъдени на по 15-20 години строг тъмничен затвор Илия Коцарев, Саво Коцарев, Стойчо Ташев, Никола Аргиров, Наум Йосифов, Тома Гайдаджиев, Владо Коцаров и много други.

Арести, процеси, осъждане на смърт и на дълги години затвор на най-видните българи се извършват и в останалите по-малки градове във Вардарска Македония. В Гевгели са съдени повече от 35 души, в Струмица - над 60 души, в Берово и Делчево - повече от 100 души, в Кочани - 48 души и т.н. На съдебните процеси всички са обвинени като „великобългари", „михайловисти", „МВРО-вци", „фашисти" и врагове на „нова Югославия".

Процесът против Демократичния фронт „Илинден 1903“. Негови създатели и първи ръководители са Коста Хрисимов-Смилец, учител от с. Старчище, Серско, д-р Илия Чулев от Кавадарци и д-р Наум Златаров от Охрид. „Демократичният фронт“ създава свои организации в Скопие, Битоля, Велес, Щип, Охрид и Кавадарци.

В духа на програмите на националноосвободителните борби в Македония до 1941 г., организацията си поставя за цел да брани с всички средства българското име, език и история, отричани и преследвани от новите македонско-сърбомански власти. И второ, чрез тайни изложения да осведомява световното обществено мнение за новото варварство, вършено над българите във Вардарска и Егейска Македония, се казва в устава на организацията.

През септември 1945 г. ръководството на Демократичния фронт „Илинден 1903“ изпраща обширно изложение до правителствата на СССР, САЩ, Англия и Франция. В него се заявява, че след Втората световна война, която е отнела толкова много жертви, но е донесла свобода на редица народи, въпросът за Македония не е получил своето дългоочаквано и справедливо решение. Българите в Македония, както през турския режим, а по-късно сръбското и гръцкото владичество, отново са подложени на прогонване, асимилация и унищожаване. Затворите, продължава изложението, са пълни с българи. Няма населено място, в което да не е извършено убийство, а във Велес, Куманово и много други места и масови убийства, извършени по най-зверски начин. *„Мъченията в затворите са средновековни.“*

Изложението завършва с апел към правителствата на Великите сили да се застъпят за правото на населението в Македония на самоопределение под международен контрол. По този начин населението в Македония да реши само своята съдба. *„Без свободна Македония,* завършва изложението, *не може да има мир на Балканите.“* Изложението е подписано от Коста Хрисимов, д-р Илия Чулев, д-р Димитър Златаров, инж. Стефан Кузманов и Коста Динев - юрист.

През октомври 1945 г. властите разкриват и арестуват подписалите изложението. В някои от тях те намират списък на неизвестни членове на организацията, които властите също арестуват. Независимо от нечуваните насилия и жестокости над арестуваните, властите никога не узнават повече сведения за цялостната мрежа и дейност на организацията. Според сведения на в. „Политика“ от 30 март 1946 г., 11 души ръководители на Демократичния фронт „Илинден 1903“ са изправени пред Върховния съд в Скопие. Те са обвинени по закона за „обида“ на „македонската чест“, че са изпратили по нелегален път изложение до Великите сили, в което се злепоставят югославските власти. Най-сетне прокурорът Никола Вражалски ги обвинява, че те се стремели да създадат терористична организация във Вардарска Македония, по подобие на тези на ВМРО. Въпреки достойната защита на ръководителите на организацията, като изтъкват че те не са терористи, а се борят с легални и просветни средства за защита на българската националност и за независима Македония, Върховният съд в Скопие осъжда всички от 5 до 20 години строг тъмничен затвор. Между осъдените са: Коста Хрисимов, д-р Димитър

Златаров, д-р Илия Чулев, Коста Динев, Стефан Кузманов, Петър Тушанов, Кирил Пецаков, Серафим Лазаров, Атанас Анев, Лука Сукелев и Методи Светиев.

В Битоля, Велес, Кавадарци, Гевгели, Струмица и на други места във Вардарска Македония са арестувани, съдени и осъдени няколко стотин души, разкрити членове на Демократичен фронт „Илинден 1903". След процеса организацията се слива с местните структури на ВМРО и през следващите години те действат заедно.

Възстановяване на ВМРО във Вардарска Македония. Репресиите и убийствата, безпрецедентното преследване на всичко българско, предизвикват остра реакция сред населението във Вардарска Македония. Появява се организирана съпротива срещу новите власти. Сред няколко тайни организации, които възникват след декември 1944 г. за борба срещу новата сърбокомунистическа окупация, в защита на българщината и за независима Македония, основна, най-голяма, най-влиятелна, действуваща в цяла Вардарска Македония е ВМРО, която е възстановена през 1945 г. и продължава борбата за осъществяване на своите идеи.

През октомври 1945 г., по инициатива на д-р Васил Иванов от Струмица, д-р Коста Тренчев от Царево село и д-р Коста Терзиев от Кукуш, след доста предварителна работа, в Скопие се провежда тайна среща на повече от 30 души видни българи от цяла Вардарска Македония. Те обсъждат положението, в което се намира българското население, поставено извън законите от новите комунистически власти на Югославия.

След като контрастират, че народът в Македония е излъган от ЮКП и отново е попаднал под великосръбско робство, участниците в разискванията решават да обявят тази среща за Девети възстановителен конгрес, с който се слага начало на новата борба на ВМРО. Приет е временен устав на организацията, изработен от д-р В. Иванов. Съобразно новите условия, основните положения в него са: 1. ВМРО счита връщането на Вардарска Македония в Югославия за незаконно, тъй като е извършено насилствено и с измама, без демократично допитване до народа. 2. ВМРО ще се бори за официално признаване на българската народност и откриване отново на българските училища и черкви, закрити и забранени безпричинно по нареждане от Белград в края на 1944 г. Следователно, докато българите не получат пълни национални и политически права, във Вардарска Македония, не може да се говори за свобода и демокрация. 3. ВМРО ще се бори с всички възможни средства, главно легални, Вардарска Македония, както е предвидено в специален параграф на Конституцията на ФНРЮ, да използува правото си да излезе по законен път от Югославия, съобразно нейните национални и културни интереси, различаващи се от тези на другите републики във федерацията. 4. ВМРО ще настоява пред правителствата на Великите сили да подкрепят нейните искания за справедливо разрешаване на македонския въпрос на Парижката мирна конференция, като бъде създадена „Свободна и независима Македония" под покровителството на Великите сили или на ООН. 5. Членове на ВМРО могат да бъдат всички честни македонски патриоти, независимо от техните политически убеждения, които и в

миналото, и сега се борят срещу сръбското робство за свободна Македония.

Според този временен устав Вардарска Македония условно се разделя на три организационни области: Битолска, Скопска и Щипска. Избрано е и централно ръководство на ВМРО за Вардарска Македония, състоящо се от 13 души. Освен тримата доктори, в централното ръководство влизат още: Методи Попов от с. Будинарци, Благой Гащеев от с. Владимирово, Никола Иванов от с. Русиново, Георги Гоцев от с. Панчарево, Кирил Сивески от с. Робово - всички от Щипска организационна област; Асен Темов от Щип, Тома Давков от с. Горни Балван, Щипско, Димитър Пеев и Борис Чаракчиев от Радовиш, и Милан Трайков от Скопие.

На всички участници във възстановителния конгрес е раздадено окръжно № 1 на ВМРО, в което се съдържат посочените идеи и цели, за които организацията ще се бори. На тези, които го притежават, се вменява в дълг да започнат незабавно да изграждат тайна организационна мрежа на ВМРО в своите райони. Препоръчва се да се създават тройки по селата и петорки в градовете, независими една от друга, които чрез околийските и окръжните ръководства ще се свързват с Централния комитет на ВМРО.

Уставът и целите на новата борба, както и организационното устройство по идея, замисъл и изпълнение са заимствани от дотогавашните документи на ВМРО и ММТРО, съобразени с новите условия във Вардарска Македония. Още повече, че д-р В. Иванов и д-р К. Тренчев като активни членове на Македонския студентски съюз (МСС) във Виена, Лайпциг и Париж между двете световни войни много добре познават тези документи и целите, за които се бори ВМРО.

Организацията бързо намира свои привърженици и до юни-юли 1946 г., когато стават първите разкрития, тя наброява над 10 хиляди организирани членове. От края на 1945 и през 1946 г. дейци на ВМРО активно разпространяват сред населението машинописни материали и позиви, разобличаващи престъпленията на великосръбските комунисти.

Изложение-меморандум, написано от ръководителите на ВМРО, през април и май 1946 г. е изпратено до правителствата на Великите сили. В него подробно се описва историята на македонския въпрос от неговото възникване след 1878 г., борбите и жертвите, които българите в Македония са дали за своето освобождение от турско, а след това и от сръбско и гръцко робство. В изложението-меморандум особено внимание се обръща на погромите, убийствата и терора, вършени от новите великосръбски власти след тяхното връщане в Македония през ноември 1944 г. Ето защо от името на населението на Вардарска Македония в меморандума се иска правителствата на Великите сили и посланиците на Парижката мирна конференция да се застъпят за правото на самоопределение на населението в Македония под международен контрол, за да се установи че то никога не е имало и няма нищо общо в историческо, национално и политическо отношение нито с кралска, нито с титова Югославия. То днес се бори за „свободна и независима Македония".

Този меморандум, подписан от 7 души от ръководството на ВМРО - д-р Васил Иванов, д-р Коста Терзиев, д-р Коста Тренчев, Димитър Пеев, Георги

Гоцев, Кирил Сивески и свещеник Никола Попов, по няколко пътища е изпратен до представителите на Великите сили в Париж. Чрез своя брат Пандо Иванов, министър по това време, д-р В. Иванов изпраща меморандума и на самия министър-председател на тогавашна Вардарска Македония Методи Андонов-Ченто. Той го прочита и не само не възразява срещу казаното в него, но заявява, че изнесеното в меморандума е напълно достоверно и че тези ужасяващи неща, които вършат Л. Кулишевски, Св. Вукманович-Темпо и Ал. Ранкович против волята на правителството в Македония, трябва да бъдат направени достояние на цялото световно обществено мнение.

С появата на този меморандум в Европейските столици обаче настъпва и провал във ВМРО. Предателството, според записките на д-р В. Иванов, дошло отвън. Меморандумът е предаден на Югославската делегация в Париж. От този момент лицата, които са го подписали, стават обект на наблюдение, като постепенно властите разкриват ръководните хора и основните центрове, в които действува организационната мрежа на ВМРО.

В началото на май 1946 г. министър-председателят Методи Андонов-Ченто разбира, че дейността на ВМРО е разкрита и предупреждава нейните ръководители да унищожат всичко, което може да ги компрометира при арестуването им. Той ги съветва да се бранят като легална и толерантна опозиция, която защитава своите национални идеи и политически виждания с мирни средства. Нещата се развиват бързо и през май и юни 1946 г. властите арестуват над 3000 членове на ВМРО в цяла Вардарска Македония, начело с нейното ръководство. Министър-председателят веднага изпраща Павел Шатев в София да се срещне с представители на българското правителство и да се опита да обясни, че там, във Вардарска Македония, не се строи никакъв социализъм, а великосръбските шовинисти с помощта на техния верен слуга Л. Кулишевски преследват и унищожават всичко българско, сменят имената на живи и мъртви българи, настройват народа в Македония срещу неговите братя в България и пр. Всичко това П. Шатев съобщава на секретаря на ЦК на БРП(к) Трайчо Костов и иска съдействие от България за спиране на сръбската вандалщина над българите в Македония.

Връщайки се в Скопие, още на другия ден, в кабинета му в министерството на правосъдието идва вътрешният министър на Югославия Ал. Ранкович, който го арестува и изпраща в затвора.

Тогава министър-председателят М. Андонов-Ченто решава сам да отиде в Париж и да разпространи изготвеното от него изложение-апел, с който се иска: Великите сили да изпратят анкетна комисия, която на място да се увери, че в Македония се избиват и репресират невинни българи, и да се застъпи за правото на самоопределение на Македонияя, за нейното излизане от Югославската федерация и за обособяването ѝ като самостоятелна държава под международна гаранция. При подготовката си за заминаване за Париж обаче на 14 юли 1946 г. той е арестуван, а след четиримесечно следствие първият министър-председател на НР Македония е осъден на 12 години строг тъмничен затвор. И всичко това, защото не иска да носи обвинението на своите сънародници, че съзнателно или не, е съдействувал на сърбите да се върнат от-

ново в Македония и да преследват и избиват сънародниците му както и преди. Тъкмо затова той подкрепя и програмата на ВМРО, а след това излежава с достойнство и 9 пълни години в затвора, заедно с всички осъдени ВМРО-вци.

Каква е съдбата на арестуваните членове на ВМРО? След дълго разследване, съпроводено с физически и душевни инквизиции, стотици от тях не издържат на жестоките изтезания и умират, някои още по време на следствието. За ръководителите на ВМРО е подготвен специален съд, на който да бъдат разобличени като „предатели", като „български агенти" и да бъдат осъдени на смърт. Случаят с меморандума обаче дотолкова се разшумява в европейската преса, че четирите Велики сили - СССР, САЩ, Англия и Франция изпращат през януари 1947 г. делегация, която да провери на място какво става в Македония. Пристигайки в Белград обаче, делегацията на Великите сили е спряна, като ѝ е заявено, че не може да посети Македония и че искането да се срещне с арестуваните ръководители на ВМРО е намеса във вътрешните работи на Югославия. Представителите на Великите сили заявяват, че няма да се върнат докато не се срещнат с тези хора на ВМРО, които са изпратили меморандум до тях.

В продължение на 10 дни югославските власти не искат и да чуят за подобно нещо. Най-върли противници са Ранкович, Темпо и Кулишевски. Тогава делегатите чрез своите посолства и други мисии отправят молбата си лично до Тито. Принудени да приемат искането, властите в Белград съобщават на делегацията на Великите сили своите условия: 1 - вместо с цялото арестувано ръководство на ВМРО (от 13 души) ще се срещнат само с трима; 2 - срещата ще стане в Белград, а не в Скопие; 3 - разговорът ще се води на сръбски език; 4 - чуждите делегати не могат да водят преки разговори със затворниците.

Поставяйки тези условия властите се надяват, че делегатите на Великите сили ще се откажат от своята мисия. Но те дават съгласие срещата да стане при поставените условия.

Цяла седмица властите в Скопие подготвят тримата доктори, като им говорят за среща с някакви европейски „журналисти", които уж правели обща анкета за състоянието на политическите затворници на Балканите. От начина, по който ги обработвали как да се държат и какво да говорят, както пише в своите записки д-р Иванов, се разбирало, че това няма да е само „журналистическа" анкета, а нещо по-сериозно, отнасящо се до същността на борбата на ВМРО в Македония по това време. Това, което докторите успяват да си кажат преди да ги вдигнат от затвора в Идризово в една мразовита януарска сутрин и да ги закарат на летището в Скопие е, че с когото и да се срещнат трябва да се държат достойно и да защитават безкомпромисно идеите на ВМРО и становището, залегнало в меморандума до Великите сили относно разрешаването на македонския въпрос на предстоящата конференция в Париж.

В Белград ги закарват направо във вътрешното министерство. Тримата доктори са с вързани отзад ръце, но тук ги завързват и за столовете, на които седят. От разговорите на тези, които ги пазят, научават, че ще се срещнат с чуждестранни дипломати. Тримата ръководители на ВМРО искат да бъдат оставени поне пет минути насаме, за да се посъветват за своята позиция.

Ал. Ранкович им отговаря да не забравят къде се намират и че друга позиция, освен пълно разкаяние, те не биха могли да имат, независимо от това с кого ще се срещат.

Д-р Иванов му отговаря, че и да искат не биха могли да забравят къде се намират, защото само в полиция като неговата могат да се видят двойно завързани, посинели от инквизиции човешки скелети, каквито са те. *„Всички ВМРО-вци и бугараши в Югославия ще се превърнат в скелети"* - отговаря му Ранкович. Тогава към него се обръща и д-р Терзиев, който заявява, че те не знаят защо са тук и с кого ще се срещнат. Ако действително им предстои среща с чужденци, те молят да бъдат осведомени за какво става дума. Ако пък всичко това е измислено, за да бъдат подложени на още физически и морални терзания, те не разбират защо е трябвало да пътуват дотук.

Представител на външното министерство в Белград му отговаря, че по повод на техния мемурандум за положението в Югославия и по-конкретно в Македония, в Белград са пристигнали чужди представители, които искат да чуят лично от тях дали все още държат на това, което са писали в изложението си. Ако се стигне до тази среща, посъветвал ги той, не бивало да говорят, че са българи и че се борят за независима Македония. Това било идея на „българските фашисти" от типа на Иван Михайлов и ще усложни още повече тяхното положение.

Сега вече тримата ръководители на ВМРО съвсем ясно разбират две неща: че представителите на Великите сили са получили техния меморандум, знаят за тяхното положение и затова искат среща с тях; и второ, узнават какво югославските власти искат да скрият от чуждите дипломати.

При срещата с пратениците на Великите сили пръв към арестуваните доктори се обръща френският представител. От името на колегите си той им заявява, че пълномощниците на Великите сили за преговорите за мир в Париж са много добре запознати с тяхната лична съдба и със съдбата на техните съмишленици. Казва им също, че са изпратени от своите правителства да се срещнат с тях и да разберат на какво се дължи тяхното противоречие с новите власти.

Преводачката на УДБ-а обаче превежда, че френският представител остро е осъдил тримата доктори за тяхната „фашистка" и отцепническа дейност по отношение на Югославия. Д-р Иванов, който добре разбира френски език, казва че представителят на Франция не е казал това, което тя е превела, и че при такъв превод той и неговите другари ще се откажат от разговора с представителите на Великите сили.

Френският дипломат разбира какво е станало и, нарушавайки условието на властите, се обръща директно към д-р Иванов, като му заявява, че ще зададе на него и другарите му няколко въпроса и ако отговорят откровено, всичко ще приключи бързо и без усложнения.

„Ваше превъзходителство, обръща се към него д-р Иванов, *Вие подготвяте следвоенния мир, а ние в Македония сме все още във война. Фактът, че сте тук, потвърждава моите думи. Изпратеният от нас меморандум до Вашите правителства е напълно достоверен - ние и сега бихме се подписали под всяка*

негова дума. Понеже властите го оспорват, ние настояваме за международна анкета, определена от Вас, която на място да провери всеки изнесен от нас факт на преследване, репресии и убийства над хиляди невинни българи в Македония.“

Какво в същност искате вие от Великите сили, пита френският дипломат. В нашия меморандум, казва д-р Иванов, подробно сме описали нашите проблеми и нашите искания. Но и тук ще Ви отговоря. За няколко десетилетия Македония три пъти е насилствено разделяна и пороббвана от своите съседи по силата на международните диктати: в Берлин през 1878 г., в Букурещ - 1913 г. и Ньой - 1919 г. Европа и светът знаят трагедията на българите в Македония и на Балканите. Днес ние искаме самоопределение на населението в Македония под международен контрол, за да не се повтаря досегашната кървава история. Тук Л. Кулишевски остро реагира, като заявява, че „македонският народ“ се е „самоопределил“ вече чрез „народоосвободителната борба“ за „братство и единство“ с другите югославски народи. Но д-р Терзиев му отговаря, че това е чиста демагогия, защото народът в Македония не е имал такава възможност. За това говори и фактът, че делегатите от Македония, начело с М. Андонов-Ченто, съзнателно и с борба са наложили в новата конституция на Югославия „клаузата“ за правото на самоопределяне и отделяне от федерацията, ако това е в интерес на съответната република. Сега, когато са се убедили, че Македония няма исторически, етнически, икономически или други културни и духовни интереси да бъде обвързана с Югославската федерация, те настояват тя с подходящ политически акт, чрез референдум, одобрен от Великите сили, по законен път да излезе от сегашната федерация и да бъде обявена за независима държава под международна гаранция. С това щѐ се извърши едно справедливо историческо дело не само за доброто на Македония, но и за мира на Балканите, Европа и света. Това е програмата и искането на ВМРО към Парижката мирна конференция, заключава д-р Терзиев.

Срещу това изказване на д-р Терзиев се обявява Темпо, който нарича тримата доктори „шовинисти“, „михайловисти“, „фашисти“ и пр., заявявайки че тяхната идея за „независима Македония“ е „фашистка“ и неосъществима, защото и България отдавна се била отказала от нея и признала, че в Македония няма българи. Нещо повече, според Темпо предстояло присъединяването на Пиринска Македония към Югославия.

Д-р Иванов му възразява, че борбата на ВМРО е народна и се поддържа от цялото население в Македония от векове насам, преди изобщо някой да е чувал думата фашизъм, а колкото до това, че Пиринска Македония ще се присъедини към Югославия, д-р Иванов помнел, че имало случай Вардарска Македония да се присъединява към България, но никога обратното.

В този момент руският представител Владимир Велицки се обърнал към д-р К. Тренчев, който досега мълчал, като го запитал дали иска да каже нещо, тъй като срещата е към своя край. От това, което е чул и видял, заявява д-р Тренчев, не е забелязал нищо обнадеждаващо. Неговите другари са изложили целите на борбата на ВМРО, които той безусловно поддържа. Той подчертал, че представителите на Великите сили би трябвало да бъдат наясно, че ако в

Македония има демократични условия, те биха защитавали своите идеи с легални средства, към което са се и стремили.

Дотук, казал руският дипломат, всичко е ясно, но какво бихте направили оттук нататък? Ако се отнася до моето лично виждане, заявил д-р Тренчев, аз бих казал, че не бива да се очаква от нас да се откажем или да порицаем своите идеи. С тези идеи ние сме израстнали, с тях живеем, за тях се борим. Обстановката обаче сега е такава, че само Великите сили, събрани в Париж, могат да решат дали да дарят Македония със свобода и независимост или да я оставят в сегашното ѝ положение. Вътре в самата Македония е необходимо да се освободят хиляди арестувани невинни хора, трябва да се търси модус вивенди между властите и ВМРО. В това отношение техни превъзходителства биха могли да посредничат, заключава д-р Тренчев.

След това неочаквано изявление на д-р Тренчев присъстващите властници обявяват, че това е демагогия и тактически ход, предназначен да заблуди представителите на Великите сили за същността на ВМРО, като я представи за конструктивна обществена сила.

На това място представителите на Великите сили изказват благодарност на властите за срещата, с което дават да се разбере, че тя е приключила.

Поведението на тримата доктори, отстояващи твърдо програмата на ВМРО пред представителите на Великите сили, изважда от равновесие най-висшите югославско-комунистически функционери. След срещата ръководителите на ВМРО са хвърлени в конски вагони и пътуват в ужасен студ два дни от Белград до Скопие, без каквато и да е храна.

Така завършва един изключително важен исторически момент от най-новата история на борбата на ВМРО за свободата на Македония. Това е може би единственият случай в историята на националноосвободителните борби на българите в Македония, когато представители на Великите сили официално осъществяват среща с арестувани водачи на ВМРО и то в момент, когато организацията и нейните идеи са отричани и преследвани във всички балкански страни.

Тепърва историческата наука ще прави научна оценка на националната стойност на това събитие в най-новата история на българите във Вардарска Македония от 1945 г. насам.

Според документалните записки на д-р В. Иванов, още със завършването на срещата тримата доктори успяват да разменят мнения относно казаното от тях. И тримата констатират, че макар и неподготвени за подобна среща, те са успели добре да изложат и защитят своята борба и идеите на ВМРО за разрешаване на македонския въпрос.

Сериозна дискусия обаче са завързва около изказването на д-р Тренчев. Двамата му другари почти го обвиняват в „капитулантство" заради думите му, че едва ли не масовите изстъпления над българите в Македония през 1945-1946 г. се дължат и на дейността на ВМРО. Като слабост оценяват и неговия апел към чуждите посланици да „посредничат" за помирение между властите и ВМРО. Нещо повече, изразяват дори съмнение че изказването е уговорено с властите.

На всички тези бележки д-р Тренчев отговаря, че неговите изказвания по същество не се отличават от тези на другарите му и че само в заключителната част е казал няколко думи в по-„дипломатичен“ дух, за да не останат чуждите дипломати с впечатление, че ръководителите на ВМРО са хора, с които не може да се говори толерантно. Колкото до призива да посредничат за помирение с властите д-р Тренчев отговаря, че той е искал да постави ВМРО като страна, разчитаща на Великите сили.

Срещата на тримата доктори с представителите на Великите сили като ръководители на ВМРО и тяхното държане дълго време е обект на разискване и коментари не само сред арестуваните дейци на ВМРО, но и сред тези членове на организацията, които са на свобода във Вардарска Македония, както и тези извън нея.

Под влияние на дейността на ВМРО във Вардарска Македония възникват десетки организации с името и идеите на ВМРО, действуващи самостоятелно за свободата на Вардарска Македония в съответните райони през целия период от 1944 г. насам.

Особено въздействие със своето историческо обаяние и идеи ВМРО оказва върху младото поколение и главно върху учащата се младеж, студентите и учениците от горните класове. Няма средно училище или висше учебно заведение във Вардарска Македония, в което след 1944 г. да не е откривана от сърбокомунистическите власти младежка организация на ВМРО. Това е най-голямата награда и признателност към ония безстрашни българи патриоти, които през 1945 г. първи възобновяват дейността на ВМРО срещу великосръбското робство в Македония, която става идея и борба на няколко генерации от 1945 г. до днес.

***

Възобновяването и дейността на ВМРО след 1944 г. е насочена срещу новата сръбска окупация, когато каузата на македонските българи беше отричана и преследвана дори и в ОФ България, когато идеята за „македонската нация“ се налагаше с огън и меч не само във Вардарска и Егейска Македония, но и в България. Това е не само героизъм, но преди всичко чувство за историческа прозорливост и отговорност на интелигенцията в Македония пред своя род. Проявената готовност за саможертва в името на борбата за официално признаване на българската народност в Македония, категоричното искане в меморандума на ВМРО до Парижката мирна конференция и ООН за излизане по мирен път на Вардарска Македония от Югославската федерация и обявяване чрез референдум Македония за „самостоятелна държава“ под покровителството на ООН и Великите сили, е една велика акция на македонските българи, главно на интелигенцията в Македония. Ходът и развоят на историческите събития и процеси на Балканите и тези, свързани с цялостното развитие на македонския въпрос от десетилетия насам, потвърдиха верността на историческите виждания, залегнали в идеите и програмите на ВМРО от 1945 г., относно бъдещото разрешаване на македонския въпрос на базата на историчес-

ката истина, извън югославската федерация, което е особено актуално в наши дни.

Съдебният процес срещу Централното ръководство на ВМРО. От 25 до 30 март 1947 г. в Скопие се провежда процесът срещу Централното ръководство на ВМРО. Два дни държавният обвинител, прокурорът Благой Попов(ски) от Прилеп, чете обвинителния акт срещу 13 души ръководни дейци на ВМРО.

В интерес на истината трябва да се посочи, че между цялата поредица от абсурдни, измислени обвинения, публикувани във в. „Нова Македония", в обвинителния акт се изнасят и много достоверни данни за дейността и целите на ВМРО през 1945-1946 г. Умишленото смесване на действителните факти с груби политически лъжи и клевети по отношение на подсъдимите довежда обвинението до абсурдни твърдения.

Като се оставят измислиците и клеветите, основните идеи, за които се борят подсъдимите и за които, според обвинителния акт, заслужават най-тежко наказание са:

- откъсване на НР Македония от ФНР Югославия и създаване на самостоятелна държава, която да обхване и другите части на областта, под покровителството на Англия и Америка;

- за тази цел дейците на ВМРО агитирали, че англо-американците ще подкрепят идеята за отцепване на Македония от Югославия и нейната самостоятелност;

- ръководителите на ВМРО изработили и изпратили меморандум до Великите сили, в който апелират на Парижката мирна конференция да бъде разрешен справедливо и македонският въпрос, чрез правото на самоопределение, излизане от Югославия и създаване на независима Македония;

- освен нелегалната дейност, подсъдимите имали за цел на изборите за Учредително събрание през 1946 г. ВМРО да се яви като легална партия със своя политическа платформа, включваща въпроса за официално признание на българската народност в Македония и самостоятелно участие в изборите, извън тогавашния „комунистически народен фронт".

Към всички тези и други верни и неверни обвинения, прокурорът приписва на дейците на ВМРО, че са създали тайни терористични групи, че са имали връзки с гръцките монархо-фашистки власти, с великосръбските шовинисти на Милан Грол, че са се свързали с опозицията в България - с Никола Петков и Коста Лулчев и на първо място, разбира се, са били във връзка с Иван Михайлов. Всичко това показвало по най-категоричен начин разрушителния характер на ВМРО по отношение на Югославия.

В продължение на пет дни подсъдимите, ползващи служебна защита, без да имат право на личен адвокат, отговарят както на общите обвинения по делото, така и на обвиненията на следствието и на прокурора за лични „престъпни" деяния на всеки един от тях свързани с дейността на ВМРО и извън нея.

Пръв от подсъдимите в защита на общото дело на ВМРО говори д-р В. Иванов. Той заявява, че от името на своите другари най-енергично протестира срещу изнесените в обвинителния акт чудовищни измислици, вулгарни лъжи и клевети срещу тях. С това властите целят да ги представят като „престъп-

ници", „терористи", „убийци", „чужди агенти" и пр., за да оправдаят пред народа в Македония и пред света решените вече смъртни присъди. В цялото тенденциозно, противоправно творение, наречено обвинителен акт, д-р Иванов вижда добре изработен от УДБ-а план за морално, политическо и физическо унищожаване не само на подсъдимите, но и опит за пълно опорочаване, отричане и преследване на ВМРО като идея, борба и историческо наследство на Македония. Последното е особено опасно, според д-р Иванов, защото цели да доведе до подмяна на цялостната национална история на македонските българи.

По-нататък д-р Иванов протестира срещу това, че в обвинителния акт той и неговите другари са наречени „агенти" на английския и американския империализъм, на гръцките монархофашисти, на великосръбските шовинисти на Милан Грол и пр. Това не само не е вярно, но е и обидно за всеки македонски патриот като се има предвид, че тъкмо срещу великосръбските и великогръцките шовинисти ВМРО се е борила десетилетия наред.

ВМРО, изтъква по-нататък д-р Иванов, макар че продължава традициите на борбата от миналото, през 1945 г. е възникнала като напълно самородно явление, като противодействие на наложеното на Македония ново сръбско робство под булото на македонизма. Възстановителите на ВМРО са само местни хора, с висок морал и чувство за отговорност пред каузата на Македония. Всички са с добро образование и вещи по народното дело, с авторитет в обществото. Въпреки тежките инквизиции, на които са били подложени, предател между тях не се появил. Със своето държание те са спечелили уважението и симпатиите на бореща се Македония.

В отговор на обвинението, че ВМРО и в миналото, и сега се проявява като „върховистка" организация, която защитава великобългарските интереси в Македония, д-р Иванов заявява, че в различни времена от своята история ВМРО е имала различни врагове и задачи. ВМРО от 1945 г., изтъква той, има своя идея и програма, съобразена с положението във Вардарска Македония след края на Втората световна война. В изпратения от ръководството на ВМРО меморандум до ООН и до Великите сили, цитиран в обвинителния акт, ВМРО е казала ясно и точно какви са нейните идеи и цели. Те са били категорично заявени и на представители на Великите сили в Белград. В обвинението обаче, отбелязва д-р В. Иванов, за тази среща не е казано нищо.

Ние и от тук, от подсъдимата скамейка, енергично апелираме към Великите сили и ООН да изпълнят исканията на ВМРО, които се свеждат до следното: 1. Да се признае и гарантира правото на национално и политическо самоопределение на народа на Македония под международен контрол; 2. На Парижката мирна конференция да бъде признато правото на Вардарска Македония по мирен път да напусне югославската федерация; 3. Македония да бъде обявена за самостоятелна и независима държава с международни гаранции.

Това са нашите идеи и искания днес, казва д-р Иванов и завършва, че за тези идеи се борят и жертвуват най-добрите синове и дъщери на Македония. Подсъдимите ВМРО-вци, според него, не само в Скопие, но и в цяла Вардарска Македония ще защитават докрай правотата на своята борба, но и с достойнство ще посрещнат наказанията, които слугите на Белград в Македония им готвят.

Защитната реч на д-р В. Иванов е посрещната на нож от целия съдебен трибунал. Какви ли не епитети се отправят към него - „фашист", „михайловист", „великобългарин", „предател" и пр. Прокурорът се нахвърля срещу него като му заявява, че той и неговият приятел д-р Тренчев са стари „български агенти", че още като студенти са изпълнявали задачи на Ив. Михайлов във Виена, Париж и другаде в Европа, че и сега изпълняват неговите нареждания. По негова инициатива са създали ВМРО, за да продължат старата борба срещу Титова Югославия.

Д-р Иванов отговаря, че никога не е отричал, че още като студент във Виена е бил член на Македонския студентски съюз в Европа. С Ив. Михайлов обаче никога не се е срещал, още по-малко пък това би могло да стане след 1944 година. Съвпадението в идеите и борбата на ВМРО в миналото и днес, изтъква той, е естествено, защото и преди, и сега Югославия е най-големият враг на Македония. Тук той е прекъснат, думата му е отнета и е наказан от прокурора със затваряне в карцер за „безпрецедентна дързост".

В същия дух защитава идеите и дейността на ВМРО, както и себе си, и д-р Коста Тренчев. Той също отхвърля обвинителния акт като заявява, че обвинението е изградено напълно в партизански стил. Съдът, според него, изобщо не се интересува от истината, а има само една цел - да припише на ВМРО и на нейните ръководители чудовищни престъпления, като ВМРО бъде обявена за „фашистка" и „терористична", а нейните членове - осъдени като „разбойници" и „убийци". Точно както това е правено през турско време до 1912 г. с ВМРО и македонските революционери, а след това от кралските сръбски поробители до 1941 г.

На обвинението на прокурора, че ВМРО винаги е била в служба на България, д-р Тренчев отговаря: В една независима Македония, за каквато се бори ВМРО и за която днес вие тук ни съдите, няма да има преследване на никоя народност, най-малко на българската. Още повече, че хората в Македония не правят такава разлика между понятието българин и македонец, каквато властите в Югославия съзнателно налагат с точно определени политически цели. Нека не се забравя, че до 1941 г. Македония беше обявена за „южна бановина", а населението - за „южни сърби". На цял свят е известно какви бяха последиците за тия, които се осмеляваха да се наричат българи. Между политиката на Белград до 1941 г. за пълна асимилация и унищожаване на българите в Македония и днешната няма никаква разлика, заключава д-р Тренчев. Хилядите убийства на българи в цяла Вардарска Македония само през 1945-1946 г. са неопровержимо доказателство за това. Като национален протест срещу това варварство ние възстановихме ВМРО, която си поставя за цел да се бори за национално самоопределение и независима Македония под международни гаранции, като алтернатива на наложената ни отвън югославска федерация.

Тук прокурорът отнема думата на д-р Тренчев. И не само това. На присъстващите няколко чуждестранни журналисти хора на УДБ-а отнемат записките и фотолентите преди да напуснат съдебната зала.

Много интересна и смела защита на ВМРО прави д-р К. Терзиев. Той пристига в съдебната зала в тежко физическо състояние. Стомахът му е разкъсан

от побой, а властите забраняват да му бъде оказана медицинска помощ. Те се надяват, че в това състояние той ще се откаже от своята защитна реч. Д-р Терзиев обаче идва в съда и прави обширна защита на идеите на ВМРО и каузата на Македония. По отношение на обвинителния акт той заявява, че казаното в него както за ВМРО като организация, така и за нейните подсъдими дейци е плод на долнопробни измислици и клевети. По-нататък той изтъква, че се солидаризира с другарите си подсъдими, които са защитили възстановяването и дейността на ВМРО от 1945 г. насам. *„НР Македония е свободна в нова Югославия"*, възразява му прокурорът. Д-р Терзиев отговаря, че Македония не е свободна и затова в нея има борба. Той, като един от главните подсъдими в процеса срещу ВМРО, заявява, че иска да каже пред съда за какво се бори ВМРО след 1945 г. и защо нейните дейци не са „бандити" и „фашисти", както ги представя обвинителният акт, а са народни дейци и революционери, които не признават връщането на Македония към Югославия като освобождение. За да се аргументира, д-р Терзиев изброява няколко причини: Решението Вардарска Македония да влезе в Югославската федерация не е решение и желание на македонския народ, както се твърди. Напротив, това е наложено от Великите сили и от великосръбските шовинисти в ЮКП, в пълен разрез с вековните борби, жертви и стремежи на Македония за свобода. Ако не е така, защо са тези хиляди убийства на невинни хора, защо са пълни затворите и лагерите с честни македонски патриоти? Колкото до хиляди пъти повтаряната „народоосвободителна борба" д-р Терзиев изтъква, че познава много добре тази борба и може да каже, че това не е била борба на народа в Македония, че тая борба е наложена отвън, от Сърбия, от ЮКП, с великосръбски завоевателни цели. Затова най-добре говори завръщането на сръбските колонисти, тези нечувани мародери, убийци и сърбизатори на народа, които след 1945 г., както и в кралска Югославия, се ползуват с привилегии на „национални ратници" и отново са настанени на най-плодотворните земи, конфискувани от най-добрите и заслужили българи-патриоти, борци за свободата на Македония. Така е било и при налагането на сръбската азбука и сърбизирането на езика, изоставянето на македонската азбука и език, обявени за български, а с тях народът векове наред си е служил в училищата и черквите на Македония. Сърбия и Югославия, в каквато форма да се преобразува, изтъква д-р Терзиев, със своето великосръбско съдържание не може да даде на Македония оная културна, национална и духовна свобода, за която ВМРО се бори от десетилетия насам. Македония може да осъществи своите национални стремежи само като свободна и независима държава, под международни гаранции.

Прокурорът се нахвърля срещу д-р Терзиев, като го нарича стар предател на Македония, който някога е бил „български агент", после станал сръбски и като награда в Белград се издигнал до началник отдел в Министерството на външните работи. Д-р Терзиев отговаря, че той като член на федералистката организация между двете световни войни е попаднал в Белград, а оттам и в Министерството на външните работи. Тъкмо в това министерство е имал възможност детайлно да се запознае със сръбските завоевателни планове по отношение на Македония, които след 1944 г., под маската на македонското

име, се насочили не само към Вардарска, но и към другите части на Македония, което далеч надхвърляло експанзионизма на великосръбската буржоазия и династия до 1941 г. Д-р Терзиев искал да разкрие подробно тези планове пред съда, за да се види правотата на идеите и борбата на ВМРО за самоопределение и самостоятелна Македония. В този момент обаче прокурорът му отнема думата.

С особена ярост прокурорът и съдиите се нахвърлят срещу учителя Димитър Пеев. Те настояват той да каже точно по чия инициатива отвън е писал меморандума до Великите сили с искане за отделяне на Вардарска Македония от Югославия. Д. Пеев обяснява, че меморандумът е дело на ръководството на ВМРО и е част от нейната програма. ВМРО най-много е била заинтересувана светът да узнае истината за положението в Македония от 1944 г. насам. Следователно не е било необходимо ВМРО да чака инициатива отвън. Освен това, продължава Д. Пеев, чрез своя меморандум ВМРО дава идея на Великите сили как да бъде разрешен македонският въпрос на мирната конференция в Париж. Но защо вашият меморандум е идентичен с тези, които Ив. Михайлов е изпращал на едно или друго място, пита прокурорът. Нашата борба е преди всичко национална, отговаря Д. Пеев. Невъзможно е в историческата обстановка на миналите и днешните идеи и искания на ВМРО да няма идентичност. Но това е чист великобългаризъм и предателство към Македония, скача отново прокурорът. Д. Пеев заявява, че ВМРО от основаването си досега се е борила преди всичко за свободата на българите в Македония, а кой как вижда и нарича тази борба е отделен въпрос. И неговата реч е прекъсната от прокурора, който му отнема думата.

Прокурорът подлага на кръстосан разпит и Георги Гоцев. При първоначалното му задържане той успява да избяга и в продължение на два месеца властите го дирят. В обвинението му се приписва, че през това време той се е свързал с българските власти и се е върнал да продължи нелегално работата на арестуваните си другари, че на него е била поверена ролята на свръзка между ВМРО и офицери от българското разузнаване. Г. Гоцев отговаря, че при тогавашната официална политика на България по отношение на Македония връзки между българските власти и ВМРО във Вардарска Македония не би могло да се установят. Ако организацията е имала такива връзки, нейните дейци не биха попаднали в затвора, заявява Г. Гоцев. През цялото време на „нелегалност" той е бил във вътрешността на Вардарска Македония и едва когато се е появил в своя край, е бил арестуван. На директно питане на прокурора откъде е имал пълномощно като ръководител на ВМРО, с което не само се укривал, но е провел и няколко срещи с членове и съмишленици на ВМРО в Берово, Царево село, с. Виница, Кочани, Щип, Велес, Скопие и пр., Г. Гоцев заявява, че е получил това пълномощно още през 1945 г. от д-р Тренчев. Такива са имали и другите ръководители на ВМРО, но след тяхното арестуване по „паролата" на организацията е могъл да се движи само той.

Г. Гоцев заявява, че указанията, които е давал, не са нови, а се свеждат до програмите и целите на ВМРО - да продължи с мирни и легални средства борбата за създаване на независима Македония, под гаранцията на Великите сили

и ООН. Прокурорът го прекъсва и го пита дали „подписката" в Щипско-Малешевския край против връщането на колонистите, правена по инициатива на Г. Гоцев, е също част от „легалната" дейност на ВМРО. Г. Гоцев отговаря, че тази подписка е дело на ВМРО, а това, че в неговия район реакцията сред населението е най-силно изразена, е съвсем естествено. Връщането на сръбските колонисти, заявява Г. Гоцев, за Македония означава връщане на старото сръбско робство, а в Щипско и Малешевско това робство остави във всяка къща черни забрадки. Заради това там цялото население се подписва под категоричното искане да се спре завръщането на сръбските колонисти.

Прокурорът за момент сменя тона, изказва учудване, дори съжаление, че „толкова млад човек" е попаднал в мрежите на една „престъпна" организация, поставил се е в служба на враговете на „нова Югославия". Г. Гоцев отговаря, че що се отнася до младостта, Гоце Делчев и Даме Груев са били по на двадесет години, когато създават и застават начело на ВМРО. Колкото до твърдението на прокурора, че ВМРО е „престъпна" организация, той заявява, че тя е представяна като такава само от врагавете на Македония. Прокурорът заявява, че той и неговата ВМРО нямат нищо общо с ВМРО на Гоце и Даме. Г. Гоцев отговаря, че в неговия род е имало борци за освобождението на Македония от един век насам, а баща му Яне Гоцев е бил член на ВМРО и близък другар на Гоце Делчев, участвувал е в Илинденското въстание, за което е лежал и в турските затвори. По-късно, като член на ВМРО, е преследван и арестуван и от сръбските власти в кралска Югославия. Следователно тая борба не може да се разкъсва между поколенията. Тя ще продължава и при идващите генерации, докато идеалът за свободата на Македония не бъде осъществен. Прокурорът не издържа и след почти десетчасов разпит, с ругатни и епитети от рода на „михайловист", „фашист", „великобългарин" и пр. му отнема думата.

След това идва ред на Благой Гащеев. Освен че е член на Централното ръководство, при арестуването и обиска в неговата къща УДБ-а намира оръжие, останало от складовете на българската армия. На въпроса на прокурора за какво им е това оръжие, какво са мислили да правят с него, Бл. Гащеев отговаря, че ВМРО се е надявала, че ще дойде ден, когато това оръжие ще потрябва за защита на независима Македония.

В подобен дух каузата на ВМРО се защитава от учителя Кирил Сивески, от Методи Попов, Асен Темпов, Борис Чаракчиев, Тома Давков и свещеник Никола Попов. Всички подсъдими мъжествено бранят делото на ВМРО и своята борба в името на българщината и независима Македония.

Въз основа на следствените материали срещу ВМРО от 1946-1947 г., на обвинителния акт срещу цялостната дейност на организацията от 1945 г. насам и въз основа на петдневните разпити на ръководителите на ВМРО пред Скопския окръжен съд, прокурорът Поповски поисква смъртна присъда за всички подсъдими. Съдът обаче произнася следните присъди:

1. Д-р Константин Христов Терзиев - на смърт чрез разстрел и конфискуване на имотите му.

2. Д-р Васил Андонов Иванов - на смърт чрез разстрел и конфискуване на имотите му.

3. Д-р Коста Николов Тренчев - на смърт чрез разстрел и конфискуване на имотите му.

4. Методи Попов - на смърт чрез разстрел и конфискуване на имотите му.

5. Благой Гащеев - на смърт чрез разстрел и конфискуване на имотите му.

6. Свещеник Никола Попов - на смърт чрез разстрел и конфискуване на имотите му.

7. Асен Томов - на смърт чрез разстрел и конфискуване на имотите му.

8. Тома Давков, земеделец - на 20 години строг тъмничен затвор.

9. Кирил Евтимов Сивески, учител - на 15 години строг тъмничен затвор.

10. Георги Гоцев, търговец - на 12 години строг тъмничен затвор.

11. Димитър Пеев, зеленчукопроизводител - на 10 години строг тъмничен затвор.

12. Борис Чаракчиев, чиновник - на 15 години строг тъмничен затвор.

13. Милан Трайков, чиновник - на 8 години затвор.

Върховният съд в Белград, под натиска на ООН и Великите сили, отменя смъртните присъди на ръководителите на ВМРО. Остава само тази на д-р Константин Терзиев. Той е разстрелян край затвора в Идризово на 15 април 1947 г.

Съдбата на осъдените е различна. Срокът на присъдите постепенно е намален и повечето от осъдените ръководители на ВМРО излежават от 10 до 12 години каторжен затвор в Идризово, близо до Скопие, и в други затвори на бившата Югославия. През 1957-1958 г. останалите живи затворници са освободени. Трима от тях - Димитър Пеев от Струмица, Кирил Сивески от с. Робево, Беровско, и Тома Давков от с. Горни Балван, Щипско, умират в затвора в Идризово.

От всички 13 някогашни възстановители, ръководители и осъдени герои на ВМРО, днес са останали живи само трима. Георги Гоцев, който поради преследване от сърбо-комунистическите власти, след излизането си от затвора, избягва с цялото си семейство в България, и днес живее в Благоевград; Благой Гащеев, живее в Струмица, а Борис Чаракчиев - в Скопие.

Така протича процесът срещу Централното ръководство на ВМРО в Скопие. Но не по-малко драматична обаче е съдбата на хиляди арестувани членове и съмишленици на ВМРО, съдени във всички градове на Вардарска Македония - Скопие, Велес, Щип, Битоля, Прилеп, Кичево, Охрид, Кавадарци, Струмица, Радовиш, Кочани, Делчево, Берово и пр.

Други организации и процеси. Още неотшумели споменатите процеси, властите разкриват нова голяма организация на ВМРО. Тя е създадена през април 1947 г. от Ангел Мишев от с. Скаченци, Велешко, бивш български учител. Той възобновява дейността на ВМРО във Велешко, Скопско, Крушевско и Битолско. В Брушанската планина в Тиквешко той създава нелегален щаб на ВМРО и чрез куриери свързва всички групи на организацията в посочените райони.

С хвърчащи позиви организацията призовава населението да оказва отпор на сърбокомунистическите власти, които преследват и задушават и най-елементарните права на българите. Тъкмо затова ръководството на организацията прибягва до въоръжаване на отделни групи и създаване на чети на ВМРО. Ангел Мишев се свързва и с МПО в САЩ, откъдето получава в. „Македонска

трибуна“ и други печатни материали. Чрез тях организацията внушава на населението, че една активна съпротива срещу сърбокомунистическите власти ще доведе до създаването на независима Македония под покровителството на Англия и Америка.

В началото на 1948 г. организацията е разкрита. Стотици нейни членове са арестувани и след жестоки разследванияя и инквизиции са осъдени на дългогодишен каторжен затвор.

По сведения на в. „Политика“ от 14 май 1948 г., процесът срещу ръководството на организацията продължава три дни - от 11 до 13 май с.г. Подсъдимите са обвинени в предателство, тероризъм и стремеж за откъсване на Вардарска Македония от Югославия. За тези обвинения Скопският окръжен съд издава следните присъди: Ангел Мишев - на смърт, Сарафко Гелев от с. Брушани, Тиквешко - на смърт, Живко Илиев от с. Манастирец, Тиквешко - на смърт, Пандо Атанасов от с. Скачанци, Велешко - на 20 години затвор, Фердо Йовков от Кавадарци - на 20 години, Темелко Нешков от с. Бело поле, Прилепско - на 12 години, Дончо Попандов от с. Ватоша, Тиквешко - на 15 години и пр.

Жестоките присъди и публичните разстрели и избивания без присъда на видни българи не довеждат до уплаха и примирение, а обратно - до още по-голяма омраза към сърбокомунистите.

Паралелно с ВМРО на Ангел Мишев, в Битолско действа ВМРО на Методи Коларов. Тя се създава в края на 1945 г. и е разкрита през януари 1947 г. В Битоля е проведен двудневен процес (29 и 30 април с.г.) срещу ръководството на ВМРО в Битолско. Членовете му, всички от Битоля, са обвинени, че са създали терористическа организация, която се е борила за откъсване на Вардарска Македония от Югославия и за създаване на независима Македония начело с Иван Михайлов. Съдът ги обвинява още и за обида на „македонската чест“, защото подсъдимите твърдели, че македонците са българи.

За тези обвинения окръжният съд в Битоля им налага най-тежки наказанияя: 1. Методи Николов Коларов, като създател на ВМРО в Битолско и главен идеолог, е осъден на смърт и конфискация на цялото му имущество. 2. Славе Тодоров Петров - на 12 години каторжен труд. 3. Благой Велев Начевски - на 15 години каторжен труд. 4. Йонче Мишков Кузманов - на 20 години каторжен труд. 5. Вангел Спасов Георгиев - на 6 години каторжна работа. 6. Лазар Атанасов Божилов - на 8 години каторжен труд. 8. Новица Георгиев Милаков - на 7 години каторжен труд. 9. Александър Тошков Лозанов - на 11 години каторжен труд. 10. Никола Методиев Коларов - на 15 години каторжна работа. 11. Петър Паричев Динев - на 11 години каторжен труд. 12. Атанас Михайлов - на 10 години каторжен труд.

Осъдените ръководители на ВМРО в Битоля и Битолско, почти всички интелектуалци, отхвърлят обвинението, че са били терористи, защото в продължение на три годишна дейност организацията не е извършила нито един терористичен акт. Но те защитават своето становище, че Вардарска Македония насилствено и с измама е присъединена отново към Югославия, което народът в Македония никога няма да приеме, защото не е забравил сръбското робство, заявява Методи Коларов в отговор на обвинителния акт. А що

се отнася до обвинението за „обида на македонската чест", понеже подсъдимите се считат за българи, смятат това за още един абсурд, тъй като населението в Македония е българско по народност.

Процеси от подобен характер и обвинения като: борба за защита на българската народност, за обида на „македонската чест", за независима Македония и пр. по това време (1945-1950 г.) се водят из всички градове на Вардарска Македония.

Наред с организациите на ВМРО, начело на които застават авторитетни интелектуалци и будни българи, участвали в борбата за освобождение на Македония от сръбско робство до 1941 г. и първи застанали начело на съпротивата срещу великосръбския македонизъм след 1944 г., изключително важно значение има и новата борба на учащата се младеж във Вардарска Македония.

Още през 1945 г., според в. „Борба" от 21 август 1946 г., в гимназията в Щип е създадена ученическа организация на ВМРО начело с Панчо Хаджисмилев. Ръководителите на младежката организация си поставят за цел да се борят за защита на българската народност, подложена на отричане и преследване и за създаване на независима Македония. Те разпростират своята мрежа сред учениците във Велес и Струмица. Чрез устна проповед и разпространяване на печатни материали те изясняват своите цели. В началото на март 1946 г. сърбоманските власти разкриват организацията и арестуват 12 ученици от щипската гимназия. На процеса, проведен от 17 до 19 август в Щип, учениците са обвинени, че са създали младежка михайловистка терористична организация, като са развивали активна устна и печатна пропаганда против „народната власт", против „македонския народ", против „братството и единството" на югославските народи и за откъсване на Вардарска Македония от Югославия, като възнамерявали да я обявят за самостоятелна, под покровителството на Америка. Учениците не отричат обвинението като заявяват, че тяхната борба е продължение на борбата на ВМРО за освобождение на Македония от сръбско робство. Въпреки тяхното малолетие, съдът произнася тежки присъди: Панчо Смилев - на 7 години затвор, Наум Койзеклиев - на 7 години, Борис Давков - на 6 години, Димитър Илиев - на 5 години, Васил Евтимов - на 4 години и пр. Всички на строг тъмничен затвор и каторжен труд.

През май 1946 г. властите разкриват ученическата организация на ВМРО и в гимназията в Струмица, като арестуват 25 души начело с Методи Калкашлиев. След няколкомесечни разследвания в Щипския затвор, на 31 август 1946 г. те са изправени пред съда.

В обвинителния акт, според в. „Политика" от 2 септември 1946 г., се казва, че в цялостната си дейност организацията е работила срещу новия ред в НР Македония. В печатните позиви и други материали е отричала македонската нация, а нейните членове, дори и при разследването са заявили, че населението в Македония е българско по националност. Освен това организацията се изграждала на принципа на ВМРО на Ванчо Михайлов с „тройки" и „петорки", предвиждала е и използването на въоръжен терор. За тази цел тя прибягнала към въоръжаване на своите членове. За тези обвинения 22 ученика, между 16 и 19-годишна възраст, са осъдени от 1 до 10 години строг тъмничен затвор. Между

тях: Методи Калкашлиев, Коста Хаджимишев, Любен Топчев, Мирчо Пецев, Борислав Белев, Никола Апостолов, Иван Андонов и др.

Подобна на струмишката, ученическа организация на ВМРО властите разкриват и във велешката гимназия. За дейност против наложеното отвън сърбокомунистическо робство във Вардарска Македония през април 1946 г. съдът във Велес осъжда създателите на организацията Благой Джайков, Крум Чушков, Тодор Лукаров, Панчо Велев, Милчо Ангелов и Кирил Симеонов от 3 до 7 години строг тъмничен затвор.

През юни 1947 г. в гимназията в Охрид също е разкрита организация на ВМРО. На 27 и 28 август същата година ръководството ѝ е изправено пред съда. Според в. „Политика" от 30 август 1947 г., в обвинителния акт се казва, че подсъдимите са действали напълно от великобългарски и михайловистки позиции против „нова Югославия". В отговор подсъдимите ученици заявяват пред съда, че са създали ВМРО, която е имала за цел да се бори срещу връщането на сърбите и сърбизирането на Македония. Съдът произнася следните присъди: Саво Коцарев - 8 години, Климе Евров - 8 години, Ташко Стоянов - 10 години, Кирил Майов - 8 години, Крум Миладинов - 5 години, Петър Мостров - 5 години, Никола Георгиев - 6 години. Повече от 20 души получават условни присъди и са освободени.

В годините 1947-1950 в почти всички гимназии и градове във Вардарска Македония действа ВМРО „Правда". Тя се създава през декември 1947 г. в Ресен от учениците Живко Ставрев, Христо Попов и Йонче Лазаров. След това обхваща Скопие, главно средното медицинско училище. Начело на организацията тук застават Мирко Георгиев, Никола Казанков, Панде Пешев, Кочо Ников, Димитър Димитров и др. В Щип организацията се ръководи от Георги Доцев, Душко Стаменов, Илия Христов и Ацо Рунтев. В Прилеп - от Григор Кръстев, Костадин Сотиров, Благой Рампов, Благой Мърмев, Кочо Смичков. В Битоля - от Любен Чокревски, Дане Попов, Иван Проев, а в Гевгели - от Костадин Коленков, Йоско Йосифов и т.н.

Организацията си поставя за цел, подобно на ММТРО преди 1941 г., да обхване в своите редове основната част от учащата се младеж във Вардарска Македония, да се бори против връщането на сърбите и за независима Македония извън Югославия. На 27 март 1950 г. в сградата на гарата във Велес се провежда събрание на представители на ученическите организации от няколко града. Тук е приет нов устав на организацията и е изпратена декларация от името на ВМРО „Правда" до ООН, в която се настоява Македония да бъде призната за отделна държава. Декларацията попада в ръцете на властите, които извършват арести първо в Щип, а след това в Скопие, Битоля, Прилеп, Ресен и пр. На проведените през август 1950 г. процеси десетки ръководители и членове на ВМРО „Правда" са осъдени от 2 до 10 години строг тъмничен затвор, с обвинение, че са създали нелегална терористична организация и чрез въоръжена борба искали да откъснат Вардарска Македония от Югославия и да я обявят за самостоятелна начело с Иван Михайлов.

Голяма част от учениците остават неразкрити и продължават дейността на организацията, като я пренасят и в студентските среди. През 1951 г.

властите разкриват студентска организация на ВМРО в Медицинския и Философския факултет в Скопие. Според нейния устав, тя си поставя за цел да се бори с всички средства срещу сърбокомунистите, за независима Македония извън Югославия, в духа на идеите на ВМРО отпреди 1941 г. Вместо арести и съд, на 13 август 1951 г. в Струмица властите разстрелват ръководителите на организацията - студентите Мирчо Пецев, Стефан Топчев, Борислав Белев, Георги Костурков и Георги Яръмов, като обявяват, че са искали да бягат в Гърция.

През следващите години организации на ВМРО все със същата българска национална идеология и програма властите разкриват: в Охрид през 1953 г.; в Битоля през 1956 и 1973 г.; в Скопие през 1952, 1953, 1957, 1961, 1970 и 1985 г.; в Крушево през 1959 и 1964 г.; в Щип през 1954, 1960 и 1971 г.; във Велес през 1957, 1963 и 1972 г., и т.н. По-важни от тях са процесът срещу поета Венко Марковски (1950 г.), студентският процес в Скопие (1961 г.), процесът срещу Тодор и Плиска Манасиеви през 1970 г. в Щип, през 1972 г. в Скопие срещу писателя Пандо Евтимов, 1983 г. срещу писателя Димитър Яранов, процесът в Скопие срещу Ангел Митрев-Героя и Ангел Крайничанец през 1985 г. - всички завършили с издаване на дългогодишни присъди.

Последният антибългарски процес на сърбоюгославските власти във Вардарска Македония е организиран през 1991 г. във Велес срещу Георги Калаузаров, Крум Чушков, Гоце Чушков, Иван Тренчев и др. Те са обвинени, че са запалили югославското знаме, извършили атентат срещу офицерския дом на сръбската армия във Велес и предупреждавали югославската армия да напусне Македония.

Съпротивата на цялото население достига своя връх, когато през 1991 г. то принуди сърбокомунистическите власти в Скопие да разрешат исканията десетилетия наред референдум за бъдещето на Вардарска Македония. Той се провежда на 8 септември 1991 г. Резултатите от него са в пълно съзвучие и потвърждение на исканията на дейците на ВМРО и младежките организации, на хилядите преследвани, репресирани и лежали в затворите интелектуалци. Над 97% от населението се обявява за незабавно излизане на Вардарска Македония от югославската федерация и за създаване на независима република. По този начин се изпълни една много съществена част от програмата на националноосвободителното движение на българите в Македония.

***

Възобновяването и дейността на ВМРО през 1945 г. и свързаните с нея десетки националноосвободителни организации, действащи срещу новата сръбска окупация, срещу отричането и преследването на българската народност, когато идеята за „македонска нация" се налага с огън и меч не само във Вардарска Македония, но и от ОФ правителството в България, е не само героизъм, но и изключително чувство за историческа и национална отговорност на интелигенцията и младежта в Македония пред българския род.

Проявената готовност за саможертва в името на запазването на бъл-

гарската народност в Македония, категорично искания в меморандумите на ВМРО, на Демократичния фронт на Македония „Илинден 1903“, на министър-председателя Методи Андонов-Ченто до Парижката мирна конференция, Великите сили и ООН за разрешаване на македонския въпрос извън Югославия е велика историческа проява на македонските българи през 1946-1947 г.

Периодът след 1944 г. е третият, най-дълъг и сложен етап от развитието на националноосвободителната борба на българите в Македония. За времето от 1944 до 1980 г., по сведения на Васил Хаджикимов от Щип, един от главните дейци в съпротивата срещу теорията за „македонска нация“, прекарал 10 години в затвора Идризово, във Вардарска Македония са проведени над 700 политически процеси срещу интелектуалци, младежи и изобщо будни българи, завършили с 220 смъртни присъди. В същия период са убити или безследно изчезнали 23 хиляди души и над 120 хиляди българи са преминали през затворите и лагерите на Титова Югославия. Около 180 хиляди са прогонени в България и в други страни по света.

Както освободителната борба срещу турците, срещу сръбското и гръцкото робство между двете световни войни, така и борбата против сръбското комунистическо робство във Вардарска Македония има своите апостоли, идеолози, организатори и ръководители. Между тях трябва да бъдат споменати първите идеолози и създатели на новата ВМРО през 1945 г. д-р Васил Иванов, д-р Коста Тренчев, д-р Константин Терзиев, Ангел Димов, Методи Андонов-Ченто, Димитър Гюзелев, Спиро Китинчев, Димитър Чкатров, Венко Марковски, Павел Шатев, Тодор Манасиев, Георги Гоцев, Трайко Попов, Коста Хрисимов, Илия Коцарев, Трайчо Чундев, Илия Чулев, Мирчо Пецев, Борислав Белев, Георги Яръмов, Георги Костурков, Стефан Топчев, Панде Евтимов, Алекси Стоименов, Кирил Сивески, Саво Коцарев, д-р К. Робев, д-р Т. Гичев, д-р К. Ципушев и още цяла фаланга видни дейци и ръководители на националноосвободителната борба.

Със своята саможертва в борбата за запазване на българската народност и за освобождение на Вардарска Македония от сърбокомунистическо робство тези хора сътвориха новата история на българите в Македония.

Записки и спомени

1. Д-р Васил Иванов. Документални записки за възобновяването и дейността на ВМРО във Вардарска Македония 1944-1969 г.

2. Записки на Васил Хаджикимов за съпротивата на българите в Македония срещу македонизма 1944-1980 г.

3. Спомени на Георги Гоцев.

4. Спомени на Ангел Димов.

Периодичен печат

1. В. Македонска трибуна (САЩ). 1944-1997.

2. В. Македония. 1989-1997.

3. В. Македонско дело (София). 1946-1947.

4. В. Пиринско дело. 1948-1965.

5. В. Нова Македония. 1944-1997.
6. В. Борба. 1944-1956.
7. В. Политика. 1944-1956.

Литература

1. ***Мичев, Д.*** Македонският въпрос и българо-югославските отношения 1944-1949 г. С., 1994.

2. ***Гоцев, Д.*** Създаване и дейност на ВМРО 1945-1947 г. В: Сб. 100 години ВМОРО/ВМРО. С., 1994.

3. ***Църнушанов, К.*** Македонизмът и съпротивата на Македония срещу него. С., 1992.

4. ***Църнушанов, К.*** Многократните изяви на националното самоопределение на македонските българи. С., 1992.

5. ***Ристевски, С.*** Судени за Македонија. Скопје, 1993.

6. ***Гашев, Ев.*** Нашата кауза. Скопје, 1994.

7. Македонският въпрос (историко-политическа справка). С., 1968.

IV. БЪЛГАРИТЕ ОТ МАКЕДОНИЯ ЗА СВОЯ ЕЗИК И НАЦИОНАЛНА ПРИНАДЛЕЖНОСТ

В началото на VII век славяни от българската група се настаняват плътно в по-голямата част от Балканския полуостров, в това число и в историко-географската област Македония. През 30-те години на IX век тази област влиза трайно в пределите на българската държава. През 864 г. тукашното население заедно с останалия български народ приема християнската религия. В края на IX век, по-точно в 886 г., българският княз Борис I изпраща в Македония бележития ученик на братята Кирил и Методий - Климент. Тук той основава прочутата Охридска българска книжовна школа - второто книжовно средище в българската държава след основаното в столицата Плиска и преместено след това в Преслав, начело на което застава другият бележит Кирилометодиев ученик Наум. От 893 г. официален език в държавата и църквата става старобългарският. В резултат на всичко това още в края на IX и началото на X век се формира българската народност като устойчива етническа общност: славянска по своята същност, християнска по вяра, с един общ език - старобългарския, с едно общо име - българи. Тези процеси обхващат и Македония, поради което тамошното славянско население се формира като част от българската народност, с ярко изразено българско народностно самосъзнание. Това свое българско самосъзнание то запазва и пренася през вековете чак до XX век.

Не е необходимо да се изброяват огромното число извори, които говорят недвусмислено за българския народностен състав на населението в Македония през средните векове. Достатъчно е да се споменат само два примера.

Последният владетел на Първата българска държава, цар Иван Владислав (1015-1018), в своя Битолски надпис изрично отбелязва, че по произход (родом) е българин, че е цар на българите и че укрепяваната от него Битолска крепост служи за убежище на българите. И едва ли някой може да отрече, че един цар не е знаел своя произход, че не е знаел какъв народ и държава управлява.

През 1018 г. византийският император Василий II, след 40-годишна упорита борба, влиза в столицата Охрид и обявява завладяването на българската държава. Цялата територия от София до Албанските планини и от Белград до Воден бива обособена в една административна област (тема), наречена България, т.е. така както се наричала дотогава българската държава. Ликвидирана е и самостоятелността на българската църква, като бива сведена от патриаршия в архиепископия: създадена е Охридската българска архиепископия, просъществувала под това название чак до ликвидирането ѝ през 1767 година. А за да ознаменува големия успех на своето царуване в борбата против българите, императорът си прикачил гордото прозвище „Българоубиец". И едва ли някой би се усъмнил, че Василий II не е знаел с коя държава и с кой народ воюва на живот и смърт в продължение на 40 години!

Но, както се казва, не е нужно да се изпие цяло море, за да се разбере, че водата му е солена. Достатъчна е и една глътка!

През втората половина на XVIII и особено през XIX век българският народ преживява своето Възраждане. Съдържанието на тази велика епоха обхва-

ща борбата за новобългарска просвета, за независима национална църква, за политическо освобождение на българския народ. В тази титанична борба най-активно участие взеха и българите от Македония.

Поместените по-долу документи, а такива има още хиляди, свидетелствуват категорично какви усилия са полагали македонските българи и техните по-първи представители за строеж на училища и църкви, за въвеждане в тях на българския език, против политиката на Цариградската гръцка патриаршия за етническо обезличаване и погърчване. В тази борба за отстояване на българщината мнозина българи, като братя Миладинови, заплатиха с живота си.

Също така активно участваха македонските българи и във всички форми на борба на българите за политическо освобождение през Възраждането.

Руско-турската освободителна война през 1877-1878 г. не донесе свобода за цялата българска етническа територия. Берлинският конгрес през лятото на 1878 г. разпокъса българските земи, като остави огромни части под турско робство: Македония, Беломорието и по-голямата част от Родопите, Югоизточна Тракия. Така възникна македонският въпрос: за освобождение и за присъединяване към свободното българско отечество. Затова и първите прояви на македонските българи се изразяват в протести, в отправяне на меморандуми и изложения, в стихийни въстания.

Периодът от Руско-турската до Балканската война през 1912 г. се характеризира с остра борба за опазване на българщината в Македония. Най-ярките изяви на тази борба са за запазване на духовната идентичност (българска църква и българска просвета) и политическо освобождение и обединение с българския народ (създаването на Вътрешната македоно-одринска революционна организация).

Балканските войни и особено Ньойският диктат след Първата световна война още повече задълбочиха кризата в македонския въпрос: Вардарска Македония влезе в състава на Югославия, но под явен сръбски диктат; Егейска Македония бе включена в пределите на Гърция. Едно робство бе заменено с друго, при това много по-брутално, с жестоко проявена политика на асимилация - посърбяване и погърчаване. Затова и сега, в новия период, българите от двете поробени части на Македония поведоха титанична борба за запазване на родния си език, за опазване на народностната си принадлежност. Наложи се против силата на окупаторите да се отговори със сила. Затова през целия период между двете световни войни въоръжената борба на македонските българи против сърби и гърци не престана нито за миг.

Поместените тук документи по недвусмислен начин разкриват голямата истина по изкуствено създадения „македонски въпрос". Учители и духовници, общественици и революционери, населението на градове и села открито и недвусмислено декларират своята българска принадлежност, борят се за български църкви и училища, отстояват своите свободи с оръжие в ръка. Издадените от тях изложения и меморандуми, статии и послания съдържат огромен фактически материал за живота и борбите на македонските българи.

Една древногръцка поговорка гласи: „Когато фактите говорят, и боговете мълчат." Затова, вместо да бъдат преразказвани, нека оставим тези документи сами да разкажат истината за българите и българщината в Македония.

ИЗ ПРЕДИСЛОВИЕТО НА „ИСТОРИЯ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКАЯ“ НА ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ[1] (1762 г.)

Внимавайте вие, читатели и слушатели, роде български, които обичате и имате присърце своя род и своето българско отечество и желаете да разберете и знаете известното за своя български род и за вашите бащи, прадеди и царе, патриарси и светии как изпърво са живеели и прекарвали. За вас е потребно и полезно да знаете известното за делата на вашите бащи, както знаят всички други племена и народи своя род и език, имат история и всеки грамотен от тях знае, разказва и се гордее със своя род и език ...

Но някои не обичат да знаят за своя български род, а се обръщат към чужда култура и чужд език и не се грижат за своя български език, но се учат да четат и говорят по гръцки и се срамуват да се нарекат българи. О, неразумни и юроде! Защо се срамуваш да се наречеш българин и не четеш и не говориш на своя език? Или българите не са имали царство и държава? Толкова години са царували и са били славни и прочути по цялата земя и много пъти са взимали данък от силни римляни и от мъдри гърци. И царе, и крале са им давали своите царски дъщери за съпруги, за да имат мир и любов с българските царе. От целия славянски род най-славни са били българите, първо те са се кръстили, най-много земя те завладели. Така от целия славянски род били най-силни и най-почитани и първите славянски светци просияли на българския род и език.

Македония. Сборник от документи и материали. С., 1978, с. 125-126.

[1] Паисий Хилендарски е роден в Банско през 1722 г. Идеолог на българското национално възраждане. През 1762 г. завършва „История славянобългарская“, позната по много преписи и разпространявана по цялата страна.

ИЗ ПИСМОТО НА ПЪРВЕНЦИТЕ НА БАШИНО СЕЛО, ВЕЛЕШКО, ДО АЛЕКСАНДЪР ЕКЗАРХ[1] (10 V 1848 г.)

Като чухме за Ваша милост и желанието дето имате ради просвещението на народа български от господина Теодора Мискиновича ...

Селото имаме 150 къщи все българи и училище имаме добро, ради учител от същото село само на български език, а деца се събират до 80.

Македония. Сборник от документи и материали, с. 146.

1 Александър Стоилов Екзарх (1810-1891). Активен участник в българското национално-освободително движение.

ДИМИТЪР И КОНСТАНТИН МИЛАДИНОВИ

1

Из писмо на Димитър Миладинов[1] до Виктор Григорович[2]

След заминаването Ви не съм получил нито ред. Между това моите старания за нашия български език и българските [народни] песни според Вашата препоръка са ненадминати. Не преставам да продължавам изпълнението на моите обещания към Ваша милост, защото българите спонтанно се стремят

към истината. Но нека ми бъде простено досегашното отлагане, защото се затруднявах при подбора на най-добрите песни, а също и при работата ми върху граматиката. Надявам се при втори удобен случай, след като събера повече песни и завърша граматиката, според Вашето горещо желание да Ви ги изпратя, като ми пишете къде и чрез кого сигурно могат да Ви бъдат предадени.

Охрид, 25 II 1846 г.

Македония. Сборник от документи и материали, с. 144.

[1] Димитър Миладинов (1810-1862), роден в Струга. Активен деец на Българското възраждане.

[2] Виктор Иванович Григорович (1815-1876), руски славист. Пътувал през 1844-1847 г. из българските земи, включително и Македония.

2

Из писмо на Димитър Миладинов до Иван Денкоглу[3]

След Вашето дарение [златотъкана плащеница] и от други наши сънародници дарители, ... се извърши бляскаво тържествена служба в митрополитската църква и при преноса на пречистите тайни се споменаваха славните имена на славянските благодетели, а един от свещениците произнесе на тази служба подходящо словце на български език.

За да постигнат по-добре благите надежди чрез застъпничеството на славянските светии Климент, Наум, Кирил и Методий, поставихме и учител на възродения наш майчин език да преподава българско четмо и краснописание и нашите родни деца тичат в училището като агънцета да бозаят майчиното мляко.

Охрид, 25 XII 1859 г.

Пак там, с. 163-164.

[3] Иван Денкоглу (1781-1861), радетел на българската просвета.

3

Из писмо на Константин Миладинов[4] *до Г. Ст. Раковски*[5]

Песните ще напечатам тук, защото един се задължи да ги свърши до края на април. Но моля Ви, обявите които изпратих да ги раздадете с честния ваш лист [вестник], ще споменават нещо за песните и особено на западните в Македония българи. В обявата ми Македония назвах Западна България (както и трябва да се нарича), защото в Беч (Виена) гърците се разпореждат с нас като с овци. Те Македония искат гръцка земя и не могат даже да разберат как може да не е гръцка. А тамошните повече от два милиона българи какво ще ги правим? Нима още българите ще бъдат овци, а няколко гърци да ни бъдат овчари? Минаха тия времена, а гърците ще си останат само със сладкия си сън. Песните мисля да се раздадат много между Българско и затова и цената определих не голяма.

Загреб, 31 I 1861 г.

Пак там, с. 180.

[4] Константин Миладинов (1830-1862), роден в Струга. Активен деец на Българското възраждане. Заедно с брат си Димитър през 1861 г., подпомогнат от хърватския епископ Щросмайер, издава „Български народни песни".

[5] Георги Стойков Раковски (1821-1867), български революционер-демократ.

РАЙКО ЖИЗНИФОВ[1]

1

Из предговора към превода на „Слово за полка Игорев" (1863 г.)

Ние за български език броим този език, който се говори по цяла Македония, Тракия и България, между говорите на който има много малка разлика, но ние, както и всеки българин не късоглед, не можем да речем, че словото ръка или вòда е македонско или тракийско, а ръкà или водà е българско, защото няма македонци, няма тракийци като отделни народи, а има славяни-българи, които живеят по речените места, имената на които, може би, имат си право в земеописанието, а не в народността; накъсо да речем, има един цялостен народ български и един език български, който, както и всеки който му е драго друг език, се дели на наречия ... Още е далеко това време, когато всички българи ще пишат еднакво без най-малка разлика. Че ще дойде това време вярваме и твърдо вярваме.

Македония. Сборник от документи и материали, с. 197.

[1] Райко Жинзифов (1839-1877), роден във Велес. Изтъкнат деец на Българското възраждане.

2

Из реч пред Славянски конгрес в Москва (1867 г.)

Братя славяни! Като българин аз ви моля да ми позволите да кажа няколко скромни думи от името на това славянско племе или народ, известен под името българи, който населява значителна част от Балканския полуостров ...

Все пак обаче да не забравяме, че нашите славянски просветители и изобретатели на славянската писменост св. Кирил и Методий са се родили в българска или, което е все едно, в славянска Македония, че те са живели и израснали сред този народ, предците на който са говорили същия език, който славянските просветители са изучили основно и на който те са превели евангелието ...

Братя! Тук не е място, пък и аз нямам време, за да разкрия скрижалите, в които са написани историческите съдбини и дела на българския народ. Също така аз сега не мога да изложа пред вас какво място е заемал и заема българският народ в хода на историческото развитие на славянските народи и какви основи е поставил той за развитието на славяно-руската словесност в руската земя със своите произведения на славянски или древнобългарски език. Но аз смятам за свой свещен дълг да кажа на руския народ, че сега целият български народ пъшка под тежкото непоносимо иго на азиатските варвари! Братя руси! Нима вие, могъщи и силни духом и телом, ще забравите този многострадален

български народ, който повече от пет столетия се намира под ненавистното иго на свирепите и кръвожадни турци? Нима вие, които Бог е наградил с всички блага, в широкия смисъл на думата, не ще протегнете ръка за помощ на страдащия български народ? Братя! Българският народ напълно вярва, че когато настъпи часът, а този час не е далеч, целият руски народ ще побърза да му се притече на помощ, за да го избави от многовековното тежко иго! ...

Позволете и на мен да кажа няколко думи на български.. Затова аз предлагам българска наздравица: ...

Нек ся ширит, са раздава
В България горня, долня,
От Вардара до Дунава,
Дума свободна, народна.

Пак там, с. 230-232.

КУЗМАН ШАПКАРЕВ[1]

1

Из „Автобиография" относно учебното дело в Македония (1864 г.)

Родословие и житие на Кузман, син Тасев (Атанасов), син Песхалов, син на Михаил Шапкаров от Охрид. Михаил Шапкаров, родом българин от село Лесковец, един час източно от Охрид на западното ребро на планината Петрино...

В тригодишното почти време, що учителствах в Струга, две доста забележителни неща взеха място (сторих). Що за пръв път аз въведох в училището да се учи и майчиният ни език - българският, който от един век почти напред (70 години) беше изчезнал. Следователно се въведе и в църквата. За това въвеждане причина бе приснопаметният Димитър Миладинов... Този приснопаметен мъж, бидейки от много години елински учител, може би и гръцки спомагател, а български гонител, на последните си години (по подражание на св. Павел) позна заблуждението, в което се намираше не само народът български, що населява цяла Македония, но и той същият се отхвърли от заблуждението си и с пламенна ревност се грижи дори до мъченическата си смърт за нравственото разбуждане на народа и за въвеждането на българския език по българските училища и църкви, в които беше влязъл гръцкият език. Това поприще на приснопаметния мъж ми даде такъв повод и на мен да въведа в училището ми българския език.

Македония. Сборник от документи и материали, с. 205-206.

[1] Кузман Шапкарев (1824-1909), роден в Охрид. Виден деец на българското възраждане в Македония.

2

Четивото „Вера и народност" от „Български буквар" (1868 г.)

Питание: Що е най-свето человеку?

Отговор: Верата и народността.

Питание: Спроти верата какъв си?

Отговор: Християнин.

Питание: А по народност що си?

Отговор: По народност съм българин.

Питание: Защо?

Отговор: Защото съм роден от татко и майка българи и говоря (сборувам) български.

Питание: Не се ли случва да измени човек вярата и народността?

Отговор: Има такива люде, що си изменят верата и народността, току те чинят най-тежък грях; такива люде се имат от хората за предатели. Те никому не са мили, ами всеки ги мрази и ненавижда, затова аз никога не ще простя да ми мине такова нещо в ума ми и всякога ще се мъча да свестявам такива изумени люде.

Пак там, с. 232.

ИЗ ПРОТОКОЛА ЗА УЧРЕДЯВАНЕ НА БЪЛГАРСКА ОБЩИНА ВЪВ ВОДЕН (7. V. 1870 г.)

Ние, долуподписаните воденски съграждани, православни жители, бидейки родом българи и покорни поданици на Н. И. В. султан Абдул Азис, ... единодушно и съгласно, като се основаваме на дадения ни царски ферман и правителствените закони, законно избрахме си народна община и епитропия, които с общински печати упълномощаваме и задължаваме да се трудят и работят, когато е нужно и пред честното правителство да се представляват за нас и наше лице и уста да бъдат. Задължителната им работа е в три неща: 1-во, като чисти българи не признаваме гръцката патрика и нейните владици, затова искаме да ни донесат от народната ни Българска черква български владика; 2-ро, в училищата ни искаме да е пръв майчиният език и на него първо да се възпитава челядта ни, после на турски и най-сетне, ако имат време, и на други; 3-то, в църквите ни искаме да слушаме молитвите, словото божие на езика си, както другите си братя българи по царщината.

Македония. Сборник от документи и материали, с. 258.

ЕПАРХИИ ИМАЩИ ПРАВО НА ПЛЕБИСЦИТ ЗА ПРИСЪЕДИНЯВАНЕ КЪМ БЪЛГАРСКАТА ЕКЗАРХИЯ (1871 г.)

Скопие. Тая епархия се състои от 4 кази с 462 села, всички български.

Дебър. Две кази, 178 села, от които 16 са арнаутски, а всички други български. Българският език се употребява по черквите на всичките села, български и арнаутски.

Охрид. Четири кази, 206 села, всички български, освен шест, които са влашки, и друго едно със смесено население.

Пелагония. Битолската епархия има 2 кази с 206 села, всички български, освен три, които са влашки. Главният град е смесен.

Гърците бяха пръснали, че битолските българи са се помирили с владиката си; известието е лъжовно и основано на интриги.

Мъглен. Три кази и няколко нахии със 130 български села.

Струмица. 3 кази и 2 нахии със 178 села, до едно български.

Кастория. Български села 304, влашки 16.

Поляна. Три кази със 105 села, всичките български..

Драма. Три кази. Жителите в Неврокопско са всичките българи; жителите в Драмско и на двете нахии са размесени с превишение на българите.

Мелник. Три кази; всичките села са български, само градът е размесен.

Воден. Две кази с 80 села, всичките български.

Македония. Сборник от документи и материали, с. 269-270.

ПЛЕБИСЦИТЪТ В СКОПСКА И ОХРИДСКА ЕПАРХИЯ ЗА НАЗНАЧАВАНЕ НА БЪЛГАРСКИ МИТРОПОЛИТИ (1874 г.)

Според направения плебисцит в Скопската и Охридската епархия за назначаване на български митрополити съгласно с чл. 10 от фермана за учредяване на Българска екзархия се установи, че от 8698 християнски къщи в Скопска епархия само 567 къщи желаят да останат под Гръцката патриаршия, а останалите 8131 къщи са изказали желание да минат под духовното ведомство на Българската екзархия.

А според сведенията, дадени от солунския вилает с дата 21 мухарем 1291 г. [27 февруари 1874 г.], от извършения плебисцит се установява, че в гр. Охрид и околността му само 139 човека са поискали да останат под Патриаршията, а 9387 човека са изказали желание да минат под ведомството на Българската екзархия.

Македония. Сборник от документи и материали, с. 290.

ПИСМО НА МЕТОДИ КУСЕВ ДО ГРАФ Н. П. ИГНАТИЕВ

Ако е истина, че при всичките положени от Вас старания се види вече за невъзможно по диктуването на други, види се, по-важни интереси да се освободи и другата почти половина част от народа ни, която имала злочестината да населява провинциите на Тракия и Македония, където се намира най-чисто българско население, и именно в първата и в болшинството от другите племена, тогава тези злощастници, които най-много са страдали от турското иго и от гнета на гръцкото духовенство, като претърпяха още и последните ужаси и разорения, последвани от настоящата война, вярваме, че в заключението [на] мира не ще бъдат така изоставени, и нямаме никакво съмнение, че ще направи-

те нещо и за тях, щото ако не е възможно да се улучши засега състоянието им, поне да не се намерят на часа още от провъзгласяването [на] мира в по-незавидно от първото си положение, което им приготовлява самото отцепване от техните братя не само в политическо, [но] по-лошото и в църковно отношение.

Ваше сиятелство!

При всичките тези наши убеждения прося извинение, ако си позволя, от една страна като упълномощен от македонските българи, според даденото на Ваше сиятелство пълномощно писмо, от друга както пред църковното ни духовно началство, така и пред турското правителство за присъединението [на] народа ни под едно църковно самоуправление, да представя пред Ваше сиятелство, водим от дългогодишния си опит, че българите в Македония, при все гдето те са се намирали постоянно като в пъкъл под ужасните злодейства на турчина, които многократно бидоха представени и чрез мене пред всичките министри от 1869 лято насам, ще носят изново пак, с по-голяма обаче горест, тежкото иго на турчина ... И пак казвам, македонските българи ще хранят надежди и за в бъдеще да си допазят и вярата, и народността и единственото обаче и неизбежно условие, че при отцепването на братята си в политическия си живот ще направляваме така, щото да не им се наложи тежкото иго на гръцката църковна власт, иго, което като най-враждебно на езика ни и на народността ни след дългогодишна борба, пълна с ужаси и жертви, можаха едвам да строшат; и още, ако не се позволи на турските преселници от освободените места на България да се поселят по техните места. В противен случай, ако българите от неосвободените места не се осигурят, в тези два случая, Ваше сиятелство, знаете че освобождението [на] първата половина от народа ни ще бъде причина за унищожението [на] другата половина, от която едни, по-простите, ще бъдат изгубени за славянството, а други, по-събудените - за православието.

Ваше сиятелство!

Една от последните мои длъжности към отечеството ни като българин-македонец, който посвети живота си за присъединяването [на] народа ни, и към православната вяра като духовно лице считам да изпълня с настоящето си в тази последна минута, като представя и се помоля на Ваше сиятелство да се обърне особено внимание върху тези два случая - [подчиняване] македонските българи под властта на гръцката патриаршия, и преселването на турските преселници по тези места, които въпреки всякаквите предполагаеми мерки и надежди са в състояние да донесат последното опустошение на православните българи по неосвободените места.

Одрин
12 II 1878 г.

С дълбоко почитание на Ваше сиятелство
покорний молитвеник архимандрит Методий Кусев[1]

Македония. Сборник от документи и материали, с. 330-331.

[1] Методи Кусев (1837-1922), роден от Прилеп. Пламенен борец за българска духовна и политическа независимост.

АПЕЛ НА МАКЕДОНСКИТЕ БЪЛГАРИ ДО ВЕЛИКИТЕ СИЛИ

Познати са вече на цял свят вековните страдания и мъки, на които бяха беззащитно изложени християните под турското фанатично господство. Познато е също, че адските изтезания, които особено претърпя в последно време миролюбивият български народ от турското безпримерно варварство по всичкото пространство на бащиното му огнище в Мизия, Тракия и Македония, подигнаха общо негодувание в образования свят и най-после извика Руско-турската война, която недавно престана по следствие на сключения в Сан Стефано помежду двете воюващи страни мирен договор.

Всичкият български народ се зарадва като видя, че желанията му се изпълниха и нуждите му се удовлетвориха, и ние всите българи в Македония със силата на Санстефанския договор чакахме с голямо нетърпение освобождението си от беснеещото още над нас турско варварство. Но наместо това за голяма жал виждаме, че местните власти от една страна, и гръцкото духовенство от друга, с различни средства изнудиха от някои наши невинни братя подписи, за да ги злоупотребят, като уверят Великите поръчителни сили, че уж ние сме били гърци и сме желаели само улучшено statuquo, а не присъединяването си с новоучреждаемото Българско княжество. Това безнаказано подиграване с нашите подписи, сиреч с народното ни име и чувство, дълбоко наскърби всички ни, особено при предположението, че такова едно лъжливо изявление от страна на македонските българи може да се е вече подало и на Ваше Високопревъзходителство. Поради това покорно подписаните представители от разни общини в Македония осмеляваме се днес най-смирено да Ви поднесем настоящото прошение, с което като протестуваме против всеки злоупотребител на нашите подписи, същевременно умоляваме Ваше Високопревъзходителство в името на правдата и човеколюбието да благоволите да подействувате пред честното правителство на Негово [името на съответния държавен глава] за да се определи, ако би било нужно, една комисия, която ще може най-здраво и най-безпристрастно да изпита и да се увери на мястото, че нашите желания и нужди са общи и неразлъчни с тия на нашите братя българи, които населяват Мизия и Тракия, и с такъв начин да престанат еднаж за винаги безсрамните викове на незначителния помежду ни гръцки елемент, който не престанува да безпокои човеколюбива Европа във възвишените ѝ чувства и намерения към страдающите.

В твърда увереност, че милостиво ще погледнете на тая ни смирена просба, вземаме чест с най-дълбоко почитание да се наричаме на Ваше Високопревъзходителство покорнейши слуги.

Македонски българи,
представители от разни общини от Македония

[печати]
Велешко църк.
настоятелство, 1868 г.

Солун, 20 май 1878 г.
Представители велешки
Саздо Петрушев Шулев,
Ан. Георгов

Струмишка църковна община, 1870 г.	Представители струмишки Ставруш Тимов Константин Русович
Скопско българско общество, 1870 г.	Представители скопски Тодор Стевкович Йован Карагеоров

Българска община
в Битоля, 1872 г.

Прилепска българска община	Представители прилепски Христо х. Илйов
Неготинска българска община, 1871 г.	Представители тиквешки х. Арсо Христо Николов Христо Фукара
Гевгелийска българска община, 1871 г.	Представители гевгелски Георги Баялцали Ичо Доганов
Кукушка българска община	Представители кукушки Андон х. Стойков Михал х. Динов
Солунска българска община	Представители солунски Паунчев Никола Насто Стоянов
Ваташка община	Представители [от] Ваташа Мише Ризов Ризо Добрев [Имената не личат ясно]
Тетовска българска община, 1869 г.	Представители тетовски Иконом папа Серафим Зафир Николов
Кумановска българска община, 1870 г.	Представители кумановски Поп Божин Димо Иванов
	Представители [от] Радовиш Христофор Константинов Христо Ико[но]мов

	Представители воденски Трпче Стоянов Йован Безо
Серско-Мелничко-Драмско-Неврокопско учителско дружество	Настоятели училищни Стефан Шаманджиев Георги Любйаховский
Петрички казалийски съвет	Представители петрички Стоян Георгиев Георги Урумов
Неврокопска българска община	Представители неврокопски
Д. Хисарски казалийски съвет	Представители [от] Демир Хисар Поп Димитри Кърчевски Иван Голаганов
Щипска българска община,	Представители щипски Мано Панайотов
Кюстендилска епархия	Лазо х. Димитров
Серска българска църковна община	Представители серски Илиа Иованов Касаров Иван Братанов
Драмска българска църковна община	Представители драмски Печу х. Оглу Алекси Чанов

Й. Иванов. Български старини из Македония. С., 1931, с. 655-659.

ИЗ ПИСМО НА ОХРИДСКИЯ МИТРОПОЛИТ НАТАНАИЛ[1] ДО И. С. АКСАКОВ[2]

Преминаването през Балкана на победоносните [руски] воини, спирането им пред вратите на Цариград, преминаването им от София до Кюстендил и подписването на Санстефанския мирен договор не оставиха нито у един българин и най-малката следа от съмнение за освобождението им и съединението им в едно цяло и по род, и по език, и по вяра, и по дух. Всички се радваха, всички благодаряха на своя човеколюбив освободител и изпращаха вседушни молитви към бога-промислител за неговото скъпо здраве и за укрепването на светая Рус...

[Берлинският] конгрес даде на част от половината българи Българското княжество, на друга част - турска автономия, и на трета част - сръбска и румънска независимост. Къде е другата половина? Къде са българите от Македония, тези страдалци на старозаветна България? За македонските българи, които ежедневно, ежеминутно търпяха в продължение на пет века повече от всички убийства, насилия, тъмнични затвори, насилствена смърт, грабежи, отнемане на собствеността и пълно поробване, няма и помен... Надявайки се на присъединение към своите придунавски и тракийски братя, хиляди от тях, напускайки дом и родители, жена и дете, братя и сестри, тръгнаха срещу общия им поробител. Тези българи при цялата смелост на юнаците им в сръбските борби и защитата на Шипченския проход, които с отчаяна смелост се хвърляха на всички опасности само за да достигнат по-скоро до своите мрачни жилища и да избършат сълзите на робството у своите близки и роднини, тези българи, казвам, сега се лишават от всичко и се оставят в още по-лошо положение и робство у своите петвековни кръвопийци. Санстефанският договор установи окупационната линия до Кюстендил, а [Берлинският] конгрес лиши македонските българи и от правото да се наричат българи, с тях заедно той заличи вече и самото име Македония...

24 VII 1878 г. Митрополит Натанаил Охридски

Македония. Сборник от документи и материали, с. 343-345.

[1] Натанаил Охридски (1820-1906), роден в с. Кучевица, Скопско. Активен деец на църковно-националните борби на българите в Македония.

[2] Иван С. Аксаков (1823-1886), руски публицист и славянофил.

ПЪЛНОМОЩНО НА БЪЛГАРИ ОТ МАКЕДОНИЯ ЗА УЧАСТИЕ В УЧРЕДИТЕЛНОТО СЪБРАНИЕ НА КНЯЖЕСТВО БЪЛГАРИЯ

Долуподписаните урожденци македонци с настоящето си упълномощаваме от наша страна достопочтените господа: Димитрий Протич от Велес, Никола Диамандиев от Охрид, Косте х. Трайчев от Кратово, Наум Симов от Битоля, Димитрий х. Андонов от Щип, Атанас Радев от Кочани, Димитрий П. Георгиев от Струмишко и Стоян Костов от Скопие - да телеграфират до Народното събрание в Търново и да изразят горещото желание на всичките жители българи от Македония, което се състои в единството на народа ни, както много пъти сме изразили пред Европейските сили, а за разделението от братята ни сме протестирали не еднажди и не ще престанем да протестираме и да се стремим за обединението ни, докле тече в жилите ни българска кръв. Заради това се упълномощават гореречените господа да обърнат вниманието на г-да представителите от Свободната България върху това нещо и заемат в сериозно внимание това наше неотемлимо желание да употребят всичките сили да не останем под несносното вече за нас иго.

В уверение на вишенаписаното даваме настоящето пълномощно със саморъчните ни подписи.

13 II 1879 г. [Следват 25 подписи]

Македония. Сборник от документи и материали, с. 358.

ИЗ ПРОШЕНИЕТО НА ЦАРИГРАДСКИТЕ МАКЕДОНСКИ БЪЛГАРИ ДО ПОСЛАНИЦИТЕ НА ВЕЛИКИТЕ СИЛИ В ЦАРИГРАД

Единственото прилично средство, за да се поддържа порядъкът, да се обезпечи общият мир, да се дадат улеснения за свободното и мирното развитие на християните в Македония и да се направи мирът в Изтока траен съобразно с интересите на Европа и на правителството на Н. И. В. султана, състои само в строгото и бързо приложение в действие из областта ни на споменатия 23-и член [на Берлинския договор], тъй щото да отговаря на нуждите и обичаите на населението, ние имаме честта да молим в името на човещината и образованието чрез личността на Ваше Превъзходителство, правителството което Вие представлявате, да изволи да посредничествува, щото веднага да се вземат потребните мерки, чрез които да се даде край на отчаяното ни положение, да се турят по-скоро в действие преобразуванията, позволени от споменатия договор, да се присъединят всичките епархии и кази, които са населени повече от българи и от които се съставлява Македония, т.е. епархиите Дебърска, Охридска, Костурска, Леринска, Битолска, Воденска, Мелнишка, Скопска, както и казите Паланка, Джумая, Щип и пр., и от тях да се направи един вилает.

9 I 1880 г. [Следват 102 подписа]

Македония. Сборник от документи и материали, с. 364-365.

ИЗ „УСТАВА НА БЪЛГАРСКИТЕ МАКЕДОНО-ОДРИНСКИ РЕВОЛЮЦИОННИ КОМИТЕТИ“ (1896 г.)

Чл. 1. Целта на Б. М. О. Р. К. е придобиване на пълна политическа автономия на Македония и Одринско.

Чл. 2. За постигане на тая цел те са длъжни да събуждат съзнанието на самозащита у българското население в казаните в 1 чл. области, да разпространяват между него революционни идеи чрез печата или устно и да подготвят и подигнат едно повсеместно въстание.

Чл. 3. Член на Б. М. О. Р. К. може да бъде всеки българин без разлика на пола, който не е компрометиран с нищо нечестно и безхарактерно пред обществото и който обещава да бъде с нещо полезен на революционното освободително дело.

Македония. Сборник от документи и материали, с. 390.

ИЗ „ПРАВИЛНИКА НА БЪЛГАРСКИТЕ МАКЕДОНО-ОДРИНСКИ РЕВОЛЮЦИОННИ КОМИТЕТИ“ (1896 г.)

Чл. 15. Всеки член при постъпването в Комитета трябва да положи клетва, която гласи:

„Заклевам се в Бога, вярата и честта си, че ще се боря до смърт за свободата на българите в Македония и Одринско, че ще се покорявам безусловно на началството и безпрекословно ще изпълнявам заповедите му; че няма да издам никому нито с дума, нито с дело тайната, с която днес се увенчавам, и всичко онова, което от днес нататък ще чуя, видя и разбера по делото. В противен случай нека бъда убит от едного от другарите с револвера или камата, които тук целувам."

Македония. Сборник от документи и материали, с. 393.

ГЬОРЧЕ ПЕТРОВ[1]

Из книгата „Материали по изучаването на Македония" (1896 г.)

Македонското население [се] състои от българи, турци, арнаути, власи, евреи и цигани. Не може да се определи точно колко е количеството на цялото население и колко се пада на всякоя от изброените народности, защото няма статистики. Напоследък турското правителство обърна внимание и на статистиките във всяко отношение на поданиците на султана. Във всеки вилает е предвидено да излиза по един голям вилаетски календар или „Салнаме"... В Скопско числото на българите и арнаутите естествено ще бъде намалено...

VI. Б ъ л г а р и. Те съставляват масата на населението в областта, която описвам. При всичките извъртания на официалната статистика пак те фигурират повече от половината на цялото население. Аз не можах сам лично да събера точни данни за числеността на населението и заради туй никакви цифри не давам. Описанието на българското население го направих при отдела на Топографията, тъй щото излишно е да повтарям тук същото нещо и да влизам в подробности.

Македония. Сборник от документи и материали, с. 389-390.

[1] Гьорче Петров (1864-1921), роден в с. Варош, Прилепско. Един от видните създатели и ръководители на ВМОРО.

ИЗ ПИСМО НА ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ[1] ДО НИКОЛА МАЛЕШЕВСКИ[2]

5 I 1899 г. Колйо,

Всичките ти писма, досега изпратени от теб и чрез теб, съм получил. Отцепленията и разцепленията никак да не те плашат. Действително жалко е, но що можем да правим, когато си сме българи и всички страдаме от една обща болест! Ако тая болест не съществуваше в нашите прадеди, от които е наследство и в нас, нямаше да попаднат под грозния скиптър на турските султани. Наш, разбира се, дълг е да не се поддаваме на тая болест, но можем ли същото да направим и с другите лица? Пък имаме заето и нещо от гръцките болести, а именно - колкото глави, толкоз капитани. Пустата му слава!... Всеки иска да блесне, па не знае фалша и на тоя блясък. Вай на тез, над страданията на които всички тез комедии, дет се разиграват.

Македония. Сборник от документи и материали, с. 406.

[1] Гоце Делчев (1872-1903), роден в Кукуш. Виден деец на Вътрешната македоно-одринска революционна организация (ВМОРО). От 1896 г. задграничен представител на организацията в София. По-късно главен организатор и ръководител на въоръжените сили на революционната организация.

[2] Никола Малешевски, роден в с. Берово, Малешевско. Пунктов началник на ВМОРО в Дупница. Близък сратник на Гоце Делчев и Гьорче Петров.

ИЗ ОКРЪЖНОТО НА ГЬОРЧЕ ПЕТРОВ, ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ И ДРУГИ ДО ДЕЙЦИТЕ НА ВЪТРЕШНАТА ОРГАНИЗАЦИЯ (1901 г.)

Две събития, едно от друго по-съдбоносни за освободителното дело, едновременно нанасят удар и на организацията ни - едното отвътре, другото отвън - и правят положението ѝ така деликатно, както не е бивало никога досега. Мислим, че при това положение вършим една услуга, попълваме една празнота в работата, като изпращаме с настоящото окръжно осветления по тези събития и мерките, които намираме за необходимо да се вземат ...

По обща заповед от Цариград и по предварително обмислен план турските власти в цялата страна почти едновременно вземат мерки, които гонят следующите три общи цели:

П ъ р в о. Да изловят всичките по-живи, по-събудени и по-юначни българи, за които се има доношения, подозрения или просто за които може да се допуска, че са в състояние да подбуждат и водят народа; чрез тях, чрез заловени документи и комитетски книжа по обиските да залови всичките нишки на революционното дело, за да може веднага да го смаже.

В т о р о. Да съсипе материално и да убие морално селското население като по-беззащитно и да всее ужас и трепет в градското население, за да може по тоя начин да отстрани почвата за виреене на революционното дело на страната, ако избягалите от ръцете му или новодошли някои водителски сили биха се опитали да го подновят и продължават.

Т р е т о. Градовете и селата, даже и полетата да стегне в железни обръчи, та да стане положително невъзможна всяка обществена деятелност на българина.

Македония. Сборник от документи и материали, с. 416.

КОЦЕ ЦИПУШЕВ

Скръбната вест за смъртта на скъпия Гоце (Делчев) ме покърти дълбоко не само поради личната ми привързаност към него, но и поради това, че добре разбрах кого сме загубили. Безброй спомени възникнаха в съзнанието ми... Ето, Гоце ме вика при себе си и ми казва: „Ципушев, бъди готов, кажи и на всички наши другари да се приготвят, защото ще образувам голяма чета под мое войводство и ще отидем да се бием, заедно с нашата (българската) войска, за поробените братя на север. За известно време ще обърнем гръб на Македония." Това бе през лятото на 1900 г., когато избухна големият конфликт между Румъния и България по повод убийството на Михайляну, редактор на в.

„Адевърул"; войната изглеждаше предстояща.

Изпъкна в мисълта ми, между многото други спомени, и един разговор, в който Гоце ни обясни същността на нашата борба. Веднъж няколко души го запитахме: „А бе, Гоце, защо ние се борим за автономията на Македония и Одринско, когато по-добре ще бъде да се борим за освобождението им и обединението им с майката отечество?" Тогава Гоце ни отговори: „Другари, не виждате ли, че сега не сме роби на разпадащата се вече турска държава, а сме роби на европейските велики сили, пред които Турция подписа своята пълна капитулация в Берлин. Затова трябва да се борим за автономията на Македония и Одринско, за да ги запазим в тяхната цялост като един етап на бъдещото им присъединяване към общото българско отечество." Това бе ясната и точна преценка на Гоце за борбата на ВМРО. По-късно големият вожд на ВМРО Тодор Александров разбираше нашата борба по същия начин - че автономията на Македония е само етап за присъединяването към майката-отечество.

К. Ципушев. 19 години в сръбските затвори. Спомени. С., 1943, с. 32-33.

ТОМА КАРАЙОВОВ[1]

(Из разговора му с австрийския посланик в Цариград барон Гизл, проведен на 5 VII 1903 г.)

Аз говоря от името на Вътрешната организация, на всички комитети не само в България, но и в Македония, ако искате, от името на всички български македонци ...

Вие добре познавате двете [задачи] на българските македонци - ние досега сме се борили и ще се борим, за да осигурим за тях живот, достоен за човека, и свобода.

Нашите надежди естествено са насочени към подкрепа от страна на Европа, на първо място, на сродната по кръв Русия, и към активна помощ от своя народ в България...

Още миналата година в конференции беше разисквано между водачите на движението и по-късно бе решено да се замоли Негово Величество царят и крал Франц Йосиф за защита на македонските българи и те да бъдат поставени под протекторат в Негово Величество.

Главна заслуга за това решение е имал загиналият организатор на активната борческа агитация - Делчев...

Лично аз съм от Скопие, от години изучавам турски език и съм се явил на изпит в Правната академия в Цариград, за да постъпя на държавна служба.

Изпита съм взел, но искането ми да бъда назначен бе отхвърлено. Така от мирен поданик аз постепенно станах революционер.

Македония. Сборник от документи и материали, с. 458-460.

[1] Тома Карайовов (1868-1951), роден в Скопие. Активен деец на македоно-одринското движение.

ИЗ РЕЗОЛЮЦИЯТА, ПРИЕТА НА МИТИНГ НА ЩИПСКИТЕ ГРАЖДАНИ

Днес, 13 септември 1908 г., щипските граждани на брой около 3000 души, събрани в училищния двор на митинг, за да протестират против вътрешните беззакония и насилия по изборите на гласни в града и околията, след като изслушахме ораторите, взехме предвид:

1. Че са нарушени чл. 5, 6, 12 и 30 от Избирателния закон, като неразяснени добре;

2. Че са много криво разпределени секциите в околията, пример в Пишичката секция са поставени 21 български села срещу едно само турско, когато в с[екция] Кьоселер при 11 турски села са поставени само 5 български; в с[екция] Щарвулево при 18 турски села са поставени 3 български и др.;

3. Че за центрове на всички секции са поставени само турски села, и то от ония, които са най-отдалечени и прочути по своите минали зверства, например Пишица;

4. Че е отнето правото на глас на много български граждани.

Македония. Сборник от документи и материали, с. 514.

ИЗ РЕЧТА НА ПАНЧО ДОРЕВ[1] ПРЕД ОТОМАНСКИЯ ПАРЛАМЕНТ (19 I 1909 г.)

Аз силно отблъсквам обвинението на г. Нали и другарите му, че отоманските българи са оръдие на панславизма и на Велика България ... Самата Патриаршия чрез своите сподвижници Кирил и Методий ни покръсти, състави ни азбуката и по такъв начин окръгли се езикът, с който се черкуваме. Не е само ферманът на султана, що създаде Българската екзархия. Ние имаме исторически документи и берати от самата Патриаршия за две български патриаршии: Търновска и Охридска. Последната съществуваше допреди 140 години. Така щото Екзархията не е нещо новосъздадено, а продължение на старите български патриаршии.

Да дойдем сега на въпроса за революционната организация в Македония. Хилми паша каза, че авторите на всички организации били вънкашни хора. Няма да откажа външни влияния и помощи, но не самият ли тиранически режим създаде тая революционна почва? Колкото пък се отнася до българската организация, въпросът стои съвсем инак. Българите най-напред се пробудиха и подириха свободата. Още преди датата 1897, така авторитетно казана от Хилми паша, дори още в 1892 вътрешни хора: Дамян Груев, родом от с. Смилево [Битолско], Гоце Делчев от Кукуш и други все от вътрешността, туриха основа на вътрешната организация, която винаги е стояла на самостойна и независима почва. Тя се е борила против всички чужди попълзновения и в 1902 г. повече от самото правителство се противопостави на върховистките чети. Действително не мога да откажа, че имаше външно влияние и външни помощи, но аз мисля, че всичко това бе резултат на деспотическия режим. От тая

дата в Македония нямаше върховисти, а две фракции, разделени по лични съображения на вътрешната организация ... На мястото на всяка унищожена чета се появяваше друга, готова да жертвува живота си за свобода, правда и законност ...

Казва се и за пропаганда. Пропаганда значи: нещо, което го няма, да го създадеш. А пък отоманските българи имахме представители от Битоля, Скопие, Солун, Охрид още в първия парламент. Ако организацията работеше само за българизма, то това щеше да направи преди въстанието, когато беше в апогея и силата на влиянието си... Подир въстанието със стотини села бяха опожарени, опустошени; с хиляди хора [останаха] без дом и покрив, без храна и средства. Ето в туй време гръцките митрополити, които използуват всеки законен и незаконен претекст, с разни злодейства, заканвания и заплашвания накарват да минат в лоното на Патриаршията почти всичките села от най-много опустошените през въстанието: Леринска, Костурска и Лозенградската каза; от Солунската селата: Градобор, Ново село, Дудуларе; от Дойранско - Патарос, Акенджали, Сурлево; от Серската - Лагос, Дутли, Баница, Горно Фращани, Ореховец, Кула, Караджово, Христос, Чучулигово; от Неврокопската - Черешово, Зърново; от Драмската - Висока, Кобалница, Скрижово; от Гевгелийската - Горна Бещава. Това са официални данни, които никой не може да откаже...

Да дойдем до черковния въпрос. Черквите не са нито на Екзархията, нито на Патриаршията, а на селяните, с чиито труд и средства са направени ... Затова черквите са се управлявали досега от епитропство, избрано от селяните... Даже българските села от Одринската и Солунската кази, които минаха под католичеството, а не под православната Екзархия, задържаха със себе си черквите и училищата. При това този въпрос не е чисто религиозен; ако беше така, то крепителката на християнството, Патриаршията, наместо да затвори съществуващите черкви, ще прави по още четири-пет във всяко село. Значи този въпрос е чисто политико-социален...

Аз не съм краен. Аз съм против всички, било българи или гърци, които искат да използуват този въпрос за размирие. Аз съм да се разреши по един справедлив и легален начин.

Македония. Сборник от документи и материали, с. 544-546.

[1] Панчо Доревъ (1878-1938), роден в с. Пътеле, Леринско. Виден български журналист, дипломат и общественик.

ТЕЛЕГРАМИ НА БЪЛГАРСКИТЕ ОБЩИНИ В МАКЕДОНИЯ ДО ОТОМАНСКИЯ ПАРЛАМЕНТ ЗА ЗАТВОРЕНИ ЧЕРКВИ И УЧИЛИЩА

1

Прилеп

Днес, 15 януари [1909 г.], прилепските граждани, събрани на митинг, като взеха предвид:

1. Многото и систематични злоупотребления с избирателния закон с цел да се увредят правата на българското население;

2. Върлуването на гръцки чети в местността Мориково и трескавата им дейност за възбуждане към нови вълнения българите патриаршисти;

3. Вълнението на сръбските чети в сев.-източната и сев.-западната части на околията, за да държат в респект завладените с терор през стария режим български села;

4. Явното съпротивление на сърбоманите по внушение на сръбски чети, поради което българската църковна община не можа да вземе във фактическо владение Зързеския и Слепчанския манастири, които със законни решения на съда са признати за нейна собственост;...

6. Недаването ред на болшинството българи от с. Върбяни да служат в селската черква, която държат малцинството сърбомани;

7. Заемане българското училище в с. Бешица от гръцки учител със съдействието на Куртиш онбаши от Битолския мюдурлук въпреки желанието на селото.

2

Битоля

Българските граждани на Битолската каза, събрани повече от 8000 души на митинг, след като изслушахме речите на говорителите и като взехме предвид:...

3. Че в селата Дихово, Клабучища, Новаци и Средно Егри, населени от българи и в голямото си болшинство, са заявили, че минават под Екзархията още преди 5 месеца и са водили оттогава упорита легална борба са своето свещено право на свободно вероизповедание;

4. Че мимо това заявление и тази борба черквите и училищата в Клабучища, Новаци и Средно Егри са затворени и в Дихово патриаршистите българи, всичко 15 къщи срещу 50 екзархийски, си служат с черквата и училището, а грамадното болшинство при наличността на общинските две къщи и училище е принудено да учи децата си в частна къща и е лишено от гробищата си.

3

Тетово

Черквата, която беше обща на българите и гъркоманите в Ст. Варошанската махала, отдавна бе изгорена вследствие един пожар. Когато отпосле се почувства нужда от отделни молебни домове за гъркомани и българи, по взаимна спогодба помежду ни се реши, щото мястото, където бе построена старата черква, да се даде на гъркоманите, а пък долният етаж на училището, намиращо се в двора на черквата, да се предостави на българите за молебен дом, а от горния етаж на същото училище една стая да служи за училище на гъркоманите, а другите стаи - за училище на българите. Преди пет години обаче правителството затвори това училище и повече от 1000 ученика бяха принудени да продължат обучението си в съвсем влажни и тъмни места, където и днес се обучават. Дошлата специално за това анкетна комисия, без да

вземе под съображение съразмерността между българи и гъркомани и оценявайки църквата за 1000 лири, реши гъркоманите да броят на българите 300 лири, като последните заявят, че нямат никаква претенция върху църквата! Ние българите, недоволни от това решение, протестирахме, но на нашите възражения за несправедливостта на това решение, което не отговаря на съразмерността на населението, не се обърна никакво внимание от надлежното място.

От Българската църковна община

4

Костур

От подведомствените ми села в Костурския духовен район, Битолски вилает, в селото Нестрам от 440 къщи 300, в с. Горенци от 350 християнски къщи 200, в с. Д. Куманичево от 80 къщи 75, в с. Старичени от 60 къщи 52, в с. Осничени от 50 къщи 45 и в с. Желово от 250 къщи повече от 200, макар и да са под ведомството на Българската екзархия, но и до днес църквите и училищата им, съградени от самите селяни, остават в ръцете на малцинството гъркомани... Като слушаме техните [на гръцки агенти и гъркомани] всекидневни закани и хвалби спрямо българите, че март ще дойде и тогава ще видите, от тези именно обстоятелства повереното ми българско население се намира в недоумение, вследствие на което покорно моля да се разреши в Парламента окончателно църковно-училищният въпрос, както и да се тури край на гръцките бунтовнически замисли и планове.

Председател на костурската българска
църковна община: Иларион

5

с. Емборе, Кайлярско

Църквата „Св. Константин и Елена", намираща се отпреди 25 години в ръцете на българите от Емборе, което брои 200 къщи българи екзархисти и 20 къщи патриаршисти, преди 8 години гръцкият леринski владика с кайлярския каймакамин насилствено взеха от нас българите и я предадоха на 20-те къщи гъркомани.

Селото Палеор брои около 80 къщи екзархисти и гъркомани 30, докато последните имат право 3 пъти в месеца да се черкуват в единствената селска църква, екзархистите се допускат само два пъти. Това е една неправда спрямо българите.

Жителите от селата Дорутово и Асанкьой, бидейки българи, поискаха да четат в църквите и училищата на езика си, но кайлярският каймакамин не им позволи.

16 I 1909 г. Общински председател: Папа Георги

6

с. Г. Куфалово, Солунско

В името на правдата молим да ни се отвори църквата, която до ден дне-

шен е затворена от страна на правителството и сме лишени от молитвен дом, при все че сме екзархисти още от 1903 г.

От страна на цялото българско население на брой 180 къщи.

Мухтарски печат: Георги Костадин

7

с. Даудбал, Солунско

Молим Ви от името на 18 български екзархийски семейства да ни се предаде припадащата част от селското училище и черкуването ни да става подред в селската ни църква, която е направена с парите на цялото село и която е предадена от страна на правителството само на 17 семейства патриаршисти.

От името на българското население в с. Даудбал

8

с. Саръчево, Солунско

От името на 10 български екзархийски семейства молим да ни се даде припадащата част от селското училище и да ни се разреши подред черкуването в селската ни църква, която е направена с парите на цялото село и която е предадена от страна на правителството само на 13 патриаршистки семейства.

От името на българите от с. Саръчево: кмет Диме Георги

9

с. Чохалари, Солунско

Молим Ви от името на 15 семейства българи екзархисти да ни се даде припадащата част от селското училище и черкуването ни да става подред в църквата, която е направена с парите на всички селяни и която още през стария режим е поверена на 19 семейства патриаршисти.

От името на българите в с. Чохалари: Алексо Трайков

10

Крушово

Църквата „Св. Петър и св. Троица", построена във времето още на битолския валия Ахмед паша с усилията и помощите на подведомственото на Екзархията население от гр. Крушово и околията и за построяването на която е добито нужното позволително пак от страна на българите и на името на българския епитроп, след като се служи в нея малко време, по причина на подстрекателствата и клеветите на гърците от 15 години насам стои затворена и е на срутване.

Че горната църква е принадлежала и принадлежи на българите, би установила всяка анкета. Ето защо умоляваме най-горещо от името на всичкото българско население за отварянето на църквата и предаването ѝ в наши ръце като на законни собственици.

Митрополитски наместник в Крушово: свещ. Лев
Членове: свещ. Богдан Никола Йосифов, Гл. Димитров, Ставре Секулов, Мито Кръстов

11

с. Просечен, Драмско

Селото ни, което се състои от 156 къщи български и 152 къщи гъркомански, има една църква. Гърците, ползвайки се от беззаконието на стария режим, присвоиха си църквата и днес я считат за своя собственост.

Кмет	Аза [член]	Аза [член]
Атанас Манол	Пенко Ванчо	Ангел

12

с. Горенци, Зъхненско

Селото ни брои 80 къщи български и 60 гъркомански и има две църкви и едно училище. Гъркоманите, ползвайки се от произволите на стария режим, заграбиха църквите и училището и ги владеят до днес.

Кмет	Аза [член]	Аза [член]
Атанас	Атанас	Кръсто

13

с. Егридере, Зъхненско

Селото ни, което се състои от 105 къщи български и 55 гъркомански, има едно училище и една църква. Гъркоманите, ползувайки се от благоволението на чиновниците през деспотическия режим, нарушиха закона и присвоиха си църквата и училището и ги считат за свои и до днес.

14

с. Карлуково, Зъхненско

Селото ни, което се състои от 150 къщи български и 45 къщи гъркомански, има едно училище и една църква. Гърците, ползувайки се от благоволението на чиновниците през деспотическия режим, нарушиха закона и си присвоиха църквата и училището.

15

Струмица

В Струмица има две църкви, които, макар и да са построени с помощите на цялото местно християнско население, сега се намират в ръцете на гърците... Въпреки постановлението на Министерството на правосъдието и вероизповеданията от 12 декември 1324 [1908] г., съобщено в Св. Екзархия, с което се разпореждаше да се отстъпи на българите мястото, находящо се при развалините на старата митрополия и купено от тях за 350 лири турски за построяване на църква - това постановление не се тури в сила. И по такъв начин, когато гърците имат три църкви, българите съвсем са лишени от молитвен дом. Справедливо ли е това? Апелираме към справедливите чувства на народните представители да удовлетворят законните искания на българите, които са лишени от молебен дом.

От името на българското население в Струмица: иконом Панделий

16

с. Върток, Гостиварско

Село Върток, населено изключително с българи, притежава българско училище. Във време на новото преброяване 15 къщи се обявиха за сърбомани и макар досега всички религиозни обреди на населението да се извършваха от български свещеници и се служеше на български, преди два месеца правителството разреши да се открие сръбско училище, като постанови същевременно черкуването да става под ред. Тъй като в селото ни няма никакви сърби, помолихме правителството да отмени горните си решения, обаче молбата ни не се уважи.

От името на българското население в с. Върток: свещ. Аркадий

17

с. Луново, Гостиварско

Преди двадесет години с нужното разрешение и със спомоществуването на Св. Екзархия в с. Луново се построи българско училище. Десет години след това се появиха сърбите, които четири години под ред бяха наели една частна къща, за да им служи като училище. На молбите им ние се съгласихме да им отстъпим за училище една от стаите на нашето училище. Научаваме се, че напоследък те са се отнесли до правителството - искали то да постанови да им се даде половината от училищното здание, което уж било тяхно.

От името на българското население в с. Луново: свещеник Анго

18

с. Маврово, Гостиварско

Селото Маврово брои 150 къщи, от които 90-100 са български. Преди четири години, при последното преброяване, това число се намали на 40 къщи, понеже, от една страна, мнозина българи се именуваха сърби, за да могат да отиват в Цариград, където достъпът на българите по изрична заповед не се позволяваше, от друга - заплашванията на сръбските чети, от трета - много наши съселяни, отиващи на гурбетлък в Сърбия, там бяха заставяни да се именуват сърби.

В селото ни има две църкви, едната струва 1000, другата 100 лири турски. Правителството освен гдето разпореди, щото голямата църква да се предаде изключително на сърбите, но постанови още, щото и в малката сърбите да служат две недели, а българите една. Понеже това е голяма неправда спрямо българското население, молим надлежното ви разпореждане, за да ни се предаде една от църквите, където да извършваме религиозните си обреди.

От името на българското население в с. Маврово: свещеник Трайко

19

Дойран

Преди двадесет и една година църквата, училището и градината с всичките им сервитутни притежания, собственост на цялото християнско население в гр. Дойран, предоставиха се без никакво за това разрешение под управлението на гръцката духовна община, представителка само на 150 гъркомански къщи.

А нещастното българско население, което брои повече от 400 къщи, извършва и до днес още своите религиозни обреди в една полусрутена къща-параклис.

От името на българското население в Дойран: кмет Мито

20

с. Валандово, Дойранско

Черквата и училището в селото ни, построени от нашите деди и прадеди, деспотическото правителство разпореди да се предадат на гъркоманите, а българското население, състоящо повече от 80 къщи, е лишено от правото да извършва религиозни обреди.

21

с. Фурка, Дойранско

Селото ни Фурка брои 78 къщи, от които 60 български, а само 18 гъркомански. Преди пет години чиновниците от деспотическия режим предадоха селската ни черква и училището на гъркоманите... Понеже черквата и училището ни са останали от деди и прадеди и са наше притежание, молим почитаемото Народно представителство да възстанови правата ни.

От името на цялото население в с. Фурка: кмет Христо

22

Кичево

С насилия и заплашвания сръбските чети през миналия режим ограбиха българските черкви в селата: Вир, Слатина, Козица, Прут, Пагул, Доленци и Лазаровец и се намират в техни ръце и сега... Молим да се възвърнат черквите на законните им притежатели българи, като се вземат и мерки за запазване на населението от посегателствата и нападенията на сръбските чети.

От Българския конституционен клуб

23

Кичево

От 198 къщи в нашия градец 190 са български, 7 сръбски и само 1 гъркоманска. Освен това има и 21 влашки семейства преселници. Правителството през миналия деспотичен режим насилствено отне черквата ни и я предаде на патриаршистите, макар да бе построена от нас българите и в която се черкуваха и близките села: Ращане, Сърбияни и Осой, които възлизат на около 120 къщи.

24

Охрид

Находящият се на южния бряг на Охридското езеро манастир „Св. Наум" с исторически данни се доказва, че е един свещен храм на българското население, от което е населена и Охридската каза. През време на стария деспотичен режим манастирът беше останал да се управлява от няколко души, които бяха минали под ведомството на Патриаршията... Ние апелираме към справедливи-

те чувства на Народното представителство да разпореди за завръщането на несправедливо заграбения от гърците манастир на българите, чието е законно притежание.

От името на цялото българско население в гр. Охрид: кмет Димитри

25

Демир Хисар

С обявяването на конституцията и с тържеството на свободата българският елемент се отдели от Патриаршията и се пробуди у него чувство на самостоятелност във вероизповедно отношение. Църквата и училището, които ни са останали от деди и прадеди, молим да ни се предадат нам, бидейки болшинство.

От името на 127 къщи българско население
на с. Суяк: Илия Константинов

26

Демир Хисар

Бидейки потъпкана през деспотичния режим свободата на съвестта и изповеданията и когато с обявяването на конституцията у всекиго се породи чувство за свободно извършване на религиозни обреди, ние българите се отцепихме от Патриаршията. Умоляваме в допълнение на писмената ни до вас молба, с която искахме предаването на църквата и училището, понеже те са селско притежание и са построени от дедите и прадедите ни и понеже сме болшинство, да се предадат на нас.

От името на 30 къщи българско население
в Долния Варош в Демир Хисар: Ст. Тодоров
От името на 30 къщи българско население в с. Кехариот: Теодосий
От името на 190 къщи българско население в с. Баракли: Митре Паскалев
От името на 100 къщи българско население в с. Кумли: Иван
От името на 190 къщи българско население на с. Латарево: Анд. Георгиев
От името на 190 къщи българско население в с. Спатево: Мито Стаматов

27

Гевгели

При все че градът ни има 350 къщи българи екзархисти, а гъркомани само 300 къщи, градската ни църква и училище са в ръцете на гъркоманите, които са ги заграбили преди 30 години, а ние българите сме отстранени от градската църква и училище. Макар че ние, измъченото българско население, много пъти досега сме правили постъпки пред надлежните власти, а преди четири месеца до самия велик везир, но всички наши просби са оставени без последствие.

Кмет от Горна махала: Гоне
Кмет от Новата махала: Дельо
Кмет от Старата махала: Георги

28

с. Муин, Гевгелийско

Въпреки факта, че в селото ни има 50 къщи българи екзархисти, а гъркомански само 20 къщи, селската черква и училище, макар селско притежание, са в ръцете на гъркоманите от 30 години насам и ние българите сме лишени от молитвен дом и училище. Макар че ние, измъченото българско население, на много пъти досега сме правили постъпки пред надлежните власти, но нашите просби са оставени без последствие.

От името на българското население в с. Муин: кмет Ив. Камчев

29

с. Негорци, Гевгелийско

Въпреки факта, че в селото ни има 79 къщи българи екзархисти, а само 39 къщи гъркомани патриаршисти, селската ни черква и училище, макар и селско притежание, са заграбени от гъркоманите и нам е забрането да служим в тях. При все че ние, измъченото българско население, на много пъти досега сме правили постъпки пред надлежните власти, но всички наши просби са оставени без последствие.

От името на българското население
в с. Негорци: кмет Ристо Гйоргиев

30

с. Сехово, Гевгелийско

Селската ни черква, построена от деди и прадеди и предназначена да служи за молитвен дом на цялото село, също тъй и селското ни училище от 32 години насам са заграбени от 13 къщи гъркомани патриаршисти, а ние българите, макар и да броим 137 къщи, или 685 души, лишени сме от молитвен дом и от помещение за училище, където да възпитаваме децата си... Ние българите, досега винаги онеправдани, осланяме се на Народното представителство.

От името на българското население в с. Сехово: кмет Дедев

31

с. Кара-Суле, Гевгелийско

Селото ни се състои от 50 къщи български. В черквата още от деспотическия режим служим под ред на седмица с гъркоманите, но училището всецяло е предадено на гъркоманитео, макар че както за построяването на черквата, така и за училището от Патриаршията не са дадени нито пет пари; те са построени с подаянията на населението и вакъфите. Молим от страна на всичкото българско население и от името на справедливостта и равенството, щото, като се вземе под съображение съразмерността на населението, черкуването в селската черква да става съответно тази съразмерност и училището да се предостави всецяло на българите.

Кмет Коли Марков

32

с. Давидово, Гевгелийско

В селото ни има 18 български и 12 гъркомански къщи. Църквата и училището се владеят от гъркоманите. Понеже те са строени задружно от цялото население, умоляваме да ни се даде в притежание припадащата ни се част от тях.

От името на българското население на чифлика
Давидово: кмет Георги Петров

33

с. Богданци, Гевгелийско

Черквата, служеща от деди и прадеди за молитвен дом на селото, и селското ни училище преди 32 години са ограбени от гъркоманите, които броят от 350 къщи в селото само 130 къщи, а и до днес още ни се запрещава да извършваме обредите си и да обучаваме децата си в тях.

От името на българското население
на с. Богданци: кмет Константин

34

Кукуш

Преди 34 години с надежда да се спасят българите от тиранията на гръцкия владика и разчитайки на защитата от страна на консулите на Великите сили, една част от населението припозна папството, но отпосле, като схвана, че няма никаква полза от това, призна ведомството на Екзархията. Католическият владика с пари е сполучил да привлече около себе си 20 семейства. Тези последните ограбиха черквата и вакъфите, които са ни останали от нашите бащи и деди. С надежда, че ще можем пак да си присвоим черквата, правихме в продължение на 6 години от 1880-1886 г. постъпки пред местния каймакамин и до вилаетските власти, но за жалост всичко остана без последствие. Отчаяното население на 9 II 1886 г. насила влезе в черквата „Св. Георги" и телеграфически уведоми Високата порта и валията. Два дни след това произшествие по подстрекателството на католическия владика 20 души първенци българи бяха откарани под конвой в Солун, където, без да ги изследват и след като бяха задържани около 40 дни в затвора, бяха освободени. За да се тури край на подобни жалки произшествия, Високата порта реши въпросната черква да се даде на българите православни, които съставляват болшинството в града. Местният каймакамин обаче, вместо да даде черквата според тая заповед на българите, я остави пак в ръцете на католиците. Тогава измъченото българско население се обърна до съдилището с многобройни свидетели турци, доказа че черквите „Св. Георги", „Св. Богородица" и вакъфите са притежание на българите православни. При все че делото спечели българското православно население, по подстрекателство на католическия владика делото бе касирано и макар документите да са изпратени още през 1887 г., до ден днешен още не е взето никакво решение. Днес черквите на нашите деди и училището са в ръцете на 30 къщи католици, които имат в училището само 35 деца, а пък

ние, българите православни, 1450 къщи на брой, сме принудени да се черкуваме в тъмни килии и повече от 1000 деца се учат във влажни и тъмни помещения.

От името на българското население в гр. Кукуш,
Българската църковна община

35

с. Мекеш, Серско

Цялото християнско население в селото ни е от българска народност и от памтивека говори български. Въпреки това обаче до обявяването на конституцията то беше принудено да си служи с гръцки свещеници и учители в черквата и училището. След обявяването на конституцията цялото население, въодушевено от желанието да запази родния си език и убедено дълбоко, че трябва да се моли и учи на български, единодушно припозна духовното ведомство на Българската екзархия, като поиска при това от серския български общински председател да му изпратят свещеник и учител от българска народност. Всичко това се съобщи официално и на серския мютесарифин. Серската българска община ни изпрати свещеник и учител, които радушно и с възторг бидоха приети от цялото население. Обаче на 18 декември тази година серският гръцки владика, без да бъде поканен, дойде в селото ни, примами и привлече към себе си петима несъзнателни селяни, отвори насила черквата ни и служи в нея в присъствието само на горните пет души селяни. След това прибра ключовете от черквата и училището, предаде ги на петте души гъркомани и отиде в с. Орлак.

По този начин черквата и училището ни, които са били направени със средствата на нашите бащи, предават се в ръцете на пет души гъркомани, а 50 къщи българи остават без молитвен дом и децата им - без просвета.

12 януари 1909 г.

36

с. Елшани, Серско

Цялото население в селото ни е от българско потекло и доскоро както в черквата, така и в училището си служеше със своя български език. Обаче злонамерени вънкашни хора всяха раздор в селото ни и ни развалиха мира. В селото ни има 140 къщи, от които 30 къщи бидоха примамени от гърците и присъединени към Патриаршията. Ключовете на селската ни черква бидоха насила взети от мнозинството и се предадоха на 30 къщи гъркомани, които сами се разполагат не само с черквата, но и с училището.

От името на българската община в с. Елшани:

кмет	член	член
[печат]	Д. Стоянов	К. Георгиев

37

с. Камила, Серско

Цялото християнско население в селото ни е от българска народност и от памтивека говори български. Въпреки това обаче то беше принудено да си служи с гръцки свещеници и учители в черквата и училището, защото гръцките

власти с разни клевети не допуснаха да въведем българския си език. След прогласяването на конституцията цялото население, въодушевено от желанието да запази родния си език и убедено дълбоко, че трябва да се моли и учи на български, единодушно припозна духовното ведомство на Българската екзархия, като поиска при това от серския български председател да му се изпратят свещеник и учител от българска народност. Същевременно това се съобщи официално и на серския мюстесарифин. Серската българска община ни изпрати свещеник и учител, които радушно и с възторг бидоха приети от цялото население. Но ненавистният серски гръцки владика, без да бъде поканен, дойде в селото ни, примами и привлече към себе си четирима несъзнателни селяни и им предаде ключовете на черквата и училището ни...

А покрай нас бидоха лишени от молитвен дом и 270 къщи от селата: Аго махала, Джумалар, Къзпике и Ада, които се черкуваха в нашата черква, защото в техните села няма черкви.

По тоя начин черквата и училището ни, които са били направени със средствата на нашите бащи, предават се в ръцете на 4 души гъркомани, а пет села българи остават без молитвен дом и децата ни без просвета.

12 януари 1909 г.

38

с. Черна Река, Гуменджеиско

Селската ни черква и училище са предадени от правителството на 40 къщи, подведомствени на Патриаршията, а ние, които сме 80 къщи, няма къде да извършваме религиозните си обреди и децата ни са лишени от всякакво възпитание.

От името на българското население
в с. Черна Река: кмет Никола

39

с. Кошиново, Гуменджеиско

В селото ни има 21 къщи български, а гъркомански само 10. Допреди 25 дни извършвахме черковните си обреди в селската черква, но преди две седмици правителството я отне от нашите ръце и я предаде на гъркоманите.

От името на българското население:
кмет Мичо аза [член] Андон

40

с. Пет гъз, Гуменджеиско

Макар че населението от селото ни да е чисто българско, от четири години училището и черквата ни са затворени. Причините за затварянето им не знаем.

41

с. Крива, Гуменджеиско

В селото ни има 240 къщи, от които 10 къщи са патриаршисти, а 230 екзархисти. Селската ни черква и училище са построени през стария режим с

помощи на бедното население, а днес, през конституционния режим, стоят затворени, макар че ние българите като екзархисти си плащаме редовно от 10 години насам всички даждия. Десетте къщи по народност са българи, а се наричат гъркомани само защото са под ведомството на Патриаршията и те, при все че при построяването на черквата не са дали нито един камък помощ, продължават да си служат в черквата и в училището, което посещават само 5-6 техни деца, а ние българите, 230 къщи, оставаме без черква и училище, нямаме къде да се молим и децата ни се скитат из улиците.

42

с. Баровица, Гумендженско

По клеветничеството на 7 гъркомански патриаршийски къщи селската ни черква и училище са затворени, при все че ние българите екзархисти сме 150 къщи.

От името на българското население:
кмет Тано член Петре

Македония. Сборник от документи и материали, с. 524-539.

ГЕРОИЗМЪТ И САМОЖЕРТВАТА НА ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ

(Статия във в. Народна воля, Солун, бр. 19 от 25 IV 1909 г.)

Българското племе в Македония и Одринско преживя подобен исторически момент [на национална мощ]. Поставено в невъзможни условия на съществуване и развитие, то трябваше да се организира и да поведе борба на живот или смърт, една крайно неравна и кървава борба. В тази мъчителна и неравна борба българският народ в Македония прояви рядка издържливост и рядка упоритост, той даде крепки характери и герои, той даде неизброима плеада от скромни работници, пропити със светъл идеализъм, хора на пълното самоотрицание, живеещи с интересите и идеалите на народа и дирещи своите безкръстни гробове по гори и полета.

Този между тях, който най-добре въплъщаваше в себе си народните тежнения, който по лични достойнства, по своята беззаветна преданост на делото, по своята енергия, ум, по своя организаторски талант бе изтъкнат от живота като душа на движението - това бе Гоце Делчев. Той бе, който желаеше и се стремеше по-силно от всички, който виждаше по-далече и който вървеше пред всички. И чудно ли е това, че той беше между първите, които сложиха своите глави в началото на решителното сражение.

Умря той между първите и, нека го кажем, твърде навреме. Той не преживя крушението на онова дело, на което бе посветил целия си живот. Не преживя той кризата на поражението, на неминуемия отпадък и израждането на движението. Колцина от неговите другари, останали живи, няма да рекат „щастливец", спомняйки неговата смърт.

Да, наистина той бе щастлив, защото приживе на него бе отсъдено рядкото щастие да бъде начело между борците на едно велико дело на хуманност и

човеколюбие. Щастлив е той, защото в негово лице потомството остана да тачи една епоха на упорита и кървава борба, епоха на подем и идеализъм. В неговото лице потомството остана да тачи паметте на хиляди скромни ратници за свободата, да тачи най-възвишените лични и граждански добродетели на една революционна епоха. И колкото повече в миналото се отдалечава тази епоха, толкова и неговият образ ще изпъква в ореола на героичното и възвишеното.

Македония. Сборник от документи и материали, с. 558.

ИЗ ЗАЯВЛЕНИЕТО НА БЪЛГАРИТЕ ОТ БИТОЛЯ ДО ПРЕДСЕДАТЕЛЯ НА МИНИСТЕРСКИЯ СЪВЕТ В СОФИЯ

Както е известно, в цяла Македония в многознаменателния наш черковен въпрос взе най-живо участие Битолският окръг. Тоя окръг даде и видни ратници в полето на националното ни възраждане: Братя Миладинови, високопреосвещения Панарет, д-р Мишайков, Гр. Пърличев, М. Кусевич и пр. Тяхната дейност има за резултат един висок национален подем, който отнесе живота на сума дейци. Черковната борба, ...задачата на която бе заедно с освобождението от гръцкото духовно иго да се постигне и културното обединение на българите в целия Балкански полуостров, създаде почва и за друг идеал - политическото освобождение на българите. Непосредствено след черковната борба започна дейността на българския народ за обединение в една държавна единица ... Създаде се Сан-Стефанският договор, според който цялото българско племе от Дунава до Бистрица, от Черно море до Шар планина се обединяваше политически в една държава. За жалост обаче се явиха държави, които се изплашиха от нашето обединение и великото дело на великодушния цар-освободител се окастри на Берлинския конгрес. Македония и Одринско останаха под турско владичество. Освободителната руско-турска война рязко очерта и освети бъдещия идеал на българския народ - осъществление на Сан-Стефанския договор. Младото Българско княжество правеше непосилни жертви, за да се подготви за момента, когато щеше да предприеме борба за постигане на начертания идеал. С грамадни жертви България създаде и поддържаше една многобройна армия. Успоредно с това и македонските българи се готвеха за тоя съдбоносен час. Тая трескава дейност предизвика подозренията както у турците, също така и у гърците и сърбите, и усили преследванията на всичко, що е българско. Това положение хвърли в отчаяние македонския българин и го накара да предприеме мерки за самоотбрана и за настъпление. Създаде се революционната организация, която имаше за задача да брани българите в Турция срещу домогванията на многобройните им политически и духовни врагове и да извоюва политическа свобода....

В дългата революционна борба най-активно участие, това е безспорен факт, взе Битолският край, който е населен от компактна българска маса: никой македонски окръг не наброява повече българи от Битолския, особено като се

присъедини към него и Костурската околия, която турците по лукави съображения я откъсната от естествения ѝ център, Битоля, и я поставиха в Корчанския санджак. Тук се създаде една мощна революционна организация, която държеше в респект турските власти и другите врагове на нашето политическо обединение. Илинденското въстание в 1903 година бе изнесено преимуществено от българското население в Битолския вилает. Само тук българските села от Охридското и Костурското езеро до Воденско масово въстанаха...

За голямо съжаление обаче оттук нататък почнаха за нас тежки изпитания и мъчителни недоумения. Тогава, когато храбрата българска армия [през 1912 г.] разбиваше главните турски сили на източния театър на войната и държеше сигурен гърба на съюзните войски, последните леко и без големи жертви завладяха цяла западна Македония. В това няма нищо обезпокоително в една съюзна война, ако нямаше други признаци, които ни карат да се запитваме с тревога: освободени ли сме ние, или сме подхвърлени на ново робство? Поведението на сръбските и гръцки войски, както и поведението на административните сръбски и гръцки органи ни създават сериозни опасения за бъдещето. И едните, и другите се отнасят към нас като завоеватели, а не като освободители. Цялото българско население, особено селското, е ограбено: съюзните армии нигде нито плащат, нито дават реквизиционни разписки. Предмети и стоки, ненужни за продоволствието на самата армия, се отвличет в Сърбия и Гърция; опустошават се безцелно български имоти и се горят български къщи. Но това е още нищо. Това, което най-много ни тревожи, това са насилията от чисто национален характер. Сърбите не могат спокойно да чуят името българин и първата им дума при навлизането на нашите места им беше: „Ща сте?“ На отговора: „българи“ - те ругаят, както може да ругае само сърбинът. Те се гаврят с българското име и застават населението да се отказва от националното си име. Това става особено по селата. Сърбите, било войските, било административните органи, изказват на изразителен сръбски език очудване, как може да има български училища в сръбската страна. Същото става и с черквите ...

Сръбските административни власти систематично правят спънки на движението на българските търговци от едно място в друго, като отказват да им издават пътни билети под разни предлози, а пък на които издават такива, турят на имената им сръбски окончания. Също пречат и за отварянето на българските училища по градовете и селата, като изгонват из последните по брутален начин учителите и заявяват, че в сръбска страна няма да позволят да има български училища. В Охрид са дали на улиците сръбски названия; в Прилеп с барабанчик се оповестявало, че освен турците всички други ще се казват сърби. В Битоля почна да се издава общински вестник на сръбски и от статиите му се разбира, че в тоя град нямало българи. Всичко това показва, че сърбите системно се стараят да дадат сръбски характер на окупираните от тях области. Гръцките военни и цивилни власти в отношенията си спрямо божем освободеното българско население не отстъпват на сърбите ...

Настоящата война, която бе предприета... за освобождението на поробе-

ните българи, засега в компактните български центрове като нашия ни донесе ново робство. Има явни признаци, които говорят недвусмислено, че сърби и гърци се тъкмят да останат завинаги господари в нашите чисто български покрайнини. Сръбски и гръцки висши и низши офицери и административни органи открито заявяват, че няма да изпразнят завзетите от тях български земи.

Битоля
22 I 1913 г.

С отлично почитание,
за Битолското българско население
Т. К. Танев
Л. п. Василев

Македония. Сборник от документи и материали, с. 576-579.

ИЗ ЗАЯВЛЕНИЕТО НА РЪКОВОДСТВОТО НА СКОПСКИЯ РЕВОЛЮЦИОНЕН ОКРЪГ ДО ПРЕДСЕДАТЕЛЯ НА МИНИСТЕРСКИЯ СЪВЕТ В СОФИЯ

Ние, организираните българи от Скопския революционен окръг, обзети от онова благодатно чувство, което изпитва петгодишният роб пред зарята на своето освобождение, приветствуваме чрез Вас своите северни събратя за техния незабравим подвиг - със своята мощна десница да възкресят забравената и поругана правда на Балканския полуостров.

Като синове на същото отечество ние с трепет следим съдбоносните събития и очакваме да се осъществи заветната мечта за общобългарска родина и държава. От тази държава не искаме да бъдем отлъчени, защото Скопско, погледнато от всяка страна, съставя неразривна част от останалото българско землище и особено от Македония ...

Етнографски Скопско образува една цялост с останалото македонско българско население. Нигде другаде не са тъй естествени етнографските граници между сръбското и българското племе, както са тук Шар и Черна гора. В Скопско, а особено в града Скопие българите представляват компактна маса и са със силно национално съзнание. В Скопие има повече българи, отколкото в Прилеп, Щип, Велес, Битоля, Охрид и други македонски градове. Българският език се е наложил на скопската чаршия и на скопския пазар при покупко-продажбите. От 38 000 жители в Скопие около 20 000 са българи, а останалите са турци и албанци. В Куманово и околността, и то според сръбски източници, от 50 000 жители 35 000 са българи. В самото Куманово според направеното сега от сръбските власти преброяване 1194 къщи са български, а сърбомански 319. В Тетовско и Гостиварско от 80 000 жители 32 000 са българи.

Въпреки факта, че Скопие и околността му са били най-дълго време в сръбски ръце преди завоюването им от турците, сърбите не са успели да заличат българския им характер. Не само средновековната, но и новата история на Скопско е история предимно българска. Далеч още преди създаването на Екзархията тук имаме културни проявления от голямо значение за националното ни възраждане. В епохата на тъмното робство, чак в XVI век, в Скопие е

имало българска книжарница на Кара Трифон; Кирил Пейчинович от с. Лешко още в 1816 г. почва да печати своето „Огледало“ на местен „български“ език. В 1835 г. е съградена прочутата в народните борби „Пресветая Богородица“, във фермана на която изрично е казано, че е предназначена за българите. Скопяни първи прогониха гръцки владика още в тридесетях години на XIX век и с това дадоха пример за подражание не само на българите от Македония, но и на българите от днешното царство. Те докрай взеха най-активно участие в църковните борби, а Скопската епархия е една от първите македонски епархии, която се удостои с български владика.

В революционните борби Скопско също взе най-активно участие. Революционната организация още от своето начало тук взе широки размери. Първата крупна афера бе Винишката в 1897 г., в която пострадаха революционните дейци от целия скопски санджак. В самия град Скопие бе седалището на окръжния комитет. През време на обезоръжителната акция в Македония младотурските власти с най-голямо ожесточение и ярост се нахвърлиха върху Скопско като най-съзнателно. Тук най-рано се почна преустановената през хуриета революционна дейност. Първите динамитни атентати през 1910 г. станаха при гарите Аджарлар, Куманово, Бояновци; в същата година бе разрушен с динамит мюдюрлукът в с. Койнаре, Скопско ...

Нашият край е неразделна част от останалата българска Македония и следователно през настоящата война, с която се преследва освобождението на българските земи под турско владичество, не може да се забрави и нашият край и да се остави под ново чуждо владичество. Обаче за дълбоко наше съжаление до нас стигат твърде печални слухове, които непрекъснато ни терзаят. Мълви се, че нашият роден край е пожертвуван или че той ще бъде пожертвуван на сърбите за тяхното участие в настоящата война. Поведението на сърбите иде в подкрепа на тия слухове и нашите опасения се усилват. Сръбските власти у нас се настаняват като че ли завинаги, те като че ли от Скопие правят втора сръбска столица. Те не търпят българското име и непрекъснато оскърбяват нашите национални чувства. Ако ние търпим временните издевателства на съюзниците сърби, това правим с надеждата, че няма да се намери българско правителство, което да отстъпи на сърбите един така чисто български и съзнателен в национално отношение край като скопския; че няма да се намери българин, който да хвърли, и то след толкова пролята кръв, в черни дни и погибел своята собствена земя.

Смеем да Ви уверим, господин министър-председателю, че българите от скопския край, които са дали толкова много скъпи жертви, са готови и на нови за постигането на националния идеал - присъединението на всички българи към царство България.

Януари 1913 г. От управлението на Скопския революционен окръг

Македония. Сборник от документи и материали, с. 582-584.

ИЗ ИЗЛОЖЕНИЕТО НА ЦЪРКОВНО-УЧИЛИЩНИТЕ ОБЩИНИ В ЛЕРИН И ОКОЛИЯТА ДО ПРЕДСЕДАТЕЛЯ НА МИНИСТЕРСКИЯ СЪВЕТ В СОФИЯ

Още от старото историческо време, когато българското племе се е оформило като отделна държавна единица и се е настанило в определените от божията невидима съдба земи, нашата родна страна - Леринска околия, населена с чисто българско по род и език население, се е считала за български край. В съседство с нашата околия са славните Охрид и Преспа - светините на Стара България, и когато българският скиптър се е постирал отсам Рила, Леринско е било винаги неразделна част от целокупното българско отечество.

През време на черковните борби и подем на българския национален дух след петвековното двойно робство Леринско еднакво с другите български краища се отзовава на зова на самостоятелната народна черква и училище. Леринско е дало велики български патриоти и щедри дарители като премногоолетния д-р Мишайков, родом от с. Пътеле, дало е висши йерарси на българската черква в лицето на високопреосвещения митрополит Панарет, родом от същото село, дало е дейци саморасли от рода на Паисиевите школници в лицето на монаха Светогорски Герасим от с. Търсе, който през 1894 г. е напуснал своята светогорска килия и дошъл в родното си село, открил е българско училище и със своите многобройни ученици е запалил факела на българското народно самосъзнание в три съседни околии: Леринска, Костурска и Преспанска.

Централният град на околията Лерин е град, който е стоял в първите редове на черковните борби. Минал всецяло още през 1875 г. под ведомството на Св. Екзархия, по-късно поради стечение на неблагоприятните обстоятелства той е могъл да се повърне назад и в последните години с нови усилия и жертви да очертава наново националната физиономия. В Леринска околия има села като Екшису, Пътеле, Зелениче, които са чест на българщината в Македония, поради твърдото съзнание и непоколебимото българско чувство.

Най-релефно своя национален дух и българска душа населението ни в околията ни прояви през достопаметните бурни революционни години, когато името българин трябваше да се защити с риск на живота, да се напише в страниците на Македония с мъченическа кръв. Без да се омърсва знамето на Македонската революционна организация в борбата срещу 5-вековния тиранин с оня див шовинизъм, присъщ на инородните гръцка и сръбска организации, българското население в Леринска околия с вяра в своята мощ и с правотата на своята кауза води с открити гърди неравната борба срещу турци и гърци, съединени в едно, за да изличат българското име от окървавеното чело на Българска Македония. И когато през страшната 1903 г. с огън и меч трябваше всичко българско да се изтреби в тая нещастна страна, българинът в Леринско, който откърми един Марков, оплаквайки своите скъпи жертви, опожарени пепелища и опустели поля напук на двуглавия душманин, прояви в най-голяма мяра своя национален дух - вместо пасив и изличаване на българщината в нашия край нещастната революция докара нов подем на българския национален дух,

ново тържество на българщината в Леринска околия. И онова нищожно меншество българи с небългарско съзнание сред пепелищата на неудачната революция побърза да се подслонят под сянката на родната черква Св. Екзархия. С това ние българите в Леринско доказваме за лишен път, че сме свързани не с изкуствени, а с естествени кръвни връзки с българската народност.

И по-късно, па и до сегашния критически момент, когато пред нас се изпречват нови съблазни за рода и езика ни, нови подмамки за нахлузване чужди маски, и сега ние се чувстваме част, неразделна от българския труп, чувствуваме се като *че по вдъхновение всички повече от всеки друг път българи - синове на българското племе*.

Тук приложената таблица показва нагледно, че нашият край е и си остава до последен час в грамадното си болшинство български. На едно население от 60 027 души, ние българите екзархисти набройваме 32 140 души. Патриаршистите на брой 12 075 души са разнородна маса: 6897 българи, 2130 власи, 3020 албанци, които рано или късно ще приемат своя естествен колорит.

И такъв един цветущ български край, който е водил геройски борби за своето самонационално съзнание, който е дал един д-р Мишайков, митрополит Панарет, войводата Марков и други плеада борци, днес когато мислеше, че постига своята въжделена вековна мечта - присъединение към свободния брат откъм Рила, - вижда се в ръцете на една власт, макар и съюзническа на България, но в същност надъхана с ненавист и злоба към всичко българско ...

От страна на град Лерин и селата, спадащи в гръцка зона, подписали и подпечатали кметовете и азите
Лерин, 20 I 1913 г.

Македония. Сборник от документи и материали, с. 584-586.

БУНТЪТ НА НОВОБРАНЦИТЕ ОТ ГР. СВЕТИ НИКОЛА
(Из спомените на Константин Гр. Ангелов)

През март 1914 г. бе свикан първият набор от македонски младежи в съответните военни окръжия, откъдето ги отправиха в различни градове, в старите предели на Сърбия ...

На 23 март 1914 г. потеглихме от Щип за Велес. На другия ден с влака пристигнахме в гр. Крагуевац ...

На втория ден след обличането на форменото облекло ни водиха на театър (импровизиран) - сюжет от техни юнашки времена, под строй през главната улица на града. Видимо гражданството бе изненадано от хубавия войнишки строй, удрянето на крак, пеейки български войнишки песни: „Тих бял Дунав ...“, „Жив е той, жив е ...“ и пр.

10 април с.г. (1914) се обяви за ден на полагане на войнишката клетва на първите рекрути от „Южна Сърбия“ (както възприеха сърбите да наричат Македония).

На същия ден, 10 април 1914 г., неделя, който бе ясен, слънчев, след църко-

вен отпуск, на плаца на I и II батальон (от лявата страна на р. Лепеница) бе строена войската в каре...

Командува се мирно! ... Съгласно възприетия ред в сръбската войска войниците трябваше да вдигнат дясната ръка, със стъкмени трите пръста за кръст и гласно да произнесат след архимандрита (арх. наместник) войнишката клетва дума по дума...

Настъпи режителния момент! За миг въздухът бе процепен от оглушително ура-а-а! „Не приемаме! Не сме сърби!" и пр. и пр. Войнишкият строй при команда „мирно" се наруши, разстрои се, разбърка се. Настъпи неописуем хаос. Всички присъствуващи бяха слисани и изненадани. Офицерите разярени, с извадени саби, размахваха, биеха, обаче без резултат - безредието още повече се разрастваше. Гражданството: мъже, жени, деца, бе изпаднало в паника, озъртайки се назад и бягайки, препъваха се едни от други, падаха, ставаха, трупаха се на грамади и ужасени издаваха отчаяни писъци ...

Картина на истински бунт, обаче рядка по своята особеност, защото беше официално място, пред официални лица, пред чужди представители и пред цялото гражданство ...

След свършване на церемонията, прибраха ни в казармите. Тук почна истински терор. Офицерите от цялата дружина нахлуха във войнишките помещения да бият с камшици, с юмруци и да крещят с цел да открият инициаторите на бунта ...

Новобранците от Св. Никола, участвували в бунта, са: Стоян Манев, Стойко Алексиев Вабушчински, Христофор Веселинов, Владе Баба-Достин, Йордан Йосифов, Илия Ордев, Тасе Панев, Ване Бойковски, Гьоше Чакъров, Пане Хр. Неманички, Тоде Сарчиевски и Константин Гр. Ангелов (пишещият тия редове).

От гореизброените новобранци Илия Ордев почина в гр. Крушевац, Стоян Манев - весел и жизнерадостен младеж, и Христофор Веселинов - изчезнаха безследно.

Македония. Сборник от документи и материали, с. 591-595.

ИЗ МЕМОАРА НА ВМРО, ПОДПИСАН ОТ АЛЕКСАНДЪР ПРОТОГЕРОВ[1] И ТОДОР АЛЕКСАНДРОВ[2], ДО ПАРИЖКАТА КОНФЕРЕНЦИЯ (1 III 1919 г.)

Общите усилия на целокупния български народ през време на духовното му възраждане до половината на деветнадесети век имаха за резултат освобождението му от гръцката духовна йерархия, като се извоюва самостоятелна българска църква - Екзархията, а в политическо отношение биде признато единството на българската народност в нейните естествени граници, първом, чрез решението на Цариградската конференция (1876 г.), а по-сетне в по-пълно признание на тия граници чрез Санстефанския договор. За жалост Берлинският договор разруши това единство по съображения, които четиридесетгодишната история на Балканския полуостров и сегашната европейска война показаха, че бяха основно погрешни.

Против неправдата, извършена в Берлин, Българското учредително съб-

рание в Търново, в което заседаваха делегати и от Македония, изказа своя протест, а македонското население изрази своето негодувание с няколко изолирани, ако и слабо подготвени въстания, а именно през октомври с.г. в Струмската долина и в Разлога, а две години по-късно в Прилеп и Охрид. За тия въстаници английски и руски документи от онова време свидетелствуват, че те са били спонтанни проявления на самото население ...

Драконовските мерки в Македония [през 1913 г.] не попречиха на населението при тия обстоятелства да продължи преустановената революционна борба. Както и в турско време, появиха се революционни чети, които закриляха населението от произволите и улесняваха спасяването на преследваните по-събудени елементи. Освен това четите предприемаха и отделни смели действия. Поголямата част новобранци-македонци забягваха в гората или в България, за да не служат на омразната чужда власт, а ония, които не успяха да избягат, закарани в Крагуевац, с риск на живота си отказаха да дадат клетва на крал Петър, за което мнозина от тях заплатиха с живота си ...

Най-сетне [през 1915 г.] България се намери против своите съседи и войските ѝ навлязоха в Македония, посрещнати до Шар и Охрид с неизразимо въодушевление. Населението навсякъде оказваше най-голямо съдействие на настъпващите братски войски и не се спираше пред никакви жертви, за да улесни задачата им ...

Всеобщата война даде и един особен случай да се констатира българският характер на македонското население, както и неговите политически стремежи: всички воюващи народи можаха да видят това население в самата му страна, ако и в най-неблагоприятни за него условия...

Вътрешната македонска революционна организация, очаквайки от великия ареопаг на световната съвест справедливо разрешение на македонския въпрос, е свила своите знамена, но опряна на своето минало, изпълнено с непосилна борба за самоопределението на Македония, в името на жертвите, които тя е дала, и в името на принципите, възвестени от Силите победителки, моли Почитаемата конференция на мира да бъде допусната и нейна делегация да изложи пред нея аспирациите на македонското българско население.

Македония. Сборник от документи и материали, с. 626-632.

[1] Александър Протогеров (1867-1928), роден в Охрид. Активен участник в македоно-одринското революционно движение.

[2] Тодор Александров (1881-1924), роден в Щип. Виден деец и ръководител на македоно-одринското революционно движение.

ИЗ „КАТЕХИЗИС НА МАКЕДОНСКИТЕ БЪЛГАРИ“ (1921 г.)

1. *Какъв си?*
   Българин от Македония.
2. *Как се чувствуваш след всичко преживяно досега?*
   Не се чувствувам спокоен и доволен.
3. *Защо?*
   Защото моето отечество и моите близки са под чуждо робство.

4. *С какво можеш да се гордееш като македонски българин?*
Гордея се с героичната борба на македонския българин за своята свобода и с това, че Македония е дала първите хора на славянската култура и на Българското възраждане.

5. *Защо след толкова жертви и борби за свободата на Македония тя остана пак в робство?*
Защото за отбрана на многобройните ни неприятели както македонските българи, така и свободните не бяха добре организирани и достатъчно възпитани в името на народното добруване.

6. *Каква е първата длъжност на македонските българи?*
Да запази себе си като българин и да възпитава всички свои съотечественици да станат еднакви по чувства и стремежи.

7. *Какви чувства трябва да вълнуват македонските българи?*
Да обичат безкрайно татковината си и всичко македонско.

8. *Какви трябва да са стремежите на македонските българи?*
Всички македонски българи трябва да бъдат честни, работливи, добри родители и до фанатизъм родолюбиви.

9. *Как може да се постигне това?*
За да се постигне това, трябва всички македонски българи да се организират в дружби за македонско възпитание, македонско добруване и взаимна помощ.

10. *Какво трябва да бъде македонското възпитание?*
Всеки македонски българин е длъжен:

1) Никога и нигде да не скрива своето произхождение;
2) Да запази своя македоно-български говор между своите домашни и земляци;
3) Да запази всички обичаи и обреди, които са имали неговите бащи и деди;
4) Да запази своята македонска носия. Където това не е възможно, поне в известни случаи - за жените и децата или най-после като украшение в къщи;
5) Да поддържа и почита роднинските връзки и тия на своите земляци;
6) Да се сродява (женитби) с македонски българи, а в случаите, когато това е невъзможно, при годежа да става задължение, че на поколението ще се дава македонско възпитание;
7) Да изучава българската история, особено подробно историята на македонските българи от Възраждането насам;
8) Да изпълнява всичко, което дружбата разпореди и което е позволено от законите в страната, в която живее и е в полза на македонското добруване.

11. *Каква трябва да е взаимната помощ между македонските българи?*
Всички македонски българи, където и да се намират, трябва да се считат като братя и да си помагат морално, а в случай на нужда и материално.

Македония. Сборник от документи и материали, с. 653-654.

ПИСМО НА ГИМНАЗИСТИ ОТ ПРИЛЕП ПРОТИВ ПОЛИТИКАТА НА СЪРБИЗИРАНЕ

Юли 1922 г. Г-н директоре,

Вече в няколко анонимни писма Ви донасяме за нетърпимото, развратеното поведение на подведомствените Вам учители при преподаването на уроците, особено история и география. Вие знаете, а знаят го отлично и господа учителите, че ние сме българи, и въпреки туй те със своя език оскверняват всичко онова, което е свещено за нас. При вас ние сме ученици по неволя, но не сме гладни и жадни за вашата култура, която върви по пътя на развратa и падението. Ние виждаме на какъв разврат подчинените Вам учители възпитават нашите сестри ученички. Накъсо казано, училищата приличат вече на шантани. Но за нас това е цяла напаст и затова заявяваме, че ние, децата на Македония, ще се борим против тая напаст, ако ще би нашата родна земя да стане на прах и пепел. Защото ние пазим завещанието на македонските апостоли, чиито освободителни борби вие безсрамно използувате, за да ни подложите на ново робство, по-грозно от турското. Защото турците поне щадяха нашия език, нашите нрави, обичаи, традиции, докато вие ги оскверняватe. Ето защо нашето училище, дето някога учители са били Даме Груев, Петър п. Арсов и Пере Тошев, ние не ще позволим да се обръща от вас на шантан.

Нека земята ни стане прах и пепел, отколкото да я скверните вие с вашата позорна култура.

Македония. Сборник от документи и материали, с. 673.

АРСЕНИ ЙОВКОВ[1]

(Из статията „Българи в Македония", в. 20 юли, бр. 1, 14 IV 1924 г.)

15. В Балканската война македонската емиграция образува македонското опълчение, в общата война - македонска дивизия, всичко това изключително от македонски редници, македонски подофицери, офицери и генерали. И не само македонците в България, но и ония в Америка дойдоха в България, та се зачислиха в тия части. Чети от същите предвождаха българската армия по Струма, сръбската по Вардара и гръцката към Бистрица. Когато обаче се свърши войната, тия четници намериха сръбските и гръцките затвори, т.е. постъпи се с тях, както се постъпва спрямо неедноплеменници.

16. Македонски славяни емигрираха в Южна Америка. Ако тука в България има нещо, което да ги заставя да се казват българи, защо те, които не са видели даже България и са „освободени" от Сърбия, се наричат и в Америка българи, образуват братства за освобождението на Македония и излагат на рискове даже своите интереси в Македония? Защо македонските студенти във Виена, Грац, Берлин, Прага, Женева, дето учат свободна наука, се наричат българи и образуват македонски дружества? Могат ли ни каза сърбите подобни примери в своя полза?

17. Френските военоначалници на македонския фронт, дори генерал Сарай,

публично в печата се изказаха за българския характер на населението. А един парижки професор от Сорбоната г. Мазон наскоро излезе с цял том македонски приказки и поверия - фолклорен български материал из Македония, чието население сам авторът определя недвусмислено за българско.

Македония. Сборник от документи и материали, с. 682.

[1] Арсени Йовков (1882-1924), роден в с. Селци, Дебърско. Активен деец на македоно-одринското революционно движение.

КРЪСТЬО МИСИРКОВ

Из статията „Народността на македонците" (11 V 1924 г.)

Статията на г-н Арсени Йовков „Българите в Македония", поместена в бр. 1 на в. „20 юлий", като че ли отново повдига въпроса за народността на македонците, като го решава с неопровержими доказателства в полза на българското племе. Авторът на въпросната статия в една друга своя статия, поместена в последния брой на в. „Пирин", се изрази, че македонски въпрос ще има дотогава, докато има българи и българско национално съзнание в Македония и че в интереса на всички други народности в Македония важно и необходимо е да има българи в Македония. В последната статия г. Йовков се изрази дори, че ние, македонците, трябва да бъдем по-големи българи от самите българи.

Тези две интересни статии на г. Йовков ни дават повод да се спрем върху въпроса за народността на македонците и върху ролята, която тоя въпрос е играл и ще играе в историята на Македония.

Началото на XIX в. завари в Македония гръцко духовенство и българско национално съзнание между по-събудените македонци, които ръка за ръка с българите от България и Тракия поведоха борбата за национална просвета и национална църква. Това духовно и национално единство на мизийци, македонци и тракийци предшествува и последва създаването на Българската екзархия и освобождението на България ...

Сърбите не пренебрегнаха нито едно от средствата, ... за да оборят увереността в българския характер на Македония. И в резултат те завладяха по-големия дял от Македония, която им се даде като земя, населена от сърби; даде им се от ония, които до последно време единодушно признаваха българския народностен характер на Македония.

Обаче въпросът за народността на македонците с това не свърши ...

Но българинът не обича филология и история, той не обича да бъде упрекван в шовинизъм и е готов да живее на всяка цена в мир със съседите си, па дори и тогава, когато те искат да си присвоят половината от неговата къща, от неговия двор ...

Но ето че се раздават викове на самите македонци: ние сме българи, повече българи от самите българи в България ... Вие сте могли да победите България, да ѝ наложите каквито щете договори, но с това не се изменя нашето убеждение, нашето съзнание, че ние не сме сърби, че ние досега сме се казвали българи, тъй се казваме днес и така искаме да се казваме и в бъдеще.

Искате ли отстъпки от нас? Искате ли да сме по-малко българи от самите българи? Да ви отстъпим? ... Ние ще бъдем повече македонци, отколкото българи, но македонци със свое отлично от вашето сръбско - национално самосъзнание, със свое историческо минало, със своя литературен език, общ с българския, със свое македоно-българско национално училище...

Наричаме ли се ние българи или македонци, ние винаги се съзнаваме като отделна, единна, съвършено отлична от сърбите и с българско самосъзнание народност, която ще знае да наложи волята си в борбата за човешки права на македонеца.

Македония. Сборник от документи и материали, с. 685-687.

ИЗ „УСТАВ НА ТАЙНАТА КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНА ОРГАНИЗАЦИЯ НА МАКЕДОНСКИТЕ БЪЛГАРКИ“ (1926 г.)

1. Цел

Чл. 1. Македонските българки, където и да се намират те, се организират в дружби с цел:

а) да запазят своята и на децата си българска народност от сърбизиране, погърчване или всяко друго претопяване;

б) да поддържат винаги будна своята и на близките си любов към разпокъсаната и поробена родина.

2. Състав и уредба

Чл. 2. Членка на Тайната културно-просветна организация може да бъде всяка пълнолетна грамотна българка македонка - девица или майка, която милее за народността си и знае да пази тайна.

Чл. 3. При постъпването си в организацията всяка членка дава следната клетва:

„Заклевам се в името на Бога и отечеството, в честта и съвестта си да работя за запазването на българската ни народност в Македония под гръцко и сръбско владичество.

Заклевам се да гледам на всяка членка като на своя родна сестра и да ѝ помагам в случай на нужда с каквото мога.

Заклевам се да изпълнявам постановленията на този устав, както и разпоредбите на управителните тела на Културно-просветната ни организация.

Заклевам се да запазя в тайна всичко, що се отнася до поменатата организация.

Ако наруша тази си клетва, нека бъда наказана от Бога, презряна от сестрите-членки и отлъчена от тяхното общество.“

Чл. 4. Във всяко населено място македонските българки се организират в седмочленни дружби. Членките на всяка дружба се наричат една друга сестри ...

Чл. 9. Главните дружби в Битоля, Скопие и Солун са централни. На Битолската главна дружба са подчинени всички окръжни дружби в бившия Битолски санджак, в това число и намиращите се под гръцко владичество сега;

на Скопската са подчинени окръжните дружби в бившия Скопски санджак, и на Солунската - дружбите в бившите Солунски, Серски и Драмски санджаци.

3. Длъжности на членките

Чл. 10. Всяка членка трябва да бъде примерна дъщеря, съпруга и майка. Тя трябва да е образец на родолюбие, скромност, честност, трудолюбие.

Чл. 11. Всяка членка е длъжна да поддържа съзнанието и чувството за принадлежност към българския народ на всяка македонска българка.

Чл. 12. Всяка членка трябва да се стреми да бъде все по-добра възпитателка на своите и чуждите деца българчета в национален дух, като внушава да се говори в къщи на български език - местно наречие или литературно.

Чл. 13. Всяка членка е длъжна да противодейства по всички възможни начини и с всички средства за сърбизирането и погърчването на децата и подрастващите поколения изобщо. За тази цел членките запознават децата с българското писмо и четмо и разпространяват букварчета, читанки и подходящи детски книжки. Те разказват на децата народни приказки и ги учат да пеят български народни и литературни песни, както и да декламират стихотворения на българските поети.

Чл. 14. Членките разправят на децата за събития из българските черковни и революционни борби, като им разказват за делата, заслугите и страданията на видни и местни деятели.

Чл. 15. Девиците членки не бива да встъпват в брак с гърци или сърби, а в случай, че се омъжат за небългари, длъжни са децата си да запазят за своя български народ.

Всички членки трябва да упражняват влиянието си след македонките да не се сродяват с инородници.

Чл. 16. Всяка членка е длъжна да пази народните обичаи и обреди, като например коледни, новогодишни, богоявленски, заговезненски, великденски, гергьовденски, еньовденски, годежни, сватбарски, при рождение, кръщене, погребение и пр.

Със запазването на народния бит се е запазила българската народност през петвековното политическо и духовно робство.

Чл. 17. Всяка членка е длъжна да агитира в селата за запазване народните носии и да се избягва всяко чуждо влияние, особено гръцко и сръбско.

Чл. 18. Изобщо всяка членка е длъжна да изпълнява всичко, което заповядва нейната сестра учителка, за запазване на българската ни народност.

Чл. 19. Сестрата учителка-ръководителка освен задълженията на всички членки има следните специални за нея:

а) да събира поне два пъти в месеца и всякога, когато е нужно, подчинените ѝ сестри, за да съобщават за извършеното и да обмислят за премахване на спънките, които са срещнали в работата си;

б) да държи беседи върху българската история, особено от Възраждането насам;

в) да запознае сестрите-членки с делата и заслугите на бележити македонки в борбите за български черкви и училища и в освободителните борби;

г) да изглажда недоразуменията между членките и да поддържа сред тях другарство и сестринска любов;

д) изобщо да подпомага със съвети и дело своите сестри-членки и ги усъвършенствува в служба на българската народност;

е) с държането си, с преданата работа за българщина учителката-ръководителка трябва да се стреми да бъде гордост за съгражданите си и да всее у всички чувство на гордост, че са добри българки.

Българските майки, съпруги и дъщери има с какво да се гордеят в историята ни. Да бъдем достойни за македонските българки в миналото!

Македония. Сборник от документи и материали, с. 692-694.

ПЕТИЦИЯ НА БЪЛГАРСКОТО НАСЕЛЕНИЕ ВЪВ ВАРДАРСКА МАКЕДОНИЯ ДО ОБЩЕСТВОТО НА НАРОДИТЕ В ЖЕНЕВА (1928 г.)

До Негово превъзходителство сър Ерик Дръмонд,
главен секретар на ОН в Женева.

По силата на чл. 2 от договора, подписан в Сен-Жермен на 10 септември 1919 г. между главните съюзни сили и кралство Сърбия, Хърватско и Словения, покровителството на малцинствата, които живеят в кралството, е под гаранцията на ОН. Подписвайки тоя договор, кралството пое съобразно с тоя договор, задължението да даде права на всички малцинства, включени в границите му след 1 януари 1913 г.

По силата на всичко това тия права и тая протекция са признати също за българското население в Югославия, присъединено към нея след споменатата дата. Основавайки се на тоя договор, населението се обръща към ОН с молба то да изпълни и приложи договора за покровителство на малцинствата, в дадения случай на българското малцинство в Югославия, дето то съставя компактна маса сред населението, което живее в Македония.

Десет години минаха от сключването на договора за мир. Въпреки това Сенжерменският договор за покровителство на малцинствата си остана мъртва буква. Нещо повече, българските малцинства в Югославия са не само лишени от предвидените права в тоя договор, но са и подложени на една системна денационализация и насилствена асимилация, лишени са от политически права и са превърнати на икономически роби и обречени на мизерия.

Противно на съществуващите договори югославското правителство унищожи всички наши културни институти - национални, образователни и политически, - затваряйки 641 училища с 37 000 ученици; прогони 1013 български учители; конфискува и превърна в сръбски черкви 761 български черкви; изпъди шестима владици; прогони и унищожи 833 български свещеници; унищожи всички български библиотеки и читалища, в които ние се учехме на майчния си български език; забрани български вестници и списания в Македония. С една реч, югославското правителство разруши в Македония всичко, що може да служи за национално, културно и социално развитие на македонските българи.

В преследването на своята политика за унищожаване на българщината в Македония югославянското правителство прибягна дори към мерки, които навсякъде се считат като пълно отрицание на съвременната цивилизация и елементарните понятия за свобода.

а) Въпреки чл. 7 от Сенжерменския договор то ни забрани да си служим по улиците с нашия майчин български език, както и в частните отношения, в търговията, в събранията и пр., без да може да става дума за употребяването български език в публикации и в печат. Употребяването на нашия български език в държавните, общинските и др. учреждения е напълно забранено.

б) Нашите имена бяха насилствено променени със сръбски окончания. Кръщаването на нашите деца с национални имена е забранено и ние сме заставени да ги кръщаваме по един списък, изработен от сръбските църковни власти специално за Македония.

в) Четенето на български книги и български вестници е забранено под страх от най-тежко наказание и ние никога нямаме възможността да прочетем нито един ред на нашия майчин език. Четирима младежи бяха осъдени в Кавадарци, защото у тях е била намерена една българска книга.

г) Пеенето на български народни песни се счита за престъпление. В Тетово много граждани начело с един свещеник бяха осъдени, защото са пели на едно празненство български песни.

д) Югославските власти ни забраниха да празнуваме нашите национални и обичайни празници, именнитите и еснафски празници, налагайки ни вместо тях сръбската „Слава".

е) За да улеснят асимилацията, властите насилствено заставят да се женят млади момичета и жени от Македония за сръбски жандарми, доведени там, и всички протести против това насилие досега са били без резултат. На македонската интелигенция се отказват всички общински и държавни служби. Техните заявления се оставят без последствие и самите те се пропъждат от кралството, както беше случаят с г-жа д-р Пиперкова от Скопие, д-р Наумов от Охрид, д-р Ципушев от Велес, или се интернират, както е случаят с инж. Караджов и д-р Таушанов от Щип, или се убиват, какъвто беше недавна случаят с Благой Монев от Щип, Рампо Попов от Прилеп и пр. - без да говорим за многобройните убийства, които станаха по-рано.

Българското население в Македония има дълбока вяра във великата мисия на ОН и иска да вярва, че то бди над точното прилагане на международните договори. Затова, имайки съзнание за правата, които му са гарантирани като малцинство от Сенжерменския договор и въпреки големите страдания поради насилствената асимилация на югославянското правителство, българското население в Македония, организирано в своите национални организации, реши да ни изпрати в Женева в качеството ни на национално малцинство в Югославия - нещо, от което досега ние не сме се ползували вследствие познатото поведение на югославянското правителство.

Ние, долуподписаните югославянски поданици, родени и живущи в Македония, сме заемали разни обществени и политически служби и сме участвували в политическия живот на нашата страна в качеството си на представители на българското национално малцинство в Югославия, приехме деликатната и патриотическа мисия да отправим до ОН тая петиция, убедени, че с моя акт ние изпълняваме един дълг към нашия собствен народ и цивилизованото човечество, защото вярваме, че подпомагаме да се отстранят по миролюбив път заплахи за мира.

Излагайки всичко това, ние си позволяваме да обърнем внимание на ОН върху опасностите, които заплашват самото съществуване на българското население в Югославия.

Ние заявяваме в същото време, че всички тия и други изложени досега факти в петициите, представени било от емигрантската организация на македонците, било от други организации, като Балканския комитет в Лондон, Френската лига за правата на човека или Американската лига, напълно отговарят на действителността и на желанията на българското население в Югославия.

За да се отстрани тежкото и непоносимо положение, което създава всички условия за нежелателни събития, ние вярваме, че е необходимо и целесъобразно да се вземат следните мерки:

1. Да се признае националността на македонското население и строго да се съблюдава под контрола на Обществото на народите договорът за покровителството на малцинствата.

2. Да се позволи завръщането в Македония на нашите емигрирали братя.

3. Да се амнистират всички политически затворници, осъдени от сръбските съдилища само затова, защото те са искали права и свободи, гарантирани от договора за покровителство на малцинствата.

4. Да се разреши отварянето на българските черкви и училища, изгонени с толкова жертви от самото население преди сръбското владичество в Македония.

5. За да се контролира изпълнението на поетите задължения от югославянското правителство по силата на договорите, да се изпрати в Македония една специална комисия, назначена от ОН, която да бди за изпълнението на тоя договор.

Македонското население, което ние имаме честта да представляваме, посрещна с радост новината за Вашето идване в югославянската столица. Това е доказателство за вярата, която има това население към ОН, и за голямата му мисия да въдвори една ера на пълна толерантност в отношенията между народите, толерантност необходима за мира. Ние сме убедени, че тая вяра на нашите братя ще бъде оправдана, като Ваше превъзходителство даде ход на тая петиция.

От името на българското население в Македония под сръбско владичество:

Димитър Шалев

Димитър Илиев[1]

Македония. Сборник от документи и материали, с. 758-760.

[1] Д. Шалев е пом. кмет на Скопие, а Д. Илиев - съдия. В Женева към тях се присъединява и Григор Атанасов, адвокат от Кавадарци, бивш народен представител в Скупщината в Белград.

АПЕЛ НА ГЕНА ВЕЛЕВА ОТ СКОПИЕ (1928 г.)

Избавила се от тормоза на югославските власти и стъпила на свободна европейска земя, дето най-сетне мога, без да рискувам живота си, да говоря

свободно и да се подпиша със собственото си име, а не с онова, що ми бяха натрапили сърбите, аз излизам днес, в изпълнение на един дълг и на едно обещание, дадено на моите другарки и сестри, които със смъртна болка понасят гоненията и изтребването на своите бащи, братя и съпрузи - да апелирам пред хуманното обществено мнение и специално пред женските организации, за морална подкрепа и за една благородна намеса с цел да се тури край на жестокия режим, въведен в моята родина от сърбите.

Моята цел не е тук да излагам вековните страдания на моя народ под чуждо иго, нито да описвам картината на националното робство в цялата страна. Достатъчно е да изтъкна примера на моя роден град Скопие, където днес няма нито едно българско училище, макар до идването на сърбите да имаше повече от десет основни български училища с няколко хиляди ученици, една педагогическа мъжка гимназия, една девическа педагогическа гимназия, духовна семинария, женско стопанско училище, няколко църкви, българска митрополия, търговски и промишлени дружества, юнашко дружество, библиотеки, читалища, печатници и пр. и пр. културни придобивки на българския дух, от които днес не е останало нито помен - за да се разбере трагедията на македонския българин.

След затварянето на нашите училища и изпъждането на нашите учители, свещеници и владици, заставени да се учим в сръбски училища, в които бяхме подложени на едно жестоко денационализиране, ние противопоставихме един непосилен отпор срещу агресивността на сръбския шовинизъм. Но уви! При тези напълно лоялни усилия ние минахме не само през шумни политически процеси като тоя в Скопие, но дадохме и скъпи жертви като нашия другар Благой Монев от Щип, заклан в избите на щипската жупания, или Кирил Ципушев от Радовиш, отведен към австрийската граница в Словения и там заклан, или като Тодор п. Йорданов от Кочани, загинал под колелата на локомотива в Земун, бягайки от преследващите го агенти на сръбската тайна полиция и пр. Нашето поколение в отпора си срещу сръбската денационализаторска политика даде и други многобройни жертви извън университетските среди, какъвто е случаят с младежите Куюмджиев, Англюшев, Бояджиев, Андрейчин, Рампо Попов, Сотир Гърданов, Стоян Тодоров, Моне Дръчков, Боне Припорски и още толкова мъченици, които не бяха извършили друго престъпление, освен непростимата за сърбите смелост да са чувстват българи. Вместо да продължавам нескончаемия списък на тия млади жертви, откъснати от средата, в която аз самата се движех, бързам да ги прикључа с последните две имена на младите девици Люба Карагюлева от Охрид и Грозданка Зафирчева от Велес - жертви на ненаситния сръбски Моллох, за да мина към най-новите проявления на сръбската тирания, която в последните няколко месеци е насочила с нови методи всичките си усилия за смъртното уязвяване на македонската интелигенция и специално на академическата младеж...

В началото на юли сърбите туриха в изпълнение, по един отдавна намислен начин, план, за да нанесат удар върху македонската интелигенция и да я компрометират в очите на народа ѝ, след като скопският процес и другите политически процеси бяха ѝ създали ореол на мъченици за народните права... Сърбите вложиха нови и тежки обвинения против македонската академическа

младеж, обвинявайки македонските студенти като „български агенти“ като платени „шпиони“ и пр... С терор и заплашвания те бяха заставени да подпишат декларации, че признават да са били „на служба на Комитета“, но че се разкайват и че се признават за сърби и други подобни. Даваше ни се два-три дни срок да подпишем написаните от полицията декларации...

Под същия страшен терор попаднахме и аз и моят брат Панче Велев, магистър по фармация, който бидейки слаб физически не можа да понесе терора и почина в най-големи мъки, след кратко боледуване. Всички ние, обвинени така страшно, бяхме всъщност невинни. Но ние се чувствахме българи със силно национално чувство, с което заразявахме и нашите по-малки братя и сестри, за да ги предпазваме от отровата и денационализацията; и затова трябваше да бъдем компрометирани, а после унищожени. Тежко е да се опишат всички страдания понесени от моите другари, поставени под непрекъснатото наблюдение на тайната полиция. Но ще кажа накрая онова, което аз лично преживях.

Няколко пъти бях викана от бана Жика Лазич, по чиято лична заповед стават всички насилия и убийства в Македония. Преди това бях разпитана от началника на полицейското отделение на бановината, Арсо Петрович. Този развратник поиска да се гаври с моята чест, вследствие на което нададох викове и избягах от канцеларията му, имайки на ум трагичната съдба на Грозданка Зафирчева, която биде изнасилена в канцеларията му от един колега на Петрович и след това убита. При многобройните ми разтакания пред бана Жика Лазич последният ме караше с всевъзможни заплашвания и обещания да препиша с мой почерк и да подпиша приготвените „признания“ и покаяния...

След няколко още разкарвания от полицията брат ми умря! Вследствие на това скръбно събитие полицията ме остави спокойна два-три дни. Не желаейки да подпиша декларацията, за която настояваше банът, а от друга страна не бидейки сигурна дали ще мога да изтрая на физическите мъчения, които ми предстоеха, аз се възползувах от кратковременната пауза и се укривах в свои близки и познати. През това време старите ми родители, и без това съсипани от смъртта на моя брат, са били подлагани на жестоки насилия, за да кажат къде съм...

В кръга на предприетите напоследък насилия над съвестта на македонските студенти, сърбите упорито ни предлагаха да образуваме едно „дружество на студентите от Южна Сърбия“, след което да направим в Скопие конференция в полза на сръбска Югославия, да възхвалим диктатурата и да заявим, че сме сърби, че в Македония нямало българи, че не искаме никакви права на малцинствата и т.н.

Макар дружеството, за което настояваха сърбите, да не беше още образувано докато аз бях на югославска територия, датата за сръбската манифестация в Скопие се фиксираше на 17 декември, рождения ден на крал Александър. За тая цел много от другарите ми бяха получили нареждане за споменатата дата да се намерят в Скопие и там да изпълнят искането на Жика Лазич...

Изложеното от мен е една нищожна част от страданията на моите млади сънародници и то само през последните 4-5 месеци. Целият македонски народ пъшка под непоносим терор, лишен от всичко свое национално, напълно

разорен материално от преголеми данъци и глоби, за които се продава на търг и последният вол, и последната овца на македонския земеделец, от които той се препитава, и то на нищожни цени. За събирането на устроените данъци на търговците се продават мебелите на барабан. Никой не смее да протестира, защото всеки протест се счита за „противодържавен акт" и се таксува като бунтове срещу сръбската власт в Македония.

А докъде може да стигне тази власт в измислянето на средства за подтискане - нека послужат следващите няколко примера взети измежду хилядите подобни:

1. За да си отмъстят на емигрираните македонци и да уплашат другите да не бягат в България и да излагат режима, на жените на емигрантите не се дава паспорт да излязат. Нещо повече: насила, с побоища са заставени да подпишат едно разводно прошение, написано в сръбската митрополия, която разтрогва брака и след това насила се оженват тия жени за сръбски жандарми дошли от Шумадия.

Така между многото други разведени нека посоча: Яна Лазарова от с. Кундино, Тофа Накова от с. Кнежево, Стана Салтирова от с. Кнежево, Петра Авксентиева от с. Добрево, Костадина Миладинова от с. Добрево, Таса Георгиева от с. Калнище, Илинка Якимова от с. Каврак, Тодора Салтирова Ананиева от с. Приковци, Ката Миланова от с. Куново и пр. и пр.

2. Понеже за оженването на придошли сърби с местни момичета властите дават награди и повишения (това се върши с цел да се създават роднински връзки и да се отстрани обтегнатостта между македонските българи и придошлите сърби), много жандарми и чиновници изнасилват момичета и след това се оженват за тях. Никой не ги преследва за това, а ги награждават.

3. На населението е забранено да празнува своя обичай „имен ден". За това властите държат сметка и в деня на „имен ден" предписват на членовете на семейството да заминат за ангария на тоя ден, който е техен празник - не само да не празнуват, но и да работят тежка работа. Срещу туй на всички семейства се налага сръбският обичай „слава", за който свещениците и сръбските чиновници държат сметка и проверяват по няколко пъти на ден дали се празнува.

4. В Скопие, при църквата „Св. Димитър", бяха събрани и тачени гробовете на дейците от българското възраждане Кара Йове, Хаджи Трайко, Дранго и други, чиито надгробни плочи носеха, естествено, български надписи. Народът често спохождаше гробовете на тия символи на българския дух, чието възкресение почна именно от Скопие в 1829 г., и им отдаваше почит. Сърбите разрушиха тия гробове и разровиха костите на видните покойници, както и гроба на скопския герой Борис Драганов, полковник от българската армия.

В централните гробища е разрушен гробът и счупена надгробната плоча с български надпис на поручик Кебеджиев. Акацията, израстнала в средата на гроба, е изпочупена.

5. Пеенето на нашата народна песен се счита за престъпление. След осъждането на тетовските граждани за такова „престъпление", напоследък младежите братя Стефчеви от Скопие, които са пели български песни в своя обу-

щарски дюкян, са били арестувани от полицията и в затвора са били премазани от бой.

6. Духовните лица, по заповед на патриарх Варнава, са забранили посещението на манастирите от по-видните българи. Това е обяснимо за нас, които знаем, че патриарх Варнава е бивш сръбски комита, който като такъв още от турско време действаше против българското население в Македония, а в последно време като скопски митрополит заедно с директора на сръбската банка Тодор Васоевич и Ристич беше член на „екзекутивната". Те, като компетентни познавачи на „вироглавите българи", произнасяха смъртни присъди против тях, които присъди се изпълняваха от членовете на четническото дружество „Петър Мърконич", чийто член на комитета е и самият Варнава.

7. На вдовицата на аптекаря Милан Генов, убит по присъда на горепоменатата "екзекутива", е забранено да носи траур. Викана е била често в полицията и е била заставена да махне траура. Черните знамена на вратите на къщата ѝ са изпокъсани. Също така е забранено да носят траур и на родителите на заклания от жандармите Стоян Тодоров от Виница. Заповедта за махане на траура е дал палачът му капитан Стоянович.

8. Същият капитан Стоянович е накарал един селянин от Виница през нощта да отиде на гроба на брата си и да счупи надгробната плоча, писана на български.

9. Бащата на заклания от жандармите младеж Иван от с. Любанци, Скопско, който отчаян е тичал обезумял из скопските улици и разказвал как жандармите са убили единствения му син, е бил арестуван в участъка и оттогава нищо не се чу за него.

10. Самите жандарми, които са заклали студента Благой Монев в избата на жупанията, разправят за това си престъпление като „изпълнение на заповед", дадена от жупана полковник Михайлович в Щип. Майката на тая млада жертва много пъти е отивала да иска позволение за отпътуване до Скопие и Белград (без специално позволение никой от Македония не може да пътува), за да се оплаче. Но Михайлович постоянно я пъдел и ѝ забранил да излиза извън чертата на града. Няколко по-смели младежи и граждани от Щип подписаха едно общо заявление до властите, с което търсят извиканията в кметството и изчезнал оттам студент Монев. Понеже минали много дни, а властите не са давали никакъв отговор, неколцина от гражданите отидоха при полковник Михайлович да питат какво е станало с младежа. Михайлович им отговорил: „Престанене да се занимавате с този въпрос, ако не искате да ви постигне същата съдба."

11. След подаването на петицията до ОН от македонските граждани Гр. Атанасов, Д. Шалев и Д. Илиев, властите в Кавадарци са извикали брата на Атанасов и под страх на смърт са го заставили да се откаже от брата си. А в Скопие тайните агенти и жандармите са отивали от дюкян на дюкян, от къща на къща да събират гражданите на митинг. На този митинг те дадоха на видния търговец Чакъров готова написана реч, която той прочете пред множеството. В председателството на митинга поименно назначиха най-видните българи, на които дадоха готова написана резолюция за прочитане, след което са били заставени да я подпишат.

12. За събиране глоби от земеделците по селата постъпва се по следния начин: кметът и стражарът на селото (пришълци от Шумадия) узнават, че селянинът е на нивата си. Тогава веднага изпращат призовка в къщата, с нареждане селянинът да се яви незабавно в общината. И естествено, понеже адресантът не е в къщи, а на нивата си - не може да се яви незабавно. Това му костува тежка глоба, която после се събира като му са продава добитъкът.

13. Други многобройни поводи за глоби доставят шапките. В Македония на селяните е забранена всякаква друга шапка, а им е наложена сръбската войнишка шапка „шайкач". Който бъде заловен без „шайкач" на главата - веднага бива глобяван.

Такива примери могат да се изброят със стотици. Но за да не злоупотребя с търпението ви, аз ще туря точка на тях, за да посоча няколко примери за начина на действие спрямо най-младите македонски деца в училищата.

1. Една ученичка скопянка (чието име по понятни причини се въздържам да спомена), на въпроса на учителя си каква е (по нареждане отгоре моя въпрос често се задава на учениците в Македония), отговаря високо, че е българка и че никой не е в състояние да я разубеди в това. Тази нейна „смелост" ѝ костува един учителски съд, който след дълги разисквания не можа да измисли друго наказание, освен да предпише на преподавателите ѝ да се стараят да я скъсат по предметите. С това наказание са наказвани много ученици в Македония. В тая област особено се проявява сръбската учителка в търговското училище г-жа Йованович и нейният съпруг Панта Йованович. Те заедно с други учители, между които на първо място трябва да се спомене Тошо Смилянич, скъсваха системно и пропъдиха от училището много млади македончета за това, че са се проявили като българи.

2. Отчаяни от неуспехите на денационализаторската си пропаганда в гимназиите, сърбите сега са обърнали изключително внимание на основните училища, при които създават пансиони и награди, за да изтръгнат малките деца от тяхната родна среда и да превият техните крехки души по своя воля. А за по-възрастните измислиха едно ново средство: от една година насам в Македония са закрити почти всички гимназии. За да следват в гимназии, македонските деца се изпращат в пределите на Стара Сърбия, дето за тях са открити специални пансиони. Така днес сърбите действуват подобно на турците, които някога създаваха еничарите, като откъсваха българските младежи от семействата им и ги изпращаха на възпитание в Цариград.

3. С разни подаръци - бонбони, картини, играчки и други, сръбските учители развиват доносничество между малките деца, като ги подмамват и ги карат да съобщават какво говорят и вършат в къщи техните родители, дали са българи или сърби и пр. Родителите са изпаднали в ужас от тия средства на възпитание и в къщи не смеят нищо да продумат пред децата си.

Изнасяйки всичко това, аз отправям апел към всички хуманитарни организации в света, към всички женски и студентски организации и към всички родолюбиви и благородни лица, молейки в името на правдата и на човешката защита на всички ония мои братя, които остават в Македония, подложени на най-изтънчени физически и душевни насилия.

В името на македонската младеж под робство аз се обръщам и към младежта на всички нации, молейки нейното застъпничество. Македонският народ е на върха на Голгота. Той очаква подкрепата на свободните народи в усилията му за национално самозапазване, за мир и свобода, които са неговите най-велики, но непостигнати блага, та да може и той да послужи като елемент на сигурност и прогрес за целия Балкански полуостров.

Ив. Михайлов. Спомени, т. 4. Индианаполис, 1973, с. 651-655.

ДЕКЛАРАЦИЯ НА ЦК НА МАКЕДОНСКИТЕ ПОЛИТИЧЕСКИ ОРГАНИЗАЦИИ В САЩ, КАНАДА И АВСТРАЛИЯ, ИЗПРАТЕНА ДО КОМИНТЕРНА

Индианаполис, 23 IX 1937 г.

XVI конгрес на македонските политически организации в САЩ, Канада и Австралия, проведен от 5 до 8 септември 1937 г., с абсолютно болшинство прие следната декларация:

Пристигащите тъжни съобщения, които ние непрестанно получаваме от нашата родина, от Македония, принуждават нашето събрание да запознае просветената общественост на Америка, Европа и Австралия и останалите континенти, а така също и тези, които решават съдбата на мира, с трагичната участ на поробения македонски народ, живеещ под бремето на несправедливото подтисничество.

В своя неразумен стремеж към асимилация на македоно-българите, съставляващи по-голямата част от населението на Македония, правителствата на Югославия и Гърция упорито продължават своята политика на насилствено покоряване и подтисничество на нашата многострадална родина.

Югославия и Гърция отказаха да признаят за българите в Македония тези национални и политически привилегии и свободи, които им бяха гарантирани от прословутите договори за защита на националните малцинства, намиращи се под властта на други нации. Югославия беше длъжна да уважава тези права по силата на клаузите на 2-9 договор, подписан от съюзните държави с Кралството на сърбите, хърватите и словенците от 10 IX 1919 г. в Сен-Жермен-Лей. Югославското правителство категорически отказа да изпълнява предначертанията на договора за малцинствата, гарантиращи национални и културно-политически привилегии на поробения македонски народ.

Сегашното югославско правителство упорито продължава тази политика. За да отвлече вниманието на световната общественост от зверското третиране на македонците в Югославия, югославското правителство прибягна към изкусна хитрина: то сключи ратифициран договор за „вечна дружба" с България. Този празен пакт някои кръгове и лица приветствуваха като първа стъпка към установяване на мирни и дружески отношения между балканските нации. Давайки си пълен отчет за замислите на съществуващия югославски режим, XVI конгрес, изразявайки волята и пожеланията на патриотичните македонски организации, решително отхвърля сключеното между Белград и София „радостно" съглашение, ръководейки се от следните съображения:

1. Българо-югославският договор не възстановява потъпканите права на македонското население.

2. По време на подписването на този пакт правителството на д-р Милан Стоядинович продължаваше да прилага недостойни старания за асимилация на македонските българи в условията на югославската робия.

3. „Сближението", провъзгласено от премиерите на България и Югославия, в никаква степен не облекчава неописуемите страдания на македонския народ, станал обект на потъпкване и независимо от раздутата и лъжлива пропаганда на югославската столица, лишен от елементарните човешки права и привилегии.

Решително възставайки против българо-югославския пакт, въплътяващ мнимата „вечна" дружба между двете нации, ние заявяваме за своята безусловна готовност радостно да приветствуваме каквато и да е благородна инициатива за установяване на действително съгласие не само между югославяните, но и между останалите нации, населяващи Балканския полуостров.

XVI конгрес на македонските политически организации в Северна Америка и Австралия считат за свой дълг да обърнат вниманието на световната общественост върху методите на насилие, които гръцкото правителство приложи през изтеклата година, стараейки се да скрие националния характер на българското население в тази част на Македония, която се намира под гръцко иго. Теророт, който господствува в тази част на нашето разкъсано отечество, представлява от само себе си нещо невиждано. От времето на световната война гръцката власт обявява преследваните македонски българи за „българофили", т.е. гърци, говорещи на български език. Те са лишени също така и от елементарни национални права и свободи. Тях са ги лишили от каквато и да е свобода на религията, свобода на училищата и литературата. Независимо от тези и безчислено много други варварства македонският народ твърдо отстоява своите национални традиции. Убеждавайки се в пълния провал на асимилаторската политика на Гърция в Македония, диктатурата на генерал Метаксас в своя стремеж да задуши будното национално самосъзнание на македонските българи прибягва към нови гнусни методи за преднамерено подтисничество. През изтеклата година гръцките власти забраниха на нашите македонски братя и сестри да ползуват своя роден език дори в рамките на такава светиня, каквато е собственото им семейство. Тези, които нарушават това безчовечно разпореждане, и тези, които не са в състояние да изпълнят тази заповед (поради незнание на гръцки език), се подлагат от полицейските власти на сурови репресии: големи парични глоби, заточение на острова, хвърляне в тъмница, побои, и т.н. и т.н. От различни градове и села, намиращи се в тази част на Македония, която се намира под гръцка власт, до нас идват сведения за възмутителни подробности от невъобразимите бедствия, на които са обречени македонските българи под гръцка власт.

Съобщавайки за тези чудовищни факти, конгресът предлага да се проведе безпристрастен плебисцит в трите части на разкъсаната ни родина Македония за окончателно изявяване волята на македонския народ.

Македонските емигранти в Северна Америка и Австралия заявяват, че са

готови да поемат върху себе си всички разходи по провеждането на *безпристрастно международно обследване*, призвано справедливо и добросъвестно да установи истината за положението на нещата в поробена Македония. Конгресът заявява, че ако не бъдат своевременно взети необходимите мерки за прекратяване на провежданата от Югославия и Гърция политика на насилствена денационализация в нашето отечество, то македонското население в родината ще счита за свое право да прибегне в борбата си за национално самосъхранение към последното средство: към въоръжена борба. Такъв конфликт (най-малко желан от миролюбивия македонски народ, мечтаещ за мирно и справедливо разрешение на спорните международни проблеми) може да предизвика война и още по-страшен смут не само на Балканите, но и в цяла Европа.

Конгресът от цяло сърце благодари на всички благородни просветени хора, които имаха мъжеството да разкажат истината за Македония и да провъзгласят справедливите искания на подтиснатото македонско население, борещо се за своите свещени човешки права и привилегии.

Ние изказваме безкрайната благодарност на САЩ, Канада и Австралия, където демократичните закони ни дадоха възможност да разкажем истината за Македония.

Патриотичните македонски емигранти в Северна Америка и Австралия тържествено провъзгласяват своето неизменно решение енергично да поддържат великата борба, която македонското население и македонските емигранти в България водят за осъществяване на свещения лозунг, провъзгласен от благородния държавен деец Уилям Гладстон: Македония за македонците!

Македония. Сборник от документи и материали, с. 766-768.

ИЗ ИЗЛОЖЕНИЕ НА ВМРО В МАКЕДОНИЯ ДО БЪЛГАРСКИТЕ ВЛАСТИ В СОФИЯ (8 II 1940 г.)

Събитията, които се развиха в Европа, и поражението на някои стари съюзници и създатели на версайските диктати показват, че изкуствено създадените държави сега се разпадат, за да настъпи едно справедливо уреждане на нещата в Европа.

Както всякъде, така и тук в Македония с голям интерес и горещо желание се четат всички новини. Колко бихме се радвали, ако с тези наши сведения биха се запознали по-голям брой български държавници, политици и обществени дейци и ако биха се взели мерки против злото, което би могло отново да засегне българския народ.

Трябва всички да знаят, че днес Македония не само че не е изгубена за българския народ, но, обратно, в нея днес съществува по-здрав български дух, отколкото когато и да било. Някои се изтъкват като македонци, но това се прави поради ужасната реакция, която предизвиква сред сърбите името българин. Гигантска е борбата, която неуморно води нашият народ в Македония под сръбска власт (ние сме оставени в Югославия на сърбите и те разполагат

с нас по своя воля). В последно време поради войната в Европа те гледат на нас с по-голямо недоверие и по-голяма осторожност.

Известно е, че всички неправди, насилия, ограбвания предизвикват реакция или отвращение. Точно такъв резултат пожънаха сърбите в Македония. Те знаеха още при идването си в Македония, че в тази страна живеят българи. И затова мислеха, че чрез сурови мерки и беззакония ще изплашат народа и ще го спечелят за сръбското дело. Обаче всичко завърши напразно. И сега те се чудят на антисръбските чувства, които преобладават в душата на народа ...

Правителството на Цветкович води политика на залъгване на българското правителство и общественото мнение, за да не искат Македония, иначе при първо поставяне на този въпрос ще се разкъса приятелството между България и Сърбия ...

Ние сме против даване малцинствени права в Македония, тъй като това за сърбите е „колай работа“ ...

Заключение: 1. Сърбите никак не са успели в Македония ...

2. Добре би било да се промени курсът на политиката на българското правителство спрямо Македония и нейния народ.

3. Софийското радио да говори за Македония. Големи симпатии има спрямо Русия. Общото народно желание е: циганин да дойде, само този (сърбинът) да си отиде. Проклятие ще падне на всеки българин, който забрави своите братя.

Македония. Сборник от документи и материали, с. 772-773.

МЕМОРАНДУМ НА БЪЛГАРИ ОТ МАКЕДОНИЯ ДО МИНИСТРИТЕ НА ВЪНШНИТЕ РАБОТИ НА ВЕЛИКИТЕ СИЛИ, ЗАСЕДАВАЩИ В ЛОНДОН

Заглъхна зловещият вой на войната, която повече от четири години разтърсваше света. Огромни са материалните щети, които нанесе тя. С цената на милиони човешки жертви свободолюбивото човечество успя да сложи край на това безумие. Настъпва нова ера, ерата на мир, разбирателство и културно съревнование между народите.

Борбата за свобода и национална независимост, която водиха много народи, се увенча или ще се увенчае с успех за тях. Но остават още много нерешени въпроси от социален, икономически и национален характер, които чакат своето разрешение.

Един такъв нерешен въпрос е известният на всички *македонски въпрос*.

Намираща се в сърцето на Балканския полуостров на важен кръстопът, Македония открай време е изпитвала върху си нашествията на много чужди хищници, придружени със страдания и опити за асимилация.

Населена главно с българи, Македония е страдала, теглила заедно с целокупния български народ. Всеки поробител се е старал да заличи, да унищожи всичко онова, което е свързано и напомня за българския характер и принадлежност на македонското население. И гърци, и турци векове наред са унищожава-

ли културното наследство на старите българи. А то е огромно. Достатъчно е да споменем думите на Георги Димитров на Лайпцигския процес: „Когато в България се развиваше книжнина, вашите царе са подписвали с палците си!“ Та нали от Солун са създателите на славянобългарската азбука? Когато в Западна Европа неграмотността бе всеобща, в Охрид съществуваше първият славянски университет - училището на Климент Охридски.

Възраждането на българския народ през тежкото петвековно турско робство започна пак оттук, от Македония.

Всеки камък, всяко дърво, полянка, изворче напомня за българщина. Но грешките на българската дипломация или стратегическото положение на нашата родина са носели и носят нещастие на народа ни.

Ваши Превъзходителства,

След разпокъсването на България през 1878 година в Берлин Македония бе върната на Турция. С това бе продължено робството на нашия народ, което под една или друга форма продължава и до днес.

Македонският народ пред очите на културна Европа е разделен на три части, в двете от които (в Гърция и Югославия) се провежда с пълна пара денационализация на българите.

Македонският народ, който неведнъж е въставал против своите поробители, народът който даде писменост на цялото славянство, който даде първите борци за социална правда - богомилите, днес пъшка под тежко робство.

Потоци бежанци напускат родните си места, бягайки от озверените гърци. Много от тях останаха в България, а други тук - във Вардарска Македония. Но в Гърция ги клаха, а тук променят народността им.

Белград - това гнездо на престъпници, измисли нова форма на владичество. Създаде някаква си „народна“ република Македония, като провъзгласи българите за „македонци“ по националност. Смени се само формата, а целта си остана същата - бавно, но сигурно сърбизиране на македонския народ.

Затворите са пълни с българи. Няма населено място, в което да не е извършено убийство, а във Велес, Куманово и много други места и масови убийства - извършени по най-зверски начин. Мъченията в затворите са средновековни.

Всички сърби, сърбомани и гъркомани са съюзени против българщината. Ако македонец се чувствува българин, е престъпник, а сърбин може да се чувства свободно и да се зарегистрира официално като такъв, защото той не е за „цепене“, т.е. за разпокъсване на Югославия.

Македонският народ десетилетия наред се бори за своето обединение и обособяване като отделна държава. Титовото разрешение на македонския въпрос не е разрешение на същия, защото никой честен македонски патриот не се е борил за такава Македония.

Македония е една и има повърхност около 68 000 км.

Единственото разрешение на македонския въпрос е: Независима Македония в своите географски граници.

Ваши Превъзходителства,

От името на македонския народ, в интерес на мира на Балканите, ние, група членове от ръководството на партията Демократически фронт на

Македония „Илинден - 1903 г.“, молим да осведомим Вашите правителства за желанието на македонския народ, който има право на свобода и независимост. Ние сме съгласни и на международна анкета, която ще се увери, че Македония може да бъде Швейцария на Балканите и обединително звено на балканските народи. В противен случай нашият народ ще продължи да се бори дотогава, докато осъществим своя идеал.

Скопие
октомври 1945 години

Подписали:
Константин Хрисимов-Смилец
Д-р Илия Чулев
Д-р Димитър Златарев
Стефан Ан. Кузманов
Коста П. Динев

К. Църнушанов. Македонизмът и съпротивата на Македония срещу него. С., 1992, с. 284-285.

ГЕОГРАФСКИ УКАЗАТЕЛ

Съкращения: вр. - връх; гр. - град; о-в - остров; пл. - планина; п-в - полуостров; р. - река; с. - село

Австралия - 179, 196, 199, 200, 203, 207-214, 216, 329-331
Аго махала, с. в Гевгелийско - 306
Ада, с. в Серско - 306
Аделаида, гр. в Австралия - 207, 208, 210, 211
Аджалар, гара в Скопие - 311
Азия, Средна - 227
Айова, гр. в САЩ - 180
Акенджали, с. в Дойранско - 295
Акрон, гр. в щат Охайо, САЩ - 174, 186-189, 192, 217
Албания - 9, 16, 70, 81, 118, 119, 150, 153, 163, 174, 175, 221, 226, 231
Албански планини - 227
Америка - 159, 160, 162-178, 180-194, 199, 200, 202, 204-206, 209, 213, 218, 264, 271, 272, 317, 329; Латинска Америка - 194; Северна Америка - 177, 178, 330; Южна Америка - 317
Англия - 7, 8, 27, 62, 94, 125, 130, 159, 16, 165, 183, 255, 259, 264
Апоскеп, с. в Костурско - 144
Арабия - 239
Арда, р. - 16
Асънковй, с. в Костурско - 297
Атина, гр. - 8, 134, 139, 140, 145, 153, 158, 159, 167, 174
Африка, Северна - 179

Балкански п-в - 79, 158, 160, 165, 174, 181, 190, 193, 221, 225, 227, 281, 308, 310, 329, 330; Балкан - 230, 280; Балкани - 5, 7-9, 48, 50, 54, 55, 57, 61, 68, 70-73, 76, 79, 80, 94, 98, 99, 104, 111-113, 134, 139, 149, 158-162, 164, 167, 174, 176, 180-187, 189, 191, 193-195, 198, 199, 263
Банат, област - 235
Баница, с. в Леринско - 143, 145, 170, 295
Баничка Морава, р. - 16
Банско, гр. - 57, 132
Баракли, с. в Кюстендилско - 302
Баровица, с. в Гюменджейско - 307
Безданица, р. - 16
Бекташ, с. в Югоизточна Тракия - 16
Белгия - 7
Белград, гр. в Сърбия - 8, 96, 98, 104, 105, 108-110, 112, 114, 115, 119, 124, 133, 135, 138, 146, 149, 152, 158, 159, 160, 162, 167, 174, 180, 191, 203, 212, 214, 217, 227, 229, 251, 256, 260, 265-267, 270, 277, 323, 329
Белица, гр. - 117
Беломорие - 13, 80, 171, 234, 235, 278
Бели Миличани, с. в Скопско - 46
Бело поле, с. в Прилепско - 271
Белотинци, с. в Драмско - 141
Берлин, гр. в Германия - 13, 159, 261, 314, 317, 333
Берн, гр. в Швейцария - 213
Берово, гр. - 36, 107, 254, 268, 270, 292
Беровска околия - 16, 42
Бертехсгаден, селище в Германия - 158
Беч, вж. Виена
Бигла, пл. - 137
Бирапци, с. в Костурско - 143
Бистрица, с. в Благоевградско - 131
Бистрица, р. - 308, 317
Битолска епархия - 22
Битолска каза - 296
Битолска крепост - 277
Битолска област - 16, 30, 34-37, 41, 44, 46-48, 85, 88, 103, 169, 257
Битолска околия - 16
Битолски вилает - 297, 309
Битолски мюдурлук - 296
Битолски окръг - 88, 308
Битолско - 17, 232, 233, 270, 271
Битоля - 12, 15, 17, 21-27, 29-31, 33-47, 49, 50, 52, 53, 55, 56, 63, 94, 100, 102, 103, 107, 123, 137, 146, 168, 172, 175, 242, 244, 250, 251, 255, 256, 270, 271, 273, 274, 284, 286, 289, 309, 310, 319
Бихач, гр. - 66
Благоевград, гр. - 270
Благоевградско - 235
Блед, гр. в Словения - 116, 117
Бобощица, с. в Корчанско - 255
Богацко, с. в Костурско - 144
Богданци, с. в Гевгелийско - 304
Богомила, с. във Велешко - 70
Босилеград, гр. - 9, 109
Босна - 63
Ботевградско - 230, 232, 233
Бояново, с. в Скопско - 36
Бояновска околия - 16
Бояновци, с. в Скопско - 109, 311
Бразилия - 196
Брегалница, р. - 70, 222
Брезнишко - 234
Бресчани, с. в Костурско - 144
Бродска околия - 16
Бруклин, гр. в САЩ - 180
Брусник, с. в Битолско - 16
Брушани, с. в Тиквешко - 271
Брушанска планина - 270
Будинарци, с. в Малешевско - 103, 257
Буково, с. в Битолско - 16
Букурещ, гр. - 118, 122, 261
Бургас, гр. - 141
Бутковско езеро - 16
България - 7-10, 12, 13, 15-17, 19, 20, 23, 24, 26, 33, 36, 37, 44, 45, 48, 50, 52-63, 68, 69, 71-77, 79-82, 84-86, 88, 89, 91-96, 98-100, 107-116, 118-121, 123-128, 130, 134, 136, 140, 141, 143, 144, 146, 147, 150, 153-155, 158-167, 171-173, 175, 176, 178, 183, 184, 188, 191, 193-196, 199-201, 203-209, 212-216, 220, 223, 224, 232, 237, 239, 245, 250, 252, 263, 270, 274, 281, 282, 289, 292-294, 311-313, 315, 317, 318, 326, 331-334; България, Крайдунавска - 225; България, Народна Република - 114, 205, 229, 232, 233; България, Санстефанска - 187; България, Западна - 31-233, 234, 280; България, Източна - 32, 233; България, Североизточна - 231; България, Северозападна - 229; България, Югозападна - 231; България, Югоизточна - 229, 231
Бъмбоки, с. в Костурско - 144
Бъфало, гр. в САЩ - 204-206, 218
Бяла паланка, гр. - 80
Бяло море - 9, 163

Валандово, с. в Дойранско - 36, 43, 83, 301
Валовищко, с. в Костурско - 230, 231
Вардар, р. - 9, 81, 102, 230, 282
Вардарски дял на Македония - 208, 212, 235
Вардарски регион - 235
Варкиза, предградие на Атина - 98, 139, 141
Варна, гр. - 17
Варос, с. в Прилепско - 291
Ватоша, с. в Тиквешко - 99, 271, 287
Вашингтон, гр. в САЩ - 139, 159, 161, 172, 180, 181, 184, 190, 197, 201, 202, 206
Вевчани, с. в Албания - 234
Велес, гр. - 9, 12, 13, 15, 17, 18, 21, 23, 24, 30, 33, 35-37, 39, 41, 42, 44, 45, 47, 53, 83, 100, 101, 107, 123, 172, 239, 243, 250, 251, 255, 256, 268, 270, 272, 274, 289, 310, 313, 322, 324, 333
Велешка околия - 16

Велешко - 43, 99, 100, 232, 233, 270
Велика, р. - 16
Великобритания - 149, 159, 164, 178, 182, 188, 193, 194
Ветерница, с. в Кривопаланско - 16
Видин, гр. - 225
Видински край - 123
Видинско - 232
Виена, гр. в Австрия - 9, 13, 163, 216, 217, 257, 266, 280, 317
Виктория, щат в Австралия - 211
Виница, с. в Кочанско - 12, 36, 268, 327
Вир, с. в Кичевско - 301
Висока, с. в Лъгадинско - 295
Вит, р. - 230
Вич, пл. - 153
Владимирово, с. в Беровско - 103, 257
Воден, гр. - 12, 142, 277, 284
Воденска епархия - 290
Воденска околия - 135, 142, 151
Воденски окръг - 142, 151
Воденско - 35, 56, 57, 74, 76, 98, 137, 144, 165, 173, 233, 309
Волак, с. в Драмско - 141
Волуяк, с. в Софийско - 132
Вощарени, с. в Леринско - 170
Вранска околия - 16
Враня, гр. - 9, 35, 47, 109
Врачанско - 230, 232, 233
Върба, с. в Неврокопско - 57
Върбяни, с. в Прилепско - 296
Въдрища, с. в Гуменджеиско - 142
Върток, с. в Гостиварско - 300
Вртокоп, с. Ениджевардарско - 142

Гевгели, гр. - 15, 30, 34, 35, 44, 47, 53, 83, 102, 254, 256, 273, 302
Гевгели, каза - 295
Гевгелийска околия - 16, 42, 45
Гевгелийско - 99, 233
Гега, с. в Петричко - 195
Германия - 7-9, 12, 13, 48-50, 68, 69, 74, 80, 124, 128, 158, 159, 161, 162, 164, 165, 174-177, 179, 193, 194, 200, 201, 213; Германия, Западна - 196
Гиляни, гр. - 185
Глишник, с. в Скопско - 40
Голаш, вр. - 16
Голям бор, вр. - 16
Гопеш, с. в Преспанско - 16
Горна Бещова, с. в Гевгелийско - 295
Горна Джумая (Благоевград), гр. - 43, 48, 49, 57, 83, 91-94, 116, 117, 119, 127, 128, 131, 132, 195
Горенци, с. в Костурско - 144, 297, 299
Горни Балван, с. в Щипско - 257, 270
Горни Полог, с. в Скопско - 40
Горно Водно, с. в Скопско - 46
Горно Върбени, с. в Скопско - 170
Горноджумайска област - 127, 128, 129, 130, 132, 133
Горноджумайска околия - 128, 133
Горно Каленик, с. в Леринско - 143
Горно Куфалово, с. в Солунско - 297
Горно Радиво, с. в Сабатско - 142
Горно Спанчево, с. - 132
Горно Фращани, с. в Серско - 195
Гостивар, гр. - 9, 12, 13, 173
Гостиварска околия - 174
Гостиварско - 233, 310
Гостиражани, с. в Прилепско - 63
Градобър, с. в Солунско - 145, 295
Градско, с. във Велешко - 99
Грамос, пр. - 153
Грац - 317
Гумендже, гр. - 142
Гуменджеиска околия - 142
Гуменджеиско - 151
Гърция - 7-9, 13, 16, 54, 55, 57, 73, 74, 81, 94, 98, 119, 135, 138-142, 146, 148-153, 158, 161, 170, 176, 188, 192, 194-199, 221, 226, 251, 274, 278, 39, 329-331, 333
Гюешево, с. в Кюстендилско - 43
Гюмюрджинско - 231, 232

Давидово, с. в Гевгелийско - 304
Дания - 7
Даубал, с. в Солунско - 298
Дебър, гр. - 9, 12, 13, 173, 283
Дебърска епархия - 290
Дебърско - 43, 230, 232, 233, 234, 251
Девинско - 232
Дедеагач, гр. в Западна Тракия - 9, 16
Дедеагачко - 231, 232
Демиркапия, с. в Кавадарско - 36
Демир Хисар, гр. - 288, 302
Детройт, гр. в САЩ - 189, 202, 209, 217, 218, 219
Джумая, каза - 290
Димотишко - 231,232
Диково, с. в Битолско - 16
Добринище, с. в Разложко - 132
Добруджа - 24, 193, 246
Дойран, гр. - 23, 43, 83, 251, 300, 301
Дойранско - 230, 233, 295
Доленци, с. в Албания - 16, 301
Долнодунавски басейн - 70
Долно Каленик, с. в Леринско - 143
Долно Куманичево, с. в Костурско - 297
Долно Радиво, с. в Сабатско - 142
Доляни, с. в Скопско - 40
Дорутово, с. в Кайлярско - 297
Драгош, с. в Албания - 16
Драма, гр. - 141, 142, 284
Драмска каза - 295
Драмски санджак - 320
Драмско - 231, 233
Драмско поле - 234
Драчево, с. в Скопско - 36, 41
Дрен, с. в Прилепско - 254
Дреновяне, с. в Костурско - 225
Дудуларе, с. в Солунско - 295
Дунав, р. - 124, 158, 230, 282, 308, 313
Дупница, гр. - 292
Дупнишко - 230, 233
Дурутово, с. в Кайлярско - 143
Дутли, с. в Серско - 295

Европа - 7, 48, 69, 72, 112, 160, 176, 177, 179, 188, 191, 194, 228, 231, 261, 266, 286, 290, 293, 331, 332; Европа, Западна - 333; Европа, Източна - 118, 177; Европа, Югоизточна - 162, 163, 167, 175, 194
Егейски дял на Македония - 208
Египет - 9
Егридере, с. в Зъхненско - 299
Елешница, с. в Разложко - 57
Елшани, с. в Серско - 305
Емборе, с. в Кайлярско - 143, 297
Енас, гр. в Турция - 8
Енидже Вардар, гр. - 142
Енидженардарска околия - 142
Енидженардарско - 151
Епир - 153, 226
Ескису (Екшису), с. в Леринско - 143, 170, 312

Желегоже, с. в Костурско - 144
Желово, с. в Костурско - 297
Женева, гр. - 317, 321, 322
Жупаница, с. в Костурско - 144

Забърдени, с. в Костурско - 144
Загоричани, с. в Костурско - 136, 144
Загреб, гр. - 49, 52, 53, 58, 223, 280
Зайчар, пл. - 16
Западни покрайнини - 9, 24, 81
Зелениче, с. в Леринско - 312
Зиляховско поле - 234

Злетово, с. в Кратовско - 36
Злокучане, с. в Албания - 16
Зърнево, с. в Драмско - 141, 295

Индианополис, гр. в САЩ - 197, 198, 217, 329
Италия - 7, 8, 9, 12, 19, 48, 50, 54, 70, 74, 161, 174-176, 179, 182, 188, 196, 214
Ихтиманско - 230, 232, 233

Кавадарска околия - 16
Кавадарци, гр. - 12, 35, 56, 43, 107, 123, 250, 255, 256, 270, 271, 322
Каврак, с. в Дебърско - 326
Кадиново, с. в Ениджевердерско - 142
Калиново, с. в Ениджевердарско - 142
Кална, с. в Моравско - 16
Калнище, с. в Дебърско - 326
Камина, мина - 130
Канада - 159, 162, 164, 165, 170, 172, 173, 176, 178-180, 186, 189, 191, 194, 196, 198-204, 212-214, 216, 217, 220, 329, 331
Канбера, гр. - 210, 211
Караджово, с. в Серско - 295
Кара Суле, с. в Гевгелийско - 303
Кайро, гр. - 185, 186
Кайляри, гр. - 143
Кайлярска околия - 143
Кайлярско - 35, 230, 231
Карлуково, с. в Зънеховско - 299
Катланово, с. в Скопско - 41
Квадалканал, о-в в Пасифика - 189
Кичево, гр. - 9, 13, 71, 107, 173, 270, 301
Кичевска околия - 174
Кичевско - 233, 234
Клабучица, с. в Битолско - 296
Клисурско - 233
Кнежев, с. в Скопско - 326
Кобалница, с. в Драмско - 295
Кожух, вр. - 70
Козица, с. в Кичевско - 301
Козяк, пл. - 109
Козяк, пл. - 63, 70
Койнаре, с. в Скопско - 311
Кономлади, с. в Костурско - 144
Копривщенско - 233
Корещата, с. в Костурско - 136
Корча, област - 225
Корчански санджак - 309
Корчанско - 230
Косово (Метохия), обл. - 89
Косовско поле - 81
Костур, гр. - 144, 284, 297
Костурско езеро - 309
Костурска епархия - 290
Костурска каза - 295
Костурска околия - 309, 312
Костурско - 55-57, 74, 76, 98, 136-138, 140, 143, 144-146, 152, 165, 173, 225, 230, 231, 233, 234
Кочани, гр. - 12, 15, 30, 35, 36, 43, 46, 47, 53, 85, 107, 172, 185, 254, 268, 270, 289, 324
Кочанска околия - 16
Кочански проход - 16
Кошиново, с. в Гюмендженско - 306
Крагуевац, гр. - 315
Крайова, гр. в Румъния - 80-82
Кратово, гр. - 18, 35, 251, 289
Кратовска околия -16
Кратовско - 233
Крива, с. в Гюмендженско - 306
Крива паланка, гр. - 13, 34, 43, 47, 80, 81, 82, 109, 172, 175
Кривопаланска околия - 16
Кривопаланечко - 232
Крим, п-в - 149
Кронцелево, с. в Сабатско - 142
Крушево, гр. - 23, 25, 31, 35, 46, 53, 175, 274, 297, 298
Крушевска околия - 16
Крушевско - 270
Кукуш, гр. - 103, 146, 256, 292, 294, 304, 305
Кукушко - 173, 230, 233, 234
Кула, с. в Серско - 295
Кулата, с. в Петричко - 131, 132
Куманич, с. в Драмско - 141
Куманичево, с. в Костурско - 144
Куманово, гр. - 13, 15, 17, 24, 30, 34, 36, 37, 43, 82, 100, 109, 162, 310, 311, 333
Кумановска околия - 16, 42
Кумановски окръг - 87
Кумановско - 66, 73, 232, 233
Кумли, с. в Демирхисарско - 302
Кундино, с. в Скопско - 326
Куново, с. в Скопско - 326
Кучевица, с. в Скопско - 289
Кюприолю, вж. Велес - 9
Кюстендил, гр. - 34, 43, 47, 83, 141, 288, 289
Кюстендилско - 230, 233
Къзника, с. в Серско - 306
Кърчища, с. в Костурско - 144

Лагадинско - 230
Лагос, с. в Серско - 295
Лазаровец, с. в Кичевско - 301
Лайпциг, гр. - 257
Латарево, с. в Демирхисарско - 302
Лахци, с. в Леринско - 16
Лепеница, р. - 314
Лера, с. в Леринско - 16
Лерин, гр. - 12, 15, 137, 145, 31, 313
Леринска епархия - 290
Леринска каза - 295
Леринска околия - 135, 312, 313
Леринско - 13, 35, 55-57, 74, 76, 98, 137, 138, 143, 146, 165, 173, 225, 230, 231, 233, 312, 313
Лешко, с. в Благоевградско - 311
Липинци, с. в Кайлярско - 143
Литохорио, гр. - 150
Личища, с. в Костурско - 144
Ловешко - 230
Логиница, с. в Костурско - 144
Лозенградска каза - 295
Лондон, гр. - 139, 146, 180, 181, 332
Лореён, гр. - 217
Лужница, р. - 16
Луковитско - 230
Луново, с. в Гостиварско - 300
Любанци, с. в Скопско - 327
Любойно, с. в Битолско - 251
Лясковец, гр. - 57

Маврово, с. в Костурско - 124, 144, 300
Магарево, с. в Битолско - 16
Майн, р. - 33
Македония - 5, 6, 8, 10, 12, 13, 15, 16, 19, 20, 24, 25, 27, 33, 34, 38, 40, 42, 44, 48-50, 53-55, 57-60, 65-67, 71-73, 81, 83, 84, 86-88, 90, 98, 100, 103, 108, 111, 114, 124, 125, 128, 134, 135, 137, 146, 148, 150, 153, 158, 159, 161-172, 174-176, 179, 180, 182, 184-192, 194, 198, 199, 210, 214, 221-227, 229, 231, 233, 235-237, 239, 240, 242, 243, 246, 250-252, 255, 257-260, 266-268, 270-272, 274, 275, 277, 278, 280-282, 284-286, 289-294, 307-313, 315, 316, 318, 319, 321-323, 325-335; Македония, Вардарска - 5, 6, 7, 9, 10, 12-14, 16-26, 28-30, 31-45, 47-64, 66-67, 70, 71, 74-100, 103-111, 113, 117, 123, 124, 137, 138, 146-148, 150, 158-160, 162, 164, 165, 167-169, 172-175, 178, 184, 185, 188, 192, 195, 198, 199, 227, 252, 253-258, 261-263, 265, 267, 268, 271-273, 275, 321, 333; Македония, Гръцка - 49, 55, 76, 188; Македония, Егейска - 5, 6, 7, 10, 12, 13, 48, 50, 68, 73, 87, 91, 92, 96-98, 110, 126, 127, 134, 135, 138, 140-151, 153-155, 159, 162, 170, 194, 195, 255, 263, 278;

Западна Македония - 9, 13, 35, 45, 48, 49, 54, 66, 67, 70, 76, 77, 97, 150; Македония, Източна - 9, 33, 70, 141, 230; Пиринска Македония - 6, 48, 68, 81, 84, 87, 91, 92, 94-96, 112-123, 126, 127, 129, 130, 133-135, 198, 199, 203, 261; Македония, Република - 6, 68, 85, 86, 89-91, 100, 103, 104, 107-110, 112, 114-118, 120-122, 125, 126, 133, 228, 234-236, 258, 267; Съветска Македония - 62, 226, 229; Централна Македония - 70; Югозападна Македония - 57; Южна Македония - 173, 230
Малешевски села - 250
Малешевско - 269
Маловище, с. в Кочанско - 16
Манастирец, с. в Тиквешко - 271
Маняк, с. в Костурско - 144
Марица, р. - 9, 16
Мориново, местност - 296
Мекеш, с. в Серско - 305
Мелбърн, гр. - 207, 209-211
Мелник, гр. - 284
Мелнишка епархия - 290
Мелнишко - 230
Места, р. - 9, 134
Мидия, гр. - 8
Мизия - 24, 221, 225, 230, 234, 246, 286
Милеви скали, местност в Западните Родопи - 61
Мокрени, с. в Леринско -
Монтанско - 232

Наколец, с. в Ресенско - 195, 197
Неврокоп (Гоце Делчев), гр. - 57, 116, 127, 128, 132, 195, 197
Неврокопска околия - 127, 133
Неврокопска каза - 295
Неврокопско - 284
Неготино, гр. - 36, 53
Неготинска околия - 16
Нестрам, с. в Костурско - 297
Никополско - 230
Ниш, гр. - 82
Нова Зеландия - 194, 196-198, 199
Новаци, с. в Тетовско - 296
Новия свят - 5, 6, 170, 171, 181, 190, 193, 200-203, 206, 208, 210, 212-215, 219, 220
Ново село, с. в Струмишко - 295
Ново село, с. в Солунско - 145
Ново село (махала), с. в Щипско - 20
Ньой, предградие на Париж - 174, 261
Ню Йорк, гр. - 180, 198-202, 205, 210, 213, 216, 220

Одрин, гр. - 285
Одринска каза - 295
Одринско - 290
Олишча, с. в Костурско - 144
Ореховац, с. в Кичевско - 295
Орлак, с. в Серско - 305
Осичени, с. в Костурско - 297
Осой, с. в Кичевско - 301
Острец, с. в Албания - 16
Отешово, с. в Преспанско - 70
Охрид, гр. - 9, 13, 16, 18, 21, 22, 24-27, 28, 30, 31, 33, 35, 36-39, 41, 42, 44, 63, 88, 107, 171, 172, 175, 225, 239, 244, 251, 255, 270, 273, 274, 277, 280, 282, 283, 289, 301, 309, 310, 312, 315, 322, 324, 333
Охридска архиепископия - 91
Охридска епархия - 290
Охридска околия - 16, 42, 45
Охридска патриаршия - 294
Охридско - 22, 230, 233, 234, 307
Охридско-Битолска епархия - 22, 39, 285
Охридско езеро - 39, 88, 234, 301, 309

Пагул, с. в Кичевско - 301
Пазарджишко - 232
Паланка, вж. Крива Паланка
Паланка, каза - 290
Палеор, с. в Кайлярско - 297
Панагюрище, гр. - 213
Панагюрско - 230
Панталей, с. в Кочанско - 46
Панчарево, с. в Щипско - 103, 257
Париж, гр. - 104, 130, 197, 257, 258-260, 262, 266, 268
Папратско, с. в Костурско - 144
Пасифика - 189
Патарос, с. в Солунско - 295
Пахиатуа, предградие на Питони - Нова Зеландия - 196, 197
Пелагония, вж. Битоля
Пелагонийско поле - 47
Пелистер, било - 16
Пелопонес, п-в - 153
Перник, гр. - 132
Пернишко - 232, 233
Петгъз, с. в Гюмюрджинско - 306
Петрино, пл. - 282
Петрич, гр. - 43, 48, 116, 127, 193, 197
Петричка околия - 134, 195
Петричко - 94, 230
Петърско, с. в Леринско - 170
Пехчево, гр. - 15, 79, 83
Пещерско - 230
Пирдопско - 230, 232, 233
Пирея, гр. - 139
Пирин, пл. - 91, 215, 235
Пиринска Бистрица, р. - 132
Пирински край - 117, 120, 121, 133, 154, 235
Пирински дял на Македония - 195
Пирот, гр. - 9
Питони, пристанище в Нова Зеландия - 196, 198
Плевенско - 230
Плиска, гр. - 171, 277
Пловдив, гр. - 34
Подлес, с. във Велешко - 253
Полиа - 48, 203
Поляна, каза - 284
Поморавие - 9
Пополжани, с. в Леринско - 145
Прага, гр. - 149, 317
Преслав, гр. - 33, 312
Преспанска околия - 312
Преспанско езеро - 172
Прешово, гр. - 17, 35, 109
Прешовска околия - 45
Призрен, гр. - 185
Приковци, с. в Кратовско - 326
Прилеп, гр. - 12, 15, 17, 21-25, 27, 30, 31, 35-39, 42, 44, 46, 58, 63, 79, 100, 102, 107, 123, 172, 175, 195, 243, 244, 250, 251, 254, 264, 270, 273, 285, 295, 310, 315, 317, 322
Прилепска околия - 16, 45
Прилепско - 232, 234
Прищина, гр. - 185
Просечен, с. в Драмско - 299
Прут, с. в Кичевско - 301
Пчиня, р. - 109
Пърт, гр. в Австралия - 210
Пътеле, с. в Леринско - 170, 295, 312

Равън, гр. - 222
Радовиш, гр. - 35, 36, 42, 43, 83, 103, 107, 257, 287, 324
Радовишка околия - 42
Радожда, с. в Охридско - 234
Радомир, с. в Енидже-вардарско - 143
Радомирско - 232, 233
Радуша, мина - 63
Разградско - 232
Разлог, гр. - 57, 115, 127, 132
Разложка околия - 133
Ракита, с. в Костурско - 143
Ранци, с. в Кайлярско - 143
Ращане, с. в Кичевско - 301
Ращяк, с. в Скопско - 253

Ресен, гр. - 12, 22, 24, 26, 31, 35, 37, 42, 44, 46, 53, 100, 175, 251, 273
Ресенска околия - 16, 42, 45
Ресенско - 234
Ресово, с. в Тиквешко - 99
Рибарци, с. в Тиквешко - 99
Рила, пл. - 91
Рим, гр. - 159
Робово, с. в Щипско - 103, 257
Родопи, пл. - 229, 233, 234, 278
Романовци, с. в Скопско - 40
Румъния - 7, 8, 118, 193, 292
Русенско - 232
Русиново, с. в Малешевско - 103, 257
Русия - 19, 183, 238, 293; Южна Русия - 239

Самоковско - 230, 232, 233
Самотраки, о-в - 16
Саракиново, с. в Сабатско - 142
Сатиста, гр. в Кожанско - 137
САЩ - 62, 125, 129, 130, 149, 159-162, 165, 167, 170, 172, 173, 176-184, 186, 188, 191, 193, 194, 196-205, 207-209, 211-214, 216, 217, 220, 255, 259, 270, 329, 331
Свети врач (дн. Сандански), гр. - 57, 127, 195
Светиврачка околия - 133
Свети Илия, вр. - 16
Свети Никола, гр. - 12, 36, 53, 313, 314
Светиниколско - 232
Свиленград, гр. - 9
Селци, с. в Дебърско - 318
Сен Жермен, гр. във Франция - 321, 329
Сент Луис, гр. в САЩ - 179, 180
Серес, гр. - 172, 173
Серска каза - 295
Серски санджак - 320
Сетина, с. в Леринско - 143, 145
Сехово, с. в Гуменджеиско - 142, 150, 303
Сидни, гр. в Австралия - 210, 211
Силистра, гр. - 34
Силистренско - 232
Симитли, гр. - 132
Сирково, с. в Тиквешко - 99
Сицилия - 179
Скаченци, с. във Велешко - 270, 271
Скопие, гр. - 10, 12, 13, 15, 17-31, 33-53, 56, 57, 59-63, 65, 68, 82-84, 88, 89, 91, 93-96, 98, 100-105, 107-110, 113-117, 119, 121, 123, 124, 133, 135, 138, 145, 146, 162, 167, 169-173, 175, 195, 212, 224, 228, 229, 250, 251-253, 255, 257-259, 262, 264, 265, 268, 270, 274, 283, 289, 293, 295, 310, 311, 319, 322-327, 334
Скопска област - 15, 17, 24, 34, 35, 40, 42, 43, 47, 48, 85, 88, 103, 169, 257
Скопска околия - 10, 16, 42
Скопска Черна гора, пл. - 57, 65
Скопски вилает - 185
Скопски окръг - 87
Скопски санджак - 320
Скопско - 270, 310, 311
Скопско-Велешка епархия - 39, 284, 290
Слатина, с. в Кичевско - 301
Словения - 301, 324
Смилево, с. в Битолско - 15
Смолянско - 232
Смърдеш, с. в Костурско - 138
Солун, гр. - 13, 58, 98, 134, 139, 144, 158, 170, 171, 250, 251, 286, 295, 304, 307, 319, 333
Солунска каза - 295
Солунски санджак - 320
Солунско - 173, 224, 230, 233, 234
Солунско пристанище - 9
София, гр. - 8, 13, 21, 26-30, 32, 33, 36-38, 43, 49, 55, 56, 57, 60, 61, 80-83, 92-94, 96, 103, 109, 113, 114, 118, 120, 129, 141, 146, 158-167, 169, 172, 173, 178, 182, 193, 201-206, 212, 213-216, 218-220, 225, 229, 258, 278, 288, 308, 310, 312, 329, 331
Софийско - 230, 232, 233
Средно Егри, с. в Битолско - 296
Срем, гр. - 250, 251
СССР, вж. Съветски съюз
Сталинград, гр. - 69
Старичени, с. в Костурско - 297
Старчища, с. в Драмско - 141, 255
Статево, с. в Демирхисарско - 302
Стара Загора, гр. - 34
Старо Нагоричане, с. в Охридско - 33
Стилтън, гр. - 217
Стоби, с. в Охридско - 33
Стражин, пл. - 81
Странджа, пл. - 234
Страцин, пл. - 81
Стрижево, с. - 295
Струга, гр. - 9, 12, 13, 44, 239, 280, 281
Стружка околия - 13
Стружко - 233, 234
Струма, р. - 9, 16, 134, 226, 317
Струмска долина - 315
Струмица, гр. - 17, 18, 24, 35, 43, 47, 53, 80, 83, 102, 103, 107, 123, 128, 175, 254, 256, 270, 272, 274, 284, 299
Струмишка околия - 16, 42, 174
Струмишки окръг - 87
Струмишко - 170
Студена бара, с. в Скопско - 40
Сурдулица, гр. - 9, 43, 47
Сурдулишка околия - 16
Сурлево, с. в Драмско - 295
Суровичева, с. в Леринско - 145, 170
Съветски съюз (СССР) - 48, 61-63, 68-71, 73, 79, 81, 94, 118-120, 123, 125, 149, 155, 158, 159, 179, 188, 194, 195, 200, 228, 255
Съединени щати, вж. САЩ
Сърбия - 59, 63, 88, 109, 110, 125, 235, 238, 239, 250, 251, 267, 300, 309, 313, 321, 328, 332; Източна Сърбия - 82, 83, 85; Южна Сърбия (Македония) - 82, 83, 85
Сърбияни, с. в Кичевско - 301
Съчанли, с. в Гюмюрджинско - 233
СФРЮ, вж. Югославия
Сярско - 230, 231, 233, 234

Тасос, о-в - 16
Ташкент, гр. - 154
Теово, с. в Сабатско - 142
Тесалия, област - 153
Тетово, гр. - 9, 12, 13, 15, 67, 173, 251, 296, 322
Тетовска околия - 174
Тетовско - 225, 310
Тетовско поле - 16
Тетевенско - 230
Техеран, гр. - 68, 181
Тиквешко - 99, 270
Тимок, р. - 16
Толидо, гр. в щат Охайо, САЩ - 213, 219
Торонто, гр. в Канада - 163, 189
Тракия, област - 24, 221, 223-225, 229-231, 234, 246, 281, 284, 286, 318; Беломорска Тракия - 158; Западна Тракия - 8, 9, 128, 150; Източна Тракия - 8; Югоизточна Тракия - 278
Трансвал, махала в Солун - 171
Тресанче, с. в Реканско - 57
Трънски край - 123
Трънско - 234
Тумба, вр. - 16
Турция - 8, 48, 195, 196, 225, 308, 333
Тушим, с. в Сабатско - 142
Търговище, гр. в Сърбия - 109
Търлис, с. в Драмско - 141
Търново, гр. - 34

Търново, с. в Битолско - 16, 289
Търновска патриаршия - 294

Удово, гара - 43, 83
Унгария - 49, 194

ФНРЮ (Федеративна Народна Република Югославия), вж. Югославия
Фитсрой, гр. в щата Виктория, Австралия - 208
Форт Уейн, гр. в щат Индиана, САЩ - 217
Флорида - 180
Франкфурт, гр. на р. Майн - 33
Франция - 7, 8, 159, 191, 196, 2328, 255, 259, 260
Фултън, гр. в Англия - 149
Фурка, с. в Дойранско - 301
Фуштани, с. в Енидженвардарско - 99

Холандия - 7
Христос, с. в Серско - 295
Хрупища, с. в Костурско - 144, 145
Хърватско - 12, 54, 230, 239, 321

Царевик, с. в Прилепско - 63
Царево село (дн. Делчево), гр. - 15, 18, 36, 80, 81, 103, 128, 254, 256, 268, 270
Цариград, гр. - 200, 227, 288, 292, 293, 328
Церово, с. в Леринско - 170
Църна, р. - 230
Църна река, с. в Гуменджеиско - 306

Чеган, с. във Воденско - 144
Челопеч, с. в Тетовско - 16
Чепинско - 230
Черешово, с. в Гоцеделчевско - 295
Черна, р. - 44, 47
Черна гора - 63
Черни връх - 16
Черно море - 308
Чехия - 239
Чехословакия - 118
Чипровско - 235
Чифладжик, с. в Демирхисарско - 141
Чифлик, гара - 16
Чучулигово, с. в Серско - 132, 141, 295

Шар, пл. - 16, 163, 308
Швейцария - 104, 198, 213, 334
Шумадия, област - 326, 328
Шумен, гр. - 34
Шуменско - 232, 233

Щип, гр. - 12, 15, 18, 24, 25, 30, 34-36, 39, 42, 43, 45, 47, 49-51, 53, 85, 100, 102, 103, 107, 123, 168, 175, 251, 253-255, 257, 268, 270, 273, 274, 275, 289, 315, 322, 324
Щипска област - 85, 88, 103
Щипска околия - 16, 42
Щипски край - 269
Щипски окръг - 87
Щипско - 33, 269
Щърбице, с. в Кочанско - 43

Югославия - 6-9, 20, 48, 50, 59, 61-63, 65, 68, 72-74, 77, 79-81, 84-88, 90-95, 97, 99, 100, 105, 109-111, 113, 119, 120, 122-126, 133, 137, 138, 140, 143-147, 149-151, 154, 158-161, 169, 175, 183-186, 188, 189, 194, 196, 199, 208, 225, 226, 228, 236-238, 250, 252, 254, 256-261, 264, 266-269, 271-275, 278, 321-323, 333; СФРЮ - 230, 231, 233, 234; ФНРЮ - 71, 81, 90, 100, 125, 126, 256; Югославия, кралство - 73; Югославия, федеративна - 68

Яйце, гр. Югославия - 68, 69, 77, 184-186, 188
Ялта, гр. в Крим - 98
Янгстаун, гр. в САЩ - 217

ИМЕНЕН УКАЗАТЕЛ

Абдул Азис, султан - 283
Аврамов, Асен - 49, 56, 57, 165
Авксентиева, Петра - 326
Аксаков, Иван С. - 288
Албански, Асен - 50, 52
Александров, Тодор - 25, 50, 51, 75, 314, 315
Александър Екзарх (Стоилов, Александър Екзарх) - 279
Алексиев, Владислав, проф. - 28
Ален, Питър Мак - 198
Амандос К., министър ан просветата - 142
Ангелов, Д., академик - 221
Ангелов, Илия - 254
Ангелов, Константин - 313, 314
Ангелов, Милчо - 273
Ангелов, Тоде - 254
Англошев, Георги - 324
Андонов, Димитър - Зографа - 25
Андонов, Димитрий - 289
Андонов, Иван - 273
Андонов, Йордан, д-р - 100
Андонов, Методи - Чento - 89, 100, 104-106, 108, 258, 261, 275
Андреев, Бане, д-р - 62, 64, 65, 80, 83, 91, 95, 100, 123, 171
Андреев, Стоян - 254
Андрей Велички, епископ - 210-213, 218-220
Андрейчин, Любомир, проф. - 324
Анев, Атанас - 256
Апостолов, Андрей - 53
Апостолов, Благой - 53
Апостолов, Михаил (Апостолов, Мише Митов; Апостоловски, Апостолович) - 20, 21, 81, 82, 91, 108, 110, 251
Апостолов, Никола - 273
Аргиров, Никола - 254
Арнаудов, Михаил, проф. - 25, 38
Аркадий, свещеник - 300
Арсов, Любчо - 82, 85, 100, 101, 123
Арсов, Панчо - 254
Арсов, Петър - 317
Аспарух, български хан - 221
Атанасов, Ил. - 10
Атанас Манол - 299
Атанасов, Милан - 254
Атанасов, Михаил - 123
Атанасов, Пандо - 271
Атанасов, Петър - 30, 50, 55
Атанасов, Христо - 179, 184, 190
Ахмед паша - 298
Ацев, Мирчо - 65
Ацев, Петър - 192, 217, 218

Бабалов, Коста - 145
Багряна, Елисавета - 21, 27, 36, 171
Багрянов, Цветко - 199
Баджов, Стефан - 28
Бакарич, Владимир - 118
Бакирдзис, Еврипидис, генерал - 138
Балан, Александър Т., проф. - 39
Балванлиева, Милка, д-р - 236, 237, 242, 244, 245
Баткалиев, Иван - 37
Бафталис, Тодор - 141
Баялиаци, Георги - 287
Баялски, Христо - 101
Бегъмов, Георги - 57
Безов, Йован - 287
Бекаров, Ваньо - 198
Белев, Борислав - 274, 275
Белчев, Борис - 198
Белчев, Борислав - 273
Бернщайн, Ед. - 119
Бимбилов, Войдан - 254
Бирюзов, С. С., генерал - 83, 84
Битов, Никола - 164
Благоев - 136
Богданов, Методи - 123
Богданов, Петър - 60
Божилов, Лазар Атанасов - 271
Божин, поп - 287
Божинов, Яне - 198
Бозуков, Христо - 180
Бойковски, Блажо - 254
Бойковски, Ване - 314
Бойчев, Евгений - 53
Бомбалов, Димитър - 57
Борис I, български княз - 30, 222, 227
Борис III, български цар - 7, 8, 13, 15, 18, 19, 21, 38, 49, 54, 64, 65, 158, 159, 168, 169, 182, 200
Борованов, Димитър - 141
Ботев, Христо - 28
Бояджиев - 324
Брадваров, Иван - 53
Братанов, Иван - 288
Брашнаров, Панко - 101, 108, 123
Бръчков, Любен - 254
Бунев, Борис - 52
Бунева, Мара - 25, 51
Бурудзис, Теодос (папа) - 141
Бутлев, Харалампи - 254
Българанов, Боян (Сергей) - 62, 65, 94
Бърдаров, Петър, д-р - 251
Бързов, Никола - 145
Бъчваров, Стефан - 30
Бюрман, Х. - 48

Вабушчински, Стойко - 313
Вазов, Иван - 28, 29
Вайганд, Густоф, проф. - 215
Вакарелски, Христо - 25, 32, 36
Ван Вейк Н., проф. - 225, 229
Вангел - 140
Ванев, Коста - 168
Ванков, Кирил - 208
Ванов, Константин - 54
Варнава, патриарх - сръбски - 327
Варналиев, Благой - 254
Василев, Димитър - 169
Василев, Л. Петър - 310
Василий II, византийски император - 277
Васков, Димитър - 171
Васоевич, Тодор - 327
Вафиадис, Маркос - 150, 151
Велев, Васил - 123
Велев, Панчо - 273, 325
Велицки, Владимир - 261
Велички Андрей, епископ - 161, 200-207, 209, 214, 215, 217
Велков, Иван, директор на археологическия музей - 33
Велчев, Дамян, генерал - 79
Велянов, Величко (Чичето) - 50
Венедиков, Иван - 32
Верковић, Стефан - 228
Веселинов, Христофор - 313
Ветров, Никола - 254
Видич - 60
Видоевски, Видо - 229
Висулчев, Коста - 25
Владе Баба Достин - 314
Влахов, Димитър - 68, 72, 86, 108, 122, 123, 146, 253
Вондрак - 225
Вражалски, Никола - 255
Вратев, Коста - 195
Вукмановић, Светозар - Темпо - 15, 21, 66, 67, 73, 76, 79, 80-82, 87, 91-94, 98, 99, 105, 106, 111, 119, 122, 123, 125, 148, 250, 251, 258, 259, 261
Вукосављевић - 110

Габауер - 225, 229

Габровски, Петър, министър - 18, 45
Гайтанджиев, Тома - 254
Гайтлер - 225, 229
Ганев, Димитър - 94, 95
Гарашанин, Илия - 227
Гашев, Евтим - 254
Гащеев, Благой - 103, 105, 257, 269, 270
Гелев, Менелай - 137
Гелев, Сарафко - 271
Генов, Милан - 327
Георги Костадин - 298
Георгиев, Александър - 10
Георгиев, Андон - 302
Георгиев, Вангел Спасов - 271
Георгиев, Димитрий - 289
Георгиев, Кимон - 48, 205, 305
Георгиев, Мирко - 273
Георгиев, Нако - 254
Георгиев, Никола - 273
Георгиев, Ристо - 303
Георгиев, Стоян - 288
Герасим Светогорски - 312
Герчев, Христо - 229
Гигов, Страхил - 100, 123
Гигов, Тома - 254
Гизл, барон, австрийски посланик - 293
Гичев, Петър - 53
Гичев, Тодор, д-р - 53, 54, 275
Гладстон, Уйлям - 187, 193, 331
Глигоров, Кирил (Киро) - 68, 108
Глушков, Атанас - 141
Глушков, Георги - 141
Глушков, Щерю - 141
Гогов, свещеник - 254
Гологанов, Иван - 288
Горгов, Тодор - 254
Горянски, Петър - 29
Гоцев, Георги - 103, 104, 257, 258, 268, 269, 270, 275
Гоцев, Яне - 269
Градишки, Борис - 254
Градишки, Радко - 254
Гребенаров, П. - 52
Григорович, Виктор - 225, 229, 279
Грол, Милан - 264
Громико, Андрей - 190
Груев, Даме - 106, 317
Групчевич, Коста - 227
Гунерт - 54
Гърданов, Сотир - 324
Гюзелев, Димитър - 10, 19, 25, 26, 31, 49, 50, 52-54, 101, 171, 251-253, 275
Гюрлуков, Милан, войвода - 27, 52

Давидов, Димитър - 254
Давидов, Стойко - 254
Давков, Борис - 271
Давков, Тома - 103, 106, 257, 269, 270
Далов, Александров - 254
Далчев, Атанас - 25
Данаилов, Христо - 254
Дамаскинос, архиепископ - 141
Дамев, Цветан - 254
Даскалов, Т., министър на войната - 18, 55
Доцев, Георги - 273
Дашнов, Димитър - 141
Дедев, Никола - 303
Делев, Панче - 52, 253
Делчев, Гоце - 106, 114, 228, 269, 291-294, 307
Денкоглу, Иван - 280
Джайков, Благой - 273
Джамбазов, Даре - 236, 240, 241
Джилас, Милован - 72, 109, 118, 149
Джинот, Райко Жинзифов - 224
Диамандиев, Никола - 289
Диме Георги - 298
Димитров, Александър - 189
Димитров, Благой - 31
Димитров, Георги - 60, 61, 69, 71-73, 80, 83, 84, 92-94, 108, 109, 113, 115, 118, 119, 122-124, 149, 188, 203, 205, 206, 215, 254, 333
Димитров, Георги (Гемето) - 201
Димитров, Гл. - 298
Димитров, Димитър - 273
Димитров, Йордан - 254
Димитров, Лазо - 288
Димитров, Любен - 186, 187, 189, 190, 192, 197
Димитрос, Менелаос - 144
Димов, Ангел - 253, 254, 273
Димков, Кирил - 53
Димовски, Илия (Гоце) - 146
Димовски, Ст. - 101
Димчев, Г. - 57, 58
Димчев, Никола - 198
Динев, Коста - 255, 256
Динев, Коста П. - 334
Динев, Петър Паричев - 271
Динков, Георги - 224
Добрев, Ризо - 287
Доганов, Ичо - 287
Донован, полковник - 160
Дорев, Панчо - 293, 295
Драганов - 13
Драгойчева, Цола - 60
Дрангов, Борис, полковник - 23, 50, 57, 75, 326
Дрангов, Кирил - 49, 50, 52, 53, 202
Дръчков, Моне - 324
Дуйчев, Иван - 37, 38
Думов, Георги - 142
Дуфлас, Йоргос - 144

Евров, Климе - 273
Еврович, Наум - 227
Евтимов, Ангел - 254
Евтимов, Васил - 272
Евтимов, Пандо - 274, 275
Едуард VII, английски крал - 190

Жданов, Андрей - 118
Жерновска, Кинка - 171
Живков, Тодор - 215
Жинзифов, Райко - 223, 224, 239, 281
Жуювич, Стефан - Цръни - 192, 193

Загоранлиев, Борис - 104, 105
Замфиров, Коста - 198
Зандфел, К., проф. - 225, 229
Зафиров, Георги - 254
Зафирова, Грозданка - 324
Зафировски, Мито - 116
Захаридис, Никос, генерален секретар на ГКП - 148-150, 152
Здравев, Петър - 254
Златарев, Димитър, д-р - 254, 334
Златаров, Димитър, д-р - 225
Златаров, Наум - 255
Зографов, Христо - 22, 25, 36, 171
Зографски, Партений - 223
Зографски, Ристо - 236, 237, 244
Зоев, Атанас - 198

Иван Владислав, български цар - 277
Иванов, Васил Андонов, д-р - 103-105, 256-259, 260, 261, 264-266, 269, 275
Иванов, Георги - 254
Иванов, Добре - 254
Иванов, Илия - 171
Иванов, Мане - 254
Иванов, Никола - 103, 257
Иванов, Пандо - 258
Иванов, Петър - 60
Иванов, Петър, д-р - 254
Ивановски, Васил - 108, 109
Ивановски, Кръстю - 254

Икономов, Александър - 29
Икономов, Никола - 29
Икономов, Христо - 287
Иларион, свещеник - 297
Илиев, Ат., доцент - 38
Илиев, Васил - 236, 238, 242, 243
Илиев, Димитър - 271, 323
Илиев, Живко - 271
Илиев, Мангуш - 198
Илиевски, Петко - 223
Илич, Петър - 80
Илйов, Христо - 287
Илчев, Ивон - 57
Иречек, К., проф. - 225
Исайлов Томе - 254

Йоанидис, Янис - 136, 150
Йованович, Панта - 328
Йовков, Арсений - 317
Йовков, Йордан - 29-31
Йовков, Фердо - 271
Йовчев, Трайчо - 254
Йончев, Кирил, йеромонах - 213, 216-220
Йорданов, Тодор - 29, 324
Йосифов, Богдан Николов - 298
Йосифов, Йордан - 313, 314
Йосифов, Йоско - 273
Йосифов, Кирил - 67
Йосифов, Наум - 254
Йоцов, Б., министър - 39

Казанков, Никола - 273
Кайзеклиев, Наум - 271
Кайзеклиева, Роза - 251
Калайджиев, Благой - 274
Калидополус, П. - 135
Калкашев, Методи - 272, 273
Калчев, Андон, поручик - 145
Камчев, Иван - 303
Канбой, Фред, кмет на Торонто - 164
Карагеоргиев, Спиро - 145
Карагеоргов, Йован - 286
Карагюлева, Люба - 324
Караджич, Вук - 108, 111, 229
Караджов - 322
Карадимов, Коста - 145
Карайовов, Тома - 293
Карамаунас, Л. - 135
Каратовалиев, К. - 53, 54, 171
Кардел, Едвард - 87, 113, 118, 119, 122, 123
Касаров, Илия Йованов - 288
Кастро, Фидел - 216
Катланов, Димитър - 253
Кебеджиев - 326
Кенеди, Джон - 216
Керемеджиев, Михаил - 146, 147, 151
Кецкаров, Вл., генерал - 79, 80
Кимов, Васил - 49, 101
Кинг, Макензи, президент на Канада - 190
Кирил (Константин), Философ - 30, 68, 111, 222, 228, 238, 239, 277, 280, 281
Кирил, архимандрид - 214, 217
Кирил, княз - 39
Кирил, патриарх - 213
Киселванов, Гьорче - 236
Киселинов, Гьорче - 238-241
Китанчев, Спиро - 10, 17, 19, 101, 251-253, 275
Кицев, Лазар - 254
Кленков, Тома - 49, 53, 54
Климент Охридски - 222, 239, 277, 280, 333
Клисуров, Стоян - 189
Клодиус - 13
Ковачев, Антон - 254
Козаров, А., Скопски областен директор - 17, 20, 50, 169
Койчев, Петко - 210
Коларов, Васил - 109, 118, 123
Коларов, Методи - 271
Коларов, Никола, директор на в. „Целокупна България" - 20, 25, 33, 49, 254
Коларов, Христо - 18
Коларас, Франциско - 140, 143
Колев, Христо Г. - 195
Коленков, Костадин - 273
Колишевски, Александър - 15
Колишев (Колишевски), Лазар - 59, 60, 62, 64, 80, 86, 88, 89, 92-94, 100, 101, 105, 108-112, 115, 116, 121-123, 125, 148, 224, 250, 258, 259, 261
Конев, Благой (Конески, Блаже) - 110, 111, 222, 228, 232, 236, 237, 240, 242-246
Константинов, Илия - 302
Копчев, Благой - 82
Коровешов, Атанас - 146
Косанович, Сава - 180
Костадинов, Христофор - 287
Костов, Атанас - 251
Костова, Ана - 254
Костевски, Йован - 236
Костов, Трайчо - 59, 80, 84, 92, 114, 118, 122, 124, 206, 258
Костов, Стоян - 289
Костов, Цане - 254
Костурков, Георги - 274, 275
Костуранов, Георги - 123
Котев, Бруно - 254
Коцарев, Илия, кмет на Охрид - 88, 101, 251, 254, 275
Коцарев, Сава (Саво) - 254, 273, 275
Коцаров, Владо - 254
Крайничанец, Тодор - 254
Крайничанец, Ангел - 274
Крапчев, Д. - 12, 39
Крепиеви, братя - 100
Кръстев, Григор - 273
Кръстев, Ив. - 36
Кръстевски, Георги - 198
Кръстов, Мито - 298
Кузманов, Йонче Мишков - 271
Кузманов, Кирил - 254
Кузманов, Стефан, инж. - 254-256, 334
Курни, онбаши - 296
Куртев, Владимир - 49, 50, 52, 56, 57, 202
Кусев, Методий - 282, 285, 308
Куюмджиев - 324
Кърничева, Менча - 215
Кърпачев, Методи - 57
Кърчовски, Йоаким - 239
Кършевски, поп Димитри - 288
Кьорчев, Борис, д-р - 53, 54
Кьосеиванов, П. - 18

Лавров - 229
Лагадинов, Христо - 57
Лазаров, Йонче - 273
Лазаров, Кръстьо - 100
Лазаров, Серафим - 256
Лазич, Жика - 325
Лазов, Трифон - 254
Ламуш, Леон - 33
Лапе, Любен - 228
Лев, свещеник - 298
Левков, Вл. - 101
Линдеман, генерал - 18
Лозанов, Александър Тошков - 271
Лузов, Васил - 145
Луканов, Тодор - 273
Лулчев, Любомир - 21
Лулчев, Коста - 264
Лънт, Х. - 226
Любиаховский, Георги - 288
Льоман, Ревеланд - 190

Маджаров, Владо - 254
Маждракова, М. - 229

Мазон, А., френски професор славист - 225, 229, 318
Макревски, Недялко - 104
Макревски, Никола - 105
Макриев, Пандо - 137
Малашевски, Никола - 291, 292
Манасиев, Даме - 100
Манасиев, Тодор - 274, 275
Манасиева, Плиска - 274
Манев, Санде - 254
Манев, Стоян - 314
Мануилски, Димитър - 3
Маргулиес - 229
Марина, Панта - 105
Маринов, Иван, генерал - 84
Марков, Блаже - 189
Мартулков, Александър (Бисмарк) - 108, 109
Марянов, Павле - 254
Мачек - 9
Мейджър, Г. - 110
Метаксас, Йоанис - 153
Метаксас, генерал - 330
Методий - 30, 68, 111, 222, 228, 239, 277, 280, 281
Миладинов, Димитър - 279, 280, 828
Миладинов, Константин - 239, 279-281
Миладинови, Бр., Д. и К. - 223, 228, 278, 308
Милаков, Новица Георгиев - 271
Миланова, Катя - 326
Милетич, Любомир, проф. - 226, 229
Мильовски, Кирил, д-р - 53, 83, 93
Минчев, Никола - 95
Мировски, Тодор, д-р - 53
Мирчев, Кирил, проф. - 229
Мирчева, Дора, член-кор. - 221
Мисирков, Кръстьо - 318
Мискинович, Теодор - 279
Митрев, Ангел (Героя) - 274
Митрев, Д. - 228
Митревски, Митре - 104, 105
Митревски, Паскал - 136, 146, 150, 151
Митропулос, Аргирос - 153
Митко, кмет - 301
Михайлов, Атанас - 52, 271
Михайлов, Васил, свещеник - 217
Михайлов, Васил - 220
Михайлов, Емил - 253
Михайлов, Иван (Ванчо) - 16, 25, 48-50, 52-55, 57, 198, 201, 214-218, 260, 264, 266, 268, 271-273, 329
Михайлов, М. - 52
Михайлов, Михо - 254
Михайлов, Михаил - 254
Михайлов, Панчо - 25
Михайлович, Дража - 66
Михайлов, Стоян - 32
Михайляно, редактор на в. „Адевърул" - 292
Михов, Н., генерал - 18, 21
Мишайков, д-р - 308, 312
Мишев, Ангел - 52, 270, 271
Мишов, Глигор - 142
Мичел, Рут - 180
Младенов, Стефан, проф. - 229
Модис, Георгиус, губернатор - 140, 142
Мойсов, Лазар - 37, 101, 104, 105
Молотов, Вячеслав - 118
Манев, Благой - 322, 324, 327
Монев, Мих. - 49, 50
Москов, Георги - 254
Мостров, Петър - 273
Мотикаров, Иван - 57
Мусолини, Бенито - 13, 70
Мустаков, Я., кмет на Скопие - 17
Мутафова, Фани Попова - 25
Мутафчиев, Петър, проф. - 37
Мушанов, Никола - 182
Мърмев, Благой - 273

Найденов, Димитър - 254
Натанаил, охридски митрополит - 288, 289
Настев, Жоро - 49, 50, 56, 57
Наум, Охридски - 222, 228, 239, 280
Наумов, пълномощен м-р във Вашингтон - 159
Наумов, д-р - 322
Нацев, Димитър - 100
Нацева, Маря - 59, 60, 62
Начевски, Благой Велев - 271
Недков, Илия - 253
Недялков, Георги, свещеник - 213, 217
Неманички, Христо - 314
Немиров, Добри - 21, 27, 171
Ненов, Димитър, проф. - 24
Непрощенски, Мирко - 241, 243
Нешков, Темелко - 271
Нешкович, Влado - 123
Нидерле - 225, 229
Николай II, руски император - 190
Наков, Кочо - 273
Николов, Георги, свещеник - 187, 189, 202, 209, 217
Николов, Зафир - 287
Николов, Йордан - Орце - 62
Николов, Марко - 198
Николов, Михаил - 197, 198
Николов, Стерпо - 189
Николов, Христо - 287
Николова, Славка - 189
Николова, Тофа - 326
Новакович, Стефан - 280
Нович - 280

Облак, Владимир - 224, 229
Огнянов, Б., архитект - 57
Орачки, Тиме - 170
Органджиев, Кръстю - 10, 17
Ордев, Илия - 314
Орландич, Марко - 60

Павелич, Анте - 49, 52
Павлов, Мирко - 236
Павлов, Никола - 251, 254
Павлов, Тодор - 59, 109, 169
Павлович, Драган - 60, 63
Паисий Хилендарски - 28, 279
Панайотов, Мацо - 288
Панарет, митрополит - 308, 312, 313
Панделий, иконом - 299
Панев, Тасе - 314
Панзов, Х. Петър - 36
Панов, Димитър - 254
Пантелеев, Димитър - 25
Панчев, Б. Петър, д-р - 251
Пападопулас, Кирякос (Киса Бадзак) - 140
Пападопулас, Михаил (Михаил ага) - 140
Пападопулос, Ф. - 135
Паскалев, Митре - 302
Пасков, Йосиф - 189
Паунчев, Никола - 287
Паунчев, Христо - 53
Пачевски, Яне - 198
Пашич, Никола - 190
Пеев, Борис - 254
Пеев, Димитър - 103, 104, 10, 257, 268, 270

Пейчинов, Кирил - 223, 239, 311
Пеканец, Коста - 66
Пензов, Благой - 168
Пенков, Ванчо - 299
Пенушански, Кирил - 228
Перволф - 229
Песхалов, Михаил Шапкарев - 281, 282
Петканов, Кирил - 36
Петков, Никола - 182, 203, 264
Петров, Георги - 304
Петров, Гьорче - 291, 292
Петров, Иван - 171
Петров, Петър - 254
Петров, Славе Тодоров - 271
Петър II, сръбски крал - 9, 180, 181, 186
Петрович, Арсо - 325
Петрушев, Кирил - 95, 123
Петрушевски, Михаил - 236, 244
Пецаков, Кирил, инж. - 254, 256
Пецев, Мирчо - 273-275
Пецов, Мишо - 123
Пешев, Еманоил - 254
Пешев, Панде - 273
Пимен, неврокопски митрополит - 213, 216, 217
Пиперков, Иван - 10, 52
Пиперкова, Елена - 171
Пиперкова, д-р - 322
Пиршски, Георги - 177, 192, 199
Пияде, Моше - 123
Поляков, Владимир - 30
Попандреу, Георгиус - 139
Попандов, Дончо - 271
Попанков, Благой - 10
Попандов, Епаминонда - 236, 237, 242
Попантов, Петър - 210
Попкьорчев, Богдан, д-р - 100
Попов, Благой - 13, 264
Попов, Дане - 273
Попов, Иван, министър на външните работи - 12, 198
Попов, Коста - 187, 189
Попов, Методи - 103, 105, 257, 269, 270
Попов, Никола, свещеник - 104, 105, 254, 258, 269, 270
Попов, Рампо - 322, 324
Попова, Саша - 24
Попов, Трайко - 10, 52, 253, 275
Попов, Христо - 273
Попович, Ив., сръбски езиковед - 225, 229
Поповски, прокурор на Скопския съд - 269
Попстояков, Константинов - 195
Поптомов, Владимир - 68, 72, 121
Попхристов, Ангел - 198
Проданов, Ристо - 238, 243
Припорски, Боне - 324
Проев, Иван - 273
Прокопиев, Иван - 171
Протич, Димитрий - 281
Протогеров, Александър - 315
Пръчков, Стефан - 198
Пуздърлиев, Васил - 254
Пупков, Васе - 254
Пърличев, Григор - 25, 224, 308
Пулос, Георгиус, полковник - 142

Радев, Атанас - 289
Радев, Симеон - 25, 28, 37, 53
Радославлевич, Д. - 65, 67
Развигоров, Мите - 25, 50, 168
Райчев, Георги - 25
Раковски, Г. Стойков - 28, 280, 281
Раковски, Павле - 147, 153
Рамбов, Васил - 143
Рампов, Благой - 273
Ранкович, Александър - 104, 149, 250, 258, 259, 260
Рацин, Кочо - 71
Рибентроп, германски министър - 8, 9, 23
Ризов, Божин - 254
Ризов, Мише - 287
Ризов, Христо - 251, 254
Ристовски, Блаже - 224
Робев, Константин, д-р - 251, 254, 275
Романски, Стоян, проф. - 28, 229
Рузвелт, Франклин Д. - 159, 178, 179, 181, 184, 190, 191, 201
Рунтев, Ацо - 273
Русович, Константин - 286

Самуил, български цар - 95
Сарай, генерал - 317
Салтирова, Стана - 326
Сарчиевски, Тоде - 314
Светиев, Б., д-р - 53, 251
Светиев, Методи - 256
Светиев, Христо, инж. - 251
Сгурос, Христос - 144
Сеизов, Христо - 53
Секулов, Ставре - 298
Селишчев, проф. - 223, 225, 228, 229
Серафим, иконом - 287
Сиантос, Георгиос, секретар на ЦК на ГКП - 135
Северски, Дончо - 100
Сивески, Кирил Евтимов - 103, 104, 106, 257, 258, 264, 270, 275
Сидеропулас - 142
Синаитски, Теодоси - 239
Симеон, български цар - 222
Симеонов, Кирил - 273
Симеоновски, Миро - 100
Симов, Наум - 289
Симович, Д., генерал - 9, 48
Скоби, Рандол, генерал - 139
Смилев, Панчо - 272
Смилянич, Тошо - 328
Смичков, Коце - 273
Смодлака, външен министър на Сърбия – 188, 192
Смол, Алек - 173
Снегаров, Иван, проф. - 38
Соболев, Аркедий - 8
Сотиров, Костадин - 273
Софроний, митрополит Търновски - 22, 39
Софулас, Темистоклис, гръцки министър - 148
Спанчев, Еладо - 251
Спасов, Александър - 228
Спасов, Петър - 254
Спространов - 224
Ставрев, Живко - 273
Ставрев, Панчо - 254
Ставрев, Христо - 142
Стайнов, Петко - 108, 182
Сталин, Йосиф В. - 63, 72, 74, 113, 118-120, 139, 149, 179, 181, 184, 190, 191, 203
Стаматов, Мито - 302
Стамболич, Петър - 123
Стаменов, Душко - 273
Станчев, Кирил, генерал - 81
Станишев, Александър - 28, 39, 50
Станишев, Константин - 28
Станишев, Христо - 50
Стефан, архимандрит - 15, 28, 171
Стефан, екзарх - 202, 204
Стефанов, Стефан, председател на БЦАК - 10, 19, 20, 49, 101, 109, 251

Стефанов, Тодор
Стефкович, Тодор - 286
Стоилов, Ст., директор на Скопски театър - 29, 31
Стоименов, Алекси - 275
Стойчев, Владимир, генерал - 81, 202, 205
Стойчев, Кръстю - 117
Стойков, Андон - 287
Стойков, Иван - 17
Стойков, Стефан - 229
Стоянов, Димитър - 305
Стоянов, Кръстю - 60
Стоянов, Любомир - 198
Стоянов, Никола, проф. - 21, 25, 28, 39, 49
Стоянов, Насто - 287
Стоянов, Петър - 254
Стоянов, Рачо - 29
Стоянов, Топче - 288
Стоянов, Тошко - 273
Стоядинович, Милан - 330
Странски, Иван, проф. - 41
Стрингос, Леонидас - 149
Страшимиров, Антон - 29
Стубел, Йордан - 27
Сукелов, Лука - 250
Сулзберг, С., кор. на в."Ню Йорк таймс" - 188
Суслов, Михаил - 118
Сърчаджиев, Стоян - 29
Сърчев, Христо - 254
Сюлейманов, Ф. - 17

Талев, Димитър - 27, 36, 323
Танев, Т. Коста - 310
Таушанов, Владо, д-р - 322
Тасев, Кузман Атанасов - 123, 282
Татарчев, Асен, д-р - 251, 254
Темев, Асен - 103, 105
Темелков, Владо - 100
Темов, Асен - 257, 268
Темпо, вж. Вукманович Светозар
Теодосиев, Йордан - 254
Теодосий Донев - 302
Теофилакт, охридски епископ - 222
Теохаров, Димитър, инж. - 53
Терзиев, Константин (Коста)
Христов, д-р - 103, 105, 256, 257, 260, 261, 266-269, 275
Терпешев, Добри - 94
Тимов, Ставри - 286
Тито, Йосип Броз - 59-61, 63, 66, 69, 71-73, 79, 80, 82, 83, 87, 92-94, 98, 105, 112, 113, 115, 116, 122, 149, 181, 182, 187, 188, 190-193, 195, 235-237, 259
Тодев, Радон - 57
Тодоров, Борис - 254
Тодоров, Димитър - 253
Тодоров, Панчо, пълном. м-р в Белград - 110
Тодоров, Стефан - 302
Тодоров, Стоян - 324
Тодоровски, Гане - 224
Толбухин, Фьодар, маршал - 84
Томас, Л. - 226, 229
Томов, Асен - 270
Томов, Лазар - 21
Топчев, Любен - 273
Топчев, Стефан - 123, 274, 275
Тошев, Круме - 236
Тошески, Круме - 238, 241-243, 245
Тошев, Пере - 317
Трайко, свещеник - 300
Трайко, Алексо - 298
Трайков, Милан - 103, 257, 270
Трайков, Пецо - 146
Трайков, Стоян - 101
Трандафилов, Владимир - 30
Трайчев, Аце - 254
Трайчев, Коста - 289
Трендафилов, Методи - 253
Тренчев, Иван - 274
Тренчев, Костадин (Коста)
Николов, д-р - 102, 104, 105, 256, 257, 261-263, 266, 268, 270, 275
Тренчев, Стоян - 53
Трифон, Кара - 311
Тромпев, Георги - 254
Трубецкой, Н. С. - 231
Туджаровски, Вл., д-р - 251
Тушанов, Стефан - 256

Узунов (Узуновски), Цветко - 65, 106, 110, 123
Уйлсън, Удро - 174, 178, 190
Уелс, Е., зам. държавен секретар - 159
Урдов, Георги - 147
Урумов, Борис, генерал - 81, 85
Урумов, Георги - 288

Филарет, митрополит - 22, 39
Филипов, Петър - 208-210
Филов, Богдан, министър-председател - 8, 9, 12, 15, 18, 19, 32, 49, 55, 65, 158, 161
Фортунов, проф. - 225
Фортунатов - 229
Фостеридиас, Андонис (Андон Чауш) - 140, 141
Фотев, Минчо - 147
Франц, Йосиф - 293
Фурнаджиев, Никола - 27, 36

Хаджидимитровски, Димитър - 101
Хаджиздравев, Александър - 254
Хаджикимов, Васил - 10, 12, 251-253, 275
Хаджимишев, Коста - 273
Хаджисланков, Илия - 254
Хаджисмилев, Панчо - 272
Хайляков, Христо - 57
Харисън, Дж., кор. на в."Крисчън саян Монитор" - 185
Халифакс, лорд - 190
Хилми паша - 294
Хитлер, Адолф - 8, 9, 12, 158, 159
Хитров, П., д-р - 251
Хитров, Панайот - 253
Христо, Христов, кмет - 301
Христос - 162, 163
Христов, Илия - 273
Христов, Кирил - 29
Хрисимов, Коста Смилец - 254, 255, 275, 334

Цанков, Стефан, проф. - 38
Цаков, Иван - 254
Цветанов, Борис - 168
Цветанова, Милка - 254
Цветков, Андрей - 37
Цветков, Любомир - 123
Цветкович - 9, 332
Цепенков, Марко - 224
Цилев, Димитър - 49, 52, 56, 57
Ципушев, Благой - 254
Ципушев, Кирил, д-р - 322, 324
Ципушев, Коце - 275, 292, 293
Цонев, Беню, проф. - 229
Цуцулев, Доре - 143

Цървенковски, Кръсте - 123
Църношанов, Коста - 36, 37, 169, 334

Чакъров, Гьоше - 314
Чанев, Михаил - 218
Чаракчиев, Борис - 103, 257, 269, 270
Чаушев, Недялков - 171
Чашуле, Коле - 105
Ченто, вж. Андонов, Методи
Чернодрински, Войдан - 224
Чешмеджиев, Григор - 182
Чилингиров, Стилиян - 21, 27-29, 39, 171
Чкатров, Димитър - 10, 26, 31, 43, 49, 50, 52-54, 101, 171, 174, 251-253, 275
Чкатров, Йордан - 53, 165, 253
Чокревски, Любен - 273
Чолаков, Георги - 254
Чомаков, Томе - 142
Чулев, Григор - 254
Чулев, Илия - 254-256, 275, 334
Чундев, Трайко - 253, 275
Чучков, Еманоил - 36, 108
Чушков, Благой - 254
Чушков, Гоце - 274
Чушков, Крум - 273, 274
Чърчил, Уинстън, британски премиер - 139, 149, 179, 181, 182, 190, 191

Шангов, Димитър - 197
Шаманджиев, Димитър - 288
Шапкарев, Кузман - 224, 281, 282
Шатев, Павел - 104, 108, 111, 258, 282
Шаторов, Методи (Шарло) - 58, 59, 61, 63-65, 76, 94, 100
Шафарик, Павел - 225, 229
Шахматов, проф. - 225, 229
Шешков, Никола - 145
Шмид, д-р, германски директор по печата - 12
Шойлев, Методи - 25
Шопов, Иван - 53
Шопов, Янко - 254
Шоптраянов, Георги, директор на Скопска библиотека - 32
Шоптраян, Георги - 236, 242, 243
Шошич, Е., полк. - 100
Шулев, Саздо Петрушев - 286
Шчепкин, проф. - 225, 229

Щросмайер, хърватски епископ - 281

Югов, Илия - 254

Ягич, Ватрослав - 224, 226, 229
Якимова, Илинка - 326
Яновски, Павел Т. - 209
Янков, Бл. - 62
Яранов, Димитър - 274
Яръмов, Георги - 123, 274, 275

МАКЕДОНИЯ
История и политическа съдба

Том III
Първо издание

под редакцията на
проф. П. Петров, дин

© Димитър Гоцев, Георги Даскалов, Георги Димитров, Иван Кочев, Тр. Митев, Добрин Мичев, Петър Петров

Художник: Петър Дочев
Техн. редактор: М. Златева
Компютърен дизайн: А. Славова

Предпечатна подготовка:
Издателство "Знание" ЕООД
Стара Загора

ISBN 954-621-129-х (т. 3)

Уважаеми читатели,

Издателство "Знание" ЕООД предлага на Вашето внимание новите си издания:

1. Македония - история и политическа съдба, том I

2. Македония - история и политическа съдба, том II

3. По трънливия път на македонското освободително дело - Иван (Ванчо) Михайлов

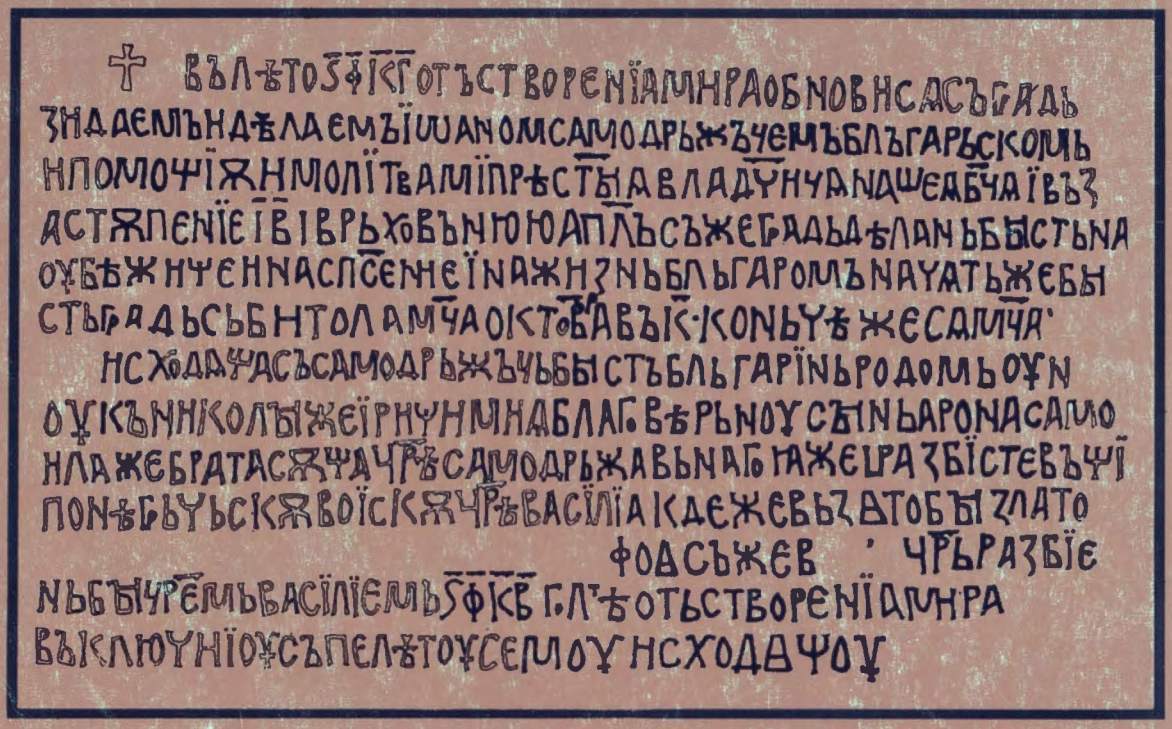
4. Българска национална доктрина - "България през 21 век"

5. Нашумелите международни афери на третото българско царство - проф. Георги Марков

6. Българската национална идея - проф. Орлин Загоров

7. Библиотека - "Пантеон на българската държавност и култура", която излиза в шест поредици:

- **Български владетели**
- **Български държавници**
- **Български обществени дейци и политици**
- **Български пълководци и военноначалници**
- **Български националреволюционери и воеводи**
- **Български дейци на културата**

През 6523 година от сътворението на света обнови се тая крепост, зи/д/ана и правена от Йоан самодържец български/й и с/ помощта и с молитвите на пресветата владичица наша Богородица и за /заст/ъпничеството на дванадесетте и на върховните апостоли. Тази крепост бе направена /за уб/ежище и за спасение и за живота на българите. Започната /беше/ крепостта /Б/и/т/ола през /мес/ец октомври в 20 /ден/, а се завърши през месец... в кр/ая. Тоя самодържец/ беше българин по род, у/ну/к /на Никола и на Рипсимия/ благоверните, син на Арон /който е брат на Самуил царя самод/ържавен, и които двамата разбиха /в Щипон гръцката войска на цар Васил/ий, където бе взето зл/ато/... А този в... цар раз/бит биде от цар Василий в/ 6522 година от сътворението на света /в Ключ и почина в кр/ая на лятото.